

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА, СИЁСАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ
БА НОМИ А.М. БАҲОВАДДИНОВ
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН**

**ТДУ 351.855.2; 392/395(575.3)
ТКБ 67.99(2) 1+63.5(2 тоҷик)
Ш –32**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ШАРИФЗОДА МУҲАММАДИ ШАРИФ

**САРЧАШМАҲОИ ТАЪРИМИ ҲУҚУҚИИ АНЪАНА ВА ҶАШНУ
МАРОСИМ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ТАДҚИҚОТИ
НАЗАРИЯВӢ ВА ТАЪРИХӢ-ҲУҚУҚӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи
ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат, таърихи таълимоти
ҳуқуқӣ ва сиёсӣ (илмҳои ҳуқуқшиносӣ)

РОҲБАРИ ИЛМӢ:

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

ХОЛИҚЗОДА А.Ғ.

ДУШАНБЕ - 2021

МУНДАРИҶА

МУҚАДДИМА.....	3-23
БОБИ 1. ТАВСИФИ УМУМИНАЗАРИЯВИИ МАФҲУМ ВА ТАБИАТИ ХУҚУҚИИ АНЪАНА ВА ҶАШНУ МАРОСИМ.....	24-101
1.1. Мафҳум ва табиати ҳуқуқии анъанаҳо ва ҷашну маросим: тавсифи умуминазариявӣ.....	24-68
1.2. Тавсифи анъана ва ҷашну маросими тоҷикон тибқи табиати ҳуқуқӣ ва соҳаи густариши онҳо.....	68-101
 БОБИ 2. ТАҲАВВУЛИ САРЧАШМАҲОИ ТАНЗИМИ АНЪАНА, ҶАШН ВА МАРОСИМ: ШАКЛҲОИ ДИНӢ, ХУҚУҚӢ ВА АХЛОҚӢ ДАР ТОҶИКИСТОН.....	102-138
2.1. Мафҳуми сарчашмаи ҳуқуқ аз назари мавзӯи баррасишаванда.....	102-111
2.2. Сарчашмаҳои танзими анъана, ҷашн ва маросим дар низоми ҳуқуқии зардуштӣ.....	111-121
2.3. Танзим ва таҳаввули анъана ва ҷашну маросим дар партави сарчашмаҳои ҳуқуқи мусулмонӣ.....	122-138
 БОБИ 3. МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛИИ ТАНЗИМИ ХУҚУҚИИ АНЪАНА ВА ҶАШНУ МАРОСИМ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	139-169
3.1. Вазъи ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим аз давраи шӯравӣ то қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон».....	139-149
3.2. Такмили қонунгузории миллӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросим ва натиҷаҳои он.....	150-169
 ХУЛОСА.....	170-176
НОМГӢИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҲО).....	177-190
ЗАМИМА.....	191-218

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзӯи тадқиқшаванда. Урфу одат, маросиму анъанаҳо ва чашнҳои миллию динӣ дар ҳаёти ҳамаи миллатҳо аҳамияти бузург доранд ва таҷассумгару ташаккулдиҳандаи ҳувият ва хусусиятҳои хоси ҳар як фарҳанги милли мебошанд. Дар масири таърих маросиму анъанаҳо ва чашнҳои миллию динӣ ҳамчун меъёрҳои иҷтимоӣ табиати ҳуқуқӣ касб карда, дар танзими муносибатҳои иҷтимоӣ, ташаккулу тақомули ҳаёти ҷамъиятӣ таъсири амиқ расонидаанд. Ин тамоюл нақши худро имрӯз низ дар ҷомеаҳои миллии бо истилоҳ «анъанавӣ», аз ҷумла дар Тоҷикистон, то ҳадде нигоҳ доштаанд. Онҳо барои ба эътидол овардани муносибатҳои ҷамъиятӣ ва инкишофи ҳудудиҳои милли, баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии миллати тоҷик нақши асосӣ мебозанд.

Тавассути онҳо робитаи маънавии байни наслҳои гузашта ва муосиру ояндаи миллат давом меёбад, бақою ҳастӣ ва мавҷудияти муттасилонаи он дар сахнаи таърих таъмин мегардад. Аз байн рафтани урфу одатҳо, маросиму анъанаҳо, умуман оинҳо ва суннатҳои ваҳдатбахши милли – маъноӣ аз асолат ва решаҳои таърихӣ худ канда шудани миллат ва аз даст додани ҳувияти худро дорад. Аз ин рӯ, ҳар як давлати соҳиб ихтиёри милли барои ҳифзу густариши маросиму анъанаҳо ва суннатҳои неку созандаи наслҳои гузашта чораҳои қонунӣ меандешад.

Дар баробари ин, агар урфу одат ва анъанаю маросим ҳамчун меъёрҳои иҷтимоӣ аз моҳияти аслии худ, ки таъмини ваҳдату саодат ва истиқлолияти миллист, дур гарданд, пас ин ҳолат ногузир миллатро ба бемории иҷтимоӣ, халқро ба камбизоатӣ ва давлатро ба заифӣ қашида, ба рушди ҷамъиятию иқтисодии давлати милли монеъ мешаванд. Чунин ҳолат омӯзиши ҳамаҷонибаи урфу одат, анъанаҳо ва таъсиррасонии ҳуқуқиро дар даврҳои муайяни таърихӣ ногузир мегардонад. Аз ин рӯ, баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати танзими ҳуқуқии анъана, ҷашну маросим ба вучуд омад. Ин зарурат дар паҳноии масоили ҳуқуқии ҷимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ҷимояи манфиати

иқтисодии шахрвандон ва оилаҳо, ҳимояи арзишҳои динӣ ва рушди мувозинаи урфу одат ва анъанаҳои мардумӣ ба миён омад.

Баррасии илмӣ расму оин ва анъанаҳо ва табиати ҳуқуқии онҳо имконият медиҳад, ки муносибати халқ дар масири таърих бо ин сарчашмаҳои рафтор, чигунагии таъсири мероси фарҳангии дигар халқҳо ба шаклгирӣ ин меъёрҳои иҷтимоӣ, инчунин, нақши урфу одат ва ҷашну маросим ҳамчун муайянкунандаи руҳияи ҳуқуқии халқ ва унсури таркибии ҳувияти миллӣ дар этногенез ва ташаккули миллат омӯхта шавад. Омӯзиши раванди ташаккул ва таҳаввули ҷашну маросим ва анъанаҳо имкон медиҳад, ки махсусияти низомҳои таърихӣ ҳуқуқӣ – ҳуқуқҳои одатӣ, анъанавӣ, динии мардуми бумӣ ва ҳуқуқҳои аз таҷрибаи халқҳои дигар дар масири таърих воридшуда дуруст баҳогузорӣ гарданд. Ин омӯзиш ҳамзамон имкон медиҳад, ки давраҳои асосӣ ва қонуниятҳои хусусиятҳои инкишофи шуури ҳуқуқӣ, тасаввурот ва афкори ақидаҳои иҷтимоӣ – сиёсӣ, ахлоқӣ, ҳуқуқии халқи тоҷик ошкор ва таҳқиқ карда шаванд.

Муҳаққиқони илми муосири ҳуқуқшиносӣ қайд мекунанд, ки низомҳои ҳуқуқӣ анъанавӣ имрӯзҳо низ қувва ва имкони танзимгарии ҳудро, ки аксари вақт дар ҳамоҳангию мутобикат бо меъёрҳои ҳуқуқии давлат ва баъзан дар муҳолифат бо онҳо зоҳир мегардад, ҳифз кардааст. Бинобар ҳамин, рӯ овардан ба танзими ҳуқуқии ҷашну маросим агар аз як ҷониб ҷиҳати мутобик ба манфиатҳои халқ рушд кардани онҳо имкон фароҳам орад, аз ҷониби дигар имкон медиҳад, ки низомҳои ҳуқуқии мамлакат бо воситаҳои нави танзими иҷтимоии нисбатан самаранок ва бо талаботи муосир ҷавобгӯ ғанӣ гардонида шавад.

Дар шароити муосир масъалаи рӯшди низомҳои амалкунандаи сарчашмаҳои ҳуқуқ, нақш ва аҳамияти ҳуқуқи одатӣ дар ин раванд, таносуб ва ба ҳам таъсиррасонии меъёрҳои анъана ва ҷашну маросим бо ахлоқ ва қонунҳо аҳамияти бештар пайдо мекунад. Бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва дастгирии ҳамаҷонибаи аҳоли Қонуни

Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 8 июни соли 2007, №272 қабул карда шуда, Қонуни мазкур дар ҳақиқат мардумӣ буда, дар он манфиатҳои табақаҳои гуногуни аҳоли ба инобат гирифта шудааст.

То қабули Қонун вазъи гузаронидани ҷашну маросими мардумӣ хеле вазнин ба назар мерасид. Аксар ҷашну маърақаҳои миллӣ ва маросими динӣ, ки дар доираи хонавода ва наздикон сурат бояд гирад, ба маърақаҳои пурдабдабаву серхарочот табдил ёфта, ба манфиатҳои иқтисодиёи иҷтимоии мардум зарари ҷиддӣ ворид менамуданд. Президенти кишвар ҳамчун сиёсатмадор ва стратеги комил вазъро дар ин самт таҳлил намуда, дуруст ва нишонрас қайд кардаанд, ки «мо имрӯз барои тамоман аз байн бурдан ё барҳам додани расму оинҳои халқӣ ва маросими динӣ ҷамъ наомадаем, балки мақсади асосиамон ин аст, ки дар баробари муайян кардани меъёрҳои баргузори онҳо ба раҳиҳои мардуми кишвар аз банди худнамоӣ ва таассубу хурофотпарастӣ оғози неқ бахшем»¹.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» талаботи иҷтимоии ҷомеаро ба мавҷудияти мусбати анъана, расму ойин ва ҷашну маросим ифода намуда, таҷрибаи нодири танзими ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим ба ҳисоб меравад, зеро то имрӯз ягон давлати дигар чунин иқдومه ба хоҳири ислоҳ ва азнавсозии маросими мардумӣ ва бо талаботу ниёзҳои муосири ҷомеа мутобиқ сохтани онҳо аз худ нишон надода буд.

Бояд таъкид кард, ки Қонуни мазкур ба талаботи умумибашарӣ зиддият надошта, меъёрҳои он барои пешгирии хароҷоти барзиёд ва ҳифзи манфиати шаҳрвандон мусоидат карда, ба оилаҳо сарфаю сариштакориро ҳамчун рукни асосии гузаронидани маросим омӯхта ҷиҳати дастгирии қишрҳои камбизоати ҷомеа хизмат менамояд. Ин махсусияти ҳуқуқии қонуни миллии кишвар аз

¹ Суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаласаи умумиҷумҳуриявӣ доир ба танзими расму оинҳои миллӣ ва анъанаву маросимҳои динӣ аз 24.05.2007 [Матн] // Ҷумҳурият. – 2007. – № 62 (21269).

чониби ҳуқуқшиносони ватанӣ борҳо асоснок шудааст². Мавзӯи мазкур дар шароити ҷаҳонишавӣ ва пайванд шудани низоми ҳуқуқи милли ба байналмилалӣ, ки дар натиҷаи он арзишҳо ва унсурҳои нозуки миллию фарҳангӣ бештар осебпазир мегарданд, аҳамияти дучанд касб менамояд.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Робитаи кор бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи барномаи дурнамои корҳои илмӣ-тадқиқотии шӯъбаи таърихи давлат ва ҳуқуқи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон омода карда шудааст. Яке аз бандҳои дурнамои корҳои илмӣ-тадқиқотии шӯъбаи мазкур фарогири комили мавзӯи таҳқиқоти диссертатсия мебошад. Ҳамзамон диссертатсия дар кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон муҳокима ва ба ҷимоя тавсия карда шудааст.

Сатҳи пажӯҳиши мавзӯи тадқиқшаванда. Ҳарчанд мавзӯи баҳси ин рисола ба таври маҷмӯӣ то ин замон таҳқиқ нашуда бошад ҳам, вале аксарияти саволҳои марбут ба он дер боз аз паҳлуҳои мухталифи мабдавӣ ва таҷрибавӣ таваҷҷуҳи олимону муҳаққиқони ҳуқуқшинос, фарҳангшинос, муаррихон, этнографҳо, диншиносон ва мутахассисони соҳаҳои дигари илмҳои ҷамъиятӣ-гуманитариро ба худ ҷалб намудаанд. Аз ҷумла, таълимоти ҳуқуқии Авесто – китоби муқаддаси дини зардуштӣ қадимтарин дини тавҳидӣ, ки ҳамаи анъанаҳои маросими қадимаи тоҷикон аз он маншаъ гирифтаанд, дер боз дар маркази таваҷҷуҳи муҳаққиқон ва муаррихони таърихи давлат ва ҳуқуқ қарор дорад. Таҳқиқи Авесто ва таъриху тамаддуни зардуштӣ дар Аврупо аз нимаи дуввуми асри XVIII, баъди тавассути Анкетил Дюперрон бо забони фаронсавӣ тарҷума ва манзури шарҳшиносони аврупоӣ карда шудани нусхае аз қисми маҳфузмондаи Авесто, ки ӯ онро дар Ҳиндустон аз зардуштиёни маскуни ин кишвар ба даст оварда буд, оғоз

² Олимони ватанӣ М. Маҳмудзода, М. Раҳимзода, А.Ғ.Холиқзода, И.Б. Буриев, Э. Насриддинзода, Ҷ.М. Зоир ва дигарон дар ин мавзӯ зиёд навиштаанд, ҳамчунин бо маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ баромадҳо намудаанд, ки баъзе аз онҳо дар феҳристи адабиёт нишон дода шудааст.

ёфтааст. Дар тӯли қариб дуҷоним асри охир бо забонҳои гуногуни аврупоӣ, инчунин, форсӣ ва русӣ дахҳо асарҳо оид ба Авесто ва фарҳангу тамаддуни зардуштӣ ба таъб расидаанд. Дар байни онҳо махсусан асарҳои Г.К. Артамонова³, С.А. Арутюнов⁴, А.В. Дашин, И.Б. Ломакина⁵, Э. Бенвенист⁶, Е. Хертсфелд⁷, А. Кристенсен⁸, М. Муин⁹, Мери Бойс¹⁰, В.В. Струве¹¹, Р. Фрай¹², Х.Дюмезил¹³, А.О. Маковелский¹⁴, А.Г.Периханян¹⁵, А. К. Рзаев¹⁶, И.С. Брагинский¹⁷, М. Хумон¹⁸ ва А.Ризой¹⁹ барои шиносӣ бо фарҳангу суннатҳои даврони бостонии мардумони ориёитабори Эрону Осиёи Миёна аз арзишу аҳамияти баланд бархӯрдор мебошанд.

Яке аз асарҳои хеле муҳим ва бо мавзӯи мо алоқаманд – «Боварҳо ва одатҳои зардуштиён»²⁰ мебошад, ки ба қалами Мери Бойс тааллуқ дошта, дар он таърихи пайдоиши анъанаҳои зардуштӣ ва қисман моҳияти ҳукукии онҳо таҳқиқу таҳлил шудаанд. Аз ҷумлаи аввалин асарҳои илмӣ, ки дар он Авесто ҳамчун ёдгории сиёсӣ–ҳукукии давраи қадим мавриди баррасӣ ва баҳодихӣ

3 Артамонова, Г.К, Бабаджанов, И.Х. Социально-правовое развитие общества и трансформация обычаев в праве [Текст] / Г.К. Артамонова, И.Х. Бабаджанов, В.В. Горбашев, В.М. Реуф // Мир политики и социологии. – 2012. – №9. – С.75-92.

⁴ Арутюнов, С.А. Обычай, ритуал, традиция [Текст] / С.А. Арутюнов // Советская этнография. – 1981. – № 2. – С.26-32.

⁵ Дашин, А.В., Ломакина, И.Б. Обычное право и правовой обычай: от социальной монономии к правовой нормативности [Текст] / А.В. Дашин, И.Б. Ломакина. – СПб.: Астерион, 2005. – 146 с.

⁶ Бенвенист. Дини эронӣ [Матн] / Бенвенист. – Табрёз, 1350. – 175 с.

⁷ Хертсфелд, Е. Зардушт ва ҷаҳони ӯ (Zoroaster and his world) [Матн] / Е. Хертсфелд. – Принстон, 1947. – Ҷ.1. – 140 с.

⁸ Кристенсен, А. Каёниён [Матн] / А. Кристенсен. – Техрон, 1331. – 450 с.

⁹ Муин, М. Маздоясно ва адаби порсӣ [Матн] / М. Муин. – Техрон, 1363. – Ҷ.1. – 484 с.

¹⁰ Бойс, М. Зороастрийцы [Текст]: верования и обычаи / Мэри Бойс. – М., 1988. – 303 с.

¹¹ Струве, В.В. Религия персов и надпись Ксеркса о Дэвах [Текст] / В.В. Струве // Этюды по истории Северного Причерноморья, Кавказа и Средней Азии. – Л., 1968. – С.115-146.

¹² Фрай, Р. Наследие Центральной Азии [Текст] / Р. Фрай. – Душанбе, 2000. – 292 с.

¹³ Дюмезил, Х. Верховные боги индоевропейцев [Текст] / Х. Дюмезил. – М., 1986. – 234 с.

¹⁴ Маковелский, А.О. Авеста – памятник древней религии народов Ближнего и Среднего Востока [Текст] // Ежегодник Музея истории религии и атеизма. – М., 1962. – Т.6. – С.355-373.

¹⁵ Периханян, А.Г. Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды [Текст] / А.Г. Периханян. – М.: Наука, 1983. – 383 с.

¹⁶ Рзаев, А.К. Этюды из истории политико-правовых учений [Текст] / А.К. Рзаев. – Баку: Азгосиздат, 1986. – 176 с.

¹⁷ Брагинский, И.С. От Авесты до Айни [Текст] / И.С. Брагинский. Душанбе: Ирфон, 1981. – 201 с; История всемирной литературы [Текст]: в 9 томах / редкол. И.С. Брагинский. – М.: Наука, 1983. – Т.1. – 584 с.

¹⁸ Хумон, М. Таърихи Бостони Эрон [Матн] / М. Хумон. – Техрон, 1379. – 135 с.

¹⁹ Ризой, А. Таърихи даххазорсолаи Эрон [Матн] / А. Ризой. – Техрон, 1373. – Ҷ.1. – 345 с.

²⁰ Бойс, М. Зороастрийцы [Текст]: верования и обычаи / Мэри Бойс. – М., 1988. – 303 с.

карор гирифтааст, монографияи А.К.Рзаев «Ангораҳо аз таърихи таълимоти сиёсӣ–ҳуқуқӣ»²¹ ба шумор меравад. Муаллифи асари мазкур зимни шарҳи таълимоти сиёсӣву ҳуқуқии Авесто асосан ба чанде аз ғояҳои сиёсии саршори адолат ва гуманизми ин сарчашма таваҷҷӯҳ намудааст. Аммо, аз сабаби дастрас набудани матни пурраи Авесто ва Вандидод, ин муаллиф аз пурра кушодани мазмун ва мӯҳтавои ин сарчашмаҳои нодири ҳуқуқӣ очиз мондааст.

А.Г. Периханян дар асари машҳури худ «Чомеа ва ҳуқуқи Эрон дар даврони Паҳлавиҳо ва Сосониён»²² дар бораи як силсила қавоиду муқаррароти ҳуқуқии ин ду империяи бузурги эронӣ, ки бештари онҳо аз ғояҳои ҳуқуқии зардуштӣ маншаъ гирифта буданд, маълумот медиҳад. Аммо А.Г.Периханян бо таҳқиқи танҳо як сарчашмаи ҳуқуқи зардуштӣ – «Маҷмӯаи қавонини Сосонӣ» маҳдуд шуда, сарчашмаҳои дигари ҳуқуқи зардуштиро таҳқиқ накардааст. Аз олимони эронӣ алалхусус Алиакбари Мазохирро зикр мекунем, ки доир ба ҳуқуқи оилавии эронӣ қадим китоби ҷолиберо бо номи «Хонаводаи Эрон дар рӯзгори пеш аз ислом»²³ таълиф намудааст. Доир ба Авесто ва мазмуни ҳуқуқии он дар баъзе асарҳои антологӣ (тазкиравӣ) ва китобҳои дарсии замони шӯравӣ аз фанни таърихи давлат ва ҳуқуқ, аз ҷумла, дар асари А.А. Вигасин «Хрестоматияи таърихи Шарқи Қадим»²⁴ ба таври хеле мухтасар маълумот дода шудааст. Дар асари дигари коллективона бо номи «Хрестоматияи таърихи Шарқи Қадим»²⁵ тарҷумаи баъзе пораҳои Авесто ва ҳуҷҷатҳои давраи Ҳахоманишиҳо оварда шудаанд. Дар баъзе китобҳои дарсии оид ба таърихи давлат ва ҳуқуқи ИҶШС (Иттиҳоди

²¹ Рзаев, А.К. Этюды из истории политико-правовых учений [Текст] / А.К. Рзаев. – Баку: Азгосиздат, 1986. – 176 с.

²² Периханян, А.Г. Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды [Текст] / А.Г. Периханян. – М.: Наука, 1983. – 384 с.

²³ Мазохирӣ, А. Хонаводаи эронӣ дар рӯзгори пеш аз ислом [Матн] / Алиакбар Мазохирӣ; муаллифи тарҷума аз фаронсавӣ ба форсӣ Абдуллоҳ Таваккул. – Техрон: Қатра, 1373. – 216 с.

²⁴ Вигасин, А.А. Хрестоматия по истории Древнего Востока [Текст] / А.А. Вигасин. – М., 1997. – С.262-268.

²⁵ Хрестоматия по истории Древнего Востока [Текст] / под. ред. М.А. Коростевцева, И.С. Кациельсона, В.И. Кузнецова. – М., 1980. – С.17-73.

Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ) низ дар бораи Авесто ва таълимоти он ба таври мучмал маълумот дода шудааст.

Дар таҳқиқи ҳуқуқи зардуштӣ олимони тоҷик низ саҳми назаррас гузоштаанд. Мукамалтарин таҳқиқоти илмие, ки бевосита ва пурра ба ин мавзӯ бахшида шудааст, асари А.Ғ. Холиқзода «Низоми ҳуқуқи зардуштӣ»²⁶ мебошад. Дар ин асар таълимоти ҳуқуқии дини зардуштӣ дар заминаи таҳқиқи таҳлили муқоисавии Авесто ва осори дигари зардуштӣ ба таври ҳаматарафа таҳқиқ ва тасниф шудааст. Аз асарҳои олимони муосири тоҷик, ки бо ин мавзӯ иртибот доранд, асарҳои Ю. Ёқубов²⁷, Д. С. Саймиддинов²⁸, Ф.Т.Тоҳиров (дар ҳамкаламӣ бо А.Ғ. Холиқзода)²⁹, Х.Х.Муъминҷонов³⁰, Ю.Нуралиев³¹, А.Ғ. Холиқзода.³², И. Б. Буриев³³, М. Маҳмудзода³⁴, А. Н.

²⁶ Халиков, А.Г. Правовая система зороастризма [Текст] / А.Г. Халиков. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – 488 с.

²⁷ Якубов, Ю. Религии древнего Согда [Текст] / Ю. Якубов. – Душанбе: Дониш, 1996. – 180 с; Якубов, Ю. К проблеме времени и места рождения Заратуштрым [Текст] / Ю. Якубов // Авеста в истории и культуре Центральной Азии. – Душанбе, 2001. – С.23-48; Якубов, Ю. К проблеме Турана [Текст] / Ю. Якубов // Зороастризм и его значение в развитии цивилизации народов Ближнего и Среднего Востока. – Душанбе, 2003. – С.67-91; Якубов, Ю. Брачные обычаи таджиков в Согде [Текст] / Ю. Якубов. – Душанбе: Сурушан, 2002. – 43 с.

²⁸ Саймиддинов, Д. Адабиёти паҳлавӣ [Матн] / Д. Саймиддинов; Пажӯҳиш, тарҷума ва ташреҳ. – Душанбе, 2003. – 234 с.

²⁹ Тахиров, Ф.Т., Халиков, А.Г. Декларация великого Кира как исторический источник оправах и свободах человека [Текст] / Ф.Т. Тахиров, А.Г. Халиков // Духовная культура таджиков в истории мировой цивилизации. – Душанбе, 2002. – С.115-131; Тахиров, Ф.Т., Халиков, А.Г. Шариат: правовая регламентация брачно-семейных и наследственных отношений [Текст] / Ф.Т. Тахиров, А.Г. Халиков. – Душанбе: Дониш, 2001. – 105 с.

³⁰ Муминджанов, Х.Х. Философские проблемы зороастризма [Текст] / Х.Х. Муминджанов. – Душанбе: Нодир, 2000. – 243 с; Муъминзода, Ҳ. Зардушт ва оини ӯ [Матн] / Ҳ. Муъминзода. – Душанбе: Нашриёти ДДМТ, 1997. – 138 с.

³¹ Нуралиев, Ю. Медицина и экология в «Авесте» [Текст] / Ю. Нуралиев // Авеста в истории и культуре Центральной Азии. – Душанбе, 2001. – С.281-298.

³² Холиқов, А.Ғ. Андешаи давлати миллӣ [Матн] / А.Ғ. Холиқов. – Душанбе: Эр-грф, 2013. – 684 с; Халиков, А.Г. Хадис как источник мусульманского права [Текст] / А.Г. Халиков. – Душанбе: Шарки озод, 1998. – 151 с; Халиков, А.Г. Семейное право зороастризма (древнее право) [Текст] / А.Г. Халиков. – Душанбе: Сарбоз, 2003. – 118 с; Халиков, А.Г. Проблемы развития правовой системы в современном Таджикистане (историзм и исламский фактор: позитивные и негативные моменты) [Текст] / А.Г. Халиков // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – Душанбе, 2002. – Вып.5. – С.6-76.

³³ Буриев, И.Б. Падидаҳои ҳуқуқи ҷиноӣ дар таълимоти Зардушт [Матн] / И.Б. Буриев // Замимаи маҷаллаи Фирӯза. – 2003. – №2. – С.22-24.

³⁴ Маҳмудзода, М. Сиёсати ҳуқуқӣ ва давлати демократӣ [Матн] / М. Маҳмудзода. – Душанбе: Эр-граф, 2017. – 632 с.

Маҳмадов³⁵ инчунин, як силсила китобҳои академикӣ ва маҷмӯавиро³⁶ метавон қайд кард.

Олимони тоҷик Ҷ. Мачидзода³⁷, Э. Насриддинзода³⁸, А.М. Диноршоев³⁹, Б. Сафарзода⁴⁰, Д. Раҳмон⁴¹ ва дигарон аснои баррасии мавзӯоти умумии таърихи ҳуқуқи халқи тоҷик, фарҳанги ҳуқуқи миллии паҳлуҳои мубрами мавзӯоти танзими ҳуқуқи анъана ва ҷашну маросимро ҳамчун сифати таърихӣ ва зотии ҳуқуқи миллии бевосита ва бавосита ёдрас шуда, дар ҳолатҳои ногузир ҳулосаҳои судманди илмӣ гуфтаанд.

Дар таҳқиқи таълифи мавзӯи кори диссертатсионии мазкур асарҳо, маърузаҳову суханронӣҳо ва паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси муҳимтарин дастури назариявӣ идеологӣ моро роҳнамоӣ кардаанд⁴².

Умуман, дар Тоҷикистон дар замони Истиқлолият ба ҷанбаҳои гуногуни таълимоти зардуштӣ тавачҷуҳи олимони диншинос, фарҳангшиносон, файласуфон ва муаррихонро ҳарчи бештар ба худ ҷалб менамоянд. Дар бораи меъёрҳои ахлоқи зардуштӣ, таълимоти эстетикӣ, тибби зардуштӣ ва масоили дигаре, ки дар Авесто шарҳу тавзеҳ дода шудаанд, асарҳои ҷолиби илмӣ ба

³⁵ Маҳмадов, А. Истиқлоли сиёсӣ ва таҳлили давлатдорӣ миллии [Матн] / А. Маҳмадов. – Душанбе, 2016. – 280 с.

³⁶ Таърихи динҳо [Матн] / муҳаррири масъул: доктори илмҳои фалсафа, профессор А.А. Шамолов. – Душанбе: Дониш, 2014. – 359 с; Мақом ва нақши ислом дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 201. – 288 с; Тафаккури миллии ва ҳифзи арзишҳои фарҳангии иҷтимоӣ [Матн]. – Душанбе: Балоғат, 2017. – 216 с.

³⁷ Зоиров, Д.М. Тажики [Текст]: от государства Саманидов до суверенной государственности. Историко-правовой анализ. – СПб.: РЕНОМЕ, 2014. – 286 с.

³⁸ Насурдинов, Э.С. Правовая культура [Текст] / Э.С. Насурдинов. – М.: НОРМА, 2014. – 352 с.

³⁹ Диноршоев, А.М. Конституционная регламентация и реализация прав и свобод человека и гражданина [Текст] / А.М. Диноршоев. – М., 2015. – 535 с.

⁴⁰ Зоиров, Д.М., Сафаров, Б.А. Суверенная государственность на постсоветском пространстве: предпосылки и процесс формирования (на примере Республики Таджикистан) [Текст]: монография / Д.М. Зоиров, Б.А. Сафаров; под общ. ред. В.П. Сальникова. – СПб.: Фонд «Университет», 2012. – 336 с.

⁴¹ Сафаров, Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры [Текст] / Д.С. Сафаров. – Душанбе, 2014. – 226 с.

⁴² Раҳмон, Э. Дин ва ҷомеа [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Шарқи озад, 2013. – 672 с; Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих [Матн]: аз ориён то Сомониён / Э. Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2006. – К.3. – 228 с.; Раҳмонов, Э.Ш. Родина Заратуштры и явления пророка [Текст] / Э.Ш. Раҳмонов // Зороастризм и его значение в развитии цивилизаций народов Ближнего и Среднего Востока. – Душанбе, 2003. – С.11-28.

табъ расидаанд. Аммо, чӣ тавре ки таҳлили адабиёти илмӣ оид ба дини зардуштӣ ва осори он гувоҳӣ медиҳад, дар онҳо дар бораи табиати ҳуқуқии анъанаҳо, ҷашну маросими зардуштӣ ва танзими онҳо, ки яке аз масъалаҳои асосии мавзӯи рисолаи таҳқиқотии мо мебошад, хеле кам таваҷҷуҳ зоҳир шудааст. Дар муқоиса бо ҳуқуқи зардуштӣ, адабиёти илмӣ доир ба ҳуқуқи мусулмонӣ ва урфу одатҳои, ки дар давраи исломӣ пайдо шудаанд, хеле фаровон мебошад. Вале дар ин бахш низ танҳо ҷанбаҳои фарҳангӣ, ахлоқӣ, динӣ ва эстетикӣ урфу одатҳо баррасӣ шуда, ҷанбаи ҳуқуқии онҳо норавшан боқӣ мондааст. Доир ба вазъи ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросими миллии тоҷикон дар замони шӯравӣ ва нақши Қонуни танзим дар эҳёи онҳо, ки яке аз масъалаҳои муҳими мавриди таҳқиқи мо мебошад, солҳои охир низ мизҳои мудаввар ва конференсияҳои зиёди умумичумхуриявӣ илмиву амалӣ баргузор гардидаанд ва мақолаҳои маҷмӯаҳои зиёде ба табъ расида истодаанд. Аммо, қисми бештари ин мақолаву маҷмӯаҳо одатан хусусияти илмиву оммавӣ дошта, дар онҳо бисёр ҷанбаҳои ин мавзӯ аз назари муаллифон барканор мондааст.

Хулоса, ҳамзамон бо таъкиди арзишу аҳамияти баланди илмиву амалии асарҳо ва мақолаҳои зикршуда, бояд қоиш шуд, ки дар ҳавзаи илми муосири ҳуқуқшиносӣ ва таърихи ҳуқуқи тоҷик то имрӯз ягон таҳқиқоти мукамал ҷиҳати ҳаматарафа баррасӣ кардани мавзӯи интиҳобнамудаи мо анҷом дода нашудааст. Рисолаи илмӣ мазкур як иқдом ва кӯшишест, ки ба таҳқиқи таърихӣ-ҳуқуқии ин мавзӯ бахшида шудааст.

Ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқот. Ҳадафи асосии кори таҳқиқотӣ – таҳлили таърихӣ-ҳуқуқии анъана, ҷашну маросими милливу динии тоҷикон ва сарчашмаҳои ҳуқуқии танзими онҳо аз давраи қадим то замони муосир мебошад.

Дар мутобиқат бо ҳадафи асосӣ, дар рисола як қатор масоили мушаххас ва бо ҳам алоқаманд таҳлил ва баррасӣ карда мешаванд, аз ҷумла:

– таъйини мафҳуми сарчашмаи ҳуқуқ дар партави адабиёти муосири илмӣ-ҳуқуқӣ;

– таҳқиқи сарчашмаҳои танзими анъана, чашн ва маросим дар низоми ҳукуқи зардуштӣ;

– тавсифи умуминазариявии мафҳум ва табиати ҳукуқии анъанаҳо ва чашну маросим;

– тавсифи анъана ва чашну маросими тоҷикон тибқи табиати ҳукуқӣ ва соҳаи густариши онҳо;

– таҳлили вазъи ҳукуқии анъана ва чашну маросим аз давраи шӯравӣ то қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»;

– таҳлили раванди такмили қонунгузории миллий оид ба танзими анъана ва чашну маросим;

– шарҳи принципҳо ва меъёрҳои Қонуни танзим;

– таҳлили раванди татбиқи Қонуни танзим ва натиҷаҳои он;

– пешниҳодҳо оид ба мукамал гардонидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим» ва таҷрибаи кор бо аҳоли.

Мавзӯи таҳқиқоти мазкур – табиати таърихӣ ҳукуқии анъана ва чашну маросими миллии тоҷикон мебошад.

Масъалаи асосии таҳқиқот – таҳлили сарчашмаҳои ҳукуқии танзими анъанаҳо ва чашну маросим мебошад.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот. Рисолаи мазкур аввалин рисолае мебошад, ки ба таҳлили таърихӣ-ҳукуқии анъанаҳо ва чашну маросими тоҷикон, таъйини сарчашмаҳои пайдоиш ва танзими онҳо, табиату хусусиятҳои онҳо ҳамчун меъёрҳои иҷтимоӣ ва акси танзимкунандагии онҳо дар ҷомеа бахшида шудааст. Дар рисола бори аввал аз тариқи таҳлили муқоисавӣ собит карда мешавад, ки дар байни анъана ва чашну маросими марбут ба ҳаёти хонаводагии зардуштӣ ва исломӣ аз лиҳози маъно ва аҳдофу нақши иҷтимоӣ як навъ ҳамоҳангии арзишӣ ва фарҳангӣ вучуд дорад. Дар рисола бори аввал вазъи ҳукуқии анъанаҳо ва чашну маросими тоҷикон дар давраҳои гуногуни таърихӣ ба тартиби хронологӣ таҳқиқ шуда, таснифи

соҳавӣ ва пайдоиши онҳо анҷом дода шудааст. Муҳимтарин навгонии рисола дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ он аст, ки расму оин ва маросим думболи конунгузории кишвар нахустин маротиба аз қаринаи илми ҳуқуқ таҳлил ва баррасӣ мегарданд.

Андешаҳои илмие, ки барои дифоъ пешниҳод мешаванд:

1. Ҳар як насли инсонӣ барои ҳалли масъалаҳои ҷомеаи муосири худ аз таҷрибаи иҷтимоии наслҳои гузашта истифода менамояд. Сабаби асосии эҳтиром ва риоя шудани анъанаҳо ва ҷашну маросим муттасилият, мубрамият, ҷавобгӯи ниёзҳои моддиву маънавӣ ва қобили қабул будани онҳост. Аз ин рӯ, танҳо ҳамон анъанаҳои ниёгон барои насли имрӯз қобили қабул ва танзим мебошанд, ки мазмуни созандаи худро барои наслҳои оянда ҳамчун муносибати арзандаи ҳифзшаванда гум накарда, ҳамчун меёрҳои иҷтимоӣ дар ҷомеа нақши мусбатро иҷро карда метавонанд. Муҳимтарин қиммати ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим дар шаклгирии ҳаёти иҷтимоӣ, давлатӣ ва ҳуқуқӣ дар он ифода меёбад, ки халқ ҳамчун иттиҳоди сиёсӣ васлияти маънавӣ, моддӣ ва мафкуравии худро дар васати наслҳои инсонӣ ҳифз менамояд. Насли нави инсонӣ ҳамчун идомаи наслҳои гузашта бо ҳифзи уруфу одатҳои мусбати ниёгон васлияти таърихии фарҳангу тамаддунро таъмин менамояд. Насли нав аз нав давлату ҷомеа намесозад, балки уруфу одат ва анъанаҳои мавҷударо ҳамчун давоми наслҳои гузашта одатан то сатҳи муайян такрор менамояд. Дар ҳамин такрорёбии сифатӣ мазмуни ҳастии тамаддунҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ равшан мегардад.

2. Анъанаҳо ва ҷашну маросими дорои мазмуни прогрессивӣ ҳамчун таҷриба аз насл ба насл гузашта истода, дар баробари нигоҳ доштани принципҳои ғоявии худ, шаклан мутобиқи талаботи замон тағйир ва тақомул меёбанд, унсурҳои кухнаи онҳо аз байн мераванд ва ҷои онҳоро унсурҳои нав мегиранд. Таҳаввули рушди анъанаҳо метавонад ба таври стихиявӣ ва ё ба таври мураттаб ва идорашаванда ҷараён гирад. Рушди стихиявии анъанаҳои миллӣ дар ҷомеа дар давраҳои муташанниҷ ва пурошӯб сурат мегирад. Рушди бонизомии анъанаҳо ва ҷашну маросими миллӣ замоне имконпазир

мегардад, ки онҳо дар сатҳи қонун танзим шуда, таҳти ғамхориву сарпарастии давлат ва ҳимояву назорат амал кунанд.

3. Анъана ва ҷашну маросим ҳамчун унсури такмилёбандаи ҷамъият догма набуда, ҳосияти тағйирпазириро вобаста ба шароит ва сатҳи зиндагии халқу миллатҳо доро мебошанд. Ҳар насли оянда на танҳо ҳақ дорад, ки анъанаю маросими мавҷударо риоя намояд, дар баробари он, ҳамон микдор ҳуқуқ пайдо менамояд ва муваззаф мегардад, ки бо тағйир ёфтани вазъу шароитҳо ба ин анъанаю маросим дар доираи манфиатҳои наздику дури халқ назар намуда, ба таври имконпазири шароити зиндагӣ бо онҳо муносибат карда, урфу одат ва анъанаҳоро ба манфиати худ таҷдиду танзим намояд. Чунин таъсиррасонӣ аз назари табиати ҳуқуқӣ ҷанбаи афзалияти ақлии танзими муносибатҳои ҳуқуқиро дошта таҳти усули «хирад, манфиат ва муносибат» сурат мегирад, ки дар сарғаҳи он назарияи авлавияти ақли инсонӣ бо ҳифзи манфиатҳои инфиродӣ ва иҷтимоӣ қарор мегирад. Ақсуламали ин ҳолат «одат, савқи табиӣ ва иродаи тобеи он» мебошад, ки имкони ҳимояи манфиатҳои аслии инсонро мушкул менамояд.

4. Анъана ва ҷашну маросим аз назари неруҳои ташаккул аз табиати зухур ва шаклгириашон ба навъу намудҳои мухталиф ҷудо мегарданд. Аз ин нуқтаи назар онҳоро мумкин аст ба анъанаҳои дар заминаи равобит ва таъсири мутақобилаи инсон бо табиат пайдошуда, дар заминаи эҳсосоти эътиқодӣ зухуркарда, дар заминаи дарки ақлии ҳодисаҳои иҷтимоӣ пайдошуда тасниф намуд. Дар гузашта дар рушду такомули низоми ҳуқуқии ҷомеаҳои мутамаддин нақши аз ҳама муҳиму калидиро анъанаҳои динӣ иҷро мекарданд ва хусусиятҳои ҳоси дилхоҳ низоми ҳуқуқӣ ҳатман аз меъёрҳои ҳуқуқии ин ё он дин ё мазҳаби муайян маншаъ мегирифт. Аз ин рӯ, таҳқиқи анъанаҳои динӣ-ҳуқуқӣ барои дарки роҳу воситаҳо ва дараҷаи таъсиррасонии дин ба раванди таърихӣ инкишофи ҳуқуқ ва низоми ҳуқуқӣ ҳам дар гузашта ва ҳам дар замони муосир хеле муҳим мебошад.

5. Дар ҷомеаҳои шахрвандӣ ва давлатҳои демократии муосир ҳамагуна меъёрҳои иҷтимоӣ ва шаклҳои шуури ҷамъиятӣ ҳоҳ таърихӣ бошанд ва ҳоҳ

муосир танҳо дар доираи озодиҳою имкониятҳои пешбиникардаи низоми ҳуқуқӣ ҷоиз мегарданд. Аз ин рӯ, густариши аз имкониятҳо зиёди ҳар як меъёри иҷтимоӣ, зиёдаравии бечои ҳар як шакли шуури ҷамъиятӣ ва ё тавсеаи аз андоза бештари анъанаи динӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ ногузир ба фазои ҳуқуқӣ таъсири манфӣ расонида, боиси заъфу нуқсон пазируфтани на танҳо низоми демократӣ, балки заъфияти арзиши озодӣ ва баробарии ҳуди адён ва низоми дунявият мегарданд. Аммо ин андеша низ дар навбати худ сарҳади ҷаҳл ва муносибати дурустро тақозо дошта, ҳаргиз чунин маъно надорад, ки дар ҷомеаҳои дунявӣ демократӣ анъанаҳои динӣ бояд ҳатман ва пурра аз низоми ҳуқуқӣ ронда ва берун карда шаванд. Роҳи беҳтарини бартараф кардани ҳатари экспансияи анъанаи динӣ ба низоми ҳуқуқи ҷомеаҳои демократӣ риояи қонуни озодии вичдон ва танзими ҳуқуқи ҷамоияти иттиҳодияҳои динӣ ва бевосита ҳуди анъана ва ҷашну маросими динӣ мебошад. Аз ин нуқтаи назар, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» худ падидаи фарҳангии мебошад, ки дар таърихи муосири давлат ва ҳуқуқ назари худро надорад. Як хислати муҳими қонуни мазкур дар он аст, ки вай танҳо бори амонати қонунро надошта дар як замон иқдоми Роҳбари давлат дар ислоҳоти ҳаёти иҷтимоӣ аз дариҷаи ҳуқуқ аст, ки ҳадафи ниҳоияш таҳаккули миллати муосири сиёсӣ ва ҳуқуқи ҷавобгӯ ба таҳдиду ҳатарҳои нави олам аст.

6. Тавсифи умуминазариявии анъанаи динӣ дар ҳуқуқ гуфта таҳлили хусусиятҳои барои ҳамаи анъанаҳои динӣ–ҳуқуқӣ хос, ки табиат ва нақши онҳоро дар низоми ҳуқуқӣ инъикос менамоянд, дар назар дошта мешавад. Ба ин гуна хусусиятҳои анъанаи динӣ–ҳуқуқӣ шомил мешаванд:

- 1) Замони мушаххаси пайдоиши анъана;
- 2) Мавҷудияти манбаъҳои махсуси анъана;
- 3) Соҳаи амалияи анъана;
- 4) Омилҳои густариши анъана;
- 5) Хусусияти паҳншавии анъана ва роҳҳои экспансияи он.

Пайдоиши як дини муайян дар ҷомеа ва баланд шудани аҳамияти он ҳамчун омили ҳаёти иҷтимоӣ ба чунин ҳолат оварда мерасонад, ки ҳамагуна сарчашмаи анъанаи ҳуқуқӣ-диниро тавлид намуда, онро дар як шакли муайян ифода мекунанд. Ҳамин тавр, анъанаҳо аз имконият ба воқеият табдил ёфта, ба таркиби низоми ҳуқуқӣ ворид мешаванд.

Соҳаи амалкарди анъанаи динӣ дар ҳуқуқро асосан ду навъи таркибии муносибатҳои ҷамъиятӣ ташкил медиҳанд:

1) Муносибатҳои динии дорои моҳияти ҳуқуқӣ (фироизи суннатҳо, маросим ва муқаррароти динии марбут ба ибодату ниёиш, муносибати байни диндорон ва иттиҳодияҳои динӣ, муносибати дин ва давлат;

2) Муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки ченаки ахлоқӣ доранд, яъне муносибатҳои, ки дар онҳо субъекти ҳуқуқ, ҳангоми содир намудани рафтор на танҳо ба меъёри ҳуқуқӣ, балки меъёрҳои ахлоқӣ ё динӣ – ахлоқӣ низ таъяс мекунад.

7. Сатҳу дараҷа ва ҳудудҳои амалкарди ҳар як анъанаи мушаххаси динӣ– ҳуқуқиро бо тавачҷуҳ кардан ба се ҳолати мушаххас муайян кардан мумкин аст:

а) робитаи ақидаи диние, ки сарчашмаи анъана мебошад бо муносибатҳои, ки ба соҳаи танзими ҳуқуқӣ дохил мешаванд;

б) то кадом дараҷа аз таъсири дин озод будан ва хусусияту моҳияти дунявӣ доштани низоми ҳуқуқӣ;

в) тамсила (модел)–и муносибати давлат бо ниҳодҳои динии ҷомеа.

8. Низоми анъанаҳо ва ҷашну маросими миллии тоҷикон анъанаҳои хусусияти байналмилалӣ–умумимусулмонӣ доштаи динӣ, инчунин, анъанаҳо ва ҷашну маросими зиёди этникӣ–фарҳангиро дар бар мегирад, ки онҳо дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти моддӣ ва маънавӣ татбиқ меёбанд. Як қисми онҳо дар даврони зардуштӣ, қисми дуввумашон дар давраи исломӣ ва қисми сеюмашон дар давраи истилои минтақа аз ҷониби ғосибон, ки муддатҳо ҳукмронӣ кардаанд (юнонию макдунӣ, қabilaҳои саҳронишин, муғулҳо ва амсоли инҳо) пайдо шуда, ҳазинаи фарҳанги миллии моро ғановат

бахшидаанд. Илова бар ин, дар замони шӯравӣ низ як силсила чашну маросим ва анъанаҳои хоси фарҳанги шӯравӣ ташаккул ёфтаанд. Аз лиҳози мансубият ё даврабандии таърихӣ онҳоро ба чор қисмати асосӣ ҷудо кардан мумкин аст:

- а) анъанаву маросими тоисломӣ;
- б) анъанаву маросими исломӣ;
- в) анъанаю маросими бо урфу одатҳои халқҳои истилоғар маҳлутшуда;
- г) анъанаю маросим дар замони шӯрави ташаккулёфта.

Тибқи таснифи соҳавӣ онҳо асосан ба соҳаҳои зерин тақсим мешаванд: оилавӣ-маишӣ; иҷтимоӣ, меҳнатӣ ва хоҷагидорӣ; давлатдорӣ ва ҳуқуқ; ибодат ва диёнат.

9. Сарчашмаҳои ҳуқуқии танзими анъана ва чашну маросими тоисломии тоҷиконро таълимот ва меъёрҳои тавсияҳои ҳуқуқии дини зардуштӣ ташкил медиҳанд, ки дар Авесто ва дигар китобҳои зардуштӣ ифода ёфтаанд. Дар сарчашмаҳои дини зардуштӣ издивоҷ ҳамчун як омили муҳими рушди ҷомеаи маздопарастон (зардуштиён) эътироф шуда, зарурати бастанӣ шартномаи никоҳ, риояи ҳуқуқу уҳдадорӣҳои оилавӣ аз ҷониби ҳамсарон, ҳифзи ҳуқуқи фарзандон ва ғайра шарҳу тавзеҳ дода шудаанд. Анъанаҳои ғаҳворабахшон ва хостгорӣ, ки имрӯз дар байни тоҷикон маъмуланд, низ аз суннатҳои тоисломии зардуштӣ сарчашма гирифтаанд.

Инчунин, чашнҳои расмӣ Наврӯз, Сада, Тиргон ва Меҳргон муҳимтарини чашнҳои ориётаборони қадим ба шумор мерафтанд. Ин чашнҳо дар ҳудуди Тоҷикистон ва дигар кишварҳои форсизабон дар давраи исломӣ низ мисли ғаҳворабахшон, хостгорӣ, паймони издивоҷ (шартномаи никоҳ) ва як силсила урфу одатҳои дигари даврони бостон маҳфуз монда, аз ҷониби мардум чашн гирифта мешуданд.

Омили асосии нофаҳмиҳо атрофи идҳои миллии мо танҳо аз надониستاني таърих ва тартиби баргузори онҳо набуда, инчунин, ба тарзи зарурӣ танзими ҳуқуқӣ нагаштани ин идҳост. Мо гарчанде қисмате аз

маросими миллии худро ба низом дароварда бошем ҳам, вале то ханӯз масъалаҳои ҳуқуқии баргузориҳои идҳои миллии худро ба монанди Наврӯз, Меҳргон, Сада ва Тиргонро дар даст надорем. Бинобар он имрӯз вақти он расидааст, ки дар низоми қонунгузориамон қонуни махсуси миллии дигаре қабул шавад, ки тартиби баргузориҳо, вақт ва ҳамбастагии идҳои миллиамонро бо ҳунаҳои мардумӣ ва касбу кори аҷдодӣ васл намуда идҳои таърихӣ ҳалқамонро дар хизмати Ватан ва миллат гузорем.

Ҳамзамон ба мақсад мувофиқ мебуд, ки ҷиҳати рушди соҳаҳои муайяни хоҷагидорӣ кишвар ҷиҳати дастгирии касбҳои гуногун дар арафаи идҳои миллии ба соҳаҳои муайяни вобастаи хоҷагии ҳалқ имтиёзу дастгириҳои молиявӣ муқаррар мегардид.

10. Сарчашмаҳои ҳуқуқии танзими анъанаҳо ва ҷашну маросими тоҷикон дар давраи исломӣ – принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқие мебошанд, ки бевосита дар Қуръон ва Ҳадис ифода ёфтаанд. Дар давраи исломӣ дар низоми анъана ва ҷашну маросими миллии тоҷикон як навъ синтези анъанаҳои даврони гузашта бо анъанаҳои давраи исломӣ ба амал омад, ки хусусияти созанда дошта, боиси ислоҳ ва таҷдиду такмили ҳазинаи фарҳанги милливу динии тоҷикон гардид. Дар натиҷа аксарияти анъанаҳо, урфу одатҳо ва ҷашну маросими қадимаи тоҷикон, ки хусусияти прогрессивона ва башардӯстона доштанд, тавассути сарчашмаҳои ҳуқуқи мусулмонӣ ба ҳайси меъёрҳои иҷтимоӣ эътироф шуда, минбаъд мавҷудияти худро то замони мо муттасилона идома додаанд.

11. Дар давраи шӯравӣ ва то қабули Қонуни танзим ҷашну маросими суннатии тоҷикон, махсусан, ҷашни ҳонадоршавӣ ва маросими азодорӣ, хеле тағйир ёфта, бо унсурҳои фарҳанги бегона, хурофотҳо ва ифроту тафритҳои зиёде гирифта шуда, ниҳоят серхарҷ шуданд ва дар чунин шакл баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ то хотимаи ҷанги шаҳрвандӣ ва қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» баргузор мешуданд. Умуман, то қабул шудани Қонуни мазкур, анъанаҳо ва ҷашну маросими суннатии тоҷикон ба таври

стихиявӣ рушд намуда, мазмуну моҳияти созандаи аслии худро гум карда буданд.

12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки маҳз барои рафъи ин мушкилоти иҷтимоӣ қабул гардид, бо манъи маъракаҳои серхарҷ ва маҳдуд кардани хароҷот, доира ва макону замони баргузори қисми дигари маъракаву ҷашнҳо фишори хароҷоти ниҳоят сангини ҷашну маросими бо хурофот маҳлутшудаи миллиро барои мардуми камбизоат коҳиш дода, ба онҳо имконият дод, ки ҷашну маросими суннатии худро бо харчи камтар баргузор кунанд. Қонуни мазкур на танҳо боиси беҳтар шудани рӯзгори мардум шуд, балки омили рушди ҳаёти маънавӣ ва ахлоқии шаҳрвандони ҷумҳурӣ гардида, аз тарафи дигар, асолати ҷавҳарии анъанаҳо ва ҷашну маросими миллии моро барқарор намуд ва онҳоро ба самти дурусти рушду такомул равона сохт.

13. Қонуни миллии мазкур, аз зумраи қонунҳое мебошад, ки пайваста дар ҳаёти мардуми кишвар мавриди татбиқ қарор гирифта дар ҳамбастагӣ бо вазъи иқтисодию иҷтимоӣ ва ҳамроҳ бо розу ниёзи мардум зарурат ба такмил ва тавсеаро дорад. Таҳқиқоти мавзӯӣ ва таҷрибаи беш аз даҳсолаи корӣ дар ин самт водор кард, ки ҷиҳати баланд бардоштани сифати татбиқи он пешниҳодҳои мушаххаси зеринро дар такмили он ироа дорем;

а). Дар моддаи 2 қонун мафҳумҳои «ҷашнҳои расмӣ», «зиёфати расмӣ», «оши тӯӣ», «ақиқа» ва «доираи оила» бо мусолиҳа ва машварати мутахассисони ҳуқуқ ва иҷтимоъшинос ҷойгир карда шавад;

б). Ба мақсад мувофиқ аст агар, ҷавобгарии шахсони вайронкунандаи талаботи қонун вобаста ба дараҷаи гуноҳашон ва таъсиршон ба вайрон намудани талаботи қонун дар кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ таҷдиди назар мешуд, зеро зиёд шудани теъдоди 10-15 нафар меҳмонон на ҳамеша бо гуноҳи соҳиби маърака рӯҳ медиҳад ва ё риоя нагардидани шакли хаттии бастанӣ шартнома бо санъаткор ба табиати баргузори ҷашну маросим вобаста нест;

в). Ба мақсад мувофиқ аст, ки тартиби таъсис ва фаъолияти комиссияҳои ҷамъиятӣ, ки дар моддаи 5 ишорати 1-и қонун пешбинӣ шудааст, тақмил дода шавад. Аз ҷумла, вучуди нақшаи корӣ, тарғиби арзишҳои миллӣ, корҳои фаҳмондадиҳӣ атрофи татбиқи меъёрҳои қонун, ҳисоботи расмӣ онҳо ба роҳбарияти ташкилоту идора ва пешниҳоди ҳисоботи семоҳа ба мақоми ваколатдори ҳудудӣ дар қонун ҳатмӣ пешбинӣ карда шавад, зеро риоя нагардидани иддае аз амалҳои мазкур дар амалия масъалаи ба ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ кашидани онҳоро ба миён овардааст.

г). Тартиби таъсис ва фаъолияти комиссияҳои доимӣ дар моддаи 5 таҷдиди назар шуда, ба онҳо ҳуқуқ дода шавад, ки дар доираи муқаррароти қонун вақти баргузори, тартиби ташкил ва гузаронидани маъракаҳоро вобаста ба махсусияти маҳал ва минтақа муайян намоянд. Фаъолияти комиссияҳои доимӣ дар давоми ҳар шаш моҳ як маротиба дар Маҷлисиҳои вакилони халқи ВМКБ, вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо ва ҷамоатҳои шаҳраку деҳот оид ба рафти корҳои тарғиботӣ ва назорату иҷрои татбиқи қонун шунида шавад.

д). Ҷиҳати иҷрои қисми 2 моддаи 7-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Тартиби дар сатҳи давлатӣ ҷашн гирифтани санаи таъсиси идораву муассисаҳо, зодрӯз ва ёдбуди шахсоне, ки ба давлат ва ҷамъият хизматҳои шоиста кардаанд» ҳарчи зудтар омода карда шавад, зеро то ҳанӯз масъалаи татбиқи дурусти меъёри мазкур мушкилиҳо дорад.

Асосҳои методологӣ ва назариявӣ таҳқиқотро фаҳмиши диалектикий падидаҳои ҳаёти маънавӣ, корбурди усулҳои илмӣ-таърихшиносии таҳқиқӣ падидаҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ ташкил медиҳанд. Муаллиф зимни таҳқиқи мавзӯ аз асарҳои илмӣ олимони ватаниву хориҷӣ диншиносон, ҳуқуқшиносон, файласуфон, ҷомеашиносон, мардумшиносон, фарҳангшиносон, адабиётшиносон, инчунин аз рӯзномаву маҷаллаҳо, дигар

васоити ахбори омма, ки дар онҳо маводи бо масоили мавриди баҳси рисола алоқаманд вучуд дорад, ба ҳайси сарчашма истифода бурдааст.

Арзиши амалии таҳқиқот. Натиҷаҳои таҳқиқоти анҷомёфта аз арзиши муайяни илмӣ ва амалӣ бархӯрдор мебошанд. Онҳо барои таҳсили маълумоти қонеъкунанда дар бораи мафҳум, мазмуну мундариҷа, анвоъ, табиати ҳуқуқӣ ва хусусиятҳои густаришу рушди анъанаҳо ва ҷашну маросими миллии тоҷикон, сарчашмаҳои пайдоиш ва танзими ҳуқуқии онҳо дар давраҳои гуногуни таърихӣ мусоидат менамоянд.

Дастовардҳо ва натиҷаҳои илмӣ таҳқиқоти мазкурро ба сифати мавод дар раванди таълими таърихи ҳуқуқ ва давлат, фарҳангшиносӣ, диншиносӣ, ҷомеашиносӣ, курсҳои махсус оид ба таърихи фарҳанги тоҷикон, инчунин ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи донишҳои назариявӣ соҳавии кормандони мақомоти давлатии масъули корҳои оид ба дин ва ҷомеа, инчунин дар такмил ва таҷдиди меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» истифода бурдан мумкин аст.

Татбиқи амалии кори таҳқиқотӣ. Мазмун ва натиҷаҳои кори таҳқиқотӣ дар як силсила мақолаҳои илмӣ муаллиф дарҷ ёфтаанд, ки дар маҷаллаҳои илмӣ «Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон», «Ҳаёти ҳуқуқӣ» – факултаи ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, «Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Маҷаллаи академии ҳуқуқ»–и ИФСҲ АИ ҚТ (Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқӣ Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон), инчунин, дар конфронсҳои байналмиллалӣ дар Донишқадаи идоракунии давлатӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъъ расидаанд. Аз ҷумла: «Исторические традиции в местном самоуправлении» // Маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон». – Душанбе, 2015. – №3/5 (173). – С.63-69; «Правовое регулирование традиций, торжеств и обрядов: юридико – религиозный аспект» // Маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон». – Душанбе, 2016. – №2/6 (210). – С.226; «Танзими ҷашну маросимҳо тақозои

вақт ва ба эътидоловарандаи адолати иҷтимоӣ» // Маводҳои конфронси илмию амалии байналмилалӣ «Идоракунии давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: анъана ва таҳаввулот» (ш. Душанбе, 20-21. 09. 2012). – Душанбе, 2012. – С.137-140; «Анъанаҳои таърихӣ ва таҳаввулоти худидоракунии маҳаллӣ» // Маводҳои конфронси илмию амалии байналмилалӣ «Худидоракунии маҳаллӣ дар Тоҷикистон: назария, амалия ва таҷрибаи ҷаҳонӣ» (ш. Душанбе, 27-28. 02. 2014). – Душанбе, 2014. – С.59-63; «Қонунгузориҳои миллӣ ва зарурати танзими ҳуқуқии анъана, ҷашну маросим ва идҳои миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шуъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – Душанбе, 2018. – С.188-193, «Баъзе масъалаҳои сарчашмаҳои ҳуқуқӣ» // «Ҳаёти ҳуқуқӣ» №4(24), 2018 – С. 45–55, «Таҳаввули сарчашмаҳои танзими анъана, ҷашн ва маросим: шаклҳои динӣ, ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ дар Тоҷикистон» // Маҷаллаи академии ҳуқуқ – 2 (30)/2019. – Душанбе, 2019. – С.48-53 Ҳамзамон, натиҷаҳо ва қисматҳои ҷудогонаи кори таҳқиқотӣ дар шакли маърузаҳо дар конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ–назариявӣ, семинарҳои илмиву методӣ ва суҳбату вохӯриҳо бо намоёндагони аҳли ҷамоатҳо зимни сафарҳои хидматӣ ироа шудаанд. Рисола дар ҷаласаи шуъбаи таърихи давлат ва ҳуқуқи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.М. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳокима ва барои дифоъ тавсия карда шудааст.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ. Саҳми шахсии муаллифи диссертатсия бо сатҳи навгонии илмии диссертатсионӣ, нуктаҳои илмӣ, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, мақолаҳои илмӣ, маърузаҳо дар семинарҳои назариявӣ ва конференсияҳои илмӣ-амалӣ, инчунин дар таҳияи лоиҳаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва тағйиру иловаҳо ба он тасдиқ карда мешавад. Ҳамзамон, тарзи навишт, масъалагузорӣ ва услуби диссертатсия саҳми шахсии муаллифи диссертатсияро нишон медиҳад.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, ҳафт зербоб, хулоса ва номгӯи адабиёт (маъхазҳо) иборат мебошад, ки ба

мақсад, вазифа ва мантиқи таҳқиқот асос ёфтаанд. Ҳаҷми умумии диссертатсия 218 саҳифаро ташкил медиҳад.

ҚИСМИ АСОСӢ

БОБИ 1. ТАВСИФИ УМУМИНАЗАРИЯВИИ МАФҲУМ ВА ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ АНЪАНА ВА ҶАШНУ МАРОСИМ

1.1. Мафҳум ва табиати ҳуқуқи анъанаҳо ва ҷашну маросим: тавсифи умуминазариявӣ

Анъанаҳо ва ҷашну маросим меъёрҳои - таърихан ташаккулёфта ва нисбатан устувори рафтор, тарзи зиндагӣ ва рӯзгордории хоси ин ё он қавмиату халқҳост, ки аз насл ба насл ба мерос гузашта, дар афқору хотираи аҳли ҷомеа ҳамчун қоидаи рафтори қобили эътироф нақш бастаанд. Анъана дар сарчашмаҳои илмӣ ва фарҳангшиносӣ намуди махсуси алоқаи иҷтимоӣ шинохта шудааст, ки ҳангоми амали арзишҳои фарҳангӣ таҷрибаи ҷамоияти наслҳои гузаштара дар худ инъикос намуда, дар зинаҳои гуногуни таърих бо мақсади ҳал намудани масъалаҳои нави амалӣ таъбир карда мешавад⁴³. Маълум аст, ки шаклу мазмуни арзишҳои фарҳангӣ, ки дар шарҳи мафҳуми анъана вучуд дорад, новобаста аз он ки дар мазмунгирӣ ва табиати ботинии онҳо таъсири амиқ доранд, дар кушода додани моҳият ва ҷавҳари он ба мушкилиҳо рӯ ба рӯ мешавад. Зеро анъана ва ҷашнҳои мардумӣ ва ё маросим, ки мо атрофи он ҳарф заданӣ ҳастем, бештар ҷанбаи меъёрӣ ва иҷтимоӣ дошта, аз ин рӯ бо таҳқиқи тарзи зухур ва таъсири онҳо ба муносибатҳои иҷтимоии мо моҳият ва мазмуни ҷавҳарӣ-аслии онҳоро дурусттару комилтар дарку маърифат мекунем. Тарзе муҳаққиқ С. К. Бондирева дуруст қайд мекунад, халқ, миллат, давлат - организми зиндаанд ва онҳо ҳар дафъа бо насли нав аз нав тавлид намешаванд, балки зиндагии худро аз наслҳои гузашта то оянда тавассути урфу одат ва анъанаҳо идома медиҳанд⁴⁴. Омили ҳамин давомияти хазинаи маърифатӣ, фарҳангӣ ва ҳатто ҳуқуқи ҷомеа урфу анъана аст. Дар он замонҳое, ки ҳуқуқи позитивӣ вучуд

⁴³ Энциклопедияи миллии тоҷик [Матн]. – Душанбе, 2011. – Ҷ.1. – С.502.

⁴⁴ Бондырева, С.К., Колесов, Д.В. Традиции. Стабильность и преемственность в жизни общества [Текст] / С.К. Бондырева, Д.В. Колесов. – М., 2004. – С.3-4.

надошт ин нақшро комилан урфу одатҳо ва анъанаҳо иҷро мекарданд. Ба маънии луғавии қисмҳои таркибии анъана ва ҷашну маросим мутобиқи назари мутахассисон унсурҳои доимият ва пайвастагӣ хос аст⁴⁵. Яъне маҳз доимӣ ва пайваста будани онҳо хусусияти анъанаро касб менамояд ва барои низому тартиби ҷомеа хизмат мекунад.

Ҳангоми зери шубҳа мондани пайвастагӣ ва мунтазамӣ мо бо таъсири мухталифу тазодманди ҷамъиятӣ рӯ ба рӯ мешавем, ки на ҳамеша ба рушди муътадил мусоидат менамоянд. Таъсири ҷамъиятӣ дар қатори дигар омилҳо таҳти танзими одатҳо ва анъанаҳо низ қарор мегирад. Дар ин ҷанба мо боз ба як масъалаи печидаи дигар рӯ ба рӯ хоҳем шуд, ки он масъалаи таносуби фардият ё озолии шахсӣ бо анъана аст, яъне, фардият ва анъана дар шароити ҷамъияти шаҳрвандӣ ва давлати комилан демократӣ то кадом дараҷа аз ҳам озод ва ба ҳам созгор мебошанд?

Мушкилӣ аз он иборат аст, ки оё инсонӣ дар ҷомеаи озод қарор дошта, зери таъсири назари ҷамъият ва ҳукми иҷтимоӣ вазифадор аст зиндагии худро мутобиқ ба маросим ва анъана роҳандозӣ намояд ва ё мутобиқ ба салоҳдиди худ қору зиндагӣ кунад. Ин масъала дар ҷомеаҳои анъанавӣ мисли мо тоҷикон дар воқеъ хеле печида ва мушкил аст.

Зеро як қисми ҷомеаи муосири анъанавӣ, аз як тараф, зимни тамоюл ба озолиҳо ва арзишҳои демократӣ метавонад то ҳадде зиёдаравӣ кунад, ки на танҳо анъанаяу маросим, балки умуман ҳувиёт ва асолати фарҳангию миллию худро аз даст диҳад ё ба ҳукми фаромӯшӣ супорад. Аз тарафи дигар, қисми дигари ҷомеаи тағйирёбанда ба одату анъанаҳо вафодор мемонад ва барои паҳншавию идомаи онҳо пойфишорӣ мекунад. Пас чӣ бояд кард? Албатта, мо кӯшиши дар бобҳои оянда ба ин саволҳо ҷавоб доданро хоҳем кард, вале бояд таъкид намуд, ки оё дар ин равобит озолиҳои фардӣ ва раванди демократикунонии ҷомеа метавонанд таъсиррасонии иҷтимоиро аз риояи анъанаҳо комилан бардоранд? Ин албатта, мушкилиҳои худро дорад. Агар мо

⁴⁵ Бондырева, С.К., Колесов, Д.В. Традиции. Стабильность и преемственность в жизни общества [Текст] / С.К. Бондырева, Д.В. Колесов. – М., 2004. – С.6-7.

барои расидан ба ин мақсад урфу одатҳои нолозимро ба пуррагӣ аз байн бардошта бо ин роҳ таъсиррасонии ҷамъиятиро заиф гардонем, пас имкон дорад, ки мо механизми таъсири ҷамъиятиро нисбат ба дигар анъанаҳо заиф намоем. Ин ҳолат дар ниҳояти қор ба озодиҳо ва фардияти мо неру бахшида моро то он дараҷа озод мегардонад, ки мо ба дигар анъанаҳо низ ба назари шахсӣ муносибат намуда ба шикастани қолаби анъанавӣ ё анъанавароӣ шуруъ менамоем. Ин амалҳои инқилобӣ дар таркиби худ дар баробари ҷанбаҳои мусбат унсурҳои манфиро метавонанд ба бор оранд.

Мисол, дар паймони онҳо таъсири ҷамъиятии як қатор урфу анъанаҳои мусбат, мисли эҳтироми калонсолон, ҳурмату эҳтироми падару модар, риояи қонуният ва ғайраро, ки имкони ба давлати демократӣ ва ҷомеи озод хизмат карданро доранд, заиф мегардонад. Зеро инсон қомилан ҳудуд озод пиндошта танҳо аз пайи татбиқи манфиати худ мешавад ва манфиатҳои дигаронро қамарзиш шуморида онҳоро сарфи назар мекунад. Оё дар чунин ҳолат давлат ва мақомоти давлатӣ танҳо бо роҳи таъсиррасонии давлатӣ ва дигар меъёрҳои иҷтимоӣ қудрат дорад, ки нуқси бамиеномадаро бартараф созад? Ин ва дигар саволҳои, ки дар рафти баррасии мавзӯ пайдо мешаванд моро масъул мегардонанд, ки ба онҳо аз назари илми ҳуқуқ дар ҳамоиш бо дидгоҳҳои фалсафӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ҳатто рӯҳию динӣ ҷавоб гардонем.

Ба андешаи мутафаккирон, инсон барои ҳалли масъалаҳои замонавӣ аз таҷрибаи иҷтимоии наслҳои гузашта истифода менамояд⁴⁶, ӯ барои ҳонадор кардани писараш мисли гузаштагон ва ё дигарон ҷашни арӯсӣ барпо мекунад, ӯ барои қонеъ намудани талаботи эътиқодии худ мисли гузаштагон дар идҳои Рамазон ва Қурбон ба дуою фотиҳа меравад. Маҳз тарзи таъбир ва истифодаи таҷриба ба андешаи файласуфон моҳияти анъанаро ташкил медиҳад. Аз ин дидгоҳ мо анъанаро ҳамчун падидаи вобаста ба вазъи замона

⁴⁶ Сальников, М.В. Отечественная политико-правовая традиция: геополитические, экономические и социально-культурные детерминанты [Текст] / М.В. Сальников // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2004. – №3 (23). – С.20-22; Власова, В.В. Традиция как социально философская категория [Текст] / В.В. Власова // Философские науки. – 1980. – №4. – С.30-38; Белкин, А.А. Обычаи и обыкновения в государственном праве [Текст] / А.А. Белкин // Правоведение. – 1998. – №1. – С.125-133.

ва ҳодисаҳои рӯзгор доимо дар ҳолати такомул ва рушд қабул мекунем. Зеро анъана танҳо ба меросият ва ҳифзи арзишманди рӯзгори пешин маҳдуд нашуда, бо мурури замон зери таъсири вазъият ва воқеоти зиндагӣ имконияти рушд карданро пайдо намуда ба инсонии муосир шароит фароҳам меорад, ки ба мазмун ва муҳтавои он ҳамчун ҷузъи фарҳангии миллии вобаста ба шароит тағйирот ворид намояд. Аз ин дидгоҳ ҷанбаи меъёрии анъана аҳамияти бештар касб намуда, назари аҳли илмро дар бораи аз навъҳои меъёрии иҷтимоӣ будани ин падида, комилтар мегардонад. Маҳз ҷанбаи меъёрии анъана онро аз назари онтологӣ ҳамчун гурӯҳи махсуси меъёрҳои иҷтимоӣ ба табиати илми ҳуқуқшиносӣ васл менамояд.

Дар шарҳи истилоҳоти ҳуқуқӣ, анъана ҳамчун унсури мероси иҷтимоӣ, ки аз насл ба насл гузашта, дар ҷамъияти муайян ва дар доираи фаъолияти синфҳои гурӯҳҳои иҷтимоӣ муддати дароз нигоҳ дошта мешаванд, шинохта шудааст⁴⁷. Маълум мешавад, ки истилоҳоти ҳуқуқӣ низ ба табиати анъана ҳамчун унсури мероси иҷтимоӣ муносибат намуда такрорёбӣ ва идомаи онро махсусан таъкид менамояд. Албатта чунин муносибат аз назари илмҳои ҷамъиятӣ комилан қабул аст, ки дар анъана ҳам арзиши маънавӣ, ҳам падидаи фарҳангӣ ва ҳам меъёри иҷтимоӣ таҷассум ёфтааст. Аммо аз назари алоқамандии ин падида ба илми ҳуқуқшиносӣ ҷанбаи меъёрияти ӯ аҳамияти бештар касб менамояд. Чун илми замони шӯравӣ ва нормативизми ҳуқуқии ҳукмрон ҷанбаи меъёрии онро дар қиболи меъёрҳои ҳуқуқ заиф мешумурд, таваҷҷуҳ ба ин ҷанба дар адабиёти илмӣ низ коста гашт. Ин таъсир ҳатто дар қонунгузориҳои навин низ эҳсос мегардад. Анъана- маҷмӯи арзишҳои моддӣ ва маънавии мероси иҷтимоӣ фарҳангии ҷомеа ва ё гурӯҳҳои алоҳидаи ҷамъиятӣ буда, аз насл ба насл мегузарад, гуфта шудааст дар сарҳати 1 матни моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». Ҷойи баҳс нест, ки ҷанбаи фарҳангӣ, арзишӣ ва меросии анъана дар шинохти ин падидаи мураккаб муҳиманд, вале аз назари илми ҳуқуқшиносӣ табиати меъёрии он аҳамияти

⁴⁷ Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ [Матн] / зери таҳрири М.А. Маҳмудов. – Душанбе, 2017. – С.51.

бештар касб мекунад. Аммо аз сабаби набудани адабиёти хосаи илмӣ ва таҳлилҳои ба мавзӯи мазкур бахшидашудаи ҳуқуқӣ муддатҳо ин рукни муҳими меъёрии анъана ва ҷашну маросимро дар таърих ва назарияи ҳуқуқ аз мадди назари олимон то ҷое дур монд. Аз ин хотир, рӯ овардан ба масъалаҳои танзими ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим аз ҷанбаи меъёрии он мақсад ва вазифаи кори таҳқиқотии моро мушкил намуда, ҷиҳати наздик шудан ба табиати ҳуқуқии ин меъёри иҷтимоӣ ба дидгоҳи мо ва тафаккури хонанда вазифаҳои мушкилеро таҳмил хоҳад кард. Албатта, зарур ва ногузир будани таҳлили ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим дар баробари табиати меъёрии он, аз воридшавии бемавқеи он ба сарҳади дигар ҳуқуқу озодиҳо ва ё баръакс, аз назари манфиати ҳуқуқу озодиҳо, низ тавлид шудааст. Аммо, чун масъалаи мазкур дар бобҳои оянда мушаххасан ба таҳлили илмӣ кашида мешавад, мо айнӣ ҳол ба ҳамин нуқтаҳои гуфташуда қаноат мекунем.

Дар адабиёти илмии ҳуқуқшиносӣ⁴⁸ як гурӯҳи калони олимон зери мафҳуми меъёрҳои иҷтимоӣ се навъи мустақил ва нисбатан ғайри муштарак аз қабилҳои меъёрҳои ахлоқӣ, одатӣ - анъанавӣ ва ҳуқуқиро мешиносанд⁴⁹. Гурӯҳи дигари олимон навъҳои дигари меъёрҳои иҷтимоиро бандубаст менамоянд: меъёрҳои ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, динӣ, одатӣ, корпоративӣ ва ғайра⁵⁰. Рушди илми назарияи ҳуқуқ ва дастовардҳои муосири меъёршиносӣ навъҳои нави меъёрҳои иҷтимоиро аз қабилҳои техникӣ, табиӣ, ташкилӣ-ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ғайраро ба майдони муҳокимаҳои илмӣ кашидааст. Ҳар чи қадаре, ки мо баҳсро дар атрофи навъҳои гуногуни меъёрҳои иҷтимоӣ зиёд намоем, ҳамон қадар барои мо маълум ва равшан мегардад, ки ҳар меъёри мавҷуда ва ба тозагӣ эътироф шуда ва муносибатҳои нави пайдошуда табиати ба худ хосро вобаста ба тарзи эҷодшавӣ, махсусияти танзим ва усули

⁴⁸ Бабаев, В.К., Баранов, В.М. Общая теория права [Текст]: краткая энциклопедия / В.К. Бабаев, В.М. Баранов. – Нижний Новгород, 1997. – 202 с; Венгеров, А.Б. Теория государства и права [Текст]: учебник для юридических вузов / А.Б. Венгеров. – М., 2000. – 528 с; Комаров, С.А. Общая теория государства и права [Текст] / С.А. Комаров. – М., 1997. – 48 с; Кудрявцев, Ю.В. Нормы права как социальная информация [Текст] / Ю.В. Кудрявцев. – М., 1981. – 144 с.

⁴⁹ Лазарев, В.В. Липень С.В. Теория государства и права [Текст]: углубленный курс. – М.: Изд. Юрайт; 2012. – С.192-193.

⁵⁰ Пиголкин, А.С., Головистикова, А.Н., Дмитриев, Ю.А. Теория государства и права [Текст] / А.С. Пиголкин, А.Н. Головистикова, Ю.А. Дмитриев. – М.: Юрайт, 2017. – С.282-285.

таъсиррасонӣ доро буда, тафовути аслии миёни меъёрҳо дар предмети танзим ва дар тарзи эҷоду шаклгирии онҳо мебошад. Илми ҳуқуқшиносии шӯравӣ сарҳади меъёрҳои иҷтимоиро бо қатъият эътироф карда омезиш ва ё тағйирпазирию интиқоли онҳоро аз як навъ ба навъи дигар ҳамчун унсури манфӣ ва нокомили меъёри иҷтимоӣ шарҳ медод⁵¹. Замони нав ва озодшавии илми ҳуқуқ аз моҳияти синфӣи худ ва васеъшавии доираи омӯзиши илмҳои ҷамъиятӣ собит сохт, ки ҳодисаи омехтагии меъёрҳо дар ҳаёт имкони гузариши онҳо аз як навъ ба навъи дигар – як ҳодисаи қонунмандонаи рушди меъёрҳои иҷтимоист, ки дар навбати худ инъикоскунандаи ҳаёти иҷтимоии рушдкунанда маҳсуб мегардад.

Ҳарчанде ки риояи анъанаҳо ва ҷашну маросими миллӣ муддатҳо мисли дигар рафторҳои ҳуқуқии аз тарафи давлат ба тасвибрасида ҳатмӣ набуд, онҳо дар аксарияти ҷомеаҳои муосири миллӣ, алалхусус дар ҳаёти ҷомеаи муосири Тоҷикистон, ҳамеша нақши муҳимро дар ҳаёти оилавию хоҷагидорӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ иҷро мекарданд.

Ба хотири аз назари ҳуқуқӣ дуруст ва мақсаднок ворид шудан ба паҳнои ҳуқуқии анъанаҳо зарур аст, ки шакл, намуд ва навъҳои онҳо мавриди таҳлил ва таснифи дурусти илмӣ қарор гирад. Азбаски дар замони шӯравӣ таваҷҷуҳи аҳли илм ва умуман илмҳои ҷамъиятӣ ба ин соҳа бениҳоят кам буд, ҳулоса ва таснифоти мо бештар ба таҷрибаи рӯзгор ва шаклҳои баргузори анъанаҳо дар Тоҷикистони пасошӯравии соҳибистиклол таъя менамояд.

Дар байни меъёрҳои иҷтимоӣ анъана ва ҷашну маросими мардумӣ мавқеи хосаро дар танзими муносибатҳои иҷтимоӣ касб мекунанд. Аҳли илм ба анъана ва ҷашну маросим вобаста аз самти таҳқиқот ва доираи мавзӯи баррасии илмӣ бо дар назардошти предмет ва объект бо усулҳои хоса назар ва муносибат менамоянд. Аз ин ҷост, ки аксари аз мафҳумҳо ва паҳлуҳои мухталифи фалсафӣ, рӯҳӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросими мардумӣ, дар илми ватании таърих ва назарияи давлат ва ҳуқуқ ҳанӯз ҳам таҳқиқ нашудаанд.

⁵¹ Бабаев, В.К. Советское право, как логическая система [Текст] / В.К. Бабаев. – М., 1978. – С.250.

Бинобар ҳамин, таҳқиқи амики таърихӣ-ҳуқуқии ин мафҳумҳо ва ҷанбаҳои норавшани анъана ва ҷашну маросими мардумӣ ба манфиати ҷомеаи рушдкунандаи Тоҷикистон мебошад. Зеро ҳаёти ҷомеа ва давлат бо иваз шудани наслҳои инсонӣ ба пуррагӣ канда нашуда, маҳз дар партави меросияти ҳамин анъанаҳо дар симои наслҳои оянда зухур менамояд.

Чуноне ки аз таърифҳои сотсиологӣ ва ҳуқуқии мафҳуми маросим ҳулоса баровардан мумкин аст, маросим ҳамчун падидаи иҷтимоӣ пеш аз ҳама дар шакли қоидаи рафтор таҷассум мегардад, ки ин хусусият аз табиати ҳуқуқии маросим дарак медиҳад. Ба ибораи дигар, маросим – маҷмӯи амалҳо ё рафторҳои анъанавӣ мебошад, ки лаҳзаҳои муҳими ҳаёт ва фаъолияти фард, гурӯҳҳо ва ҷомеаро танзим намуда, аз ин рӯ арзиши иҷтимоӣ дошта ва навъи муайяни рафторро тақозо менамоянд. Дар маросим одамон новобаста аз хоҳиши худ амалҳои ба ҳукми анъана даромадаро бояд иҷро намояд. Ба ҳамин тариқ, маросим, аз дидгоҳи сотсиологӣ ва ҳуқуқӣ қоидаи рафтор аст, ки аз рӯи одат риоя мешавад. Ба ибораи дигар, амалу рафторҳое, ки дар тӯли замон иҷрои онҳо дар байни гурӯҳҳо ё умумиятҳои муайяни иҷтимоӣ ба ҳукми анъана медарояд, ба низоми ҳуқуқи маросими одатӣ шомил мешаванд ва дар танзими ҳаёту муносибатҳои иҷтимоии ин аъмолу рафторҳои одатшуда нақши муайянеро иҷро мекунанд. Алалхусус, дар ҷомеаҳои анъанавӣ, ки ҷомеаи Тоҷикистон низ ба он шомил мебошад, нақш ва мақоми анъанаҳо ва ҷашну маросим хеле бузург мебошад. Онҳо дар асоси меъёрҳои ахлоқӣ (хулқу атвор – расму оинҳое, ки аҳамияти ахлоқӣ доранд), меъёри маишӣ (қоидаҳои одоби муошират, беҳдошт, рафтори нишаст ва ғ.) ва баъзе меъёрҳои ҳуқуқӣ ба вуҷуд меоянд. Татбиқи амалии расму оинҳо одатан ба таври ноогоҳона, бе фикри он, ки ин меъёрҳо аз кучо пайдо шудаанд, сурат мегирад. Ҳангоми аз меъёр ба одат табдил ёфтани анъанаву маросим, дараҷаи зарурат, мақсаднокӣ, аҳамият ва ҷиғунагии пайомадҳои иҷтимоии онҳо аҳамияти ҳудро гум мекунанд ва ба онҳо на ҳамеша тавачҷуҳ дода мешавад.

Муҳимаш, анҷом додани маросим ва риояи он мебошад, на пайомадҳо ва натиҷаҳои он⁵².

Бояд эътироф намуд, ки дар аксар ҷомеаҳои анъанавӣ, аз ҷумла дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон, нуфуз ва таъсири бархе аз меъёрҳои ҳукуки одатӣ, алалхусус меъёрҳои ҳукуки динӣ, на танҳо бо нуфуз ва таъсири меъёрҳои ҳукуки таҳмилӣ баробар аст, балки баъзе аз онҳо аз меъёрҳои ҳукуки таҳмилӣ дида бештар аҳамият ва арзиш доранд. Барои муқоиса, метавон гуфт, ки дар Тоҷикистони муосир, на танҳо дар замони шӯравӣ, ҳатто дар замони Истиқлолият низ то қабул шудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», маросими динии ақди никоҳ нисбат ба маросими расмӣ хонадоршавӣ, ки онро қонунҳои амалкунанда муқаррар кардаанд, авлабият дошт ва пеш аз он баргузор мегардид. То имрӯз оилаҳои зиёде вучуд доранд, ки тибқи никоҳи шаръӣ ташкил карда шудаанд ва сарварони ин гуна оилаҳо, яъне ҳамсарон, танҳо зимни пайдо шудани зарурат ба мақомоти САҲШ (Сабти асноди ҳолати шахрвандӣ) барои ба расмият даровардани муносибати маҳрамона ва ба таври расмӣ бастанӣ ақди никоҳ муроҷиат мекунанд. Ҳамин тариқ, маълум мегардад, ки анъанаву маросим ба ҳайси меъёри ахлоқӣ ва динӣ рафтори одамонро ба воситаи меъёрҳои баҳодихӣ (некӣ, бадӣ, шарм, номус, эътиқоду боварҳо ва ғ.) танзим менамоянд ва дар ин самт бо меъёрҳои ҳукуки таҳмилӣ дар ҳамоҳангӣ ё муҳолифат қарор мегиранд⁵³.

Аз лиҳози фарҳангшиносӣ ва ҷомеашиносӣ бошад, анъанаву маросим унсурҳои мероси иҷтимоӣ ва маданӣ мебошанд, ки дар ҷамъияти муайян ва дар доираи ҷаҳолияти синфҳои гурӯҳҳои иҷтимоӣ муддати дароз маҳфуз монда, аз насл ба насл мегузаранд. Ба ин маънӣ анъанаву маросим ҷанбаҳои

⁵² Шарифзода, М.Ш. Танзими ҷашну маросимҳо тақозои вақт ва ба эътидоловарандаи адолати иҷтимоӣ [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Маводҳои конфронси илмӣю амалии байналмилалӣ «Идоракунии давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: анъана ва таҳаввулот» (ш. Душанбе, 20-21.09.2012). – Душанбе, 2012. – С.137-140.

⁵³ Шарифзода, М.Ш. Анъанаҳои таърихӣ ва таҳаввулоти худидоракунии маҳаллӣ [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Маводҳои конфронси илмӣю амалии байналмилалӣ «Худидоракунии маҳаллӣ дар Тоҷикистон: назария, амалия ва таҷрибаи ҷаҳонӣ» (ш. Душанбе, 27-28.02.2014). – Душанбе, 2014. – С.59-63.

гуногун дошта, расму оин, тарзи зисту зиндагӣ, меъёр ва принципҳои ахлоқии таърихан ташаккулёфта ва шаклгирифтаи муносибатҳои ҷамъиятии одамонро дар бар мегиранд. Дар анъанаву маросим хислатҳои рӯҳии миллатҳо, халқҳо ва умумиятҳои иҷтимоӣ инъикос меёбанд.

Анъанаву маросим кӯшиши одамонро, ки тавассути онҳо меҳоханд тарзи рафтор ва ғазилатҳои ахлоқии аз наслҳои гузашта ба мерос мондари хифз кунанд, ифода менамоянд. Онҳо дар раванди гузариши нуфуз ва таъсири ин ё он намунаи рафтор ё муносибат, ки ҷомеа қабул ва тасдиқ кардааст, ба вуҷуд меоянд. Масалан, анъанаву маросими марбут ба таҷлили ягон ҳодисаи намоён дар ҳаёти шахс (тӯйи арӯсӣ, таваллуди кӯдак ва ғ.) аз ҳамин қабил анъанаву маросим мебошанд. Муттасили ва суботи анъанаву маросим на танҳо аз дараҷаи баланди таъсиргузори онҳо ба афкори ҷамъиятӣ, балки аз як силсила омилҳои психологӣ, аз ҷумла робитаи одам бо муҳити зист, кӯшиши пайравӣ ё тақлид кардан ба қору рафторҳои одатшудаи намунавӣ низ вобаста мебошад.

Чизи дигаре, ки дар таърифҳои сотсиологӣ ва ҳуқуқии анъанаву маросим мушоҳида намудан мумкин аст, ин арзиши иҷтимоӣ ва ҳуқуқии онҳост. Арзишмандии онҳо дар он ифода меёбад, ки онҳо талаботи моддию маънавии одамонро қонеъ гардонида метавонанд. Арзишҳои иҷтимоӣ муҳимтарин унсури маданияти ҳама гуна халқу миллатҳо маҳсуб мешаванд. Дар адабиёти илмию фалсафӣ навҳои гуногуни арзишҳои иҷтимоӣ шарҳу тавзеҳ дода шудаанд: ахлоқӣ, сиёсӣ, динӣ, идеологӣ, иқтисодӣ ва ғ. Дар ин самт, анъанаву маросими динӣ ва миллий яке аз арзишҳои муҳимтарини инсонӣ ба ҳисоб меравад⁵⁴.

Чуноне, ки маълум аст, ҳаёти инсон ҳамчун фарди иҷтимоӣ чунин сохта шудааст, ки рафтору амали ӯ пурра ба хоҳиши ҳуди ӯ вобаста набуда, дар доираи арзишҳо ва меъёрҳои аз ҷониби аъзои ҷомеа мақбулгашта сурат мегирад. Ризоияти умум ва раъйи мардум маҳз дар арзишҳо ва меъёрҳои

⁵⁴ Бӯриев, И.Б. Масоили назариявӣ методологии омӯзиши анъанаҳои динӣ-ҳуқуқӣ [Матн] / И.Б. Бӯриев // Мақом ва нақши ислом дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – Ҷ.1. – С.37.

ичтимой инъикос мегардад. Бе арзишу меъёрҳои иҷтимоӣ ҳамгирӣ, ваҳдат, набзи муътадили ҳаёти иҷтимоӣ, муошират ва таъсири мутақобилаи одамон ғайриимкон аст. Маҳз арзишу меъёрҳо одамонро ба дарки воқеияти арзишманди зиндагӣ водор намуда, ба онҳо нишон медиҳанд, ки кадом рафтор барои инсон дар ҷамъият дастрас аст ва кадом амал ба қоидаю қонунҳои муайяншудаи иҷтимоӣ мувофиқат наменамояд.

Арзишҳои иҷтимоӣ устуворӣ ва тартиботи ҷомеаро ҳифз намуда, дар ҷомеа паҳн мешаванд, мутаносибан дар доираи меъёрҳои иҷтимоӣ ташаккул ёфта, ба воқеияти зиндагӣ ҳамчун рукни устувору дар айнаи замон тағйирпазир табдил меёбанд. Аҳли ҷомеа ҳар як арзишро вобаста ба аҳамияташ қадр мекунад ва ҳар як арзиш дар ҷамъият то ин ё он андоза нақши баҳодихӣ ё омӯзиширо иҷро мекунанд. Масалан, арзишҳои иҷтимоие вучуд доранд, ки ба исботу далелҳо ниёз надоранд ва олий будани ин арзишҳоро ҳамагон эътироф намудаанд, мисли ҳаёт, қадр, номус, падару модар, фарзанд ва ғайра. Дар баробари ин, арзишҳое низ ҳастанд, ки аз ҷониби инсон бояд ҳамчун рукни одобу фарҳанг риоя ва иҷро карда шаванд, мисли ҳурмату эҳтироми калонсолон, салом додан, хушгуфтор будан, иҷрои анъанаву маросими гуногуни инфиродӣ ва ғайра.

Арзишҳои иҷтимоӣ барои афроди ҷомеа ҳамчун меъёр ва ченаки баҳодиханда, иҷозатдиҳанда ё манъкунандаи ин ё он рафтор ё фаъолияти иҷтимоӣ хизмат менамоянд. Дар ҷомеаи анъанавӣ фард дар ҳолати риоя накардани арзишҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла анъанаву маросим, аз ҷониби аҳли ҷомеа мавриди сарзаниш ва танқид қарор мегирад. Азбаски ин гуна арзишҳои иҷтимоӣ дар тӯли садсолаҳо шакл гирифта, риоя ва эҳтироми онҳо барои мардум мисли риояи фарзу суннат то ҳадде ҳатмӣ шудааст, аз ин рӯ ҳар касе онҳоро тарк мекунад ё аз онҳо даст мекашад, ба сарзаниши аҳли ҷомеа мувоҷеҳ мешавад⁵⁵.

⁵⁵ Самадов, Ҳ. Нақши қонуни танзим дар баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагӣ [Матн] Ҳ. Самадов // Мақом ва нақши ислом дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Эр-граф, 2018. – Ҷ.3. – С.226.

Анъанаву маросим дар баробари арзиши иҷтимоӣ ба ҳисоб рафтан, инчунин меъёри иҷтимоӣ низ мебошад. Ба сифати меъёрҳои иҷтимоӣ онҳо муносибатҳои иҷтимоиро ба низоми муайян медароранд. Меъёрҳои иҷтимоӣ гуфта, қоидаҳои таърихан ташаккулёфтаи рафтору ғайриқонунии одамон, гурӯҳҳо ва ташкилотҳои иҷтимоиро меноманд, ки дар шакли рафтори муайяни эътирофшуда, ё уҳдадорӣ зоҳир мегарданд. Вобаста ба субъекти иҷтимоӣ меъёрҳои расмӣ иҷтимоиро ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо менамоянд:

1. Қонунҳое, ки аз ҷониби мақомоти қонунгузор ва дигар мақомоти масъули сиёсӣ бароварда шудаанд. Ин меъёрҳои иҷтимоӣ дар шакли қонунҳо, қарорҳо, амрҳо ва дастурҳои маъмурӣ, оинномаву низомнома ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ зоҳир мешаванд.

2. Меъёрҳои таърихан ташаккулёфтаи иҷтимоӣ. Ин гурӯҳи меъёрҳои иҷтимоӣ чунин меъёрҳое мебошанд, ки ба таври стихиявӣ ва ё дар раванди ташаккули умумиятҳо ҳамчун меъёрҳои суботбахшандаву танзимкунандаи ҳувиёти мавҷудияти онҳо, инчунин дар зери таъсири ҳолатҳои гуногуни иҷтимоӣ пайдо шудаанд ва онҳоро «қоидаҳои нонавишта» низ меноманд. Ба ин гурӯҳи меъёрҳои иҷтимоӣ пеш аз ҳама урфу одатҳо, анъанаҳо, расму оинҳо, меъёрҳои динӣ ва ахлоқӣ ва ғайра дохил мешаванд, ки дар зери таъсири ягон вазъияти иҷтимоӣ рӯи қор омада, бо одоби зиндагии одамон пайваست гашта, дар раванди таърихӣ мустақам ва бою ғанӣ шудаанд⁵⁶.

Ин ду навъи меъёрҳои иҷтимоиро дар баъзе асарҳои илмӣ меъёри расмӣ ва ғайрирасмӣ низ меноманд. Масалан, анъанаву маросими динии тоҷикон ба гурӯҳи меъёри ғайрирасмӣ дохил мешаванд, аммо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» бошад, иддае аз онҳоро ба гурӯҳи меъёрҳои расмӣ шомил менамояд. Дар байни меъёрҳои ғайрирасмӣ ва расмӣ иҷтимоӣ робитаи мутақобила вучуд дорад.

Қисми зиёди анъанаву маросим таърихи тӯлонӣ дошта, дар давоми садсолаҳо ва ҳазорсолаҳо аз насл ба насл гузашта, то замони мо омада

⁵⁶ Социология [Текст]: учебное пособие. – М.: Маркетинг, 2002. – С.74.

расидаанд. Чунин меъёрҳои иҷтимоӣ дар тамоми халқҳо мавҷуданд. Онҳо метавонанд ба ин ё он табақаи муайяни иҷтимоӣ тааллуқ дошта бошанд ё аз тарафи ҳамаи табақаҳо риоя шаванд.

Метавон гуфт, ки риояи баъзе анъанаву маросими динӣ ва миллӣ (ичрои фарзу суннатҳои динӣ, меҳмондорӣ, ҳамсоядорӣ, эҳтироми калонсолон, ширкат дар дафнҳо, ҳамдардӣ бо наздикон ва пайвандони марҳум, анъанаи ба ҷо овардани хурсандихои гуногун, идҳо, рӯзҳои таваллуд, ташкили тӯйҳо, санаҳои муҳими ҳаёт, бўрёкӯбон ва ғайра) барои фард мисли муқаррароти қонунҳо талаботи муҳим ва ҷиддӣ доранд. Ҳар як фарди пайрави анъанаву маросим аз тарсу ҳароси он ки ҳадафи мазаммати масҳараи дӯстон, рафиқон, ҳамкорон, ҳамсоя, маҳалла қарор нагирад, хоҳу ноҳақ маҷбур мешавад, ки ин гуна меъёрҳоро риоя ва иҷро намояд. Онҳое, ки ин гуна меъёрҳоро риоя намеkunанд мавриди тамасхури атрофиён қарор мегиранд, ҳамчун қачрафтор шинохта мешаванд. Аз ин лиҳоз шахс, ҳангоме вориди муносибатҳои ҷамъиятӣ мегардад, новобаста аз хоҳиши худ меъёрҳои иҷтимоиро риоя намуда, мувофиқи онҳо рафтор менамояд.

Муайян шудааст, ки инсон новобаста аз хоҳишҳои худ берун аз ҷомеа ва озод аз он зиндагӣ қарда наметавонад. Карл Маркс аз ин лиҳоз, инсонро мавҷуди иҷтимоӣ арзёбӣ менамояд. Раванди бошуургардӣ ва ташаккули ҷамъияти инсон натиҷаи иҷтимоишавӣ ва ҷараёни омӯзиш аст. Иҷтимоишавӣ танҳо ҳосил инсон аст. Инсоният барои аз худнамоии арзишу меъёрҳои иҷтимоӣ вақти зиёдеро талаб менамояд, зеро инсон натавонад дар кӯдакӣ, балки дар наврасию ҷавонӣ раванди омӯзишро давом медиҳад. Аз ин рӯ, инсон ба ҳама гуна шароит қобилияти мутобиқшавӣ дорад ва ба муносибатҳои мураккаби иҷтимоӣ ворид мегардад. Барои ин сифатҳоро касб қардан бояд инсон раванди иҷтимоишавиро гузарад, зеро инсон нисбат ба дигар мавҷудоти зинда очиз таваллуд мешавад ва ниёз ба дастгирӣ ва ғамхорӣ дорад. Дар ин росто аз худ қардани меъёрҳои аз тарафи умум

пазируфташуда ва маъмулигаштаи чомеа як давраи муқаддимаӣ ва муҳими раванди иҷтимоишавии инсон ба шумор меравад⁵⁷.

Аз ин ҷо метавон хулоса баровард, ки иҷтимоишавӣ қабл аз ҳама раванди азхуднамоии меъёрҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва нақшҳои иҷтимоӣ мебошад, ки тамоми умр давом менамояд. Маҳз иҷтимоишавӣ ба мо ошкор месозад, ки инсоният чи гуна роҳи дурударози чанд эволютсияи биологӣ ва таҳаввулоти фарҳангиро дар як муддати кӯтоҳ тай намуда, аз мавҷуди оддии биологӣ ба мавҷуди неруманди иҷтимоӣ табдил меёбад.

Ба ҳамин тариқ, иҷтимоишавӣ ё худ «соцсализатсия» - ро ҳамчун раванди аз худнамоии маданият (меъёрҳо, арзишҳо, идея, қоидаи рафтор ва стереотипҳо (муқаррарот) – и ҳуқуқмронии чомеа таъриф кардан мумкин аст. Ба ибораи дигар, иҷтимоишавӣ («соцсализатсия») - чараёни ба ҳам таъсиррасонии иҷтимоӣ мебошад, ки дар раванди он одамон донишҳо, назарияҳо, принципҳо ва қоидаҳои рафтори ҳаётан муҳими чомеаро аз худ мекунанд. Ҳар шахс дар давоми иҷтимоиғардӣ панҷ давраро аз сар мегузаронад: кӯдакӣ, наврасӣ, ҷавонӣ, камолот ва пирӣ. Анъанаву маросими милливу динӣ низ чун шакли қоидаи танзимкунандаи рафтор ва муносибатҳои иҷтимоӣ дар раванди иҷтимоишавии афрод аз тарафи онҳо дарк ва қабул карда мешаванд⁵⁸.

Чуноне ки аз ин таърифҳо натиҷа гирифтани мумкин аст, маълум мегардад, ки инсон аз лаҳзаи таваллуд то дами марг раванди иҷтимоишавиро аз сар мегузаронад ва ин раванд ба одамон қоидаҳои рафтори онҳоро муайян менамояд. Анъанаву маросим низ пеш аз ҳама дар рафтори ба меъёри муайян даровардашуда зоҳир мегардад. Дар давоми садсолаҳо ин қоидаи рафтор дар

⁵⁷ Бондырева, С.К., Колесов, Д.В. Традиции. Стабильность и преемственность в жизни общества [Текст] / С.К. Бондырева, Д.В. Колесов. – М., 2004. – С.23-24.

⁵⁸ Ковалёва, А.И. Социализация личности [Текст]: норма и отклонение. – М., 1996. – 222 с; Андреева, Г.М. Социальная психология [Текст] / Г.М. Андреева. – М., 2003. – 231 с; Галиев, Ф.Х. Социальные нормы гражданского общества и правовая культура [Текст] / Ф.Х. Галиев // Евразийский юридический журнал. – 2011. – №5 (36). – С.70-73; Галиев, Ф.Х. Социальные нормы и правовая культура в призме исторического развития [Текст] / Ф.Х. Галиев // История государства и права. – 2010. – №2. – С.5-9; Ромашов, Р.А., Тищенко, А.Г. Правовая культура [Текст]: ценностный аспект / Р.А. Ромашов, А.Г. Тищенко // Правовая культура. – 2006. – №1. – С.7-10.

шакли урфу одат беихтиёрона аз насл ба насл дода мешавад ва одамон хангоми ворида муносибатҳои ҷамъиятӣ гаштан, новобаста аз ихтиёри худ он қоидаҳои рафтореро содир менамоянд, ки аз ҷониби аъзои ҷомеа ба шакли меъёр қабул гардидаанд⁵⁹. Зеро хангоми ба амал набаровардани ин қоидаи рафтор аз ҷониби аъзои дигари ҷомеа ҳамчун вайронкунандаи суннати динӣ ё миллии ниёгон мавриди сарзаниш ва таҳқир қарор мегиранд.

Умуман, чунин фаҳмиши моҳияти анъанаву маросими динӣ ва миллӣ ва муқаддасу ҳатмӣ шуморидани риояи онҳо як хусусияти умумии хоси ҳамаи ҷомеаҳои анъанавӣ ва зимнан яке аз омилҳои муҳими маънавии то имрӯз дар ин гуна ҷомеаҳо маҳфуз ва устувор мондани онҳо маҳсуб шуда, барои мутассилона ҳамчун меъёрҳо ва қоидаҳои танзимкунандаи рафтору муносибатҳои аҳли ҷомеа идома ёфтани вазифаи иҷтимоии онҳо мусоидат менамояд⁶⁰.

Хусусияти хоси анъанаву маросим ҳамчун меъёрҳои иҷтимоӣ дар он зоҳир мегардад, ки онҳо ба консерватизм (суннатгарой, муҳофизакорӣ) майлдоранд. Хангоме, ки низомии иҷтимоӣ вобаста ба тағйиротҳои куллии ҷомеа тағйир меёбад, меъёрҳое, ки муносибатҳои гузаштаи иҷтимоиро инъикос менамоянд, ба талаботи низомии нав ҷавоб дода наметавонанд. Чунин вазъи бесарумомонии иҷтимоиро Эмил Дюркгейм «аномия» («беқонунӣ») номида, хотиррасон қардаст, ки он бештар дар давраҳои сар задани ҷангҳо ва бӯхронҳои шадиди сиёсӣ иҷтимоӣ ба амал меояд⁶¹. Дар чунин вазъият меъёрҳо ва арзишҳои қаблан дар ҷомеа ҳукмрон тадриҷан арзиш ва аҳамияти ҳудро аз даст медиҳанд. Вазъи беқонунӣ ва нигилизм дар ҷомеа то замони устувор гардидани меъёрҳо ва арзишҳои нави иҷтимоӣ давом мекунад. Даст

⁵⁹ Фролов, С.С. Социология [Текст] / С.С. Фролов. – М., 2001. – С.56; Гревцов, Ю.И. Очерки теории и социологии права [Текст] / Ю.И. Гревцов. – СПб., 1996. – 263 с; Жоль, К.К. Философия и социология права [Текст] / К.К. Жоль. – Киев, 2000. – 300 с.

⁶⁰ Бондырева, С.К., Колесов, Д.В. Традиции. Стабильность и преемственность в жизни общества [Текст] / С.К. Бондырева, Д.В. Колесов. – М., 2004. – С.25.

⁶¹ Дюркгейм, Э. Самоубийство [Текст]: социологический этюд / Э. Дюркгейм пер, с фр. с сокр; под ред. В.А. Базарова. – М.: Мысль, 1994. – 400 с; Мертон, Р. Социальная структура и аномия [Текст] / Р. Мертон // Социология преступности (Современные буржуазные теории) / пер. с франц. Е.А. Самарской; отв. ред. М.Н. Грецкий. – М.: Прогресс, 1966. – С.299-313; Короленко, Ц.П., Донских, Т.А. Семь путей к катастрофе [Текст]: деструктивное поведение в современном мире / Ц.П. Короленко, Т.А. Донских. – Новосибирск, 1990. – 224 с.

кашидан аз арзишҳо ва меъёрҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ иҷтимоӣ ё вайрон кардани онҳоро дар фалсафаи иҷтимоӣ рафтори девиантӣ ё худ қачрафторӣ, рафтори ғайримуқаррарӣ, ки имкони табиати мусбат ва ё манфиро дороанд, меноманд⁶². Мутобиқи маълумотҳои омӯрӣ дар замонҳои муосир дар ҳар як кишвари ҷаҳон, аз ҷумла дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон, дар байни кишварҳои гуногуни иҷтимоӣ аз миёни рафторҳои девиантӣ ва ҷиноятӣ аз ҳама бештар фоҳишагарӣ, нашъамандӣ, худкушӣ ва дуздиву қаллобӣ паҳн гардидаанд. Масалан, чӣ тавре ки Вазири қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон Р.Ҷ. Раҳимзода зимни баромади худ дар нишастии матбуотӣ бо иштироки хабарнигорони воситаҳои ахбори оммаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихи 14 феввали соли 2020 изҳор намудааст, соли 2019 дар ҷумҳурӣ 21 ҳазору 969 (2018-21957) ҷиноят ба қайд гирифта шуда, аз он ҷумла, 5 ҳазору 328 содиршавии ҷинояти дуздии амволи ғайр, 2 ҳазору 294 ҷинояти қаллобӣ, 46 ҳодисаи таҷовуз ба номус, 1139 ҳодисаи авбошӣ, 126 ҳолати қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатӣ, 90 ҳолати одамкушӣ, 28 ҳодисаи роҳзанӣ, 5 ҳолати одамрабӣ, 140 ҳолати ғоратгарӣ, 32 ҳодисаи тамаъҷӯӣ ва дигар ҷиноятҳо ба қайд гирифта шудаанд. Вобаста ба рафти иҷроии Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», дар соли 2019 дар ҷумҳурӣ 14363 протоколи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ (2018-16439) нисбати 9 ҳазору 473 нафар шахрвандон (2018-11167) тартиб дода шуда, маблағи ҷаримаи протоколҳо 10 миллиону 24 ҳазору 155 (2018-1170499) сомони ро ташкил медиҳад. Барои риоя накардани қонуни маъмур ва ноҳдабароӣҳо дар тарбияи фарзанд 3489 нафар шахрвандон (2018-3165) огоҳӣ дода шуда, 1401 протоколи дигар (2018-2107) дар судҳо мавриди баррасӣ қарор дорад. Илова бар ин, ҳолатҳои

⁶² Иванов, В.Н. Девиантное поведение [Текст]: причины и масштабы / В.Н. Иванов // Социально-политический журнал. – 1995. – №2. – С.47-57; Ромашов, Р.А. Право [Текст]: нормативность и девиантность / Р.А. Ромашов. – СПб.: АЛЕТЕЙЯ, 2018. – С.17-124.

монё шудан ба гирифтани таълимоти ҳатмӣ низ муайян ва ба кайд гирифта шудааст⁶³.

Ҳамзамон, дар соли 2019 чихати рафти иҷрои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ» нисбати ҳолатҳои ошкоршудаи таълимоти ғайриқонунии динӣ, ки бидуни иҷозатномаи мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба дин ба ғайрияти илмӣ-динӣ машғул буданд, чораандешӣ карда шудааст. Қисмати зиёди донишҷӯёне, ки дар хориҷи кишвар ба таҳсилоти ғайриқонунии динӣ фаро гирифта шуда буданд, ба ватан баргардонидида шуда, айни замон шумораи ками онҳо боқӣ мондаанд. Дар давраи мазкур, дар ҷумҳурий дар самти ҷиноятҳои вобаста ба ахлоқ, ғоҳишагӣ ва даллагӣ теъдоди қанони бадахлоқ низ муайян карда шуданд.

Омилҳои характери глобалӣ гирифтани ин гуна рафторҳои девиантӣ ва ҷиноятӣ бо муташанниҷ шудани вазъи сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар минтақаҳои гирифтори ҷанг ва таъсири бади сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва равонӣ он ба соири дигар минтақаҳо ва кишварҳои ҷаҳон вобаста мебошанд.

Аз тарафи дигар, риояи нагардидани меъёрҳои пешинаи расмӣ ё ғайрирасмӣ иҷтимоӣ натавонанд пайомадҳои бад, балки, бинобар ақидаи иддае аз муҳаққиқон, дар ҳолатҳои муайян пайомадҳои нек низ дорад. Масалан, зимни ба вуқӯъ омадани вазъи беқонунӣ танҳо рафтори девиантӣ ё ғайримеъёрӣ имкон медиҳад, ки одамон аз ин вазъияти ногувор берун бароянд. Умуман, анъанаву маросим ва дигар меъёрҳои иҷтимоӣ мисли падидаҳои дигари ҳаётӣ хусусияти фанопазирӣ ва тағйирпазирӣ дошта, метавонанд бо гузашти айём аз тарафи наслҳои оянда ҳамчун намунаи қарафторӣ ё рафтори девиантӣ шинохта шаванд ва баръакс рафторҳои девиантӣ ба меъёрҳои иҷтимоӣ табдил ёбанд. Масалан, дар баъзе кишварҳои Ғарб дар замони ҷорӣ ҷои меъёрҳои пешинаи ахлоқиро меъёрҳои наво

⁶³ Барномаи Вазири корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, генерал-лейтенанти милитсия Раҳимзода Рамазон дар нишастии матбуотӣ бо иштироки хабарнигорони ВАО-и Ҷумҳурии Тоҷикистон (14 феввали соли 2020) [Манобеи электронӣ]. - Низомии дастрасӣ: <https://vkd.tj/index.php/tj/2020-01-18-07-50-18/khabar-o-bojgon/26924-barguzorii-nishasti-matbuot-dar-vkd> (санаи мурочиат: 10.02.2019 с.).

гирифтаанд, ки онҳо баъзе рафторҳои аз дидгоҳи меъёрҳои одатии иҷтимоӣ девиантӣ, мисли никоҳи якчинсӣ (мард бо мард ё зан бо зан)–ро иҷозат медиханд. Бояд қайд кард, ки масъалаи баҳои ҳуқуқӣ додан ба ин падидаҳо вазифаи танҳо ҳуқуқшиносон нест, балки он масъалае мебошад, ки тамоми кишри ҷомеаро ба ташвиш овардааст. Аммо, ба назари мо, маҳз аз ҷанбаи танзими ҳуқуқии ҷашну маросим, урфу одат ва анъанаҳо таваҷҷуҳ кардан зарур мебошад.

Ба ҳамин тариқ, таҳти мафҳуми рафтори девиантӣ берун рафтан аз меъёри иҷтимоӣ ё берун аз меъёри аз тарафи ҷомеа қабулшуда содир кардани намудҳои гуногуни рафтори фардӣ ва иҷтимоӣ фаҳмида мешавад⁶⁴.

Расму оин ва одатҳои динӣ дар танзими ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ нақши бориз доранд. Онҳо бо ҳуқуқ, ахлоқ, фарҳанг, сиёсат ва дигар меъёрҳои иҷтимоӣ робитаи қавӣ доранд. Ҳуқуқ таърихан ҳамчун низоми меъёрҳо дар зинаи муайяни рушди таърихӣ ҷомеа, қисман, аз расму одатҳое, ки давлат аз рӯи зарурат ба қонун даровардааст, ба вучуд омада, маҳз дар ҳамин робитаи ирсии онҳо ифода меёбад.

Раванди мазкур аслан доимӣ буда, имрӯз ҳам идома дорад, зеро ҳуқуқ на танҳо аз «боло», балки аз «поён», аз решаи анъанаҳои халқӣ низ ташаккул меёбад.

Анъанаву маросими аз гузашта меросмондари метавон ҳамчун қоидаҳои рафтор, ки дар натиҷаи ба таври тӯлонӣ ва пай дар пай такрор ёфтан ба одати муқаррарӣ табдил меёбанд, тафсир кард. Онҳо дар тафовут аз ҳуқуқи таҳмилий, на ба таври иҷборӣ, балки ихтиёрӣ риоя мешаванд. Одатҳо омили пурзӯри ташаккули менталитети шахсият мебошанд, аз ин рӯ, мутафаккирон одатро табиати дуҷониби инсон номидаанд⁶⁵.

⁶⁴ Социология [Текст]: учебное пособие. – М.: Маркетинг, 2002. – С.78.

⁶⁵ Ладухина, М.В. Культура как «Вторая природа»: опыт культурологического анализа [Текст]: автореф. дисс... канд. юрид. наук / Ладухина Мария Валерьевна. – Саратов, 2005. – 20 с; Борисов, В.А., Козина, И.М. Социальная справедливость и права человека в массовом сознании [Текст]: теория и метод исследования / В.А. Борисов, И.М. Козина // Российское сознание: психология, феноменология, культура. – Самара, 1995. – 246-262; Галиев, Ф.Х. Правовая культура и традиционная картина мира [Текст] / Ф.Х. Галиев // Право и государство: теория и практика. – 2009. – №8 (56). – С.129-133.

Пас ҳар насли оянда на танҳо ҳақ дорад, ки анъанаю маросими мавҷударо риоя намояд, дар баробари он ҳамон миқдор ҳуқуқ пайдо менамояд, ки ҳамчун унсури рушдкунандаи олами ҳастӣ бо тағйир ёфтани вазъият ба ин анъанаю маросим аз дидгоҳи худ муносибат карда онҳоро ба манфиати худ рушд диҳад.

Азбаски дар ин фасл суҳан дар боби табиати ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим меравад, бо сабаби ниҳоят васеъ будани доманаи ин баҳс дар адабиёти илмӣ оид ба ин мавзӯи серчанба ва «нағунҷидани» он дар қолаби як фасл ё ҳатто як рисола, дар зер мо танҳо табиати ҳуқуқии анъанаҳои марбут ба ҳаёти оилавӣ ва диниро, ки бешубҳа муҳимтарин қисми таркибии низоми анъана ва ҷашну маросими фарҳангии тоҷикон ва умуман ҳамаи миллатҳои бостониву мутамаддин мебошанд, дар таъба ба фикру андешаҳо ва фарзияҳои олимону мутахассисони соҳаи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқ, шарҳу тавзеҳ дода, бо ҳамин ба ин қисмати рисола хотима медиҳем. Ҳуқуқ ҳамчун як падида ё ҳодисаи қонунманди ҷамъиятӣ дорои собиқаи тӯлонии таърихӣ мебошад. Аммо дорои собиқа будан танҳо як хусусият ё ҷанбаи таърихи ҳуқуқро, ки тавассути омӯзишу таҳқиқи он хусусиятҳои марҳилаи муосири инкишофи ҳуқуқ дарк карда мешаванд, ифода мекунад. Ба ғайр аз ин хусусият, таҳти мафҳуми таърихи ҳуқуқ, инчунин анъанаҳои пешинаи ҳуқуқие, ки хусусиятҳои хоси ин ё он падидаи ҳуқуқӣ ё умуман низоми ҳуқуқиро муайян ва тавлид мекунанд, низ дар назар дошта мешаванд. Ба ибораи дигар, мафҳуми анъанаи ҳуқуқӣ ифодакунандаи хусусияти ҳастии идеалӣ ва материалии ҳуқуқ дар оинаи тасаввуротҳо оид ба рушди таърихии ҳуқуқ мебошад.

Дар давраҳои қадим ва асрҳои миёна дар рушду такомули низоми ҳуқуқии ҳамаи ҷомеаҳои мутамаддин нақши аз ҳама муҳиму калидиро маҳз анъанаҳои динӣ иҷро мекарданд ва хусусиятҳои хоси дилхоҳ низоми ҳуқуқӣ ҳатман аз меъёрҳои ҳуқуқии ин ё он дин ё мазҳаби муайян маншаъ мегирифт. Аз ин рӯ, таҳқиқи анъанаҳои динӣ-ҳуқуқӣ барои дуруст дарк намудани роҳу воситаҳо ва дараҷаи таъсиррасонии дин ба раванди таърихии инкишофи

ҳуқуқ ва низоми ҳуқуқӣ ҳам дар гузашта ва ҳам дар замони муосир хеле муҳим мебошад. Хусусиятҳои барои ҳар як анъанаи ҳуқуқӣ – хосро ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: хусусиятҳои моҳиятӣ-функсионалӣ (хусусиятҳои барои ҳамаи анъанаҳои динӣ-ҳуқуқӣ хос, ки табиат ва нақши онҳоро дар низоми ҳуқуқӣ инъикос менамоянд); хусусиятҳои мазмунӣ ё мундариҷавӣ, ки ба ҳар як анъанаи мушаххас хос мебошанд ва имкон медиҳанд, ки анъанаҳои ҳуқуқии динҳои гуногун (ҳиндӯӣ, зардуштӣ, яҳудӣ, насронӣ, исломӣ ва ғ.) аз якдигар фарқ карда шаванд. Мутаносибан бо ҳамин усул, тавсифи умуминазариявии анъанаи динӣ дар ҳуқуқ гуфта таҳлили хусусиятҳои моҳиятӣ-функсионали анъанаи мазкур дар назар дошта мешавад. Ба ин гуна хусусиятҳои анъанаи динӣ-ҳуқуқӣ, ба андешаи олимон, шомил мешаванд:

- 1) замони мушаххаси пайдоиши анъана;
- 2) мавҷудияти манбаъҳои махсуси анъана;
- 3) соҳаи амалияи анъана;
- 4) омилҳои густариши анъана;
- 5) хусусияти экспансивии анъана ва роҳҳои экспансияи он⁶⁶.

Замони пайдоиши анъанаи ҳуқуқӣ-динӣ аз имконият ба воқеият табдил ёфтани таъсири дин ба ҳуқуқро инъикос менамояд. Ҳар як дин, вобаста аз муқаддасоти танҳо ба ҳудуд хос, манзараи оламро тарзе тасвир мекунад, ки дар он пайравонаш ба ҳамаи саволҳои муҳими ҳаётиашон ҷавоби қонеъ кунанда пайдо карда тавонанд⁶⁷. Ё ин ки, ба қавли Ю. Хабермас, сохтори пурраи шакли муайяни зиндагиро барои онҳо танзим менамояд⁶⁸. Дар

⁶⁶ Вовк, Д.А. Религиозная традиция в праве: общетеоретическая характеристика [Текст] / Д.А. Вовк // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия: Право. – 2013. – №2 (14). – С.3-17; Бондырева, С.К., Колесов, Д.В. Традиции. Стабильность и преемственность в жизни общества [Текст] / С.К. Бондырева, Д.В. Колесов. – М., 2004. – 218 с. ва ғ.

⁶⁷ Т. Масарик, файласуф ва арбоби давлатии лаҳистонӣ мегӯяд, ки «дин инсонро, ақлу ҳиссиёти ӯро, афқору аъмоли ӯро, тамоми ҳаёти ӯро фаро гирифта, халқу миллатҳо ва ҷомеаҳоро ба худ тобеъ мекунад, чунки дар миёни падидаҳои фарҳангӣ чизе офарандатар ва куллитар (оммавитар) аз дин вучуд надорад (ниг.: Чапек, К. Беседа с Томашем Масариком [Текст] / К. Чапек; пер. с чешского на украинский язык Лидии Кіцили. – Львів: Астролябія, 2010. – С.214).

⁶⁸ Хабермас, Ю. Между натурализмом и религией [Текст]: философские статьи / Ю. Хабермас; пер. с нем. М.Б. Скуратова. – М.: Весь Мир, 2011. – С.244.

аксарияти динҳо ва низомҳои инкишофёфтаи динӣ манзараи динии олам ин чунин давлат ва ҳуқуқро ҳамчун муҳимтарин унсури сохтори ҷамъиятӣ дар бар мегирад. Аммо муносибати дин бо воқеияти давлатӣ-ҳуқуқӣ худ аз худ анъанаи динӣ-ҳуқуқиро ташаккул намедихад. Фаҳмиши анъана дар ҳуқуқ ҳамчун хусусияти вучуди низоми ҳуқуқӣ, ки зери таъсири дин пайдо шудааст, моро ба чунин ҳулоса меорад, ки чунин анъана ҳамзамон бо пурзӯр шудани таъсири муайянкунандаи дин ба амалияи ҳуқуқ дар ҷомеа пайдо шуда метавонад. Бо тавачҷуҳ ба ин амр, ҳолатеро тасаввур кардан мумкин аст, ки дар ин ё он дин дар сатҳи меъёрӣ таълимот ё доктриналӣ ба ҳайси мавзӯ пешниҳод шудааст, вале анъанаи ҳуқуқӣ аз сабаби мавҷуд набудани таъсири дин ба низоми ҳуқуқӣ ташаккул наёфтааст. Анъанаи ҳуқуқӣ метавонад ҳамзамон бо пайдоиши ҳуди дин ташаккул ёбад. Масалан, дар ислом ташаккули дини ислом, ҳуқуқи мусулмонӣ ва давлати динӣ (теократӣ) дар як давра замон ба вуқӯъ омадаанд, ё дар яҳудия, ки дар он Таврот маҷмӯи меъёрҳои гуногуни динӣ, ҳуқуқӣ, ахлоқӣ ва ҳатто техникиро дар бар мегирад ва ҳамаи ин меъёрҳо аз ибтидо хусусияти ҳуқуқи «зинда», яъне амалкунандаро доро мебошанд, ё ин ки дар замони дигар пайдо шавад (масалан, дар насрония анъанаи ҳуқуқӣ танҳо дар асрҳои III-IV (он ҳам эҳтимолан), яъне пас аз маҷоми дини расмиро дар Рими қадим касб намудани насрония ташаккул ёфта тавонистанд). Ҳар як анъанаи динӣ сарчашмаи ҳудро дорад, ки аз онҳо ҳамчун нишондиҳандаи рушди низоми ҳуқуқӣ тақомул меёбад. Ба маънои васеъ сарчашмаи анъанаи динӣ-ҳуқуқӣ ҳамон дине мебошад, ки анъанаи мазкур дар заминаи он пайдо шудааст. Ба маънои нисбатан мушаххас ва маҳдуд бошад, сарчашмаҳои анъанаи динӣ-ҳуқуқӣ гуфта унсурҳои муайяни таркибии низоми динӣ фаҳмида мешаванд. Сарчашмаҳои анъанаи динӣ-ҳуқуқӣ аз як тараф манбаи таҳаввули мазмуни анъанаҳо мебошанд, ки дар ҳеҷ давра замон тағйир намеёбад, аз тарафи дигар, он манбаи нахустини шаклгирӣ ва роҳу воситаҳои татбиқшавии мазмуни анъанаи динӣ низ мебошад, ки бо мурури замон тағйир ва тақомул меёбад. Масалан, мазмуни ҷашнҳои динии иди саиди фитр ва иди Қурбон дар

хама даври замон ва дар хама кишварҳои исломӣ бетағйир боқӣ мондааст, вале роҳу воситаҳои ифодаи мазмуни ин чашнҳо, шакли баргузорӣ ва таҷлили онҳо дар замони муосир нисбат ба даврони гузашта хеле фарк мекунад. Умуман, сарчашмаҳои анъанаҳои динӣ-ҳуқуқӣ - инҳо меъёрҳои динӣ, таълимоти динӣ ва умуман тасаввуроти динӣ дар бораи давлат ва ҳуқуқ, инчунин таҷриба ва ғайриини динӣ мебошанд. Меъёрҳои динӣ, яъне қоидаҳои рафтори пайравони ин ё он дини муайян дар муносибат бо Худованд ва афроду гурӯҳҳои дигари иҷтимоӣ, ҷузъи ҷудонопазири ҳар як дин махсуб мешаванд. Чунин хусусият барои ҳамаи навъҳои меъёрҳои иҷтимоӣ, ки онҳо муносибатҳои динӣ, сиёсӣ, ахлоқӣ, иқтисодӣ, эстетикӣ ва соҳаҳои дигари ғуногуни муносибатҳои ҷамъиятиро фаро мегиранд, хос мебошад⁶⁹.

Ҳар як дин, аз ҷумла ислом, ҳамчун танзимкунандаи иҷтимоӣ, дорони меъёрҳои мебошанд, ки онҳо барои танзими муносибатҳои ғуногуни иҷтимоӣ, махсусан дар дохили ҷомеаи динӣ равона карда шудаанд. Дуруст аст, ки дар ин росто онҳо ҳатто муносибатҳои берун аз ҷомеаи диниро низ то сатҳе дар доираи алоқаи пайравони дин бо дигарон танзим менамоянд. Маҷмӯи ин меъёрҳо, ки арзиши ҳуқуқиро доро буда дар партави он муносибатҳои ҳуқуқӣ ё зӯҳур мекунанд ва ё ба он муносибатҳо хосияти аломатҳои ҳуқуқ дода мешаванд, ба сифати ҳуқуқи динӣ шинохта мегарданд. Меъёрҳои ҳуқуқи динӣ характери шартӣ доранд. Онҳо моҳиятан, аз нуқтаи назари соҳаи татбиқшавӣ, предмети танзим, сохтор, тибқи масъулиятнокӣ ва муҷозоте, ки барои вайрон карда шудани ин меъёрҳо муқаррар карда шудаанд, динӣ ё динӣ-корпоративӣ шуда метавонанд. Дар айни замон, дар ҳолатҳои муайяни таърихӣ, масалан, дар ҷомеаи динӣ - яккахудой (монотеистӣ) ё дар давлати теократӣ, ин ғуна меъёрҳои ҳуқуқи динӣ метавонанд ба меъёрҳои ҳуқуқи расмӣ, яъне қоидаҳои аз тарафи давлат расман қабулшуда, табдил ёбанд ва риояшон барои ҳамаи аҳли ҷомеа ҳатмӣ

⁶⁹ Демина, Л.В. Сохранение традиционной народной культуры в современном обществе [Электронный ресурс] / Л.В. Демина. – Режим доступа: ldemina@yandex.ru. (дата обращения: 08.03.2018 г.).

гардад. Аз гуфтаҳои боло чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки меъёрҳои динӣ аз ҷумлаи муҳимтарин сарчашмаҳои пайдоиш ва густариши анъанаҳои динӣ дар низоми ҳуқуқӣ ва қонунгузориҳои миллии ҷомеаҳо ва давлатҳои мухталифи ҷаҳон маҳсуб мешавад. Онҳо дар айни замоне, ки сарчашмаи анъана мебошанд, инчунин, ҷузъи таркибии низомҳои динӣ ва ҳуқуқӣ низ мебошанд. Масалан, дар конституцияҳо ва санадҳои меъёриву ҳуқуқи аксарияти давлатҳои муосири Шарқи исломӣ, новобаста аз теократӣ ё демократӣ будани онҳо, меъёрҳои динӣ нақши принципҳои ҳуқуқро иҷро мекунанд⁷⁰.

Дар низомҳои секулярикунонидашуда, яъне аз тасаллути дин озодкардашудаи ҳуқуқӣ меъёрҳои динӣ асосан танҳо нақши анъанаҳои ба онҳо мутобиқбудаи диниро иҷро мекунанд ва ба раванди инкишофи ҳуқуқ ба таври мустақим (бевосита) таъсир намерасонанд. Масалан, меъёрҳои динии манъкунандаи издивоҷу алоқаҳои якҷинса, ки дар ҳар як аз динҳои монотеистии ҷаҳон вучуд доранд, ҳамчун далели қотеъ барои расман манъ намудани ин навъи издивоҷ хизмат мекунанд. Баъзан дар чунин низомҳои ҳуқуқӣ, меъёрҳои динӣ метавонанд аз ҷониби давлат қабул карда шаванд, вале дар ин ҷо аслан сухан дар бораи меъёрҳои хусусияти рамзӣ дошта меравад, масалан: истироҳат дар рӯзи таҷлили идҳои динӣ, ба номи Худо ё китоби Худо қавл додан ё савганд қабул кардан, ҳангоми ишғоли вазифаҳо талаб кардани арзишҳои молӣ ва ё маънавӣ ва ғ. Аммо дар низомҳои ҳуқуқи омехта (синкретӣ), ки дар онҳо қонун аз дин ҷудо нашудааст, меъёрҳои динӣ - ҳуқуқӣ ҳам сарчашмаи анъанаҳои динӣ ва ҳам ҳуди онҳоро ифода мекунанд. Масалан, дар давлати Исроил, меъёрҳои ҳуқуқи яҳудӣ, ҳам ба сифати омили ташаккули қонунҳои дунявӣ ва ҳам ба сифати ҳуқуқҳои бевосита дар доираи алоҳидаи муносибатҳои иҷтимоӣ амалкунанда қабул гардидаанд⁷¹.

⁷⁰ Вовк, Д.А. Религиозная традиция в праве: общетеоретическая характеристика [Текст] / Д.А. Вовк // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия: Право. – 2013. – №2 (14). – С.3-17.

⁷¹ Саидов, А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) [Текст] / А.Х. Саидов. – М.: Издательство Юрист, 2003. – С.349-353.

Рочеъ ба моҳияти ҳуқукии назарияи динӣ сухан ронда, мо таҳти мафҳуми назарияи динӣ низоми мафкуравӣ оид ба падидаҳои муайянро дар назар дорем, ки он дар асоси тасаввуроту бовариҳо ва донишҳои аксаран таҷрибанопазирӣ ғайриаклонӣ (ирратсионалӣ) нисбат ба мавҷудоту падидаҳои ғавқуттабӣ ташаккул ёфтааст. Назарияи динӣ дар соҳаи ҳуқуқ, дар сурати ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқ эътироф шуданаш, масалан, мисли назарияи иҷмоъ дар ҳуқуқи исломӣ, хусусияти меъёрӣ-ҳуқуқӣ касб намуда, бевосита ҳуди анъанаҳои ҳуқуқи диниро ифода менамояд. Аммо дар шароити давлатдорӣи дунявӣ, назарияи динӣ ҳамчун як шакли фаҳмиши ғолибан ирратсионалиӣ ҳуқуқ вучуд дошта метавонад, ки манзараи рушди танзими ҳуқуқиро дар маҷмӯъ ё ҷанбаҳои алоҳидаи он инъикос менамояд ва ин манзара дар дидгоҳ ва тасаввури гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ – ҷомеаи динӣ, ташкилотҳо ё шахсони алоҳидаи динӣ (рӯҳониён, фақеҳон, олимону муҳаққиқони илоҳиётшинос ва ғайра) инъикос меёбад. Масалан, усулҳои таълимоти мазҳаби Православиӣ Рус дар бораи шаъну шараф ва ҳуқуқу озодиҳои фитрии инсон, ки соли 2008 қабул шудаанд ва мавқеи усули ин мазҳабро нисбат ба категорияҳои асосии ҳуқуқи аврупоӣ ифода менамоянд, дар тақмили низоми ҳуқуқи ҷомеаи пасошӯравӣи кишвари Россия нақши муҳимро иҷро карда истодаанд. Ҳарчанде ки санади мазкур барои бо ҳам созиш намудани фаҳмишҳои динӣ ва дунявии падидаи ҳуқуқҳои фитрии инсон ҷойе боқӣ намегузорад⁷².

Манбаи асосии шаклдиҳандаи анъанаҳои динӣ-ҳуқуқӣ амалия ва таҷрибаи динӣ, яъне фаъолияти ашхоси динӣ, масҷиду мадорис, иттиҳодияҳо ва ташкилотҳои динӣ ва ғ. ба ҳисоб мераванд. Таҳқиқи амалия ё таҷрибаи динӣ ҳамчун манбаи анъана, аз ҷанб ҷиҳат зарур мебошад.

Аввалан, таваҷҷуҳ ба таҷриба ва амалияи динӣ алаҳхусус барои муайян кардани омилҳо ва сабабҳои заифӣ ва парокандагии ҷомеаи динӣ муҳим мебошад. Маълум аст, ки дар ҳар як дини ҷаҳонӣ равиҳо ва мазҳабу

⁷² Вовк, Д.А. Религиозная традиция в праве: общетеоретическая характеристика [Текст] / Д.А. Вовк // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия: Право. – 2013. – №2 (14). – С.3-17.

фиркаҳои гуногуне вуҷуд доранд, ки онҳо танҳо дар заминаи ягонагии сарчашмаҳои муқаддаси динӣ (китобҳои муқаддас) зери ливои як дин бо ҳам муттаҳид ва ҳамгиро мебошанд. Масалан, барои ҳамаи равияҳо ва мазҳабҳои дини ислом Қуръон сарчашмаи асосӣ ва муқаддаси динӣ махсуб мешавад ва танҳо аз ҳамин ҷиҳат онҳо бо ҳам ҳамгиро ва муттаҳид ба назар мерасанд. Дар баробари ин, ҳар як мазҳабу фирқа таълимоти ҳуқуқии Қуръонро бо дарназардошти арзишҳо ва манофеи ғоявӣ сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ худ истинбот ва тафсир намуда, тибқи он амал мекунад. Чунин гуногунандешӣҳо ва суйиистифодаҳо, ки дар ҳамаи ҷомеаҳои пайравони динҳои тавҳидӣ вуҷуд доранд, яке аз сабабҳои асосии парокандагӣ ва заъфи умумии ҳар кадоми ин ҷомеаҳо ба шумор мераванд. Таъкид менамоем, ки суҳан на танҳо дар бораи фанатизми динӣ ва шаклҳои он ба монанди терроризм, экстремизм ва ғайра меравад, балки дар ин ҷо асосноккунии нобаробарии иҷтимоӣ, рад кардани дастовардҳои муҳими илмӣ (масалан, илми генетика), таҳаммулнопазирии динӣ ва дигар падидаҳои номатлубе, ки дар таърихи ҳамаи динҳо ҷӣ дар гузашта ва ҷӣ дар замони муосир то ин ё он дараҷа ҷой доранд, низ дар назар дошта шудаанд⁷³.

Бояд эътироф намуд, ки чунин падидаҳои номатлуб бо асли назария ва таълимоти ҳуқуқии ҳеч яке аз динҳои тавҳидӣ мувофиқ набуда, баръакс, дар ҳамаи динҳо манъ ва маҳкум шудаанд. Аз ин нуқтаи назар, қатлу куштори ваҳшиёна ва ҷиноятҳои мудҳише, ки дар тӯли чанд соли охир «ДИИШ», (Давлати исломии Ироқу Шом), «Толибон», «Боко Ҳарам» ва дигар ташкилотҳои экстремистиву террористӣ дар кишварҳои гуногуни қораҳои Осиёву Африқо содир намудаанд, на танҳо ҷиноят алайҳи башарият, балки ҷиноят алайҳи ислом, алайҳи Худо ва Пайғомбари Ё низ мебошанд, чунки одамқушӣ ва ҳазфи ҳуқуқу озодиҳои фитрии инсон дар ислом ва шариати исломӣ ба қатори гуноҳҳои кабира шомил мешаванд. То ҷӣ андоза тарғибгари босуботи сулҳу ризоият ва таҳаммулу якдигарфаҳмии пайравони

⁷³ Сюкияйнен, Л.Р. Мусульмане и государство [Текст] / Л.Р. Сюкияйнен // Россия и мусульманский мир. – 1997. – №6. – С.126-136.

дину мазоҳиб ва идеологияҳои гуногун будани дини мубини исломро мутафаккирон ва адибони бузурги Шарқ ҳамеша таъкид намудаанд.

Масалан, хусусияти таҳаммулпарварии таълимоти ҳуқуқии исломро файласуф ва шоири бузург Муҳаммад Иқбол дар он мебинад, ки ислом муъминонро ба муносибати нек ва нармаҳаббатӣ бо пайравони дину мазоҳиби дигар ва умуман бо ҳар як инсон новобаста аз тафовути наҷодӣ, динӣ ё миллии онҳо даъват мекунад. Ба андешаи Иқбол, ҳамаи инсонҳо, хоҳ диндор бошанд хоҳ бедин, маҳлуқи Худо мебошанд, бинобар ҳамин, инсонҳо бояд бо якдигар нармаҳаббат ва хушмуомила бошанд ва аз дашному таҳқир худдорӣ кунанд: «Ҳарфи бадро бар забон бурдан хатост, Кофару муъмин ҳама халқи Худост»⁷⁴.

Айнан ҳамин тавр, инквизитсияи асримиёнагии пайравони мазҳаби католикӣ, ки тавассути он садҳо олимону равшанфикрон, пайравони дину оинҳои ғайринасронӣ ва ғайрикатоликӣ бо усулҳои ваҳшиёна кушта шудаанд, аз лиҳози таълимоти матнҳои муқаддаси дини насронӣ ҷинояти зиддибашарӣ ва зиддидинӣ маҳсуб мешавад.

Дуҷум, бидуни таҳлили таҷрибаи динӣ баҳои объективона додан ба таъсири дин бар ҳуқуқ ғайриимкон мебошад, чунки дар аксари мавридҳо амалия ё таҷрибаи динӣ метавонад ҳилофи принципҳои доғмаҳои динӣ бошад, вале ба ҳуқуқ на камтар аз унсурҳои меъёрӣ таъсир расонад.

Сеюм, таҳқиқи таҷрибаи динӣ ҳамчун манбаи анъанаи динӣ барои он муҳим аст, ки чунин таҷриба дар ҳолати рад шудани принципҳои доғмавии дин низ, метавонад таъсири худро ба низоми ҳуқуқӣ ҳифз намояд. Масалан, дар ҳамаи динҳои тавҳидӣ (яҳудия, насрония ва ислом), ба истиснои ҷае аз мазҳабҳои равияи протестантии дини насронӣ, танҳо мардон ҳуқуқи таъйин шудан ба вазифаҳои роҳбарикунанда ва ё гирифтани рутбаҳои диниро доранд. Дар замони муосир, ҳарҷае ки тибқи қонунгузориҳои муосири миллии Тоҷикистон қонун ва мардон аз ҳуқуқу озодиҳои баробар бархӯрдор

⁷⁴ Иқбол Муҳаммад. Паёми Машрик. Куллииҳои форсӣ [Матн] / Иқбол Муҳаммад. – Душанбе: Дониш, 2013. – С.176.

мебошанд, ин таҷрибаи динӣ, бо вучуди аз таъсири дин озод будани низоми ҳуқуқи расмӣ кишвар, комилан риоя мешавад ва ягон зан ба гирифтани рутбаи имоматӣ ноил нагаштааст.

Дар баробари манбаъҳои фароҳамоварандаи мазмуни анъанаҳои динӣ-ҳуқуқӣ, ҳамчунин муайян кардани манбаҳои расмӣ, яъне роҳу воситаҳои шаклгирӣ ва соҳаҳои татбиқшавии мазмуни анъанаҳои динӣ-ҳуқуқӣ низ зарур мебошад. Феҳристи ин манбаҳо аз хусусиятҳои ҳар яке аз динҳои алоҳида вобаста буда, ба таври қатъӣ муайян карда намешавад. Нахустин ва муҳимтарин сарчашмаи ҳам меъёрҳои ҳуқуқи динӣ ва ҳам назарияи ҳуқуқи динӣ, нахустмакони пайдоишу ташаккули онҳо - китобҳо ва матнҳои муқаддаси динӣ ба шумор мераванд. Ин сарчашмаҳои муқаддас, дар навбати худ зербино ё аслҳои ҳуқуқи диниро ташкил медиҳанд, ки бо мурури замон, дар раванди инкишофи таърихии ҷомеаи мутамаддин аз он решаҳо ва аслҳо низоми ҳуқуқи динӣ ташаккул меёбад. Ба ҳамин тартиб, бо тақозои ниёзҳои ҳуқуқии ҷомеаи инкишофёбанда таълимоти ҳуқуқии сарчашмаҳои муқаддаси динӣ аз тариқи танзими шариати динӣ, тасвиби қонунҳои соҳавӣ ва санадҳои дигари танзимкунандаи фаъолиятҳои муносибатҳои иҷтимоӣ дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа, ба низоми ҳуқуқии ҷомеаи мутамаддин таъсир мерасонанд⁷⁵.

Амалия ва таҷрибаи динӣ, инчунин дар шакли қабули оинномаву дастурамалҳои танзимкунандаи фаъолияти иттиҳодияву ҷамъиятҳои динӣ, фатвоҳо ва тавсияҳои хусусияти ҳатмӣ надоштаи мақомоти роҳбарикунандаи динӣ, ҳамкориҳои иттиҳодияву ташкилотҳои динӣ бо мақомоти давлатию ҷамъиятӣ ва ғайра зоҳир мегардад. Муайян кардани сарчашмаҳои ба шакл дароварандаи мазмуни анъана аз лиҳози илмӣ низ муҳим мебошад. Таҳлили матнҳои муқаддас имконият медиҳад, ки образи метафизикии дар он матнҳо тасвиршудаи ҳуқуқ ҳаматарафа мушоҳида ва таҳлил карда шавад. Аз матни санадҳои ҳуқуқи динӣ, назарияҳо ва фатвоҳо, манбаҳои шифоҳӣ ва таҷрибаву

⁷⁵ Студеникина, М.С. Источники права [Текст]: общая теория права / М.С. Студеникина. – М., 1997. – С.27.

амалияҳо роҷеъ ба хусусиятҳои инкишофи чунин образ дар ҷомеаҳои мухталифи динӣ ва низомҳои гуногуни ҳуқуқӣ ҳулосаҳои дуруст баровардан мумкин мегардад.

Густариши дини муайян дар ҷомеа ва баланд шудани аҳамияти он ҳамчун омили ҳаёти иҷтимоӣ ба чунин ҳолат оварда мерасонад, ки сарчашмаҳои анъанави ҳуқуқӣ-динӣ оқибатуламр чунин анъанаро тавлид намуда онро дар як шакли муайян ифода мекунанд. Ҳамин тавр, анъанаҳо аз имконият ба воқеият табдил ёфта, ба таркиби низоми ҳуқуқӣ ворид мешаванд. Дар чунин ҳолат меъёрҳои динӣ, принсипҳо ва ҷанбаҳои ҳуқуқии назарияи динӣ ҳамчун меъёрҳои ҳуқуқи вазъӣ ба таври расмӣ шинохта ва қабул мешаванд ва дар раванди ҳуқуқофаринӣ ҳамчун омили муҳим мавриди истифодабарӣ қарор мегиранд. Онҳо бо қонунгузор ҳангоми интиҳоби ин ё он усули ташхис ва танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ, инчунин ба шуурнокии ҳуқуқӣ ва рафтори ҳуқуқии қисми диндори субъектҳои ҳуқуқ ва ворисони анъанаҳои диниву ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ ҳам дар давлатҳои динӣ ва ҳам дар давлатҳои дунявӣ таъсири амиқ мерасонанд⁷⁶.

Таҷрибаи иттиҳодияҳои динӣ ва фаъолияти ходимони дин низ ба ҳуқуқ ва низоми ҳуқуқӣ таъсир мерасонад. Илова бар ин, на танҳо дар низомҳои қомилан динии ҳуқуқӣ, балки дар низомҳои омехта (синкретӣ, дорои меъёрҳои ихтилофноку зиддиятноки динӣ ва дунявии ҳуқуқӣ) ва қисман, дар низомҳои ҳуқуқии мазмунан дунявӣ (секулярий) низ, ниҳодҳо ва иттиҳодияҳои динӣ метавонанд мақоми муассисаи ҳуқуқиро касб кунанд. Масалан, барои низомҳои муосири судии аксарияти кишварҳои исломии нимҷазираи Арабистон ва Халиҷи Форс хусусияти дуализм хос мебошад, яъне дар ин кишварҳо судҳои мусулмонӣ ва судҳои дунявӣ фаъолият мекунанд. Вале, мақом ва нақши асосиро дар низоми судии аксарияти ин кишварҳо судҳои мусулмонӣ соҳиб мебошанд. Илова бар ин, судҳои мусулмонӣ дар баъзе аз ин кишварҳо дорои як чанд зина мебошанд. Масалан,

⁷⁶ Халиков, А.Г. Проблемы развития правовой системы в современном Таджикистане (историзм и исламский фактор: позитивные и негативные моменты) [Текст] / А.Г. Халиков // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – Душанбе, 2002. – Вып.5. – С.6-76.

дар Арабистони Саудӣ, суди мусулмонӣ, ба тартиби аз поён ба боло, аз зинаҳои зерин иборат аст:

1. Суди зинаи поёни, ки ҳайати он танҳо аз як нафар қозӣ иборат буда, дар он, асосан, масоили марбут ба никоҳу талоқ ва баҳсҳои оилавӣ ҳаллу баррасӣ мешаванд.

2. Судҳои умумӣ, ки ҳайати онҳо аз се нафар қозӣ иборат буда, дар онҳо парвандаҳои ҷиноӣ баррасӣ ва ҳал карда мешаванд.

3. Суди апеллятсионӣ.

4. Шӯрои олии судӣ, ки аз болои ҳамаи судҳои мусулмонӣ назорат мебарад ва парвандаҳо оид ба ҷиноятҳои нисбатан сахтро баррасӣ ва ҳал мекунад⁷⁷.

Ҳуқуқи динӣ на танҳо дар низоми судии кишварҳои исломӣ, балки дар низоми судии кишварҳои ғайриисломӣ низ мақом ва нақши муайян дорад. Масалан, дар низоми судии Исроил дар баробари судҳои дорои ваколатҳои кулӣ ва умумӣ, инчунин судҳои раввинӣ, мусулмонӣ, дӯзӣ ва насронӣ мавҷуд мебошанд, ки дар ҳар кадоми онҳо баҳсҳои байнихудии пайравони ин динҳо ва фирқаҳои динӣ баррасӣ ва ҳал карда мешаванд⁷⁸. Масъалаи соҳаи амалкарди анъана дар низоми ҳуқуқӣ (аз ҷумла, анъанаи динӣ) ду ченак дорад: дарунӣ ва берунӣ. Ченаки берунӣ бо ҷавоби чунин савол иборат аст, анъана дар кадом низомҳои ҳуқуқӣ паҳн гардидааст?. Ченаки дарунӣ бошад, соҳаи густариши анъана дар дохили низоми ҳуқуқи мушаххасро муайян ва инъикос мекунад. Тибқи ченаки берунӣ, анъанаи динӣ метавонад, вобаста аз хусусиятҳои вижаи дини мушаххасе, ин анъана аз он дин маншаъ мегирад ва ё дараҷаи густариши динҳо дар ҷаҳон, дар як ё якчанд низомҳои ҳуқуқӣ ҳузур дошта бошад.

Масалан, дини яҳудӣ ба таври расмӣ дини милливу расмии қавми яҳуд ва давлати муосири Исроил, маҳсуб мешавад ва дар он пеш аз ҳама ғояи

⁷⁷ Сюкияйнен, Л.Р. Мусулманское право [Текст]: вопросы теории и практики / Л.Р. Сюкияйнен. – М., 1986. – С.227.

⁷⁸ Правовая система Израиля [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki>. (дата обращения: 08.03.2018 г.).

давлатдории яҳудиён таҷассум ёфтааст, аз ин рӯ, бисёр анъанаҳои дини яҳудӣ танҳо дар низоми ҳуқуқи миллии давлати Исроил ба ҳайси принципҳои ҳуқуқӣ пазируфта шудаанд. Аксарияти анъанаҳои динҳои ҷаҳонӣ (буддоия, насрония ва ислом) бошад, танҳо дар низоми ҳуқуқии ин ё он кишвари ҷудогона не, балки дар низоми ҳуқуқии давлатҳои мухталиф ҳузур доранд. Дар низоми ҳуқуқии Чин бошад, дину ойинҳои мардумии ин кишвар ҳамроҳ бо низоми динӣ-фалсафии Конфутсий ва тафсири маоистии марксизм танҳо барои ҳамин кишвар сарчашмаи анъанаҳои динӣ-ҳуқуқӣ маҳсуб мешавад. Анъанаҳои динӣ-ҳуқуқие, ки якҷанд низомҳои ҳуқуқиро фаро гирифтаанд, табиат ва мазмуну моҳияти кушодаву гуногунранг (плюралистона) доранд, яъне барои онҳо ҳам хусусиятҳои барои ҳамаи динҳо умумӣ ва ҳам хусусиятҳои умдаи ин ё он дини ҷудогона хос мебошанд. Хусусиятҳои умумии анъанаҳо барои дуруст муайян намудани маншаи ҳамаи анъанаҳо мусоидат меkunанд. Хусусиятҳои ҷудогонаву умдаи анъанаҳо бошанд, имкон медиҳанд, алоқаи ин ё он дини муайян бо ин ё он низоми ҳуқуқии мушаххас, ба таври возеҳ муайян ва ошкор карда шавад.

Масалан, дар низомҳои ҳуқуқии кишварҳои гуногуни исломӣ ба масъалаи полигамия (бисёрзанӣ) муносибати гуногуни ҳуқуқӣ вучуд дорад. Чунин гуногунрангии анъанаи динӣ дар ҳуқуқ бо як қатор омилҳои дохилидинӣ (масалан, мавҷудияти равияҳо ва мазҳабҳои мухталиф дар ҳар яки динҳои ҷаҳонӣ, аз ҷумла дар ислом) ва берунӣ (таърихи инкишофи ин ё он кишвар, сатҳи аз таъсири дин озод будан ва характери дунявӣ доштани давлат ва ҳуқуқ, умқи таъсири дин ба шуури ҷамъиятӣ ва ғ.) вобастагӣ дорад. Барои нишон додани омилҳои берунӣ, ки сабаби густариши анъанаи динӣ ба низоми ҳуқуқӣ ё баръакс – монеи густариши он мешавад, мисолҳои зиёдеро овардан мумкин аст. Масалан, дар Туркия, дар натиҷаи рӯйдодҳои таърихӣ (пеш аз ҳама, сукути империяи Усмонӣ ва фаъолияти инқилобии Мустафо Камол (Отатурк) нақши анъанаи исломӣ дар ҳуқуқи миллии ин кишвар, алаҳусус, дар тасвибу татбиқи амалии ҳуқуқи вазъӣ, таълиму таҳсили маълумоти ҳуқуқӣ, қисман бошад дар маданият ва рафтору муносибатҳои

хукукии аҳли чома, хеле маҳдуд карда шуд. Дар давраи мазкур дар Туркия хукуки мусулмонӣ воқеан ҳам аз низоми хукуки миллии ин кишвар берун карда шуда, танҳо ҳамчун як шакли зуҳури анъана, яъне, меъёрҳои ихтиёран риояшаванда, ҳамчуноне ки дар аксарияти кишварҳои исломӣ ҷой дорад, боқӣ монд⁷⁹.

Ченаки дохилии соҳаи амалкарди анъанаи динӣ-хукукӣ масъалаи нисбатан мураккаб мебошад. Хусусияти универсалии дин ҳамчун ҷаҳонбинӣ ва шакли шуури ҷамъиятӣ, ҳамчун воситаи дарки воқеият ва низомнок кардану ба меъёр даровардани муносибатҳои иҷтимоӣ барои ҳамаи унсурҳои низоми хукукиро фаро гирифтани анъанаҳои динӣ имконият фароҳам меорад, боиси ҳам ба консепсияи хукукӣ, ҳам ба меъёрҳо ва ниҳодҳои хукукии чома таъсир расонидани онҳо мегардад. Аммо, дар хукуки муосир анъана дар ҳамаи унсурҳои низоми хукукӣ мақом ё таъсири яхела надорад. Дарачаи таъсири он ба қонунгузорӣ, низоми хукукӣ, тартиботи хукукӣ, маърифати хукукӣ ва татбиқи ҳукуқ на яхела, балки гуногун мебошад⁸⁰. Ба андешаи мо, мантиқи густариши анъанаи динӣ-хукукиро ба таври нисбатан амиқ на аз тариқи дарки қонунмандии сирф динӣ, ки асари онҳо дар анъана ба таври равшан дида мешавад, балки аз тариқи ошкор кардани хусусиятҳои муносибатҳое, ки предмети танзими хукукиро ташкил медиҳанд, фаҳмидан мумкин аст. Аз ин нуқтаи назар, соҳаи амалкарди анъанаи динӣ дар ҳукукро се навъи таркибии муносибатҳои ҷамъиятӣ ташкил медиҳанд. Навъи якумро муносибатҳои динии дорои моҳияти хукукӣ (фароизу суннатҳо, маросим ва муқаррароти динии марбут ба ибодату ниёиш, муносибати байни диндорон ва иттиҳодияҳои динӣ, муносибати дин ва давлат) ташкил медиҳанд. Тамсила

⁷⁹ Графский, В.Г. Всеобщая история права и государства [Текст]: учебник для вузов / В.Г. Графский. – М.: Издательство НОРМА, 2002. – 744 с; Всемирная история государства и права [Текст]: энциклопедический словарь / под ред. А.В. Крутских. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 398 с; История государства и права зарубежных стран [Текст]: учебник / под ред. проф. К.И. Батыра. – М., 2003. – 496 с.

⁸⁰ Бояд таъкид дод, ки дар таърихи давлат ва ҳукуқ, ба истиснои баъзе мисолҳо аз таърихи чомаҳои бостонӣ, масалан, чомаи яҳудиён дар даврахое, ки дар китобҳои аввали Аҳди Қадим тасвир шудаанд, ё чомаҳое, ки дар Авесто тавсиф шудаанд, ягон мисоли равшани тасдиқунандаи аз ҷониби анъанаи динӣ пурра тасаллут шудани низоми хукукӣ вучуд надорад.

ё худ модели танзими ҳуқуқии ин навъи муносибатҳои ҷамъиятӣ, ба таври бошуурона ё бешуурона, на дар заминаи донишҳову тасаввуроти муосири илмӣ оид ба дин, балки дар заминаи тасаввуроту боварҳои таърихан дар ҷомеа ҳукмрони динӣ сохта мешавад. Инчӯ сухан дар бораи инъикос ёфтаи наёфтани доғмаҳои динӣ дар ҳуқуқ не, балки дар бораи он принципҳои танзими ҳаёт ва муносибатҳои ҷамъиятӣ меравад, ки онҳо тасаввуротҳои ҷамъиятиро дар бораи дин ва мақоми он дар ҳаёти ҷомеа бо ҳам мепайвандад. Бо ҳамин маънӣ, озодии дину эътиқод ва ҷудои иттиҳодияҳои динӣ аз давлат, ки ҳамчун принципи танзими ҳуқуқии ҳаёти динӣ аввал дар мамӯлики Аврупо ва Амрико ва баъдан дар аксарияти мамӯлики Осиё қабул ва мунташир шудаанд, аз ҷумлаи принципҳои мебошанд, ки аз таълимоти ҳуқуқии динҳои тавҳидӣ маншаъ гирифтаанд.

Барои исботи дурустии ин андеша, масалан, дар таълимоти ҳуқуқии насрония ғояҳои озодӣ ва шарофати инсон, қиёснопазирии ташкилотҳои динӣ бо ҷомеа ва давлат ва як қатор унсурҳои дигаре вучуд доранд, ки аз мазмуни онҳо дар бораи ҷонибдори озодии виҷдон ва аз ҳам ҷудо будани дину давлат ҳулоса баровардан мумкин аст.

Ғояи аз ҳам ҷудо будани дин ва давлат дар таърихи кишварҳои исломӣ низ вучуд дошта, татбиқи амалии он, тибқи андешаҳои шарқшиноси маъруфи олмонӣ Фон Грюнебаум, аз давраи ба сари ҳокимияти сиёсӣ омадани сулолаи Оли Бувайх ва Салҷуқиҳо оғоз ёфтааст. Ба гуфтаи ин донишманд, маҳз салотини ин сулолаҳои ҳукмрон ҳокимияти ҳулафои арабро дар умури динӣ маҳдуд намуда, зимомӣ идораи тамоми соҳаҳои дигари ҳаёти ҷомеаро ба дасти худ гирифтанд⁸¹. Ба ҳамин тариқ, гуфтан мумкин аст, ки ҳаёти ҷамъиятии дилхоҳ ҷомеа танҳо бо як соҳа, яъне дин ва фаъолияти муносибатҳои бо ин соҳа алоқаманд маҳдуд намешавад, балки соҳаҳои дигаре низ вучуд доранд, ки масъулияти танзими ҳуқуқии онҳо ба дӯши мақомот ва ниҳодҳои ҳокимияти давлатӣ, на имомон ва пешвоёни динӣ,

⁸¹ Фон Грюнебаум Г.Э. Классический ислам. Очерк истории (600-1258) [Текст] / Г.Э. Фон Грюнебаум; пер. с англ. И.М. Дижур; предисл. В.В. Наумкина. – М.: Наука, 1980. – С.204.

мебошад. Зимни таҳқиқи ин соҳаи муносибатҳои иҷтимоӣ махсусан ба масъалаи ҷӣ гуна ва бо кадом роҳ хусусияти ҳуқуқӣ гирифтани уҳдадориҳо ва мамнӯъоти динии моҳиятан ғайриахлоқӣ (масалан, ҳалолу ҳаромҳо дар боби тановули ғизо, иҷрои маросими динӣ ва ғ.), таваҷҷуҳ кардан зарур аст. Дар низомҳои ҳуқуқии дунявӣ (секулярий), ҷи тавре ки қаблан инро зикр кардем, танзими ҳуқуқии муносибатҳои динӣ ба ин масъала, ба истисноии баъзе ҳолатҳои марбут ба таҷлили ҷашнҳои динӣ, ихтиёрӣ будани маълумоти динӣ, ихтиёрӣ будани иҷрои уҳдадориҳои динӣ ва ғ., чандон даҳолат намекунад. Таҷрибаи бо ҳам мувофиқ ва ҳамоҳанг сохтани уҳдадориҳои ҳуқуқӣ ва динӣ, алалхусус дар низомҳои омехта ва қисман дунявии ҳуқуқӣ ба таври васеъ паҳн гардидааст. Масалан, дар давлати Исроил анъанаи ҷашнгирии рӯзи шанбе (шаббата) уҳдадориҳои ҳуқуқии ҳар як шаҳрванди яҳудӣ махсуб мешавад, аз ҳамин сабаб дар ин кишвар дар рӯзи шанбе аксарияти дӯкону мағозаҳо, ошхонаву тарабхонаҳо, муассисаҳои нақлиётӣ, таълимӣ, фарҳангӣ, истироҳатӣ ва ғ., ки мизочони онҳо асосан яҳудиҳо мебошанд, кор намекунанд. Риояи уҳдадориҳои мазкур, ба андешаи раввинҳо ва муфассирони яҳудӣ, яке аз талаботи асосии Таврот – китоби муқаддаси дини яҳудӣ мебошад. Мутобиқи ахбори сарчашмаҳо, дар замонҳои қадим ва асрҳои миёна ашхосе, ки ин уҳдадориро иҷро намекарданд, бо ҳукми судҳои раввинӣ ба қатл расонида мешуданд. Вале пас аз таъсис ёфтани давлати муосири Исроил қазои қатл барои риоя ва иҷро нашудани рукнҳои дини яҳудӣ ва уҳдадориҳои динии яҳудиён аз байн бурда шуда, яҳудиён он рукнҳо ва уҳдадориҳои динии худро ихтиёран иҷро мекунанд⁸². Яъне, яҳудиён агар дар давраҳои қадим ва асримииёнагӣ ба таври иҷборӣ ва зери таҳдиди қатл уҳдадориҳои динии худро иҷро мекарда бошанд, дар замони муосир, пас аз бартараф карда шудани таҳдиди қатл, онҳо ин уҳдадориҳоро бо амри вичдон ва аз рӯи эҳтирому вафодорӣ бо суннатҳои диниву миллии ниёғони худ иҷро мекунанд.

⁸² Примаков, Д.Я. История еврейского и израильского права [Текст] / Д.Я. Примаков. – М.: Инфоторпик Медиа, 2015. – С.134.

Навъи дуввуми таркибии муносибатҳои ҷамъиятӣ муносибатҳои мебошанд, ки ченаки ахлоқӣ доранд, яъне муносибатҳои, ки дар онҳо субъекти ҳуқуқ, ҳангоми содир намудани рафтор на танҳо ба меъёри ҳуқуқӣ, балки меъёрҳои ахлоқӣ ё динӣ-ахлоқӣ низ таъяс мекунад. Ҳар як дин ҳамеша ба пайравони худ низоми принципҳои ахлоқиро пешниҳод мекунад, ки онҳо ба таври хеле сода ва ба фаҳму дарки онҳо мувофиқ тафсир ва асоснок карда шудаанд. Ин принципҳо дар аксари мавридҳо ҳатто дар шароити дар ҷомеа ҳукмрон будани ҷаҳонбинии атеистӣ низ арзиши ҳудро аз даст намедиханд ва ҳамчун як омили муҳими ҳуқуқэҷодкунӣ дар тақмили таъбиқи меъёрҳои ҳуқуқии низоми қонунгузорӣ ва сарчашмаҳои дигари ҳуқуқи муосир нақши муҳимеро иҷро мекунанд. Масалан, тасаввуроти динӣ-ахлоқии ҷопониҳо дар бораи инсон ва қарзу масъулиятҳои ӯ дар назди оила ва ҷомеаи диние, ки ӯ ба узвияти онҳо шомил аст, сабаби дар сатҳи қонунгузории миллии ин кишвар ба таври хеле маҳдуд истифода шудани институтҳои озодкунӣ аз ҷазо ва шартан пеш аз муҳлат ба озодӣ баромадани маҳкумшудагон мегардад. Ин тасаввуротҳо ба сатҳи рафторҳои ҳуқуқӣ низ таъсири мусбӣ мерасонад, масалан, дар кишвар ҳодисаи фирор кардани зиндонӣ аз маҳбасҳо нисбат ба дигар кишварҳо хеле кам ба вуқӯъ меояд, бад-ин сабаб, ки таъбиқи тасаввуротҳои динӣ-ахлоқии ҷопониҳо, ҳар як инсони гунаҳкор ва муҷозотшуда муваззаф аст, ки аз тариқи то охир сабуруна таҳаммул кардани муҳлати адои ҳукми ҷазо, шармандагиро, ки бо содир намудани гуноҳ ба сари худ ва оилаву ҷомоати худ оварад, ҷуброн ва рафъ намояд. Дар акси ҳол, яъне дар сурати аз маҳбас фирор намудани зиндонӣ, ӯро на оила ва на ҷомоат қабул намекунанд. Навъи сеюми таркибии муносибатҳои ҷамъиятиро муносибатҳои таъкил медиҳанд, ки онҳо мазмуни динӣ ва ахлоқӣ надоранд. Масалан, муносибатҳои расмӣ-ҳуқуқӣ, мисли мурофиаҳои судӣ, ҳамкорихи шартномавӣ ва ғ., ба ҳамин навъи муносибатҳо шомил мешаванд. Ҳарчанде ки мундариҷаи қонунҳои танзимкунандаи ҷунин навъи муносибатҳои ҷамъиятиро аз нуқтаи назари дин ва ё ахлоқӣ - динӣ, ҳеҷ набошад, таъбиқи тасаввуротҳои динӣ-ахлоқӣ дар бораи адолат баҳо додан мумкин аст, вале

маросими қабули чунин қонунҳо, ба онҳо ворид намудани тағйиру иловаҳо ва ё иваз шудани онҳоро баҳои динӣ-ахлоқӣ додан, онҳоро тибқи тасаввуроти динӣ мавриди арзёбӣ қарор додан корест бемаънӣ ва ғайримкон. Табиист, ки дар ин маврид танҳо дар бораи адолати мурофиавӣ сухан рондан мумкин аст: агар тартиби қабули қонун риоя шуда бошад, пас қонун дар ибтидои раванди дар амал татбиқ шуданаш одилона мебошад. Вале ин чӣ мо бо маънои ҳуқуқии мафҳуми адолат сарукор дорем, на ба маънои динӣ ё ахлоқии ин мафҳум. Чунки барои дин ва ахлоқ чунин мантиқи асосноккунии адолат кофӣ ва басанда ба назар наменамояд.

Ҳузури анъанаҳои динӣ-ахлоқӣ дар унсурҳои бо ду навъи аввали муносибатҳои ҷамъиятӣ алоқаманди низоми ҳуқуқӣ, хусусияти низомнокӣ дорад, чунки дар ҳолати мазкур танзимкунондаҳои динӣ ва ахлоқӣ ба таври доимӣ бо якдигар хати буриш дошта, бурида мегузаранд. Дар низомҳои омехтаи ҳуқуқӣ зимни қабули меъёрҳои ҳуқуқӣ ва татбиқи амалии онҳо дар ҳаёти ҷомеа ба анъанаи динӣ-ахлоқӣ бартарият ё авлавият дода мешавад.

Аммо дар низомҳои дунявӣ (секулярӣ)-и ҳуқуқӣ дин мақоми авлавиятро надорад ва танҳо ба ҳамин қодир аст, ки варианти таъбири ҳуқуқии худро пешниҳод намояд ва он ҳам аз тарафи ҷомеа ё давлат рад шуданаш мумкин аст. Дар унсурҳои бо навъи сеюми таркибии муносибатҳои ҷамъиятӣ алоқаманди низоми ҳуқуқӣ анъанаҳои динӣ-ҳуқуқӣ танҳо ба таври тасодуфӣ ё фрагментарӣ ҳузур дошта метавонанд. Масалан, ҳуқуқи динӣ дар марҳилаи аввали рушди техникаи ҳуқуқӣ дар мамолики Аврупо нақши назаррас доштааст. Чуноне ки ҳуқуқшиноси фаронсавӣ Р. Кабриак қайд мекунад, таҷрибаи фаровони кодекссозӣ ва ба тартиби муайян даровардани қонунҳо, ки дар давраи ҳукмронии ҳуқуқи динӣ ҳосил шуда буд (Декрети Гратсиан, Маҷмӯи қонунҳои динӣ ва ғ.), минбаъд заминаи рушди қонунгузори Замони Навро фароҳам овард⁸³. Техникаи тафсири матнҳои ҳуқуқӣ низ аз бисёр ҷиҳат бо роҳи истифода аз усулҳои аз тарафи илоҳиётшиносони асримиёнагӣ

⁸³ Кабриак, Р. Кодификации [Текст] / Р. Кабриак; пер. с фр. Л.В. Головки. – М.: Статут, 2007. – С.45.

матрахшуда, рушд намудааст. Аммо мисолҳо ҳеҷ гуна қонунмандиро ифода намекунанд ва маҳз баёнғари таъсири дини насронӣ ба низоми ҳуқуқи муосири ғарбӣ дар оғози пайдоиши он мебошанд. Дар мавриди нақши таҷрибаҳои кодекссозии фақеҳону ҳуқуқшиносони асримиёнагии мусулмон дар тадвину такмили қонунгузории миллӣ ва низомҳои ҳуқуқии кишварҳои муосири мусулмоннишин, гуфтан мумкин аст, ки таҷрибаҳо вобаста аз шароити таърихӣ, ғарбишавии ҳуқуқ дар ин кишварҳо ва баъзе омилҳои дигари иҷтимоиву фарҳангӣ, дар муқоиса бо таҷрибаҳои ҳуқуқофаринии илоҳиётшиносону ҳуқуқдонҳои насронӣ, таъсири хеле камтар расонидаанд.

Доираи соҳаи амалкарди анъанаҳои динӣ-ҳуқуқӣ доимо як хел боқӣ намононад ва дар он пайваста тағйироти ҷузъӣ ба амал меояд. Анъанаи динӣ дар таърихи инкишофи ҳуқуқи Тоҷикистон ҳеҷ гоҳ низоми ҳуқуқиро ба таври кулӣ ва бо пуррагӣ фаро нагирифтааст. Дар ҳама давраи замони ҳуқуқӣ барои урфу одатҳои маҳаллӣ ва фарҳангии ҷомеаҳои мушаххаси этникиву миллӣ дар Тоҷикистон ҷой боқӣ мондааст. Масалан, дар низоми ҳуқуқи мусулмонии кишварҳои исломии ғайриараб урфу одатҳои зиёди мардуми таҳҷоии ин кишварҳо вучуд доранд. Дар низоми ҳуқуқи миллии русҳо низ меъёрҳои вучуд доранд, ки аз урфу одатҳои даврҳои қабл аз дини насрониро қабул кардани русҳо маъмулбуда маншаъ гирифтаанд. Чи тавре ки Д.А. Вовк қайд мекунад, урфу одатҳо ва меъёру анъанаҳои қадимаи русҳо то дер замон зидди дину фарҳанги насронӣ-византиёӣ⁸⁴ муқовимат намуда, барои густариши он монеъ шуда буданд. Аммо ҷӣ дар гузашта ва ҷӣ дар замони муосир низомҳои ҳуқуқие низ мавҷуд буданд ва мебошанд, ки дар онҳо таъсири дин хеле бузург ва ҳалқунанда буда доираи амалкарди анъанаҳои динӣ-ҳуқуқӣ дар онҳо хеле васеъ мебошад. Низомҳои ҳуқуқии кишварҳои насронӣ дар асрҳои миёна ва як қатор давлатҳои муосири исломӣ, инчунин давлатҳои муосири Ватикан, Исроил, Ҳиндустон ва ғ. аз ҷумлаи чунин низомҳои ҳуқуқӣ ба шумор мераванд. Ҳамаи ин ҳолатҳои зикршуда

⁸⁴ Вовк, Д.А. Религиозная традиция в праве: общетеоретическая характеристика [Текст] / Д.А. Вовк // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия: Право. – 2013. – №2 (14). – С.3-17.

моро барои таҳқиқи омилҳои густариши анъанаи динӣ дар ҳуқуқ водор мекунад. Ба андешаи мо, сатҳу дараҷа ва ҳудудҳои амалкарди ҳар як анъанаи мушаххаси диниро бо таваҷҷуҳ кардан ба се ҳолати мушаххас муайян кардан мумкин аст:

1) таваҷҷуҳи дине, ки сарчашмаи анъана мебошад ба муносибатҳое, ки ба соҳаи танзими ҳуқуқӣ дохил мешаванд;

2) то кадом дараҷа аз таъсири дин озод будан ва хусусияту моҳияти дунявӣ доштани низоми ҳуқуқӣ;

3) тамсилаи муносибати давлат бо ниҳодҳои динии ҷомеа.

Таваҷҷуҳи дин ба масоили ҳуқуқӣ аз муносибати дин бо ин ҷаҳони воқеан мавҷуди моддӣ, фаҳмиши мақоми инсон дар олами моддӣ ва характери фаъолияти ӯ баҳри расидан ба мақсуди ниҳой вобаста аст. Масалан, дар ислом мақсади ниҳоии инсон – ноил шудан ба саодати ухравӣ (ондунӣ), дар насрония – наҷот ёфтан бо кӯмаки Худованд мебошад. Худи калимаи дар забони русӣ маъмули «спасибо», ки барои арзи миннатдорӣ истеъмол мешавад, аслан маънои динӣ-муноҷотӣ дошта, шакли таҳфифшудаи ибораи «Спаси, Бог!» мебошад, ки тарҷумаи таҳтуллафзиаш ба забони тоҷикӣ «Худоё, наҷот деҳ!» мешавад. Дар забони муносири тоҷикӣ низ як қатор калимаҳо вучуд доранд, ки аслан аз дуову ниёишҳои динӣ маншаъ гирифтаанд, вале дар муоширати рӯзмарраи мардум шаклу мазмун онҳо ба тағйирот дучор шудааст. Масалан, калимаи «рахмат», ки онро шахси гӯянда ҳамчун арзи миннатдорӣ ба шахси шунаванда муроҷиат карда ба забон меорад, аслан, аз дуои «Раҳмати Худо бар ту бод!» маншаъ гирифтааст, яъне шакли таҳфифшудаи дуои мазкур мебошад. Умуман чунин мисолҳои баёнгари мазмун ва матолиби таҳфифшудаи динӣ на танҳо дар забон ва фарҳанги тоҷикон ё русҳо, балки дар забон ва фарҳанги ҳамаи халқу миллатҳои мутамаддини ҷаҳон вучуд доранд ва як навъ далели мавҷудияти каму беши мазмунҳои динӣ дар забонҳо ва фарҳангҳои ҷомеаҳои анъанавӣ ва «модерн»-и ҷаҳони муосир шуда метавонанд. Динҳои нисбатан инкишофёфта ва дар ҷаҳон паҳншудаи тавҳидӣ (насрония ва ислом) дар

чанбаи мақсадҳои зикршуда ба масъалаи таҳзиби ахлоқи диндорон дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ин ҷаҳонӣ таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намудаанд. Бо ҳамин сабаб, дар кишварҳо ва ҷомеаҳое, ки ин динҳо густариш ёфтаанд, танзими динӣ бо танзими ҳуқуқии рафтору муносибатҳои ҷамъиятӣ бархӯрд мекунад ё ба он илова карда мешавад. Ҳар дуи ин ҳолатҳо ба таври қонунмандона омили ташаккулдиҳандаи анъанаи инкишофёфтаи динӣ-ҳуқуқӣ мешаванд. Аммо дини буддӣ, Ҳиндуия, динҳои қавмӣ мамӯлики Осиёи Ҷанубӣ-Шарқӣ ба ин ҷаҳон ва ҳаёти инҷаҳонии инсон чандон таваҷҷуҳ надоранд, аз ин рӯ, барои тадвину танзими меъёрҳои рафтору муносибатҳои иҷтимоии пайравонашон ба таври хеле маҳдуд кӯшиш ба ҳарч медиҳанд. Барои исботи дурустии ин андеша муқоисаи ҳуқуқи исломӣ бо ҳуқуқи Ҳиндуия кофӣ мебошад. Дар ҷунин муқоиса, шариати исломӣ нисбат ба шариати Ҳиндуия ва умуман, шариати соири динҳои дигари милливу ҷаҳонӣ, дорои низоми нисбатан мукаммали ҳуқуқии аз ҳама ҷиҳат қоркард ва асоснокшуда мебошад.

Бинобар анъанаҳои ҳуқуқие, ки аз динҳои миллию қавмӣ маншаъ гирифтаанд, ба истиснои анъанаҳои ҳуқуқии дини яҳудӣ, чандон ҳам қувва ва арзиши юридикӣ надоранд. Дар баробари ин, дар кишварҳо ва ҷомеаҳое, ки дар онҳо динҳои қавмию милли густариш ёфтаанд, нуфузу эътибор ва таъсири ҳуқуқ нисбат ба дигар танзимкунандаҳои меъёрӣ хеле заифтар ва қамарзиштар мебошад. Баррасии таъсири сатҳи дунявияти низоми ҳуқуқӣ ба соҳаи густариши анъанаи динӣ дар ҳуқуқро идома дода, гуфтан ҷоиш аст, ки ҳар як дин бо муқтазои табиати худ, даъвои авлавияту бартарият доштан дар ҳама соҳаҳоро дорад. Низоми ҳуқуқӣ низ аз ин даъвои дин маҳфуз ва эмин нест. Анъанаи динӣ зимни густариши худ дар фазои ҳуқуқ кӯшиш мекунад, ки тамоми анъанаҳои дигари ҳуқуқиро мутобиқи фаҳмишу тасаввуроти худ дар бораи одам ва ҷомеаи инсонӣ, таҳриру таҷдид намуда, онҳоро барои расидан ба манофеъ ва ҳадафҳои худ истифода барад, ба шарте ки агар ин анъанаҳои ҳуқуқӣ бо ҳадафҳои дин мувофиқу ҳамоханг набошанд. Ҷунин хусусияти дин барои муттасилияту густариши ҳар ҷи бештари анъанаҳои

динӣ дар низомҳои омехтаи ҳуқуқӣ сабаб мешавад⁸⁵. Аммо дар низоми дунявikuнонидашудаи ҳуқуқӣ анъанаи динӣ чунин қудрату имкониятҳоро надорад, балки танҳо яке аз вариантҳои фаҳмиши ҳуқуқ ва дурнамои рушди он ба шумор меравад. Дар низоми ҳуқуқие, ки тибқи принципи дунявият матраҳ шудааст дар радифи анъанаи динӣ вариантҳои дигари сершумор низ вучуд доранд. Илова бар ин маҳдудияти анъанаҳои динӣ, ки дар низомҳои муосири ҳуқуқии дорои моҳияти секулярӣ ба назар мерасанд, дар марҳилаи ибтидоии дунявишавии ҳуқуқ, масалан, дар концепсияҳои фалсафӣ-ҳуқуқии даврони маорифпарварӣ дар Ғарб, равишҳо ва анъанаҳои динӣ қомилан рад карда мешуданд. Бо ҳамин далел, метавон гуфт, ки тангу маҳдуд шудани мақоми анъанаҳои динӣ дар низоми ҳуқуқии аксарияти кишварҳои муосири ҷаҳон бо амри тасодуф ба амал наомадааст, балки раванди қонунмандона ва табиӣ мебошад, ки қанд садсола пеш дар Ғарб шурӯъ ёфта, баъдан ба дигар манотиқу кишварҳои ҷаҳон паҳн гардидааст.

Омили сеюми густаришдиҳандаи анъанаи динӣ-ҳуқуқӣ, ки қаме болотар онро зикр намуда будем, яъне тамсилаи муносибати давлат бо ниҳодҳои динии ҷомеа, низ бо ҳамин масъалаи дунявikuнонӣ ва аз таъсири дин озод шудани меъёрҳои танзимкунандаи рафтору муносибатҳои иҷтимоӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа иртибот дорад. Дар низомҳои муосири инкишофёфтаи ҳуқуқӣ давлатҳо иштирокчиёни пурнуфузтарини муносибатҳои ҷамъиятӣ, сарчашмаи мустақим ё бевоситаи расмийтнокии меъёрҳои ҳуқуқӣ ба шумор мераванд. Аз ин рӯ, дар таърихи гузаштаву имрӯзаи аксарияти давлатҳои демократии ҷаҳон ҳолатҳои аз тарафи давлат рад ва манъ шудани иттиҳодияҳои динӣ, ё ин ки бо истифода аз усулҳои гуногун тангу маҳдуд кардани қойғоҳ ва нақши иҷтимоии онҳоро хеле зиёд мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан, дар шароити режими тоталитарӣ, ки дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ҳукмрон буд, дин рақибӣ ошкоро ва мустақими идеологияи давлатӣ шуморида мешуд, бо ҳамин сабаб дар ин давлати собиқ

⁸⁵ Вовк, Д.А. Религиозная традиция в праве: общетеоретическая характеристика [Текст] / Д.А. Вовк // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия: Право. – 2013. – №2 (14). – С.3-17.

нақши анъанаҳои динӣ аввал дар ҳуқуқи вазъӣ, сипас дар шууру рафторҳои аҳли ҷомеа тадричан танг ва маҳдуд карда мешуд. Анъанаҳои динӣ дар Иттиҳоди Шӯравӣ танҳо дар даврони бозсозии «Горбачёвӣ», баъди заиф шудани ҳокимияти сиёсии Ҳизби коммунистӣ ва беқурб шудани идеологияи расмӣ бо ном «атеизми ҷанговар», аз нав қувват гирифтанд. Аммо дар ҳолати муътадил будани муносибати давлат бо иттиҳодияҳои динӣ раванди аз ҷониби давлат маҳдуд карда шудани мақом ва нақши анъанаҳо дар низоми ҳуқуқӣ низ муътадил сурат гирифта, мавҷудияти анъанаҳоро зери хатар намегузорад. Дар ниҳоят, ҳангоме ки давлат ва ниҳодҳои динӣ дар ҷомеа ҳукмрон ба якдигар даҳлат мекунад, ҳамчуноне ки инро дар давлатҳои теократӣ мушоҳида карда метавонем, дар чунин ҳолатҳо анъанаҳои динӣ дар ҳуқуқ таҳким мепазиранд ва соҳаи амалкарди онҳо тадричан вусъат меёбад. Бо масоили соҳаи амалкарди анъанаи динӣ-ҳуқуқӣ боз як хусусияти дигари хоси ин анъана – паҳншавӣ (экспансионизм) низ алоқаманд аст. Хусусияти ғосибии анъанаи динӣ чунин маъно дорад, анъанаи динӣ табиати шахшуда ва беҳаракат надорад, балки доимо ҷӯёи таҳаввулу инкишоф мебошад. Аз ин рӯ, дар ҳар як низоми мушаххаси ҳуқуқӣ, ки имконияти инкишофёбӣ барояшон муҳайёст, онҳо рушду такомул меёбанд.

Дар адабиёти илмӣ чунин нуқтаи назар маъмул аст, ки ҳамаи динҳо ва анъанаҳои динӣ хусусияти ғосибӣ (экспансивӣ) доранд⁸⁶, аммо возеҳ аст, ки заминаҳои ғосибият дар динҳо ва анъанаҳои мухталифи динӣ метавонанд аз ҳамдигар фарқ дошта бошанд. Дар анъанаи динӣ-ҳуқуқӣ чунин хусусият аз табиати худӣ дин, ки маншаи анъана мебошад, интиқол меёбад.

Ҳар як дин, чи тавре қаблан зикр гардид, мекӯшад барои пайравонаш манзараи пурраи оламро тасвир ва пешниҳод намояд. Падидаи имон, ки бинои ҳамаи динҳо бар он устувор мебошад, қаблан таъйин мекунад, ки ин манзара метавонад ё қабул шавад (ба он бовар карда шавад) ё баръакс, рад карда шавад (ба он шак оварда шавад). Бо ин тартиб, ҷаҳонбинии динӣ барои

⁸⁶ Бондырева, С.К., Колесов, Д.В. Традиции. Стабильность и преемственность в жизни общества [Текст] / С.К. Бондырева, Д.В. Колесов. – М., 2004. – С.63.

тамоми саволхое, ки пайравони дин ба онҳо ҷавоб меҷӯянд, аз ҷумла ба саволҳои ҳуқуқии онҳо, бояд ба таври пурра ва қаноатбахш посух диҳад. Анъанаи динӣ ҳамеша барои тамоми низоми ҳуқуқиро зери таъсири худ гирифтани кӯшиш менамояд, чунки танҳо ба чунин шарт ҳуқуқро бо воқеияти динӣ мутобиқ қунонидан мумкин аст. Ҳуқуқ дар назари диндорон ва ҷомеаи динӣ набояд танҳо қисман бо матолибу мақосиди дин мувофиқ бошад. Ба таври шартӣ, метавон гуфт, қонунгузорие, ки масалан назорат аз болои раванди таваллуд, аз ҷумла аз болои раванди ба таври сунӣ боздоштан ва қатъ кардани ҳомиладорӣ дар ҷомеа роҳро иҷозат медиҳад, аммо эвтаназиаро⁸⁷ манъ намекунад, ба ақидаи аҳли насоро бо анъанаҳои насронӣ нисбатан мувофиқ аст. Аз тарафи дигар, дар ҷаҳони муосир ҳар як дин аз талаботҳои, ки бо амалияи ҷамъиятӣ мувофиқ ва ҷавобгӯ нестанд, тадриҷан даст кашида, бо ҳамаи тарзҳои таҳаввули таҷдиди анъанаҳо дар ҳуқуқ ва соҳаҳои дигари ҳаёти ҷамъияти ҷомеа мусоидат менамоянд⁸⁸.

Табиати ғосибонаи паҳншавии анъанаи динӣ ба соҳаи амалкарди он дар ҳарду ҷанбаҳои дохилӣ ва берунӣ амалкарди анъанаи динӣ дар шаклҳои тавсеаи дохилинизомии анъана ва тарвиҷи он дар низомҳои гуногуни ҳуқуқӣ ифода меёбад. Экспансияи анъанаи динӣ дар низоми ҳуқуқӣ чӣ гуна сурат мегирад, яъне ҷанбаи дохилии хусусияти ғосибонаи чунин анъана чӣ гуна амалӣ мешавад? Барои амалӣ шудани ин хусусияти анъанаи динӣ роҳҳои гуногун вуҷуд доранд, ки онҳо аз сатҳи дунявияти ҳуқуқ вобаста мебошанд. Ин хусусияти анъанаи динӣ дар низомҳои омехтаи ҳуқуқӣ ба иҷборкунии давлат таъма мекунад, ки бо кумаки он аз матни ҳуқуқ, таҷрибаи татбиқи ҳуқуқ ва истифодаи меъёрҳои ҳуқуқӣ, инчунин аз мундариҷаи илму маорифи ҳуқуқӣ ҳар гуна равишҳои тафсириҳо ва назарияҳои ҳуқуқие, ки аз лиҳози ғоявӣ ва ахлоқӣ бо матолибу мақосиди дини дар ҷомеа аз лиҳози нуфуз бартаридошта ва аз ҷониби давлат расман дастгиришаванда мувофиқ

⁸⁷ Эвтаназия - таҷрибаи хотима додан ба ҳаёти инсон, ки гирифтори касалии таъбиқнашаванда буда, дарду ранҷ ва азоби тоқатнопазир мекашадад. Ин таҷриба бо хоҳиши худӣ шахси мубталои дард ба қор бурда мешавад.

⁸⁸ Бондырева, С.К., Колесов, Д.В. Традиции. Стабильность и преемственность в жизни общества [Текст] / С.К. Бондырева, Д.В. Колесов. – М., 2004. – С.64-65.

нестанд, тадричан барканор карда мешаванд. Дар низомҳои дунявии ҳуқуқӣ бо роҳи иҷборӣ мунташир намудани анъанаи динӣ дар ҳуқуқ имкон надорад, аз ин рӯ сатҳи экспансияи анъанаи динӣ дар ин гуна низомҳои ҳуқуқӣ чандон назаррас ва густурда нест. Аммо чунин вазъият эҳтимолияти бо кумаки иттиҳодияи динӣ ё ниҳодҳои он аз ҷониби анъанаи динӣ ғасб шудани ҳуқуқро истисно намекунад. Дар ҷомеаҳои муосири демократие, ки дар низоми ҳуқуқии онҳо принсипи дунявият ҳукмрон аст, иттиҳодияҳои динӣ бо роҳи қабули ҳар гуна асноди муайянкунандаи муносибат ба ҳуқуқ (масалан, ба ҳуқуқу озодиҳои фитрии инсон), нишон додани мавқеи худ нисбат ба масоили мубрами танзими ҳуқуқӣ, ба субъекти ҳуқуқэҷодкунӣ пешниҳод намудани тавсияҳо ва ғ. дар машваратҳо ва баҳсу мунозираҳои ҳуқуқӣ ширкат меварзанд ва аз арзишҳои анъанаҳои миллӣ ҳимоят мекунанд.

Инчунин, қайд кардан зарур аст, ки хусусияти экспансивии анъанаи динӣ-ҳуқуқӣ хатари дар ҷомеаҳои дунявӣ демократӣ ба вучуд омадани чунин экспансияро ба миён меорад. Яке аз арзишҳои ҳаётан муҳими чунин ҷомеаҳо дунявӣ будан ва аз тобеияту таъсири дин озод будани давлат ва ҳуқуқ мебошад. Густаришу тавсеаи таъсири анъанаи динӣ дар ҳуқуқ боиси заъфу нуқсон пазируфтани арзиши дунявият мегардад. Аммо ин андеша чунин маъно надорад, ки дар ҷомеаҳои дунявӣ демократӣ анъанаҳои динӣ бояд ҳатман ва пурра аз низоми ҳуқуқӣ ронда ва берун карда шаванд.

Оштинопазирии мутассибона бо арзишҳои динӣ-ҳуқуқӣ ҳеҷ гоҳ ба манфиати ҷомеа ва давлатҳои дунявӣ демократӣ буда наметавонад. Гузашта аз ин, анъанаҳои динӣ-ҳуқуқиро, чи тавре ки таҷрибаи идеологияи зиддидинии дар замони шӯравӣ ҳукмрони «атеизм» собит намуд, кӯшиши ба пуррагӣ аз байн бурдан ба манфиати кор нест. Баръакс, беҳурматӣ ва муносибати оштинопазир бо арзишҳо ва анъанаҳои динӣ барои ҷомеа ва давлат аз ғоидаи дида зарараш бештар аст. Аз ин рӯ, ягона роҳи ба мақсад мувофиқи бартараф кардани хатари беш аз интизории анъанаи динӣ ба низоми ҳуқуқии ҷомеаҳои демократӣ - кӯшиши муттафӣқонаи ҷомеа ва давлат ҷиҳати ҳифзи низоми ҳуқуқӣ аз таъсири ғавқулодаи анъанаи динӣ

буда метавонад. Яке аз чораҳои муҳиму самарабахши пешгирӣ намудани хатари экспансияи анъанаи динӣ ба низоми ҳуқуқӣ - риояи талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ» мебошад, ки яке аз ҳадафҳои аслии он - танзими ҳуқуқии фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ ва пешгирии хатари бархӯрди арзишҳои динӣ бо арзишҳои дунявӣю демократӣ мебошад. Ҷанбаи берунии хусусияти экспансивии анъанаҳои динӣ дар шакли аз як низоми мушаххаси ҳуқуқӣ, ки онҳо ташаккул ёфтаанд ба низомҳои дигари ҳуқуқӣ гузаштан ва густаришу ривоч ёфтани таъсири онҳо инъикос меёбад. Чунин густариш метавонад ё ҳамроҳ бо сарчашмаи анъана – дин ба вуқӯъ ояд, ё бидуни он. Гарамиши ин ё он ҷомеаи мушаххас ба дин, тасаллут ё тобеъ намудани як давлат аз ҷониби давлати дигар, ки ногузир ба таври иҷборӣ ё ихтиёрӣ ба дини фотехон ё истилогарон гаравидани мардуми мамолики истилошуда ё фатҳшударо ҳамроҳ дорад, ба ҳуқуқ низ таъсири худро мерасонад ва дар он тавассути фишороварии оммавӣ, ки дар аксари мавридҳо бо кумаки давлати ғолиб сурат мегирад, тадриҷан анъанаи динӣ ташаккул меёбад. Барои исботи дурустии ин андеша аз таърихи пайдоиши динҳои ҷаҳонӣ ва густариши онҳо дар кишварҳои мухталифи ҷаҳон мисолҳои зиёде овардан мумкин аст. Аз ҷумла, баъди Эрони сосонӣ ва Осиёи Миёнаро истило кардани арабҳо низоми ҳуқуқи зардуштӣ, ки дар тӯли садсолаҳо дар ин манотик ҳукмрон буд, таназзул ёфт ва низоми ҳуқуқи исломӣ ба сари қудрат омад. Дар пайомади ин воқеаи таърихӣ анъанаҳо ва ҷашну маросими сершумори даврони тоисломии мардуми ориёинажод низ тадриҷан, ба таври пурра ё қисман аз байн рафтанд ва он чӣ аз фарҳанги бостонии ин мардум боқӣ монда буд мазмун ва шакли исломиву арабӣ ба худ гирифт. Экспансияи анъанаҳои насронӣ ба низоми ҳуқуқии Руси Киевӣ, экспансияи анъанаҳои буддой дар низоми ҳуқуқии Чини Қадим ва ғ., - ҳамаи ин мисолҳо хусусияти ғосибона доштани анъанаҳои динӣ-ҳуқуқиро собит менамоянд. Умуман, густариши анъанаи динӣ-ҳуқуқӣ ба ин ё он низоми ҳуқуқӣ метавонад ба таври иҷборӣ ё ихтиёрӣ сурат гирад. Анъана дар сурати ҳамзамон бо интишор ёфтани дин густариш

ёфтанаши, маҳз ҳамчун падидаи ҳуқуқӣ ва аксаран бо роҳи иҷборӣ ва фишороварӣ густариш меёбад. Дар баъзе ҳолатҳои дигар бошад, густариши анъанаи як дини мушаххас тавассути ихтиёран онро пазируфтани ва татбиқи намудани пайравони динҳои дигар низ густариш меёбад. Масалан, аз тарафи салотини Хилофати Усмонӣ дар ҳудуди марзҳои забтшудаи қораи Аврупо қорӣ карда шудани унсурҳои ҳуқуқи мусулмонӣ дар асрҳои XVIII-XIX, ба таври мустақим бо ҳодисаи исломикунонии аҳолии таҳҷоии ин марзҳо алоқаманд набуд.

Ин андеша, ки густариши анъанаи динӣ метавонад бидуни экспансия ва фишороварӣ, яъне дар натиҷаи онро ихтиёран пазируфтани ва ворид намудани ба низоми ҳуқуқӣ ба амал ояд, дар мисоли рӯйдодҳои муҳими фарҳангии, ки дар замони Истиқлол дар Тоҷикистон ба вуқӯъ омадаанд, тасдиқ ва собит мешавад. Албатта, пазируфтани ва воридшавии беҳтарин анъанаҳои динӣ-ҳуқуқии гузашта ба фазои ҳуқуқии Тоҷикистони соҳибистиқлол ба ҳеҷ ваҷҳ таҳти таъсири табиати экспансивии анъанаҳои динӣ-ҳуқуқӣ ба зухур наомадааст, балки инчӯ рӯ овардани давлати соҳибихтиёри миллии ба решаҳои фарҳангӣ ва динии ҳастии миллат эҳсос мешавад. Дуруст аст, ки аз ин ҳолат хоҷагони хориҷӣ ва баъзе исломгароҳои радикалӣ сӯйистифода карданд. Дар ҳар сурат, чи тавре ки мо шоҳидем, даврони Истиқлолият, дар баробари даврони рушди давлатдорӣ миллии, демократӣ ва дунявӣ дар Тоҷикистон буданаш, даврони эҳёи анъанаҳо ва ҷашну маросими миллии тоҷикон ва дигар қавму халқиятҳои мутамаддини ин сарзамини бостонӣ низ мебошад. Бо ташаббусу ибтиқори бевоситаи Сарвари давлат ва ҳамовозии мардуми шарифи Тоҷикистон дар даврони Истиқлол як силсила санадҳои меъёриву ҳуқуқие қабул карда шуданд, ки онҳо барои ба низоми ҳуқуқи миллии Тоҷикистон қабул шудану интишор ёфтани баъзе ҷашну маросим ва анъанаҳои неку созандаи динӣ, ҳуқуқӣ ва фарҳангии бостонӣ ва асримиёнагии тоҷикон мусоидат намуданд. Дар ҳақиқат, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» – падидаи фаҳангии мебошад, ки дар таърихи муосири давлат

ва ҳуқуқ назири худро надорад. Албатта, масъалаи танзими ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросими динӣ ва миллӣ дар соири кишварҳои дигари ҷаҳон низ вучуд дорад. Барои мисол, дар қонунгузории муосири Федератсияи Русия урфу одат ва анъанаҳои хусусияти прогрессивӣ дошта ҳамчун меъёрҳои иҷтимоӣ аз тарафи давлат эътироф ва тибқи қонун танзим карда мешаванд, вале урфу одатҳое, ки ба зарари моддию маънавии аҳли ҷомеа мебошанд, мисли боқимондаҳои одатҳои маҳаллӣ, тибқи моддаҳои 231-235 Кодекси ҷиноятии Федератсияи Россия ҳамчун қонунвайронкунӣ ва амали ҷиноятӣ тасниф карда мешаванд. Тибқи моддаи 1-уми Кодекси шаҳрвандии ҶР бошад, одатҳои муомилоти корӣ - одоби рафторе, ки дар ин ё он соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ хеле маъмул мебошанд, ҳамчун меъёрҳои ҳуқуқӣ шинохта шудаанд. Аммо, бо вучуди то як дараҷа танзими ҳуқуқи ёфтани анъана ва ҷашну маросим, дар низоми қонунгузории миллии ҶР ва соири кишварҳои хориҷӣ ягон санади махсуси меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар самти танзими анъана ва ҷашну маросими миллӣ ва динӣ, назири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба тасвиб нарасидааст.

Таҳлили фалсафӣ - ҳуқуқӣ ва иҷтимоии натиҷаҳо ва пайомадҳои татбиқи қонуни мазкур дар тӯли даҳ соли охир то чи андоза муҳим ва муфид будани таваҷҷуҳи давлат ба масъалаи танзими анъанаҳо, зимнан, аҳамияти қабули қонуниву иҳиёрии анъанаҳои неку созанда дар пешгирӣ намудани хатари экспансияи динӣ ба низоми ҳуқуқии кишварро ба таври раднопазир собит менамояд.

Аз тарафи дигар, роҷеъ ба хусусияти экспансивии анъанаҳои динӣ суҳанронда, метавон гуфт, ки дар марҳилаи муосир, низоми ҳуқуқии аксарияти кишварҳои хориҷии ҷаҳон аз ин хатар эмин нестанд. Ҳатто дар бисёр кишварҳои демократӣ низоми ҳуқуқӣ танҳо расман хусусияти дунявӣ дошта, воқеан бошад, мубталои ғасби анъанаҳои динӣ-ҳуқуқӣ мебошад. Масалан, таҳлили таҷрибаи давлатию ҳуқуқии баъзе кишварҳои исломӣ нишон медиҳад, ки дар он кишварҳо қонунҳои демократӣ, ҳатто конститутсия

нақши худро пурра ва дуруст иҷро карда наметавонанд. Ба ибораи дигар, дар ин гуна кишварҳо конституция, ба таври воқеӣ, танҳо эълонияе мебошад, ки ба дӯши давлат ҳеҷ гуна масъулияти ҷамъиятиро намегузорад.

1.2.Тавсифи анъана ва ҷашну маросими тоҷикон тибқи табиати ҳуқуқӣ ва соҳаи густариши онҳо

Анъанаҳои динӣ аз миёни анвоъи сершумори анъанаҳо ва ҷашну маросими бостониву асримиёнагӣ, аз лиҳози густурдагии таъсирашон дар таърих ва шаклгирии низоми ҳуқуқии ҳар як ҷомеаи миллӣ ва умуман ба ҳуқуқи умумибашарӣ, аз муҳимтарин қисми таркибии низоми анъанаҳо маҳсуб мешаванд. Вале, тавре ки қаблан ёдрас шудем, анъанаҳои динӣ танҳо як қисми маҷмӯи бузурги анъанаҳо ва ҷашну маросими аз гузашта меросмондаи милливу фарҳангии ҳар халқ мебошанд. Низоми анъанаҳо ва ҷашну маросими миллии тоҷикон ба ғайр аз анъанаҳои хусусияти байналмилалӣ-умумимусулмонӣ доштаи динӣ, инчунин, анъанаҳо ва ҷашну маросими зиёди этникӣ-фарҳангиро дар бар мегирад, ки онҳо дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти моддӣ ва маънавӣ татбиқ меёбанд. Як қисми ин мероси фарҳангӣ дар даврони зардуштӣ, қисми дуввумашон дар давраи исломӣ, саввумиҳо - дар замони шӯравӣ пайдо шуда, ҳазинаи фарҳанги миллии моро ғановат бахшидаанд. Дар замони Истиқлол, ба шарофати рушди муносибатҳои фарҳангӣ ва иқтисодиву тиҷоратӣ бо кишварҳои гуногуни ҷаҳон ва шиносоии мардум бо фарҳангу маданияти халқу миллатҳои гуногуни ҷаҳон ва як қатор омилҳои дигар раванди пайдоиши анъанаҳои хусусияти демократӣ ва дунявӣ дошта оғоз ёфтааст, ки онҳо низ ба ҳазинаи фарҳанги миллии мо ворид шуда онро шукӯҳу таровати тоза мебахшанд⁸⁹. Ҳамин нуктаҳоро ба инобат гирифта, дар ин фасли рисола масъалаи таснифу

⁸⁹ Шоев, З. Синтези анъана ва арзишҳои динию либералӣ дар Тоҷикистони муосир [Матн] / З. Шоев // Мақом ва ақши ислом дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – Ҷ.1. – С.127.

тахқиқи низоми анъанаҳо ва чашну маросими тоҷиконро дар замони муосир таҳлилу баррасӣ мекунем.

Анъанаҳо ва чашну маросими тоҷиконро аз нуқтаи назари мансубияти онҳо ба ин ё он соҳаи ҳаёт ба се гурӯҳ чудо кардан мумкин аст: 1.

Анъанаҳои марбут ба касбу ҳунар, ҷаҳолияти истеҳсолӣ ва хоҷагидорӣ. Ба ин гурӯҳ анъанаҳои марбут бо соҳаҳои кишоварзӣ чорводорӣ, инчунин анъанаҳои марбут бо як қатор шуғлҳо ва касбу пешаҳои суннативу аҷдодӣ шомил мешаванд. Яке аз ин гуна анъанаҳои миллии тоҷикон – чашни Наврӯзи фархундапай аст, ки дар оғози мавсими нави зироат ва киштукори баҳорӣ таҷлил мешавад. Бинобар ҳамин, мо чашни Наврӯзи фархундапайро, ки аз фарҳанги қадимаи мардуми ориёинажод сарчашма гирифтааст, на танҳо ҳамчун Соли Нави аҷдодӣ, балки бо маънои аслии ҳамчун иди касбии деҳқонону кормандони соҳаи кишоварзӣ низ қабул ва тасдиқ карда метавонем. Чунин мазмун доштани чашни Наврӯзи фархундапайро Сарвари кишварамон зимни суҳанронии худ дар Маҷлиси умумичумхуриявӣ доир ба танзими расму оинҳои халқӣ (9 июли соли 1999), таъкид намуда, гуфта буданд: «Аксари чашну маросим ва анъанаю суннатҳои қадимаи тоҷик ба давраи тоисломӣ мансубанд, ки чашнҳои Наврӯзу Меҳргон ва Сада аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Биёед як лаҳза бияндешем, ки чаро Наврӯз - ин оини бостонӣ, аз қарри асрҳо беолоиш гузашта, то ба замони мо омада расид? Умуман, ин иди деҳқон, иди кишту кор ва меҳнат аст. Наврӯз оғози бедории табиат, оғози нафаси гарми хок асту мардумро ба иҷрои корҳои муфид ва созанда ташвиқ менамояд. Ин иди мубораки бостониро, чун ойини ниёгон, бояд ба таври сазовор чашн гирем. Зеро бо таҷлили он дар шуури насли наврас ҳисси ватанпарастӣ, меҳри заҳмати ҳалол ва эҳсоси ҳамдигарфаҳмиву созандагӣ ҷой мегирад»⁹⁰.

Доир ба ин чашни қадимаву фархунда наврӯзнамаю асарҳои тадқиқотии зиёде дар гузаштаю имрӯз эҷод шудааст. Наврӯз дар луғатҳо ба маънои рӯзи нав ва тоза, рӯзи нахустин, аввали рӯзҳои сол, яъне рӯзе, ки соли нав аз он

⁹⁰ Раҳмон, Э. Дин ва ҷомеа [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Шарқи озод, 2013. – С.48.

оғоз мегардад, омадааст. Дар ин маврид Абурайҳони Берунӣ дар китоби машҳури худ «Осор-ул-боқия» аз забони Алӣ бинни Яҳё навиштааст, ки «Рӯзи Наврӯз ягона рӯзест, ки таъхирнопазир аст ва нахустин рӯз аст аз Фарвардинмоҳ ва аз ин чихат рӯзи нав карданд, зеро ки нишони соли нав аст»⁹¹. Дар ҷойи дигари ҳамин асари худ Берунӣ навиштааст, ки «Ҷамшед барои худ тахт бисохт, дар ин рӯз бар он савор шуд ва чину шаётин онро бардоштанд. Ва ба як рӯз аз кӯҳи Дамованд ба Бобул омад. Мардум аз дидани ин амр дар шигифт шуданд ва ин рӯзро ид гирифтанд»⁹².

Бояд зикр намуд, ки мувофиқи маълумоти овардашуда аз осори Абӯрайҳони Берунӣ чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст, ки ин донишманд ба таври густурдае дар бораи ҷашн гирифтани Наврӯз сухан мегӯяд ва дар таҳқиқоти хеш барои шинохти рамзу рози оинҳо ва маросими гуногун, натавонанд ганҷинаҳои кӯҳанро мекобад ва дарҳои онҳоро ба рӯи хонандагони асари гаронбаҳояш мекушояд, балки аз амалнамоӣ аз суннатҳои дерина дар рӯзгори худ низ, хабар медиҳад ва ошкоро мегӯяд, ки мардумони давронаш бо покизагардонии навсозии ҳамаи афзорҳо ва дастмояҳои зиндагӣ ва оростану пиростани хонаву кошона аз Наврӯз истиқбол менамуданд⁹³.

Умуман, аз ривоятҳое, ки дар онҳо замони пайдоиши ҷашни Наврӯз бо замони ба тахти шоҳи баромадани Ҷамшед айният дода шудааст, чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки Наврӯз – ҳамчун рамзи соҳибдавллатию соҳибқаболӣ, тантанаи адолат, адолати судӣ, рамзи ватандӯстӣ ва омодагӣ барои меҳнати ободкорона баҳри ободиву пешрафти меҳани маҳбуб, рамзи ваҳдату якдилиии тамоми қишрҳо ва табақаҳои иҷтимоӣ, рамзи пайравӣ аз суннатҳои неки ниёгон аз қадимулайём бо ибтиқору тахти сарпарастии шоҳону сарварони давлат ҷашн гирифта мешуд. Аз қабилҳои ин гуна суннатҳои неки ҳуқуқӣ ва давлатӣ – ҳифзи ватан ва меҳнати фидокорона баҳри иртиқо ва гулгулшукуфӣ он мебошад. Олими маъруф Иброҳим Усмон дар китоби худ бо номи «Тоҷикон. Суруди таърихи халқ ва замин» ишора мекунад, ки

⁹¹ Берунӣ Абӯрайҳон. Осор-ул-боқия [Матн] / А. Берунӣ. – Душанбе: Ирфон, 1990. – С.53.

⁹² Ҳамон асар. – С.234.

⁹³ Ҳамон асар. – С.232-238.

«давлатдории Чамшед аз он шурӯъ шуд, ки ба вай Хурмуз ханчари тиллоӣ ва чуфту омоч дод, то зироат кунаду заминашро ҳимоя намояд»⁹⁴.

Тибқи ривояти баъзе сарчашмаҳо, Наврӯзро дар сарзамини Форс соли 538 пеш аз мелод, Куруши Кабир чашни миллӣ эълон кардааст. Вай дар ин рӯз барномаҳоеро барои сарбозон, поксозии маконҳои ҳамагонӣ ва хонаҳои шахсӣ ва бахшиши маҳкумон иҷро менамуд. Наврӯз дар замони ҳукмронии Дориюши Кабир ва подшоҳони дигари Ҳахоманишӣ, инчунин, дар замони Ашкониёну Сосониён низ бо шукӯҳи бузурге чашн гирифта мешуд⁹⁵. Санадҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, ки Дорой I ба муносибати Наврӯз дар соли 414 қабл аз мелод сиккае аз чинси тилло зарб намуд, ки дар як сӯи он сарбозе дар ҳоли тирандозӣ нишон дода шудааст. Дар рисолаи «Наврӯзнама»-и Умари Хайём низ ба ҳамин нигариши равшангарона ба Наврӯзи замони қадим ва хусусиятҳои оинҳои он рӯ ба рӯ мешавем ва ба бахши дигаре аз рамзу розҳои он пай мебарем. Дар даврони қадим ва асрҳои миёна ин чашни қадима ҳамчун як меъёри одатшудаи дорой хусусиятҳои динӣ-ҳуқуқӣ ва этнофарҳангӣ дар танзими муносибатҳои иҷтимоии мардум нақши муҳимро иҷро мекард.

Бояд таъкид кард, ки ин чашни қадима дар замони шӯравӣ бо озодиҳои Горбачёвӣ дар Тоҷикистон дар яке аз рӯзҳои мавсими наврӯзӣ бо дар доираҳои хурди маҳаллаю деҳаҳо чашн гирифта мешуд. Маъмулан, хоҷагиҳои муштаракӣ деҳқонии ҳар як ноҳия ё худ колхозу совхозҳо бо навбат дар рӯзҳои муайян ин идро бо номи «Наврӯзӣ» чашн мегирифтанд. Дар ин рӯз маъмулан дар бошишгоҳҳои саҳроии хоҷагиҳои муштарак (колхозҳо) барои аҳоли зиёфат ва маъракаву мусобиқаҳои гуногуни варзишӣ баргузор мегардиданд. Маблағе, ки барои ташкили зиёфат ва дигар барномаҳои марбут ба ин чашнвора сарф мегардид, қисман аз ҳисоби хазинаи хоҷагии муштарак ва қисман аз ҳисоби худи аҳоли фароҳам оварда

⁹⁴ Иброҳим Усмон. Тоҷикон (суруди таърихи халқ ва замин) [Матн] / Уброҳим Усмон. – Душанбе, 2001. – С.139.

⁹⁵ Сиясет-намэ [Текст]: книга о правлении визиря XI столетия Низам-ал-мулька / пер., введ. в изуч. памятника Б.Н. Заходера. – М.: Издательство АН СССР, 1949. – 380 с.

мешуд. Дар хочагиҳои бой ва пешқадам зимни зиёфат сарояндагону хунаrpешагон ва ширинкорони халқӣ бо созу суруд, раксу тарона ва ҳазлу латифаҳои ҷолиб хотири аҳолиро фараҳ мебахшиданд. Ба ин манзур, метавон гуфт, ки Наврӯз дар замони шӯравӣ низ, новобаста аз тафовути шакли татбиқебии худ, ҳамчун меъёри иҷтимоӣ мазмун ва асолати ҷавҳари худро гум накарда буд. Ду ҷашни дигаре, ки дар радифи Наврӯз дар қонунгузории миллии мо имрӯз ба ҳайси идҳои расмӣ мақоми ҳуқуқӣ гирифтаанд, яъне Сада ва Меҳргон, низ аз ҳамон «даврони тиллоии» фарҳанги қуҳанбунёди миллии мо маншаъ гирифтаанд:

Ҷашни Сада амирро расми қибора бошад,

Ин ойини Қаюмарсу Исфандиёр бошад.

Аз ин байти Манучехрии Домғонӣ маълум мегардад, ки Сада яке аз ҷашнҳои суннатии ниёғони ориёии мо ба ҳисоб меравад.

Ба назари мо дар гузаштаи наҷандон дур омили асосии нофаҳмиҳо атрофи ин идҳои миллии мо танҳо аз надонистани таърих ва тартиби баргузории онҳо набуда, инчунин ба тарзи зарурӣ танзими ҳуқуқӣ нағаштани ин идҳост. Ин ҷашнҳо пас аз тасвиби Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва ҳамчун идҳои расмӣ эътироф шуданашон, танзими ҳуқуқӣ ёфтанд ва мутахассисони ватанӣ ба паҷӯҳишу таҳқиқи таърихи ин ёдгориҳои фарҳангӣ бостонии миллат таваҷҷуҳи фаровон зоҳир карда истодаанд. Вазъи ҳуқуқии ин ҷашнҳои қадимаи миллиро дар замони Истиқлолият дар қисмати ояндаи рисола, зимни баррасии табиати ҳуқуқии ҷашнҳо дар партави Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» сарехтар дида мебароем.

Анъанаи дигари милли, ки аз қадимулайём хоси фарҳанги миллии тоҷикон будааст, ҳашар – ба таври ихтиёрӣ ё бо даъват ба ҳамдигар қумак расонидани мардум зимни парваришу ҷамъоварии ҳосил, сохтмони манзилгоҳ, масҷиду мадорис, роҳҳо, қандани ҷую заҳбур ва дигар қорҳои ҷамъиятӣ мебошад. Роҷеъ ба мавҷудияти ин анъана низ дар адабиёти таърихӣ

ва илмии Ф. Тоҳиров ., И.Б. Буриев ва Н.А. Кисляков иттилоотҳои зиёд вучуд дорад. Абулқосим Фирдавӣ дар «Шоҳнома» борҳо дар бораи дастаҷамъона иҷро намудани корҳои бузург ёдрас мешавад. Аз таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон мо дар бораи бунёди нахустин дарғотҳо, ки тариқи дастаҷамъӣ дар давлатҳои зироатпаравари ҳазораи I милодӣ бино мешуд иттилоъ дорем. Ҳашар ҳамчун анъана – кӯмаки ихтиёрӣ ва бемузди ҷамъиятӣ дар сохтмони хонаҳои шахсӣ, масҷиду мадрасаҳо, роҳҳо, кандани ҷӯю захбурҳо, коркарди замин, ғундоштани ҳосил ва дигар корҳои хоҷагидориву ҷамъиятӣ мебошад, ки дар байни на танҳо тоҷикон, балки ҳамаи халқу миллатҳои қадим хеле маъмул буда, имрӯз низ аз байн нарафтааст. Мавҷудияти ин анъанаро мо дар ибтидои ҳазораи яки қабл аз милод дар кандани каналу дарғотҳои сунъии нахустин давлатҳои обҷакории Осиёи Миёна мушоҳида эҳсос менамоем. Дар сарчашмаҳои исломӣ асосгузори ин анъанаи нек бевосита ҳуди пайғамбар Муҳаммад (с) будааст ва масҷиди Мадина аввалин иншооте мебошад, ки аз тариқи ҳашар бунёд шуда буд. Ин анъана низ дар замони шӯравӣ дар байни тоҷикон хеле роиҷ буд ва корҳои зиёдеро номбар кардан мумкин аст, ки дар замони шӯравӣ ба тариқи ҳашар иҷро карда мешуданд: мисли пӯшонидани бому шифти хонаҳои истиқоматӣ, нарма кардани қитъаи замини наздиҳавлигӣ, катан ва тоза кардани ҷӯйҳо ва захбурҳо, ба чарогоҳ бурдану овардани подаи гов, тоза кардани оромгоҳҳо, сохтмони масҷидҳо ва ғ. Аз ин нуқтаи назар, гуфтан мумкин аст, ки ҳашар ҳамчун як сарчашма ё меъёри одатии танзими муносибатҳои иҷтимоӣ дар ҷомеаи анъанавии Тоҷикистон дар гузашта нақши муҳимро иҷро мекард. Дар замони Истиқлол низ ин анъанаи нек ҳамчун як меъёри иҷтимоӣ аҳамияти ҳудро ҳифз намуда, мавриди риояи умум қарор дорад ва тавассути он мардум дар иҷрои корҳои нисбатан мушкили рӯзгор ба тариқи ихтиёрӣ ба якдигар кумак мерасонанд.

Илова бар ин, дар замони шӯравӣ анъанаи дигаре бо номи шанбегӣ пайдо шуда буд, ки мазмунан бо ҳашар қаробат дошт ва он низ дар замони Истиқлолият ҳамчун меъёри иҷтимоӣ ба таври васеъ мавриди татбиқ мебошад.

Дар байни табакаи ҳунармандону косибони халқӣ анъанаи аз падар ба фарзанд ва аз устод ба шогирд мерос гузоштани касбу пешаҳои барои таъмини ҳаёти моддиву маишӣ ва ниёзҳои маънавии мардум муҳим, дар масири таърих ҳамеша эҳсос мешуд. Риояи ин анъана мисли иҷрои фарзу суннат зарур маҳсуб мешуд. Ҳакимон ва шоирони орифу фозили форсу–тоҷик дар осори худ зарурати иҷрои ин анъанаро ҳамеша тасдику таъкид намуда, ҷавононро ба касбу илму ҳунар ва пешаҳои барои саодату накӯаҳволии инсон ҷомеа асосӣ пайваста тарғиб кардаанд. Аз ҷумла, шайх Саъдии Шерозӣ чунин фармудааст:

Ҳунар омӯз, к-аз ҳунармандӣ,

Даркушой кунӣ, на дарбандӣ!

Ё худ мавлоно Ҷомӣ ба ҷавонон чунин насихат кардааст:

Мероси падар хоҳӣ, илми падар омӯз,

К–ин моли падар харҷ тавон кард ба ду рӯз!

Шогирд баъди пурра азбар намудани нозукиҳо ва асрори касбу ихтисоси пешанамудааш барои устод, ё ин ки пир ё муршиди касбии худ маъракаи меорост бо номи «камарбандон», ки дар он устод ба иштирокчиёни маъракаи аз хатми марҳилаи шогирдӣ ва ба мартабаи устодӣ расидани шогирдаш иттилоъ дода, ўро дуои хайр меод. Бояд қайд кард, ки одати камарбандон ба хоҳири қобилияти амал пайдо намудани наврас, ки ҳуқуқи бо калонсолон иштирок намудан дар шикор ва дигар корҳои ҷамъиятиро пайдо мекард дар даврони ба балоғатрасии тифл ҳанӯз дар низоми қадимаи зардуштии тоҷикон ҳамчун одати «кушти бастан» вучуд доштааст⁹⁶. Матлаби мо ин аст, ки дини зардуштӣ, ба ибораи Гёте «дин, меҳнат ва низоми зиндагӣ» мебошад, аз ин рӯ куштибандӣ дар баробари рамзи камолоти динӣ будан, инчунин ифодагари барои иҷрои касбу ҳунарҳо ва корҳои нек қобилу комил шудани инсон низ мебошад. Ва одати куштибандӣ маҳз бо ҳамин маънои дуввум дар даврони исломӣ дар байни мардуми тоҷик бо номи «камарбандон» боқӣ

⁹⁶ Халиков, А.Г. Правовая система зороастризма [Текст] / А.Г. Халиков. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – С.135.

монда, мазмуни зардуштии худро гум кардааст. Дигар ин ки бояд ба инобат гирифт, ки чунин анъанаи ба балоғатрасиро халқу миллатҳои дигар низ дар даврони гузариш аз олами барбарӣ ба тамаддун ва пайдоиши нахустдавлатҳо ва ҷомеаҳои потестарӣ дар шакли «инитсиатсия»⁹⁷ ҷашн мегирифтаанд. Албатта он замон бо ҳолати табиӣ инсон қобилияти иҷрои кори муайяно ба даст меовард, акнун бо мурури замон барои он ки инсон ба ҳаёти иҷтимоӣ ғайраравӣ ворид шавад, зарурати даҳолати устод ва гирифтани касб пайдо шуда буд. Новобаста, аз он, ки ин ду одат шаклан ва мазмунан аз ҳам тафовутдоранд, вале решаи онтологӣ пайдоиши онҳо бо ҳам қаробати устувор ва решаи доранд. Умуман, одати камарбандон чӣ дар замони гузашта ва чӣ дар замони муосир, на танҳо дар байни тоҷикон, балки дар байни дигар миллатҳои бостониву мутамаддин низ хеле роиҷ мебошад: масалан, устодони намудҳои варзишҳои якҷарбаи чинӣ соҳиби камарбандҳои сӣх, сабз ва ғ. мешаванд.

Маъмулан маърақаҳои камарбандон мисли тӯй бо зиёфати устодон ва дӯстону ҳампешагони соҳибони маърақаҳо анҷом меёфтанд. Дар замони шӯравӣ ва пасошӯравӣ ин анъана маъмулияти пешинаи худро қадре аз даст дод, аммо дар замони Истиқлолият он тадриҷан дар байни қосибону хунармандони халқӣ аз нав эҳё шуда истодааст.

Дар

баробари ин, дар замони шӯравӣ анъанаҳои дигаре пайдо шуданд, ки натиҷаи синтези фарҳанги миллии тоҷикон бо фарҳанги дигар халқияту миллатҳои шомили ҷомеаи шӯравӣ ва ҷаҳонӣ буданд. Яке аз ин гуна анъанаҳо «банкет» - ороштани дастархон ба хоҳири ягон дастоварде мебошад, ки мазмунан бо камарбандон монандӣ дорад. Мутобиқи ин анъана унвонҷӯён пас аз дифоӣ рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ барои устодон, аъзои шӯрои дифоӣ ва дӯстону ҳамкорони худ зиёфат меоростанд. Ин анъана дар замони Истиқлолият низ боқӣ мондааст, вале ҳарҷоти он баъди қабул ва дар амал

⁹⁷ Першиц, А.И., Монгайт, А.Л., Алексеев, В.П. История первобытного общества [Текст] / А.И. Першиц, А.Л. Монгайт, В.П. Алексеев. – М.: Высшая школа, 1982. – 200 с; Проблемы истории первобытного общества [Текст]: сборник статей. Труды Института этнографии имени Н.И. Миклухо – Маклая АН СССР. Новая серия. – М.,-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Т.54. – 262 с. Буриев, И.Б. Таърихи давлат ва ҳукуқи Тоҷикистон [Матн] / И.Б. Буриев. – Душанбе, 2013. – 268 с.

чорӣ шудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» манъ гардидааст.

Таҳлили ин гурӯҳи анъанаҳо собит менамоянд, ки онҳо асосан ба ғаёлияти меҳнатӣ тавъам буда, чихати илҳом овардан ва рӯҳ бахшидан ба корҳои бузурги созандагии халқ замоне таҳия шуда пайваста ҳамчун арзиши маънавӣ ва фарҳангӣ риоя мешудаанд. Албатта, анъанайи мазкур ҳамчун як шакли ташкили кори муайян ва ё чорабиниҳои фарҳангии илҳомоваранда ва ё кадркунанда, ки ба ваҳдат ва ҳамдигарфаҳмии одамон равона шудааст, то ҳадде ҷанбаи меъёрӣ дошта, вазни ҳуқуқии он дар ин масир аз арзишҳои маънавӣ ва фарҳангӣ камтар нест. Аммо дар сурати аз мизони зарурӣ берун ҷастанӣ тартиби ташкили ин анъанаҳо, ки имкони инҳисори низом ва зарарасонии он ба арзишҳои ҳуқуқӣ ва муносибатҳои бо қонун ҳифзшаванда пайдо мегардад, пас ногузирии танзими ҳуқуқии онҳо пайдо хоҳад шуд.

2. Анъанаҳои марбут ба ҳаёти фардӣ ва оилавӣ. Фараҳбахштарин ҳодиса дар ҳаёти ҳар як оила - таваллуди фарзанд маҳсуб мешавад. Як қисми анъанаву маросими милливу динии тоҷикон низ дар муносибат бо ҳамин ҳодисаи фараҳбахш, яъне таваллуди фарзанд, ба миён омада, дар даврони ҳомилагии модар, таваллуди кӯдак ва то чилрӯза шудани ӯ татбиқ меёфтанд. Тибқи ин анъанаҳо модар ва тифли навзодро то чил рӯз шабонгоҳ ва дар хонаи торик танҳо намегузоштанд. Ҳуҷраи хоби модару кӯдак гарм нигоҳ дошта мешуд. Дар он доимо шамъ фурӯзон буд ва шомгоҳон дар он испанд ва дигар гиёҳҳоеро месӯзонданд, ки тибқи эътиқод, бӯи онҳо қувваҳои зиёнкор - «деву ачина»-ро аз он макон меронд. Бо ҳамин мақсад, яъне барои ҳифзи кӯдаки навзод аз шарри қувваҳои зиёнкор дар зери болин ё гаҳвораи тифл сирпиёз, занчабили хушк, кордча ё дигар ашёи тезро мегузоштанд. Чиллагурезон ва мӯйсаргирони тифл низ миёни мардум ҳамчун маросими динӣ шинохта мешавад. Аммо, бояд қайд намуд, ки маросими чиллагурезон бо таълимоти исломи иртиботе надошта, бо урфу одат ва эътиқоди даврони бостонӣ, яъне бо боварии зардуштиён дар бораи аз тозагиву равшанӣ ҳазар кардан ва бӯи сипанд ва гулу гиёҳҳо нороҳат шудан ва фирор кардани девҳо

ва қувваҳои зиёнкор робитаи маънавӣ дорад. Дар баробари ин гуна анъанаҳо мазмунан хурофотӣ, вале аз лиҳози экологӣ безарар, дар низоми анъанаҳои миллии тоҷикон инчунин, анъанасҳое мисли фолбинӣ ва чодугарӣ боқӣ мондаанд, ки новобаста аз манъ шуданашон дар ҳамаи динҳои тавҳидӣ, дар тамоми ҷомеаҳои имрӯза, ҳатто дар кишварҳои ҷомеаҳои ба истилоҳ «модерн» низ паҳн гардидаанд.

Маросими чиллагурезон, ки дар миёни мардуми мо расм гардидааст, тарзе таъкид доштем умуман асли шаръӣ надорад. Чиллагурезон гуфта чунин маросиме дар назар дошта мешавад, ки пас аз ба дунё омадани тифл ўро то чил шабонарӯз аз хонаи волидайн ба хонаи шахси дигаре бо он эътиқоде, ки ба тифл зарар мерасад, намебаранд. Ва пас аз гузаштани чил рӯз яке аз хешовандон волидайни тифлро ҳамроҳ бо тифл ба меҳмонӣ даъват менамояд ва дар ин меҳмонӣ зиёфат меороянд бо барпо намудани ин меҳмонӣ гӯё тифлро аз нигоҳдорӣ дар хона озод менамоянд. Аз ин рӯ, маросими ҳамчун маъракаи хосаи чиллагурезон асли шаръӣ надорад ва ҳамчун урф иҷро намудани он дар шакли маъракаи серхарочот, албатта, зараровар аст. Аммо, оё маросими чиллагурезон ягон ҳадаф ё мақсади мантиқан қобили қабул ва манфиатнок дорад? Албатта, харочоти беасосеро, ки барои баргузориҳои ин маросим сарф мешавад, ҳамчун як амали барои ҳуди соҳибони маърака аз лиҳози молиявӣ ва моддӣ зарарноку бефоидаи хурофотӣ манъ кардан зарур ва ҳатмӣ мебошад. Аммо, дар доираи оила баргузор кардани маросими чиллагурезон барои тарбияи солими кӯдак аз манфиат холӣ нест. Тибқи маросими чиллагурезон, дар Тоҷикистон баъд аз таваллуди нахустфарзанд, аз рӯи одати қадима то чил шабонарӯзӣ тифли навзод бо ҳамроҳии модараш дар оилаи падару модари арӯс меистанд. Ин одат бо он мақсад пешбинӣ шудааст, ки зани нав тавлидкарда ҳанӯз дар хонаи падари домод худро озод эҳсос карда наметавонад ва барои зани ҷавон нигоҳубини кӯдаки навзод ва шир додани он мушкилиҳои худро дорад.

Шароити мушкили мардуми Тоҷикистон, хоҷагидорӣ, чорводорӣ ва дигар амалҳои вазнин чунин таъзияи одатро барои модарони ҷавони навзод

комилан дуруст таҳия намуда буд. Албатта, акнун шароит дигар шудааст, вале ханӯз ҳам барои модари чавон ҳамроҳ бо модари худ будан дар таҷрибаи модаршавӣ мактаби бузург аст. Аз ин рӯ, ҳамроҳ бо манъ кардани хароҷоти ин маросим, одати чил шабонарӯз ё то як муддати муайян дар хонаи модари арӯс будани набераи аввал ҳамроҳи модарашро инкор кардан ба мақсад мувофиқ нест.

Ҳамчунин, тибқи маросими одатии чиллагурезон модари чавон ва нахустфарзанди навзоди ӯ – то чил шабонарӯз дар ҷойи аз назари умум пинҳон ва камдастрасбуда нигоҳубин карда мешаванд. Ин одат худ ба худ ё бе ҳадаф пайдо нашуда, барои пешгирии сирояти бемориҳои гузаранда ба тифли навзод ва модари ӯ, ки ҳангоми тавлиди нахустин тифл азият қашида ва вазъи саломатиаш устувор нест, нигаронида шудааст. Имрӯз низ илми тиб собит сохтааст, ки кӯдаки навтавлидшуда то муддати муайян ҳатто бештар аз чил шабонарӯз сироятпазир аст ва зеро ҳар беморӣ имкон дорад бо нафас, ҳаво ва дигар дастрасонӣ ба тифл гузарад. Бинобар ҳамин, тифли навзодро ба хоҳири пешгирӣ намудани бемориҳои сирояткунанда то як муддати муайян аз алоқаи зиёди одамон бояд ҷудо кард, пас ин одати марбут ба маросими чиллагурезон ва аз нуқтаи назари тиббӣ барои пешгирии сирояти бемориҳои гузаранда ба тифли навзод ва модари ӯро ба назар гирифтани маросими чиллагурезонро яқсара инкор кардан аз рӯи мантиқи солим нест ва маъноӣ ба модару кӯдаки ӯ «хизмати хирсона» карданро дорад.

Одати дигари марбут ба таваллуди тифл ва маросими чиллагурезон – баровардани тифли навзод аз хона ва манзил, ки тибқи он, кӯдакро аз як хона ба хонаи дигар мегузаронданд ва ё ба хонаи як нафар аз хешовандони наздик мебаронданд, низ рамзи худро дорад ва оғози муносибати тифлро бо дигарон ифода мекунад. Дар ҷануби кишварамон одатан дар ин рӯз кӯдакро ба хонаи падари кӯдак ва падару модари ӯ мебаранд, дар ноҳияҳои шимолӣ бошад аз хона ба хонаи дигар ва ё ягон нафар хешовандони наздик⁹⁸. Пас, ин одат ҳам

⁹⁸ Кисляков, Н.А. Семья и брак у таджиков [Текст]: по материалам конца XIX-начала XX вв. М.,-Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – 280 с; Сухарева, О.А. Мать и ребенок у таджиков [Текст]: обряды и представления, связанные с материнством и младенчеством у таджиков г. Самарканда и кишлаков

аз назари моддӣ чандон серхарҷ нест. Дар замони шӯравӣ ба ин муносибат дар хонаи тифл, яъне дар хонаи падару модари кӯдак, оростани дастархон расм шуда буд ва барои он хароҷоти зиёде масраф мешуд. Албатта, бо иштироки ҳамсоягону аҳли маҳалла ташкил кардан ва гузаронидани ин маросим, ба чуз зарари моддӣ, ҳеҷ суде барои тифл ва волидайнӣ ӯ надорад, бинобар ин тарзи баргузор кардани маросими мазкурро қонун манъ кардааст. Аммо, бо иштироки тифли навзод, падару модари ӯ ва бобову бибиҳояш, бо сарфи андак хароҷот баргузор кардани ин маъракаи, сари як дастархон нишастану хушнудӣ кардани онҳо, ягон ғоидаи маънавӣ дошта метавонад ё не? Фикр мекунам, ки албатта, ғоидаи зиёди маънавӣ хоҳад дошт. Зеро оила на танҳо бо танзиму низом не, балки бо ҳамин гуна лаҳзаҳои хотирмон низ ҳамчун унсури муҳими ҷомеа саодат касб карда рушд менамояд ва дӯстии хонадонҳо устувор мешавад.

Ғафворабандон анъанаи дигари марбут ба ҳаёти хонаводагӣ – маросиме аст, ки пас аз ба дунё омадани тифли аввалини оилаҳои ҷавон заводи рӯзгордидаву ботачриба дар хонаи падару модари тифл ҷамъ меоянд ва аз миёни онҳо яке аз заводи муҳтарами калонсол ва ботачрибаву рӯзгордида ба модари кӯдак тарзи бастанӣ тифлро дар ғафвора ба таври рамзӣ меомӯзонад ва баҳри тифл саломатӣ, умри дароз ва зиндагии бобаракат аз даргоҳи Худованд хоҳон мегардад. Бояд қайд намуд, анъанаи ғафворабандоне, ки дар миёни мардуми мо урф гардидааст ба урфи саҳеҳ дохил мешавад, чаро ки дар иҷрои он амалҳои хилофи ахлоқӣ дида намешавад ва бо сарчашмаҳои ҳуқуқи исломӣ низ муҳолифат намекунад.

Бинобар ҳамин ҷиҳатҳои мусбати маросими ҷиллагурезон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ин маросимро манъ накарда, онро ҳамчун маъракаи марбут ба таваллуди кӯдак ва парвариши ӯ тавсиф намуда, доираи баргузори онро муайян кардааст. Тибқи банди 3-юми моддаи 9-уми Қонуни

Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» маъракаи чиллагурезон, инчунин маъракаҳои номгузорӣ, гаҳворабандон, мӯйсаргирони тифл ва соири маъракаҳои дигари ба таваллуди тифл вобаста дар доираи оила, бе забҳи чорво ва хизматрасонии санъаткорон гузаронида мешаванд. Дар банди 5-уми моддаи мазкури Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзим анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба волидайн ва сарпарастони дигари тифли навзод тавсия дода шудааст, ки онҳо ба номи тифл суратҳисоби бонкӣ кушоянд ва маблағҳои аз ҳисоби маҳдуд кардани доираи баргузорӣ ва хароҷоти чиллагурезон ва маросиму маъракаҳои дигари марбут ба таваллуди тифл сарфашударо то ба синни балоғат расиданаш дар бонк амонат гузоранд.

Аз ҷумлаи маросимҳои дигари марбут ба таваллуди тифл – хатнасӯр мебошад, ки онро дар ҳукуқи мусулмонӣ суннати муаккада мешуморанд, вале дар бораи маросими он (аз қабилҳои ҷашнҳои пурдабада ва расму русуми ин қабил маъракаҳо) дар сарчашмаҳои исломӣ, алалҳусус Қуръон чизе гуфта нашудааст. Ин гуна маросимҳои исломӣ бо анъанаҳои маҳаллии қабл аз исломӣ ва ё расму русуми нав омехта шуда, аз ҷиҳати маросимӣ аз ислом ниҳоят дур гардидаанд.

Мутобиқи маълумоти сарчашмаҳо, ҳанӯз дар асрҳои миёна ва то замони шӯравӣ маросими мазкур бо унсурҳои зиёди хурофотӣ омезиш ёфта, зиёдаравӣ аз меъёрҳои шаръиву суннати худ хориҷ шуда, ба як маъракаи ҳангоматалабонаи серхарҷ табдил ёфта буд. На танҳо ҳокимон ва ашхоси сарватманд, ҳатто мардуми камбизоат низ кӯшиш мекарданд, ки аз мардум ақиб намонда, ин маросимро бо шукӯҳу шаҳомат, забҳи чорво, даъвати сарояндагону раққосон, ташкили гӯштингириву бузкашӣ ва маъракаву сабақатҳои дигари серхарҷ гузаронанд. Дар натиҷа вазъи моддиву молиявии оилаҳои камбизоат пас аз баргузориҳои ин маросим боз ҳам бадтар мешуд ва онҳо ба қарзу касодӣ мубтало шуда, моҳҳо ва солҳо бо сабаби қарздорӣ азият мекашиданд.

Устод Садриддин Айни дар «Ёддоштҳо» зимни тасвири маросими хатнасури худаш нақл кардааст, ки падараш барои ташкили ин маросим маблағи зиёдеро аз дигарон қарз гирифта, баъдан чандин моҳ шабу рӯз барои чамъ кардану пардохтани қарзхояш заҳмат кашида, оқибат саломатии худро аз даст додааст. Боиси таассуф аст, ки ин маросим дар замонҳои ҳокимияти шӯравӣ ва баъд аз соҳибистиклолӣ низ бо як шаҳмати хоса ва бо ороштани зиёфатҳои бодабдабаи тӯёна аз ҷониби волидайнӣ писар гузаронида мешуд.

Ҳол он, ки бо чунин шакл гузаронидани маросими хатна, аз як тараф, хилофи талаботи шариати исломӣ буд, аз тарафи дигар, вазъи моддиву молиявии оилаи соҳибмаъракаро заиф менамуд. Аз ин рӯ, барои пешгирӣ намудани пайомадҳои номатлуби иҷтимоиву иқтисодии маросими хатнасури зарур буд, ки бархе маъракаҳо ва одатҳои хурофотии серхарҷу ҳангоматалабона марбут ба ин маросим манъ, тартибу доираи баргузори он муайян карда шаванд.

Меъёрҳои танзимкунандаи маросими хатнасури дар қисмҳои 1, 2, 6 ва 7 моддаи 9 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ифода гардидаанд. Мутобиқи ин меъёрҳо, хатнасури танҳо дар доираи оила ва бе хизматрасонии санъаткорон гузаронида мешавад. Мутобиқи қисми 2 моддаи 9, хатна бо розигии падару модар аз рӯзи таваллуди писар то рӯзи бистуми пас аз таваллуд дар муассисаҳои тиббии дахлдор ба таври ройгон бо тартиби муқаррарнамудаи мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи тандурустӣ гузаронида мешавад. Ҳарчанде, ки ин қисми моддаи тафсиршаванда ихтиёрӣ будани истифодабарии падару модари тифл аз ин ҳуқуқи кафолатдодашуда – то рӯзи 20-уми пас аз таваллуд ба таври ройгон дар муассисаи тиббӣ хатна кардани тифл – хусусияти ҳатмӣ надошта, балки падару модар метавонанд ба ягон тарзи дигар, яъне то 20-рӯзагии тифл неву дар ягон вақти дигари мусоид ё дар муассисаи тиббӣ неву дар хона ё ройгон неву пулакӣ низ писарашонро хатна кунанд, вале аз рӯи мантиқи солим дар ин тавсияи қонунӣ беҳтарин

вақт, шароит ва вақти мусоид барои хатна кардани писари навзод дарч гардидааст.

Тибқи қисми 6 моддаи мазкур, шахсони воқеиву ҳуқуқӣ, яъне ширкатҳо, корхонаҳо, муассисаҳои давлатию ғайридавлатӣ, соҳибкорон, тоҷирон ва умуман ашхоси сарватманд, метавонанд бо иштироки комиссияҳои доимоамалкунадаи маҳаллӣ маъракаи хайриявии хатнасӯри фарзандони оилаҳои камбизоат ва یتимону кӯдакони бепарасторро маблағгузорӣ ва ташкил намоянд. Ин меъёр дар ҳақиқат баёнгари таваҷҷуҳ ва ғамхорӣи давлат ба масъалаи таъмини ҳуқуқи озодиҳои тифлонӣ یتиму бепарастор ва фарзандони оилаҳои камбизоат, тантанаи адолати иҷтимоӣ мебошад ва ҳифзи арзишҳои милливу фарҳангӣ мебошад.

Бояд таъakkур дод, ки то ворид кардани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» хатнасӯр ба гурӯҳи маъракаҳои иҷтимоӣ берун аз оила дохил мешуд ва баъзан якҷоя бо тӯӣи арӯсиву домодӣ ё дигар маъракаҳои хурсандӣ гузаронида мешуд. Бинобар ҳамин, тағйироти мазкур ҷиҳати пешгирии хароҷоти зиёдатӣ ва барои таълиму тарбияи тифл равона карда шудани маблағи аз ҳисоби маҳдуд кардани доираи баргузори хатнасур сарфашуда мусоидат менамояд.

Ҳодисаи дигари фараҳбахш ва муҳиме, ки баъди ба камол расидани инсон дар ҳаёти ӯ рӯӣи медиҳад, издивоҷ ва ташкили оила мебошад. Аз нуқтаи назари илмӣ, оила зинаи нахустин ва қадимтарини пайдоиш ва ташаккули ҷомеаи мутамаддини инсонӣ мебошад. Аз рӯӣи мантиқӣ таълимоти динҳои тавҳидӣ, нахустин оилаи инсонӣ дар таърихи башарият пас аз танзили ҳазрати Одам ва момо Ҳавво ба Замин, зимни бо ҳам издивоҷ кардани онҳо пайдо шудааст. Ҳамаи динҳои тавҳидӣ издивоҷ ва ташкили оиларо ҳамчун як шартӣи муҳими рушду бақои ҷомеаи инсонӣ шарҳу тафсир намудаанд. Ин андешаи динӣ, ки ҳамаи инсоният фарзандони як падарбузург – ҳазрати Одам мебошанд, алалхусус дар осори ирфониву фалсафии мутафаккирон ва шоирони бузурги асримиёнагии форсу тоҷик гаштаву баргашта таъкид ва

таблиғ шуда, дар замони муосир низ барои таҳкими ҳаёти мусолимотомези байналмилаливу умумибашарӣ бағоят муҳим мебошад.

Бани одам аъзои якдигаранд,

Кӣ дар офариниш зи як гавҳаранд.

Чӯ узве ба дард оварад рӯзгор,

Дигар узвҳоро намонад қарор. (Саъдӣ Шерозӣ)

Аммо, аз назари илмҳои ҷамъиятиву гуманитарӣ, ташкили оила аз табиати биологӣ ва иҷтимоии инсон сарчашма гирифта, он амалан аз қарри муносибатҳои номуназзами ҷомеаи ибтидоӣ дар муддати садҳо ҳазор сол суфта гардида, то ба зинаи оилаҳои иқтисодӣ, эндогамӣ, экзогамӣ ва моногамӣ расидааст. Никоҳ дар раванди ташкили оила дастоварди тамаддун буда, он дар қарри нахустин давлатҳо аз одатҳо сарчашма ва бо меъёрҳои динӣ рангу тоб гирифта, баъдан бо ҳуқуқи позитивӣ шакли муайяно гирифтааст. Нахустин издивоҷҳои бани одам бо рамзу расмиёти аҷиб сурат гирифта, баъдан ба қолабҳои муайян даромад, дар зинаи муайян бо расмиёти ҳатӣ қонунӣ гардонида шуд⁹⁹.

Анъанаҳои марбут ба бастани шартномаи никоҳ ва ташкили оила дар фарҳанги миллии тоҷикон аз давраҳои хеле қадим ташаккул ёфтаанд. Ин нуктаро аз тариқи таҳлили мазмуни ҳуҷҷатҳои қадимае, ки зимни қавмҳои бостоншиносӣ аз ҳудуди ёдгориҳои қадимаи Тоҷикистон ёфт шудаанд, исбот қардан мумкин аст. Масалан, яке аз ин ҳуҷҷатҳо – шартномаи никоҳи байни ашрофзодаи маҳаллӣ Уттегин ва ҷавондухтари суғднаҷод Дугдонча мебошад. Ин шартнома ва як силсила ҳуҷҷатҳои дигари мазмуни ҳуқуқиву маъмурӣ доштаро бостоншиносон аз ғори кӯҳи Муғ (ноҳияи Айнии вилояти Суғд) пайдо қардаанд¹⁰⁰. Ба ақидаи бостоншиносон ва муаррихон, ҳамаи ин

⁹⁹ Халиков, А.Г. Правовая система зороастризма [Текст] / А.Г. Халиков. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – С.172-175.

¹⁰⁰ Согдийские документы Описание, публикация и исследование А.А.Фреймана [Текст]. – М.: Восточная литература, 1962; Согдийские документы с горы Муг. Юридические документы и письма [Текст] / Чтение, перевод и комментарии В.А. Лившица. – М.: Восточная литература, 1962. – Вып.2. – 325 с; Согдийские документы с горы Муг. Хозяйственные документы [Текст] / Чтение, перевод и комментарии М.Н. Боголюбова и О.Н. Смирновой. – М.: Восточная литература, 1962. – Вып.3. – 240 с.

хуччатҳо ба асрҳои VII-VIII мелодӣ тааллуқ дошта, бо ҳуруфи арабӣ ва забони суғдӣ навишта шудаанд. Ин шартномаи никоҳ намунаест аз низоми ҳуқуқи хонаводагии суғдиёни қадим, ки аз аҷдоди тоисломии миллати муосири тоҷик махсуб мешаванд. Бояд тазаққур дод, ки сохтори ин ҳуччати қадима бисёр мутахассисони соҳаи ҳуқуқи оиларо ба ҳайрат овардааст. Дар он матни шартномаи никоҳ, санаи баста шудани он, номҳои издивочкунандагон ва шохидони онҳо, шарту шароити издивоч ва ташкили ҳаёти оилавӣ сабт шудаанд. Дар матни ин ҳуччат як қатор истилоҳҳои имрӯз ҳам дар соҳаи ҳуқуқ серистеъмол, мисли «чуброни хисорот», «чубронпулӣ», «моликият», «мерос» ва ғайра истифода шудаанд. Мутобиқи мазмуни матни ин шартнома, ҳам домод ва ҳам арӯс ашрофзода мебошанд ва издивочи онҳо қомилан қонунӣ ба ҳисоб меравад. Арӯс баъди баста шудани шартномаи никоҳ ба ҳайси ҳамсари қомилҳуқуқ ба хонаи домод ворид мешавад. Шартнома дар ду нусха тартиб дода шудааст. Дар яке аз ин нусхаҳо навишта шудааст, ки он бояд дар дасти зан нигоҳ дошта шавад. Шартномаи мазкур шавҳарро вазифадор менамояд, ки ба завҷааш ҳалиму меҳрубон бошад ва ўро бо либосу хўрок таъмин намояд. Ҳатто пас аз вайрон шудани оила низ, мард муваззаф аст, ки собиқ завҷааш ва фарзандонашро кумаки моддиву молиявӣ расонад¹⁰¹.

Умуман, анъанаву маросимҳои марбути издивоч ва ташкили оила дар фарҳанги тоисломӣ ва исломии мардуми тоҷик хеле зиёданд ва бархе аз онҳо бо баъзе дигаргуниҳо то имрӯз дар ҳаёти ҷомеаи анъанавии Тоҷикистон идома доранд. Аз ҷумлаи чунин анъанаҳо гаҳворабахшон, хостгорӣ ва никоҳи хешовандиву дохили қавмиро зикр кардан мумкин аст, ки ба тасдиқи олимони муаррих ва фарҳангшинос ҳам дар даврони тоисломӣ ва ҳам исломӣ хеле густариш ёфта буданд¹⁰². Дар робита ба анъанаи никоҳи хешутаборӣ, бояд гуфт, ки илми тибби муосир бо далелҳои қотеъ дар аксарияти мавридҳо

¹⁰¹ Кисляков, Н.А. Семья и брак у таджиков [Текст]: по материалам конца XIX-начала XX вв. М., - Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – С.42.

¹⁰² Халиков, А.Г. Правовая система зороастризма [Текст] / А.Г. Халиков. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – С.76.

боиси тавлиди фарзандони аз лиҳози ҷисмониву равонӣ ноқису носолим шудани ин намуди никоҳи суннатиро собит намудааст¹⁰³. Аз ин рӯ, ин навъи никоҳ дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ карда шудааст. Дар моддаи 14 қонуни мазкур ҳолатҳое, ки монеаи бастанӣ шартномаи ақди никоҳ мегарданд, нишон дода шудаанд. Тибқи ин модда, ақди никоҳ байни ҳешовандони наздик (падар ё модар бо фарзанд, бобо ё бибӣ бо набера), байни бародарону хоҳарони айнӣ ва ӯғай (ки аз як падар ё модаранд), байни фарзандони ду бародар, фарзандони ду хоҳар, фарзандони бародару хоҳар), байни тағо ва чиян, амаку бародарзода, хола ва хоҳарзода, амма ва чиян, байни шахсоне, ки шири як занро хӯрдаанд, байни фарзандхондагон (падархонд ё модархонд) ва фарзандхондшудагон (писархонд ё духтархонд), байни шахсоне, ки яке аз онҳо гирифтори бемории рӯҳӣ ё сустакл (ноқисулак) мебошад, байни шахсоне, ки суд қобилияти амали яке аз онҳоро бо сабаби майхорагӣ ё нашъамандӣ маҳдуд кардааст, манъ мебошад.¹⁰⁴

3. Анъанаҳои динӣ. Тоҷикон, аниқтараш, аҷдоди этникии мардуми тоҷик дар ақди бостон, ҳамроҳ бо дигар халқҳои эронизабону ориёинажод аз назари фарҳанги динию мазҳабӣ дар таърихи тамаддуни ҷаҳонӣ нақши арзандае гузоштаанд ва то ба дини мубини ислом гаравиданашон низ, дорони дину оинҳои мутамаддинӣ ҷаҳонӣ будаанд. Ба ҳамин далел, зимни таснифи анъанаҳои динии тоҷикон мо онҳоро ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо мекунем: 1) анъанаҳои динии тоисломии тоҷикон; 2) анъанаҳои исломии тоҷикон.

Анъанаҳои динии тоисломии тоҷикон. Халқҳои эронӣ аз нигоҳи динофаринӣ ба зумраи нодиртарин наҷодҳо ва халқиятҳои ҷаҳон тааллуқ доранд. Ба таври раднопазир гуфтан мумкин аст, ки дар ҳавзаи тамаддуни ҳиндуориёӣ тоҷикон ва эронӣён дар таърихи тамаддуни башарӣ панҷ дини маъруф: меҳрпарастӣ, зарвония, зардуштия, монавия ва маздакияро арза

103 Чем опасны близкородственные браки? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://doctorvarna.bg/2016/11/21/chem-opasny-blizkorodstvennye-braki/> (дата обращения: 01.06.2019 г.).

104 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манобеи электронӣ]. – Низомии дастрасӣ: http://komron.info/crp/KODEKSI-OILAI-CUMHURII-TOCIKISTON_crp/. (санаи мурочиат: 10.02.2019 с.).

намудаанд. Аз ин динҳои эронӣ ду дин: меҳрпарастӣ ва монавия дар таърихи тамаддуни бостон ба зумраи динҳои берун аз марзу буми Эрони Бузург интишорёфта, аз ин нигоҳ, ба қатори динҳои ҷаҳонӣ ворид мешаванд¹⁰⁵. Гузашта аз ин таъсири динҳои эронӣ ба динҳои ҳиндӣ, ки бо динҳои эронӣ аз як решаанд ва ба динҳои сомӣ, ки бо эрониеҳо бостон дар ҳамсоияи наздики ҷуғрофӣ ва доду гирифтӣ муносибатҳои наздики сиёсӣ будаанд, хеле зиёд мебошад.

Дину оинҳои бостонии халқҳои эронитабор бо шароити зиндагӣ, вазъияти иҷтимоӣ сиёсӣ ва мадания фарҳангии қавмҳои ориёӣ – эронӣ робитаи нугастанӣ доранд.

Аҷдоди тоҷикон – суғдиҳо, хоразмиҳо, фарғониҳо, бохтариҳо, ҳайтолиҳо, тахориҳо ва сакоиҳо бо халқиятҳои Эрони ҷанубӣ, ҳиндуорӣ ва ҳиндуаврупоӣ куллан як гурӯҳи халқиятҳо ва наҷоди ориёиро ташкил мекарданд. Мувофиқи маъхазҳои таърихӣ бостоншинос халқҳои ҳинду эронӣ ибтидо дар сарзамини васеъ, ки дар Авасто «Айроҳа Ваичах» (ё Эронвич) номида шуда, домани он аз Ҳиндукуш то канораи рӯдхонаи Дон ва аз Урал то халиҷи Форс тӯлу арз дошт, зиндагӣ мекардаанд. Тақрибан дар охири ҳазораҳои сеюми пеш аз милод қabilaҳои ҳиндуорӣ ба Ғарб ва Ҷануби Ғарб интишор ёфта, дар адабиёти илмӣ вобаста ба манотиқи суқунаташон бо номи германҳо – романҳо (дар Аврупо), юнониҳо ва франкоиҳо (дар Балкан), ҳетҳо (дар Осиёи Хурд) ва ҳинду ориёиҳо (дар Ҳиндустон) зикр карда шудаанд. Аз ин рӯ, дар байни ҳиндуён ва эрониеҳо қадим ва халқҳои ҳинду аврупоӣ ба ғайр аз қаробати забонӣ, аз ҷиҳати дину маънавият ва тасаввуроти ҳамосавӣ асосан низ умумият ва шабоҳатҳои зиёде дида мешавад¹⁰⁶.

¹⁰⁵ История Таджикиского народа [Текст] / под ред. Б.Г. Гафурова. – М.: Наука, 1969. – Т.1. – С.168-169.

¹⁰⁶ Аш Шахристони Абдулфатх Муҳаммад ибни Абдулкарим ибни Абубакр Аҳмад. Ал милал ван-нихал [Матн]. – Қоҳира, 1961. – Ҷ.1. – 234 с.

Эрониёни шарқӣ дар сарзамини Осиёи Марказӣ ва Хуросон қисмате аз Эрону Афғонистони имрӯза, эрониёни ҷанубу ғарбӣ сарзамини имрӯзаи Эрон ва қисмати Ироқро ташкил мекарданд.

Сарчашмаи дину оинҳои мардуми бумии Осиёи Марказӣ ва Эрон дар он давраи бостонӣ умумияти ҳиндуаврупоӣ дошта, олимон дар истилоҳоти онҳо вожаҳои ҳамрешаи зиёдеро пайдо кардаанд, ки онҳо ваҳдату ҳешовандии тамаддуну дину оинҳои ориёӣҳои ҳиндӣ, эронию аврупоиро дар ҳолати ибтидоии онҳо нишон медиҳад¹⁰⁷. Дар зер анъанаҳои динии тоисломии аҷдоди қадимаи тоҷиконро аз рӯи мансубияти онҳо ба ин ё он дину ойини қадима тасниф намуда, ба таври мухтасар шарҳ медиҳем:

А) Анъанаҳои динии марбут ба ойинҳои бостонии меҳрпарастӣ, зарвония ва каюмарсия. Халқҳои эронизабон дар ибтидо нерӯҳои табиӣ монанди офтоб, моҳ, ситорагон, хок, оташ, об ва бодро мепарастиданд. Дар ин анъанаҳо мо омезиши меъёрҳои ахлоқӣ, тасаввуроти динӣ ва рафторҳои ҳуқуқиро дарк менамоем. Дар таркиби ин навъ парастиишҳо мо тобеияти амалҳои ҳуқуқиро низ мушоҳида менамоем. Бесабаб нест, ки Меҳрро мардуми бостонии форс ҳамчун ҳудои шартнома мепарастиданд. Аз ин рӯ, дар низоми анъанаҳои ойини меҳрпарастӣ унсурҳои динҳои табиӣ, ки ҳосияти ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ доштанд, хеле зиёд ба назар мерасанд. Аз сабаби волоияти эътиқод ба Меҳр (Хуршед) ва парастии он дар байни ориёӣҳои бостонӣ, ин ойин бо номи меҳрпарастӣ (митраизм) маълуму машҳур гаштааст. Аммо дар Авесто – китоби муқаддаси зардуштӣ, Митра монанди ҳудое, ки подшоҳон қабл аз оғози ҷанг назди ӯ намоз мебурдаанд¹⁰⁸, ёд карда шудааст. Оини меҳрпарастӣ (митраизм) таълимоти ҳудро дар асоси фалсафаи начоти фардӣ ё инфиродӣ бунёд ниҳода буд.

Оини меҳрпарастӣ ҳанӯз пеш аз дини зардуштия ба вучуд омада бошад ҳам, баъд аз ислоҳи мазҳабии Зардушт низ таъсири зиёде дар Эрони бостон

¹⁰⁷ Халиков, А.Г. Правовая система зороастризма [Текст] / А.Г. Халиков. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – С.13-14.

¹⁰⁸ Меҳрин, (Шустарӣ) Аббос. Фалсафа ва оини Эрони бостон [Матн] / Меҳрин (Шустарӣ) Аббос. – Техрон: Ганҷина, 1354. – С.91.

доштааст. Ин ойин баъдан бо номи ведоии худои он Митра – «митраизм» дар империяи Рум паҳн мешавад ва то ҳудуди асри IV мелодӣ дар Осиёи Хурд, Африқо, Аврупо нуфузи зиёд пайдо карда буд. Вай ба оини гностикҳо, дини монавӣ ва насронӣ, тасаввуфи исломӣ таъсири зиёде расонда, умумиятҳои зиёде бо дини Ҳиндӯи дошта аст¹⁰⁹. Митра дар адабиётҳои ҳуқуқӣ ҳамчун Худои шартнома низ ёдрас шудааст. Дар Меҳр-яшт, Зардушт дар хитоб ба Меҳр мегӯяд: «Эй (худои) қудратманд! Ба хоҳири вайрон нашудани паймон моро барор ато кун!»¹¹⁰.

Аз ҷумлаи дигар эътиқодоти оини меҳрпарастӣ, ки дар ташаккули низоми эътиқоду бовариҳои дини насронӣ нақш гузоштаанд, устура дар бораи тавлиди Худо ва ҷӯпонҳое, ки ба таъзими ин Худои нававлд шитофтанд, анъанаҳои пошидани оби муқаддас, ҳамчун рӯзи Худованд пос доштани рӯзи якшанбе, ҳӯронидани нону оби табаррукӣ ва дигар унсурҳоро зикр кардан мумкин аст. Инчунин, эътиқод ба намираандагии рӯҳ ва ҳаёти пас аз марг низ қабл аз динҳои тавҳидӣ дар оини меҳрпарастӣ вуҷуд дошт¹¹¹.

Умуман, таъсири эътиқодоти меҳрпарастӣ ба ташаккули тасаввуротҳо ва эътиқодоти динҳои яҳудиву насронӣ ва исломӣ хеле фаровон ба назар мерасад.

Тавассути ин оин мардуми Аврупо бо як қатор ғояҳо ва анъанаҳои муҳими динӣ–ахлоқии эронитаборони бостонӣ, мисли поквичдонӣ, вафо ба аҳд, хизмат ба ҳамкешону ҳамватанон, гуфтору пиндор ва рафтори нек ва ғ. шинос шуда, аз онҳо дар тарвиҷи фарҳанги худ баҳрабардорӣ намудаанд.

Дар китоби «Ал-Милал ва-н-нихал» Абдулкарими Шаҳристонӣ пеш аз дини «Зардуштия» боз аз ду оини дигар – «Каюмарсия» ва «Зарвония» маълумот дода шудааст¹¹². Ба андешаи Гео Виденгрэн, Зарвония - ҳам як

¹⁰⁹ Меҳрин, (Шустарӣ) Аббос. Фалсафа ва оини Эрони бостон [Матн] / Меҳрин (Шустарӣ) Аббос. – Техрон: Ганчина, 1354. – С.91.

¹¹⁰ Халиков А.Г. Указ. работа. – С.419.

¹¹¹ Али Асғари Мустафӣ. Дабистон-ул-мазоҳиб [Матн] / Али Асғари Мустафӣ. – Техрон, 1361. – С.66-68.

¹¹² Аш Шаҳристонӣ Абдулфатх Муҳаммад ибни Абдулкарим ибни Абубакр Аҳмад. Ал милал ван-нихал [Матн]. – Қоҳира, 1961. – Ҷ.1. – 234 с.

навъ дини эрониён ва ҳам як навъ фалсафаи илоҳӣ буда, бар пояи таълим бар замони бекарон устувор мебошад¹¹³.

Яке аз одатҳои ориёӣҳои бостон ин будааст, ки онҳо барои рӯҳи равони аҷдодон аз ҳосили донаву ғаллот ва гӯшти ҳайвон қурбониҳо мекардаанд ва ҷонвареро, ки қурбонӣ мекарданд, онро бо гиёҳе, ки «барсум» меномиданд, такдис менамуданд. Оини зардуштия баъдан ба ин анъанаҳо тобиши ҳуқуқи дода дар ҳолати ба таври зарурӣ риоя нашудани онҳо ҷавобгарӣ пешбинӣ мекард.

Б). Анъана ва маросими зардуштӣ. Гурӯҳи дигари анъанаҳои тоисломии динии мардуми тоҷик аз зардуштия маншаъ мегирад, ки он аз маъруфтарин адёни бостонии халқҳои эрониноҷод мебошад. Дини зардуштӣ аз лиҳози пайдоиш ва интишор ба гурӯҳи адёни миллию табиӣ, ба оилаи динҳои ҳинду ориёӣ тааллуқ дошта бошад ҳам, аз лиҳози даъват дар илоҳиёт ва нубуват дар ибтидои дини тавҳидии ҷаҳонӣ буд¹¹⁴, аммо дар замонҳои баъдӣ то санавият (дутопарастӣ)—и қабл аз зардуштии халқҳои эронӣ, дар давраи Сосониён бошад, то дини бисёрхудоӣ ва бутпарастӣ таназзул кардааст. Бо ҳамин сабаб, яъне хусусияти дуалистонаи зардуштияи замони сосонӣ, аксарияти фақеҳон ва файласуфони исломӣ суннатҳои ҳуқуқию иҷтимоии зардуштиро, новобаста аз хусусияти созанда ва ваҳдатбахши иҷтимоӣ доштанишон, маҳкум ва манъ кардаанд.

Яке аз аввалин маросими зардуштия ба ҷамоаи динӣ қабул кардан будааст. Ин маросим дар синни понздаҳсолагии ҷавонон сурат мегирифт ва яке аз муҳимтарин расмиёти он куштибандӣ буд. Куштӣ-камарбанди динии ҳосе, аз пашми гӯсфанди сафед, ки аз ҳафтоду ду нах (шаш риштаи дувоздаҳнахӣ) дар се ҳалқа ва бо ҷаҳор гирех (дутогӣ аз пешу ақиб) иборат

¹¹³ Виденгрэн, Гео. Динҳои эронӣ [Текст] / Гео Виденгрэн; тарҷ. Ф. Манучехрӣ. – Техрон, 1377. – С.393.

¹¹⁴ Таърихи динҳо [Матн] / муҳаррири масъул: доктори илмҳои фалсафа, профессор А.А. Шамолов. – Душанбе: Дониш, 2014. – С.71-73.

буд¹¹⁵. Дар бораи то як андоза бо анъанаи камарбандон қаробати мазмунӣ доштани ин одат мо қаблан андешаи худро иброз намуда будем.

Чун назди зардуштиён хок, обу оташ аносири мукаддас буданд ва часади мурдагон мазҳари начосат ба шумор мерафт, аз ин рӯ гӯронидан дар хок ё сӯхтан дар оташ ва ё ғарқ кардан дар об мамнӯъ буд. Онҳо барои мурдагон дар доманаи кӯҳе ё ҷое дуртар аз ободӣ дахмаҳо (сағонаҳо) бино мекарданд ва устухонҳои мурдаҳои худро пас аз он, ки гӯшту пӯсти онҳоро ҷонварону паррандагон меҳӯрданд, дар он дахмаҳо нигоҳ медоштанд¹¹⁶. Ин анъана дар замони исломӣ ҷойи худро ба одати мусулмонии дар хок дафн кардани часади майит вогузор намуда, худ тадричан аз байн рафт. Дар замони Истиқлолият бошад, аз сабаби ниҳоят серхарҷ шудани маросими дафну азодорӣ ва одатҳои хурофотомези дар робита ба он пайдошудаи асримиёнагӣ, зарурати танзим ва ба меъёри муайяну аз лиҳози моддиву молиявӣ безарар даровардани онҳо ба миён омад. Ҳамаи ин мушкилот пас аз қабул шудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва тадричан ворид намудани тағйиру иловаҳо ба ин санади муҳими ҳуқуқӣ роҳи ҳалли қонунии худро пайдо намуданд.

Аз ҷумлаи ҷашнҳои қадимаи миллӣ, ки аз боварҳову эътиқоди зардуштиёни бостонӣ, ки дар Авесто аз он ёд шуда ва то замони мо омада расидааст, Наврӯз мебошад. Зардушт ин идро, ки эронӣҳои қадим чун оғози фасли баҳор қайд мекарданд, қабул намуда, ба он рамзи динӣ бахшидааст. Аз ин рӯ, Наврӯз дар сарчашмаҳои зардуштӣ ҳамчун рӯзи офариниши ҷаҳон аз тарафи Аҳурамаздо тафсир карда шудааст.

Анъанаҳои динӣ-давлатдорӣ тоисломии тоҷикон. Маълум аст, ки барои рушду такомули ҳаёти ҷамъиятӣ танзим ва идора кардани муносибатҳои иҷтимоӣ шарт ва зарур мебошад. Чунин талабот ҳанӯз дар замонҳои хеле қадим ба миён омадааст ва яке аз омилҳои асосие мебошад, ки барои

¹¹⁵ Таърихи динҳо [Матн] / муҳаррири масъул: доктори илмҳои фалсафа, профессор А.А. Шамолов. – Душанбе: Дониш, 2014. – С.81.

¹¹⁶ Бойс, М. Зороастрийцы [Текст]: верования и обычаи / Мэри Бойс. – М., 1988. – С.41.

пайдоиши давлат ва ҳуқуқи таҳмилӣ, баъдан барои ҳамчун як соҳаи мустақили фаъолияти илмиву маърифатӣ ташаккул ёфтани илми ҳуқуқ, замина фароҳам овардааст. Аз ҷумла, фарҳанги ҳуқуқии тоҷикон ва дигар халқҳои ориёитабор решаҳои хеле амиқи таърихӣ дошта, намунаҳои равшани онро мо ҳанӯз дар «Авасто»¹¹⁷, «Вандидод»¹¹⁸, «Бундаҳишн»¹¹⁹, «Менуи хирад»¹²⁰, «Шайааст нашайааст»¹²¹, «Ардавирофнома»¹²² ва дигар осори паҳлавӣ пайдо карда метавонем.

Чи тавре шарқшиноси маъруф М. А. Дандамаев одилона қайд мекунад, «давлати Ҳахоманишиҳо аввалин ва ҳатто ягона давлате дар Шарқи қадим буд, ки муносибати таҳаммулпазир ва ҳайрхоҳона нисбат ба анъанаҳои фарҳангӣ ва динии халқҳои тобеъ дошт. Ҳахоманишиён тавонистанд дар тӯли даврони зиёд дар ҳудуди хеле васеъ аз Миср то сарҳади Ҳинд сулҳу салоҳи нисбӣ барқарор карда, барои муомилоту тиҷорати байналмилалӣ ва иртиботу муносибати фарҳангии халқҳои гуногун шароит муҳайё созанд. Созмонҳои иқтисодию сиёсӣ ва анъанаҳои фарҳангии аҳди Ҳахоманишиён дар таърих мақоми азим дошта, барои давлатҳои Юнону Бохтар, Кушониён, Сосониён ва ғайра хизмат кардаанд»¹²³.

Дурустии ин матлабро, ки ҳанӯз аҷдоди қадимаи мо – ориёни бостонӣ аз мазмун ва моҳияти «адолат», «ростӣ», «озодӣ», «некӣ», «инсондӯстӣ», дигар мафҳумҳои ноби ҳуқуқӣ хуб огоҳӣ доштанд ва дар татбиқи онҳо мекӯшиданд, масалан, вучуд доштани як қатор мафҳумҳои сареҳи ҳуқуқӣ дар

¹¹⁷ Авесто. Кухантарин сурудаҳо ва матнҳои эронӣ [Матн] / Гузориш ва пажӯҳиши Чалил Дӯстхоҳ. – Душанбе: Қонуният, 2001. – 280 с.

¹¹⁸ Вандидод [Матн] / тарҷума, вожанома, ёддоштҳои Ҳошим Розӣ. Иборат аз 4 ҷилд. – Техрон, 1376. – 240 с.

¹¹⁹ Зороастрийские тексты. Суждения Духа разума (Дадестан-и меног-и храд) [Текст]: Сотворение основы (Бундаҳишн) и другие тексты; Перевод / Рос. акад. наук, Отд-ние истории, С.-Петербург. фил. Ин-та востоковедения; Изд. подгот. О.М. Чунаковой. – М.: Вост. лит., 1997. – С.140.

¹²⁰ Дадестан-е меног-е храд (Суждения Духа разума) [Матн] / Зороастрийские тексты. Изд. подгот. О.М. Чунаковой // Памятники письменности Востока. CXIV. – М.: Изд. фирма Востока РАН, 1997. – С.10-138.

¹²¹ Шайааст-на-шайааст [Текст] / Зороастрийские тексты. Изд. подгот. О.М. Чунаковой // Памятники письменности Востока. CXIV. – М.: Изд. фирма Востока РАН, 1997. – С.312-318.

¹²² Ардавирафнома. Биҳишт ва дӯзах дар ойини маздоясно [Матн] / пешгуфтор ва тарҷумаи Раҳим Ориф. – Тӯс, 1372. – 330 с.

¹²³ Дандамаев, М.А. Ахеменидское государство и его значение в истории древнего Востока [Текст] // История Иранского государства и культуры. – М., 1971. – С.103-104.

катибаи Хишоёршоҳи Ҳахоманишӣ (486-465 то милод) собит менамояд. Ин катиба аз тарафи бостоншиносон дар ҳудуди харобаҳои Мадоин (Персепол) – пойтахти давлати Ҳахоманишиён кашф карда шудааст¹²⁴. Дар ин катиба Хишоёршоҳ чунин навиштааст:

«Ин Худои бузург Ахурамаздост, ки ин ҷаҳони шигифтофаринишро офарид ва барои мардум шодӣ ато кард ва хирад ва тавоноиро ба Хишоёршоҳ бахшид. Ба хости Ахурамаздо ман чунонам, ки ростиро дӯст медорам ва аз дурӯғ безорам. Ман намехоҳам, ки тавоно бар нотавон ситам кунад ва ҳам нахоҳам, ки ба тавоно аз нотавон осеб расад. Он чи рост аст, онро меписандам. Хости Худо дар замин ошӯб нест, балки сулҳ, неъмат ва ҳукумати хуб аст. Ман дӯсти дурӯғгӯён нестам, дар дили худ кин намегирам, ҳар он чи маро ба ҳашм оварад аз худ дур мекунам, ба неруи худ бар ҳашми худ саҳт гирам. Ҳар ки ҳамкорӣ ва ҳамроҳӣ пеша кунад, дархӯри кӯшиш ӯро подош медиҳам. Он ки газанд расонад ва ситам кунад, ба андоза гӯшмолаш медиҳам. Намехоҳам, касе зиён расонад ва кайфар набинад. Он чи касе бар зидди каси дигаре гӯяд, маро қонё наметавонад кард, магар он, ки бино ба қонуни нек гувоҳӣ дуруст оварад ва доварӣ бубинад...»¹²⁵.

Чунон ки аз муҳтавои ин катиба хулоса баровардан мумкин аст, метавон гуфт, давлати Ҳахоманишиён аввалин давлате буд, ки сарварони он барои танзими муносибатҳои иҷтимоӣ, бо ибтиқори шахсӣ, ба тасвиб ва танзими ҳуқуқи таҳмили камар баста, бо ҳамин роҳро барои рушди минбаъдаи фарҳанги ҳуқуқӣ ҳамвор кардаанд. Навиштаҳои Хишоёршоҳ собит менамоянд, ки давлати Ҳахоманишӣ нахуст давлати абарқудрати ҷаҳони қадим аст, ки аслан барои густариши ғояҳои башардӯстона, тантанаи адолати иҷтимоӣ мубориза бурда, сарони он худро қафилу ҳомии ҳуқуқи озодиҳои мардум мешумориданд.

Бесабаб нест, ки дар Таврот – китоби муқаддаси яҳудиён, Куруши Кабир (550-529 то милод) – асосгузори давлати Ҳахоманишиён, мисли пайғамбарон ва авлиёи бани Исроил мақоми хеле

¹²⁴ История Таджикиского народа [Текст] / под ред. Б.Г. Гафурова. – М.: Наука, 1969. – Т.1. – С.26.

¹²⁵ Чон Нос. Таърихи ҷомеаи адён [Матн] / Чон Нос; тарҷумаи Алиасғари Ҳикмат. – Техрон, 1384. – С.376-368.

баланд дошта, аз ӯ ҳамчун аз озодкунандаи яҳудиён аз банди асорати шоҳони бобули ва ҳомии ҳукуку озодиҳои онҳо ба некӣ ёдоварӣ шудааст¹²⁶. Адлу додгустарии Ҳахоманишиён ва муносибати неку сарпарастонаи онҳо нисбат ба пайравони дин ва дигар ҳукуку озодиҳои онҳо дар сарчашмаҳои динӣ низ зикр ва ситоиш шудааст. Мутобиқи ривояти Таврот, баъди ибодатгоҳи муқаддаси яҳудиёро дар Ерусалим вайрон карда, сарвати онро ҳамроҳ бо яҳудиёни асир ба Бобулистон бурдани Навуходоносор яҳудиёни аз ҳукуку озодиҳои диниву миллии худ маҳрум солиёни дарозе дар асорати бобулиён зиста, ҳоли табоҳе доштанд. Дар ҳамин давраи ноқомии яҳудиён Худованд паёмбар Ёрамиёро ба сӯйи Куруш – шоҳи муқтадири форсҳо, ки Бобулро тасхир ва ба ҳайати империяи худ ҳамроҳ карда буд, мефиристад ва ӯро барои озод кардани яҳудиён, ба ватан баргардондани онҳо ва таъмиру обод кардани ибодатгоҳи Байт-ул-маъмур Ерусалим бармеангезад. Куруш ба тамоми гӯшаву канори империяи худ пайкҳо ва қосидонро фиристода, ба таври хаттӣ ва шифоҳӣ раиятро барои ба яҳудиён ҷиҳати бозгашт ба ватан ва обод кардани ибодатгоҳашон кумаки молӣ расонидан маъмур сохт. Амволе, ки баъди интишори ин амри Куруш аз тамоми гӯшаву канорҳои империя ба Ерусалим ворид шуд, аз 30 табақи тиллоӣ, 29 корди тиллокоришуда, 1000 табақи нуқрагин, 30 ҷоми тиллоӣ, 410 ҷоми нуқрагин, ҳамагӣ аз 5400 зарфҳои тиллоӣ ва нуқрагин иборат буд¹²⁷.

Бояд тасдиқ кард, ки ин ривояти динӣ аз муносибати муросокоронаи шоҳони Ҳахоманишӣ бо пайравони дину мазоҳиби гуногун гувоҳӣ медиҳад. Ин анъанаро аксарияти шоҳони ин сулола пайравӣ карда, минбаъд аз ҷониби Сосониён ва аксарияти амирону шоҳони мусулмони Арабу Аҷам давом дода шудааст.

Ҳамин тариқ, гоҷаҳои озодӣ, ҳукук ва адолати иҷтимоӣ, ки дар «Авесто» аз забони Зардушт баён гардида, онро аввалин бор шоҳони Ҳахоманишӣ дар

¹²⁶ Библия [Текст]: книги священного писания Ветхого и Нового завета. – М., Российское библейское общество, 1994. – С.89.

¹²⁷ Виденгрэн, Гео. Динҳои эронӣ [Текст] / Гео Виденгрэн; тарҷ. Ф. Манучехрӣ. – Техрон, 1377. – С.459.

аксои гуногуни олам паҳн карда буданд, дар тамоми давраҳои минбаъдаи таърихи густариши фарҳанги ҳукукии мардуми Аҷаму Араб муттасилона таваҷҷуҳи амиқи шоҳони додгару покманиш ва афроди мутафаккиру хайрандешро ба худ ҷалб намудаанд. Масалан, Паёмбари ислом шукрона мекард, ки дар замони ҳукмронии Анӯшервони Одил – яке аз маъруфтарин шоҳони одилу додгари сулолаи Сосониён ба дунё омадааст.

Тибқи яке аз боварҳои анъанавию суннати зардуштӣ, ҳокимияти илоҳӣ дар рӯйи Замин тавассути Зардушт ва шоҳон ҷорӣ ва дар амал татбиқ карда мешавад. То замони Зардушт бошад, адли илоҳӣ тавассути як зумра шоҳон, ки аз баракати фарри эзадӣ, бархӯрдор буданд, тасдиқ ва татбиқ мешуд. Чунин бовар дар бораи рисолати паёмбарон ва нақши ҳокимон дар татбиқи адли илоҳӣ минбаъд дар таълимоти динҳои дигар, аз ҷумла насрония ва ислом низ, дар шакли гуногун ифода ёфтааст.

Истилоҳи фарр, мутобиқи тафсири «Авесто», ба маънои фурӯғест эзадӣ, ки ҳар кас аз он бархӯрдор шавад, барозандаи солориву фармонравой мегардад, ба шахриёрӣ мерасад ва озоишгустару додгар мешавад. Фарри эзадӣ ба покдинтарин марди ахурой (солеҳ) метобад, он мард дар партави он бахшиши илоҳӣ барои роҳбарии мардумон барангехта мешавад ва зимони шахриёриву додгустарию ба дасти худ мегирад. Шахриёронӣ паҳлавонӣ бедодгару зулмпеша, аз қабилӣ Заҳҳоку Афросиёб аз фарри эзадӣ бебаҳраанд ва ҳарчанд талош меварзанд, онро ба даст оварда наметавонанд. Муҳимтарин шарт бақои фарри эзадӣ – риояи меъёрҳои некӣ ва адолат мебошад. Ин меъёрҳо хусусияти мутлақ, ҳатмӣ ва умумӣ дошта, риояи онҳо барои ҳамаи афрод фарз аст. Чуноне, ки аз мазмуни ҳикоеҳои авестой ва «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ бармеояд¹²⁸, ҳатто ашхоси соҳибфарр, масалан Ҷамшед ё Ковус, агар аз гилеми худ фаротар по ниҳода, аз роҳи рост дур шаванд ё забон ба дурӯғ кушода, бедодгариву ситам пеша кунанд, фарри эзадӣ онҳоро тарк мекунад ва онҳо ба саранҷоми шум дучор мешаванд¹²⁹.

¹²⁸ Фирдоусӣ, А. Шахнаме [Текст]: в 9 т. / А. Фирдоусӣ; науч. крит., прим. и прил. М.Н. Османова. – М.: Наука, 1991. – Т.1. – 389 с.

¹²⁹ Авесто. Кухантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ [Матн] / Гузориш ва пажӯҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ.

Тибқи ривояти «Авесто», аввалин шоҳе, ки ба фарри эзадӣ сарфароз гардид, Ҷамшед буд. Ахурамаздо дар баробари атои фарри худ ба Ҷамшед, инчунин ба ӯ ангуштарӣ ва асои тиллоиро ҳамчун рамзи ҳокимият ато кард¹³⁰. Бисёр ҷолиб аст, ки аз ҳамон давраҳои асотири сар карда дар таърихи сиёсии мардуми Осиёи Миёна ва Эрон ҷӯбдаст ва ангуштарини тиллоӣ ҳамчун рамзи давлатдорӣ ва ҳокимият шинохта мешуданд¹³¹. Минбаъд, вобаста ба васеъ шудани таркибу мундариҷаи ҳокимияту давлатдорӣ ва пайдо шудани ниҳодҳову мақомоти гуногуни давлатӣ, барои ифода кардани ҳар кадоми онҳо истилоҳот ва рамзу аломатҳои гуногун ба вуҷуд омаданд. Масалан, акси гӯсфанд нишони рамзии вориси тахту тоҷ, акси ҳилол ва ситора бошад нишони рамзии сарвари давлат, яъне шоҳ маҳсуб мешуд¹³². Ин гуна рамзҳои давлативу ҳуқуқӣ дар даврони қадим дар тамоми машриқзамин, аз ҷумла дар Осиёи Миёна, барои ифода кардани сифатҳо ва хусусиятҳои вижаи Ахурамаздо хизмат мекарданд. Вучуди ин гуна рамзу аломатҳо ва шумораи зиёди истилоҳоти ифодакунандаи мафҳумҳои ҳуқуқиву давлатӣ баёнғари он мебошад, ки давлат ва ҳуқуқи миллии тоҷикон ва дигар мардуми эронитабор ҳанӯз дар замони қадим ба зинаи баланди инкишофу таҳаввулот расида буд¹³³. Дар «Авесто» на танҳо ба масъалаи танзими ҳуқуку меёрҳои ҳокимият ва давлатдорӣ, балки ба масъалаи идораи давлат ва риояи асноди меёрӣ-ҳуқуқӣ низ тавачҷуҳи амиқ зоҳир карда шудааст. Масалан, мутобиқи таснифи авестой дар ҷомеаи бостонии мардуми ориёитабор ниҳодҳо ё зинаҳои зерини ҳокимият вуҷуд доштанд: сарвари оила, сардори авлод ва қабила, сарвари давлат ва ғ.

Сарчашмаҳои ҳуқуқии зардуштӣ дар баробари баён кардани ҳуқуку вазифаҳои ҳар кадоми ин ниҳодҳо, инчунин аз ҳар кадоми онҳо риояи ҳатмии меёрҳои дар қонун дарҷгардидаро низ талаб менамуданд. Дар сурати вайрон

– Душанбе: Қонуният, 2001. – С.43.

¹³⁰ Халиков А.Г. Указ. работа. – С.61.

¹³¹ Дар бораи рамзва аломатҳои фар(р) муфасссатар, ниг.: Луконин, В.Г. Культура Сасанидского Ирана [Текст] / В.Г. Луконин. – М., 1969. – С.158.

¹³² История Востока [Текст]: восток в древности. – М.: Восточная литература, 2000. – Т.1. – С.176.

¹³³ Муминджанов, Х.Х. Философские проблемы зороастризма [Текст] / Х.Х. Муминджанов. – Душанбе: Нодир, 2000. – С.218.

кардани ин меъёрҳо шахси гунаҳкор бояд ба таври одилона танбех ё ҷазо дода мешуд.

Дар Эроншаҳри бостонӣ, бар ҳилофи дигар мамолики шарқӣ, шоҳро ҳамчун Худо наменпарастиданд, балки тибқи анъана бо ӯ ҳамчун бо соя ё партави нури илоҳӣ муносибат карда, эҳтироми худро бо таъзим ва ё бо нишаста сар фуруд овардан дар пеши ӯ ба зону ифода менамуданд. Геродот дар китоби худ «Таърих»¹³⁴ ин парастии роҳбарро аз ҷониби мардуми Аҷам хосатан баён кардааст.

Низомулмулк дар «Сиёсатнома»¹³⁵, Ғазолӣ дар «Насихат-ул-мулк»¹³⁶ ва кулли мутафаккирони исломӣ низ дар асарҳои сиёсии худ шоҳро дар зовияи таълимоти исломӣ, ки бо эътиқоди ғавқуззикри зардуштӣ хеле ҳамоханг аст, сояи Худо дар рӯи Замин донистаанд. Яъне ба шоҳ таъзим намуда ба амри ӯ итоат кардани ориёитаборони бостонӣ маънои тамаллуқ ё тарсро надошт, балки рамзи итоат ба Худованд ва эҳтироми қавонину ҳуқуқҳои аз ҷониби Худо танзил ва тасдиқшударо дошт¹³⁷. Мутобиқи мазмуни «Авесто» шоҳ ҳокими мутлақи мамлакат, зиммдор ё сарвари тамоми шоҳаҳои ҳокимияти дунявӣ – қонунгузорӣ, иҷроия ва қазоӣ (судӣ) маҳсуб мешуд. Илова бар ин се шоҳаи ҳокимияти дунявӣ, инчунин ҳокимияти динӣ низ ба шоҳ тааллуқ дошт, аз ин рӯ ҳуқуқу озодиҳои шоҳ ниҳоят васеъ ва номаҳдуд буданд. Ягона меъёре, ки ҳокимияти шоҳро маҳдуд карда метавонист, ҳамон вазифаҳо ва уҳдадорӣҳои ӯ дар пеши мардум ва Аҳурамаздо буданд, ки дар «Авесто» дарҷ гардидаанд. Яъне ҳуқуқ ва озодиҳои шоҳро танҳо қонуни илоҳӣ ва иродаву дарҳости дастаҷамъонаи мардум маҳдуд карда метавонист.

Як нуктаи дигари бисёр ҳам ҷолиб ва ҳоси анъанаҳои қадимаи давлатдорӣи мардуми Аҷам ин аст, ки на танҳо мардҳо, балки занҳо низ аз

¹³⁴ Геродот. История [Текст] / Геродот; пер. и прим. Г.А. Стратановского. – М.: ДАДОМИР, 1999. – С.60.

¹³⁵ Сиясет-намэ [Текст]: книга о правлении визиря XI столетия Низам-ал-мулька / пер., введ. в изуч. памятника Б.Н. Заходера. – М.: Издательство АН СССР, 1949. – С.126.

¹³⁶ Ғазолӣ. Насихат-ул-мулк [Матн] / Ғазолӣ. – Душанбе: Ирфон, 1993. – 123 с.

¹³⁷ Пирниё, Ҳ. Эрони бостон ва таърихи муфассали Эрони қадим [Матн] / Ҳ. Пирниё. – Техрон, 1369. – Ҷ.2. – С.192.

ҳукуқи сарвари давлат ва ҳокимият бархурдор буданд. Ҳарчанд ки дар «Авесто» дар ин бора чизи аниқе гуфта нашудааст, вале, чи тавре ки манобеи таърихӣ шаҳодат медиҳанд, дар ҳудудҳои Эрону Тӯрони бостонӣ дар замони қадим занҳо низ борҳо зимомӣ шоядгариро ба дасти худ гирифтаанд. Масалан, Баҳман, фарзанди Исфандиёр ва набераи шоҳи қадим Гуштосп ханӯз дар замони дар қайди ҳаёт буданаш зимомӣ ҳокимиятро пурра ба дасти духтараш Ҳумойбону тахвил карда буд. Дар сарзамини бостонии Тӯрон (имрӯза Осиёи Марказӣ) бошад, мувофиқи маълумоти ривоёт ва манобеи таърихӣ, замоне қабоили сақоҳо ва массагетҳо занҳо – маликаҳо Зарринабону ва Томирис сарварӣ мекарданд.

Ҳамин тавр, мардуми бостонии форстабор офарандагон ва мураввичони як фарҳанги бостонии пурғановат ва тамаддунсоз буданд, ки дар он на танҳо анъанаву суннатҳои динӣ, балки анъанаҳои неки ҳуқуқиву давлатӣ низ мақоми баланд доштанд. Дину оин ва анъанаву маросими тоисломии мардуми ориёитабор дар ташаккул ва таҳаввули ҳувияти миллии тоҷикон баъди зуҳур ва интишори дини мубини ислом низ нақши боризеро бозидаанд.

3. Анъанаҳои динӣ – исломии тоҷикон. Баъди зуҳури дини мубини ислом, дар тӯли зиёда аз чаҳордаҳ аср низомии ҳуқуқи мусулмонӣ, ки аз чор қисм иборат аст, барои кулли мусулмонон ягона қонун ва дастури зиндагӣ, танзимгари муносибатҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, ахлоқӣ ва ғайра ба шумор мерафт. Қисми аввали низомии ҳуқуқи мусулмонӣ ибодат аст ва дар он аҳкоми ибодат, яъне принципҳои меъёрҳои ибодат: фарзу суннатҳои таҳорат, намоз, рӯза, маносики ҳаҷ баён шудааст.

Қисми дуввуми ҳуқуқи мусулмонӣ ё худ шарияти ислом муомилот, ба истилоҳи имрӯз «ҳуқуқи шаҳрвандӣ» – принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқиеро дар бар мегирад, ки барои танзими никоҳ ва талоқ, иҷора, хариду фурӯш (байъ), қарзу вадиъа, васияту мерос, ваколат, шароити хоҷагидорӣ (музориъа) ва обдиҳӣ (соиқа), муносибатҳои оилавӣ, ҷамъиятӣ, тичоративу иқтисодии одамон ва дигар масоили ҳаётии мусулмонон вазъ шудаанд. Муомилотро дар

адабиёти исломӣ уқуд (бастанӣ аҳду паймон) ҳам меноманд, ки иборат аз понздаҳ китоб аст.

Қисми сеюми ҳуқуқи мусулмонӣ ал-ҳудуд ё ба истилоҳи имрӯза аҳком (ҳудуд)-и дин мебошад. Ал-ҳудуд ин ҷо ба маънии меъёрҳо ё ҳадди муайянкардаи Худо, ки аз он набояд таҷовуз кард, омадааст ва таҷовуз аз он ҷинойт ва ҷавобгарист. Ҷинойтҳое, ки дар боби ҳадд ва муҷозоти онҳо муайян шудааст иборатанд аз: дуздӣ, зино, роҳзанӣ, исён ва аз дин гаштан, ғоҳишагӣ, лавотӣ (алоқаи ҷинсии ҳамҷинсӣ–гомосексуалӣ), шурби хамр (майхорӣ) ва ғайра.

Қисми чоруми ҳуқуқи мусулмонӣ – аҳкоми сиёсӣ ё аҳкоми султонӣ, ба истилоҳи имрӯза қонунгузории давлатӣ-ҳуқуқӣ мебошад, ки шаклу моҳияти ҳукумати исломӣ, шароити ҳукумат ва роҳбарӣ, принципҳои меъёрҳои муносибат ба давлатҳои дигар, сулҳ, муносибат бо раъият ва ғайраро муайян мекунад. Муҳимтарин вазифаи ҳуқуқи мусулмонӣ дар ин боб ҳифзи давлату дин аст. Дар замони паёмбар ва ҳулафо онро имомат ва хилофат меномиданд¹³⁸.

Чуноне ки мебинем, қонунгузории исломӣ аз ғаҳвора то гӯр барои тамоми ҷузъиёти ҳаёту ғаъолияти инсон қоидаву қонун, меъёру муқаррароти зарурӣ вазъ кардааст. Дар ин байн қисмати ибодат аз ҳама қисмати такмилёфта ва бузурги шариат буда, муқаррарот ва аҳкоми марбут ба он тағйирнопазир мебошанд. Аммо қисмати умури зиндагӣ ва ҳаёти иҷтимоию иқтисодии шариати ислом, яъне қисматҳои муомилот, ҳудуд ва аҳкоми султонӣ чандон мукамал нестанд ва аҳкоми он низ қатъӣ ва тағйирнопазир намебошанд. Аз баски ҳаёти ҷамъиятӣ собиту доимӣ нест ва ҳамеша дар тағйиру таҳаввул аст, аз ин рӯ дар ин се қисмат шариати ислом ва китобу суннати он ихтиёрро ба дасти сиёсатмадорон ва ҳуқуқшиносон гузоштааст, то онҳо аз тариқи раъй ва иҷтиҳод ва қорбурди усулҳои мантиқиву ақлонӣ ба

¹³⁸ Таърихи динҳо [Матн] / муҳаррири масъул: доктори илмҳои фалсафа, профессор А.А. Шамолов. – Душанбе: Дониш, 2014. – С.264-277.

халли қонунии он масоили рӯзмарраи ҳуқуқӣ, ки дар Қуръон ва Ҳадис барои баррасии онҳо усуле ё санаде зикр нашудааст, даст ёбанд.

Акнун, мухтасар, анъанау маросим ва чашнҳои динӣ-исломии тоҷиконро шарҳу тавзеҳ медиҳем.

Анъанаҳои марбут ба моҳи шарифи рамазон ва иди саиди фитр аз ҷумлаи суннатҳои бисёр муқаддаси диниву миллии мардуми мусулмони мо буда, беҳтарин арзишҳои инсонӣ – сабру таҳаммул, некиву нақӯкорӣ, дастгирии ҳамдигар, раҳму шафқат, бахшиши гуноҳ ва талаби аъмоли хайру созандаро дар худ таҷассум кардаанд. Як фазилати хоси анъанаҳои марбут ба моҳи шарифи рамазон ва иди саиди фитр ин аст, ки онҳо барои ваҳдату ҳамгариӣ қишрҳо ва табақаҳои гуногуни ҷомеа ва таҳкими ҳувияти милливу иҷтимоӣ мусоидат мекунанд. Афроди савобҷӯ дар ин моҳи муборак кӯшиш мекунанд, ки ҳар чӣ бештар корҳои савобро анҷом диҳанд: یتимону муҳтоҷонро дастگیرӣ мекунанд, ба аёдати беморону мусибатдорон мераванд ва ба арвоҳи гузаштагон дуои хайр фиристода, аз даргоҳи Офаридгор барои худ, ҳешу табор, ёру дӯстон ва сарзамини аҷдодӣ саломатӣ, бахту саодат ва суботу оромиро талаб менамоянд¹³⁹.

Фазилати дигари ин анъанаҳои неки миллий ва динӣ ин аст, ки мардум, пас аз доштани рӯзаи моҳи шарифи рамазон ва анҷом додани амалҳои хайру савоб, ҳама якҷо шодиву сурур мекунанд.

Фазилат ва ҳикмати дигари моҳи шарифи рамазон ва иди саиди фитр, ки ҳамчунин муҳиму арзишманд мебошад, расидан ба қадри неъмат ва шукргузорӣ аз он аст, яъне иди саиди фитр маросими шукрона ва расидан ба қадри неъматҳост.

Маросими Ҳаҷ ва Иди Қурбон. Яке аз маросими мубораки дини мубини ислом ва суннатҳои неқӯ писандидаи тамоми мусулмонони ҷаҳон – зиёрати Каъба ва таҷлили Иди Қурбон мебошад. Зиёрати Каъба дар шаҳри Макка яке аз аркони ислом буда, ба марди болиғу оқил ва озоду муслим ба шарте, ки сиҳату қудрату имконоти молии сафарро дошта бошад ва то рафта

¹³⁹ Эҳёи арзишҳои фарҳанги миллий ва динӣ [Матн]. – Душанбе: Балоғат, 2016. – С.30.

баргаштан касоне, ки дар нафакаи љянд аз волидайн зану фарзанд нафакаи амният дошта бошанд, тавсия шудааст. Дар сурати вучуди чунин шароит ҳаҷи хонаи Худо барои муъмин ҳадди ақал як бор дар умр фарз аст.

Ҳаҷ дар моҳи зулҳиҷҷа баргузор мешавад ва дорои як қатор маносик, аз ҷумла: тавоф (гаштан дар атроф)-и хонаи Каъба ва зиёрат ва ламси санги сиёҳ, рафтан ба водии Мино ва Муздалифа ва Арафот ва баромадан ба кӯҳи Арафот, санг партофтан дар водии Мино ба шайтон, инчунин ҳафт бор давидан байни Сафо ва Марва ва ниҳоят рӯзи даҳуми зулҳиҷҷа баъд аз санг партофтан ба Иблис ҳочиён қурбонӣ мекунанд ва ин рӯз рӯзи иди Қурбон аст¹⁴⁰.

Ҳаҷ ҳамчун як маросими ҳамраъӣ ва ҳамдили мусалмонон, воситаи барқарории алоқа, ваҳдати миллатҳои гуногун ва баробарии ҳамаи табақот ва инсонҳо, сарфи назар аз ранги пӯсту наҷод, мақому мартаба, дорой ва ғайра нақши хело созандае дошта ва дорад. Муҳим он аст, ки ин маросим ҳамчун боварҳои эътиқодӣ ва маросимӣ ба мисли ибодат, рӯза ба дини мубини ислом аз асотири динии қабл аз исломӣ интиқол шудааст. Пас маълум мегардад, ки ислом низ ҳамчун эътиқоди динӣ зиёд аз нуктаҳои эътимодии қаблро ба меросият таърихан қабул карда, худ ҳамчун зухуроти нав дар заминаи тасаввуроти мавҷуда то ҳаде шакл гирифтааст.

Ҷавҳари асосии ҳикмати иди Қурбон – тавассути ибодату ниёиш ва анҷом додани корҳои хайру савоб, қаробат ҷустан ба Худои таъоло мебошад. Маросими дигаре, ки дар заминаи маросими ҳаҷ пайдо гардида, мавзӯи танзими давлатӣ қарор дода шудааст ва ҳамчунин миёни мардуми мо ривоч намудааст, ин маърақаҳои монанди ҳоҷиталбон ва ҳоҷиошӣ мебошанд.

Бештари нафарони ба сафари муътабари ҳаҷ равона буда, қабл аз рафтан ба баъд аз бозгашт маъракаи ҳоҷиошӣ медиҳанд ва наздикони онҳо баъд аз чанд рӯзи бозгашт аз зиёрати хонаи Худо онҳоро ба хонаҳояшон даъват намуда, маъракаи ҳоҷиталбон мегузаронанд ва меҳмононро зиёфат дода, ба ҳочиён сарулибос ва пулу мол тухфа мекунанд ва дуои онҳоро мегиранд. Ҳа-

¹⁴⁰ Таърихи динҳо [Матн] / муҳаррири масъул: доктори илмҳои фалсафа, профессор А.А. Шамолов. – Душанбе: Дониш, 2014. – С.272-274.

роҷотҳои зиёде, ки маҳз зимни татбиқи ҳамин гуна анъанаҳои динии бо ҳурофот омехташуда сарф мешаванд, ба вазъи моддиву молиявии мардум таъсири манфӣ расонида, захираву пасандозҳои пулию молии онҳоро саҳт коҳиш медиҳад. Ин зиёдравиро дар нуктаҳои муайяни худ ба манфиати шаҳрвандон зарар расонида барои ба ҳукми анъана даромадани одатҳои мухолифи манфиати мардум роҳ ҳамвор мекард. Маҳз ба ҳамин хотир Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» масъалаи мазкурро таҳти таъсири ҳуқуқӣ қарор дод.

Дар боло мо дар бораи маросими асосии ислом, ки дар Қуръону сунна ва кутуби маъруфи шаръӣ омадаанд ва дар иҷрои онҳо дар байни тоҷикон ва соири миллатҳои мусулмон ба ҳукми анъана даромадааст, ба таври фишурда маълумот додем.

Дар ин қисмати қор мо бо анвоъи ҷашну маросим ва анъанаҳои милливу динии мардуми тоҷик ва таърихи пайдоишу таҳаввули онҳо шинос шудем. Тавре ки мушоҳида гардид, аз лиҳози мансубият ё даврабандии таърихӣ онҳоро ба ду қисмати асосӣ ҷудо кардан мумкин аст:

- а) анъанаву маросими тоисломӣ;
- б) анъанаву маросими исломӣ.

Аз нуқтаи назари мансубият ба ин ё он соҳаи ҳаёти ҷомеа бошад, соири анъанаву маросими милливу динии тоисломӣ ва исломии тоҷиконро ба чунин қисматҳои асосӣ ҷудо кардан мумкин аст:

- а) анъанаву маросими оилавӣ-маишӣ;
- б) анъанаву маросими иҷтимоӣ, меҳнатӣ ва хоҷагидорӣ;
- в) анъанаҳои мансуби соҳаи давлатдорӣ ва ҳуқуқ;
- г) анъанаву маросими марбути ибодат ва диёнат.

БОБИ 2. ТАҲАВВУЛИ САРЧАШМАҲОИ ТАНЗИМИ АНЪАНА, ЧАШН ВА МАРОСИМ: ШАКЛҲОИ ДИНӢ, ҲУҚУҚӢ ВА АХЛОҚӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

2.1. Мафҳуми сарчашмаи ҳуқуқ аз назари мавзӯи баррасишаванда

Қабл аз он, ки ба таҳқику баррасии сарчашмаҳои танзиму тақомули анъана ва ҷашну маросими миллии тоҷикон дар давраҳои қадим ва минбаъда шурӯъ намоем, зарур аст, ки мафҳуми сарчашмаи ҳуқуқ ва хусусияту вазифаҳои онро дар партави таҳқиқоти муосири илмӣ дарк намоем. Ба ҳеҷ кас пӯшида нест, ки дар замони муосир, ҳуқуқ ҳамчун меъёри иҷтимоӣ дар байни дигар меъёрҳои иҷтимоӣ – меъёрҳои ахлоқӣ, динӣ, одатӣ, техникӣ, иқтисодӣ ва ғайра дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ мавқеи назаррасро касб менамояд. Вале афзоиши неруи ҳуқуқ дар танзими муносибатҳои иҷтимоӣ ҳодисаи нав ва танҳо хоси замони муосир нест. Аз лиҳози собиқаи таърихӣ генезиси ҳуқуқ раванди ниҳоят тӯлонӣ буда, дар масири таърих баробари пайдо шудани нахустин давлатҳо оғоз гардида, тадриҷан бо устувор шудани муносибатҳои синфӣ мавқеи худро васеъ намуд. Ҳуқуқ ҳодисаи иҷтимоии дорои мазмуни дохилӣ ва шакли ифодаи берунаи хеш аст, ки бо категорияи «мазмун ва шакл» ифода мегардад. Олими барҷастаи соҳаи назарияи ҳуқуқ М.Н.Марченко дуруст қайд мекунад, ки аз он замоне, ки ҳуқуқ пайдо шуд масъалаи сарчашмаи ташкилӣ, шакли ифодаӣ ва мавҷудияташ диққати аҳли илмро пайваста ба худ кашидааст¹⁴¹. Доир ба таносуби мазмун ва шакли ҳуқуқ дар адабиёти ҳуқуқӣ фикрҳои гуногун вучуд доранд. Ба масъалаи мазкур назарияҳои табиӣ, патриархалӣ, органикӣ, рӯҳӣ, динӣ, интегратсионӣ, либертарӣ, юридикӣ, шартномавӣ, нормативӣ, позитивизми ҳуқуқӣ, зӯроварӣ ва ғайра зери таъсири дидгоҳҳо ва ҷаҳонбинии қобили қабули худ баёни назар менамоянд. Таҳлили назарияҳои мазкур имкони таснифи онҳоро дар 4 самти асосӣ имконпазир мегардонад:

¹⁴¹ Марченко, М.Н. Источники права: учебное пособие [Текст] / М.Н. Марченко. – М., 2015. – С.3.

1) Мазмуни ҳуқуқро иродаи табақаи муайяни иҷтимоӣ ё халқ ташкил медиҳад;

2) Мазмуни ҳуқуқ дар меъёрҳои ҳуқуқ ифода меёбад, ки онҳоро давлат муқаррар мекунад;

3) Мазмуни ҳуқуқ дар табиати инсон ва манфиатҳои ӯ нухуфта аст;

4) Мазмуни ҳуқуқ аз табиати иродаи Худованд мабдаъ мегирад.

Яъне сухан роҷеъ ба он меравад, ки ҳуқуқ аз кучо сарчашма мегирад. Албатта барои шахрванди оддӣ он метавонад аз моддаи қонун ва ё санади зерқонунӣ оғоз шавад. Вале ин ҷо масъала амиқтар буда сухан дар бораи ифодаи ирода меравад. Ва ин сатҳ ҳам каме пастрар манбаъ ва сарчашмаи ҳуқуқ метавонад боиси баҳс гардад. Мисол, вақте дар бораи сарчашмаҳои ҳуқуқ олимони Британияи Кабир изҳори назар менамоянд, онҳо асосан се сарчашмаро ном мебаранд: «ҳуқуқи статутӣ», ки парламент амалӣ менамояд, «қонунгузории ваколатӣ», ки мақомоти ваколатдоршудаи давлатӣ амалӣ мекунад ва ниҳоят «ҳуқуқӣ одатӣ» ки аз ҷониби судҳо таҳия мешавад. Маълум аст, ки дар ин сатҳи фаҳмиш сарчашмаи ҳуқуқ ҳам аз шакли ифодаёбии мушаххаси он қонунҳо, санадҳои судӣ ва ғайра ва ҳам аз сарчашмаҳои моддию маънавии худ фарқ мекунад. Ҳамин тавр вобаста ба чунин тарзҳои муайян кардани мазмуни ҳуқуқ шаклҳо ва сарчашмаҳои мухталифи ҳуқуқ муайян карда мешавад. Баҳси мазмун ва шакл дар зинаи муайян ба баҳси доманадори ҳуқуқшиносон ва то ҷое ба баҳси сарчашма ва шакл табдил ёфтааст.

Агар мазмуни ҳуқуқро меъёрҳои ҳуқуқ шаклан ташкил диҳанд, мазмунан вай ифодакунандаи иродаи давлат буда ба сифати сарчашмаҳои ҳуқуқ шаклҳои ифодаёбии ин меъёрҳо, ки аз ҷониби давлат муқаррар карда шудаанд, фаҳмида мешаванд. Дар сурати ба ҳайси мазмун баромад кардани ирода, он шакли меъёрҳои ҳуқуқро мегирад. Чи тавре маълум мегардад, таносуби байни «мазмун ва шакли ҳуқуқ» вобаста бо омилҳои мухталиф ба тарзи гуногун ҳал мешавад. Вале дар асл сухан дар бораи он меравад, ки шакли мазмун чи тавр ба расмиёт дароварда мешавад ва он мазмунан ба чи

сарчашмаҳо така мекунад. Дар илми ҳуқуқшиносӣ андешаҳо доир ба шакл ва мазмуни ҳуқуқ ба шинохти матлаби ин мавзӯ дар шакли сарчашмаҳои ҳуқуқ ва шаклҳои ҳуқуқ низ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Умдаи олимони илми ҳуқуқ аз назари умум ба эътирофи умумияти сарчашма ва шаклҳо дар ҳуқуқ ҳамчун ифодагари тарзи баён ва мустаҳкамкунии меъёрҳои ҳуқуқ қоилад¹⁴². Ҳамзамон иддаи дигари олимон сарчашмаро аз шаклҳо тафовут медиҳанд¹⁴³.

Ба ақидаи онҳо зери мафҳуми сарчашма иродае, ки аз он мазмуни ҳуқуқ шакл мегирад, фаҳмида мешавад. Мисли он ки сарчашмаи ҳуқуқ дар назарияи теологӣ иродаи Худоианд, дар назари шартномавӣ - созиши тарафҳо, дар назарияи тиббии - табиати инсон, дар назарияи зӯроварӣ - иродаи гурӯҳи ғолиб дар назарияи синфӣ ва ленинӣ - иродаи синфи ҳоким.

Инчунин вобаста ба сатҳи мафҳуми этимологии сарчашма ин мафҳумро, яъне сарчашмаи ҳуқуқро аз ҷанбаи моддӣ аз ҳаёти иҷтимоӣ шаклгирифта, маҷмӯи муносибатҳои иҷтимоӣ медонанд, аз нуқтаи назари илми фарҳангшиносӣ бошад, онро мисли ҷузъи фарҳанг ва аз дидгоҳи ғоявӣ–идеологӣ бошад манбаи идея меҳисобанд¹⁴⁴.

Муҳаққиқоне ҳастанд, ки мафҳумҳои шакл ва сарчашмаи ҳуқуқро фарқ намекунанд. Масалан, бо ақидаи муҳаққиқи рус М.С. Студеникина сарчашмаи ҳуқуқ ин шаклҳои ба меъёри ҳуқуқ табдил додани ирода аст¹⁴⁵. Оид ба сарчашмаи ҳуқуқ низ фикрҳои мухталиф ҷой доранд. Дар зери мафҳуми сарчашмаи ҳуқуқ ё шароитҳои воқеии пайдоиши ҳуқуқ, ё субъекти ҳуқуқ эҷодкунӣ ва ё шаклҳои ифодаи расмии ҳуқуқ (қонунҳо, амсоли судӣ ва

¹⁴² Лазарев, В.В. Липень С.В. Теория государства и права [Текст]: углубленный курс. – М.: Изд. Юрайт; 2012. – С.256. Байтин, М.И. Сущность права [Текст]: современные нормативные правопонимание на грани двух веков / М.И. Байтин. – Саратов, 2001. – С.67.

¹⁴³ Рябко, А.И., Василенко, О.Н. Актуальные проблемы онтологии форм права [Текст] / А.И. Рябко, О.Н. Василенко // Философия права. – 2000. – №2. – С.160.

¹⁴⁴ Лазарев, В.В. Липень С.В. Теория государства и права [Текст]: углубленный курс. – М.: Изд. Юрайт; 2012. – С.256.

¹⁴⁵ Студеникина, М.С. Источники права [Текст]: общая теория права / М.С. Студеникина. – М., 1997. – С.164.

ғ.) фаҳмида мешаванд. Масалан, ба ақидаи олими Россия А.О. Пучков сарчашмаи ҳукукро ҳокимияти давлатӣ ташкил медиҳад¹⁴⁶.

Як қатор мафҳумҳои сарчашмаи ҳукук дар адабиёти ҳукукии шуравӣ пешниҳод шуда, то ҳол тарафдорони худро доранд. Чунончи, С.Л. Зивс¹⁴⁷ мафҳумҳои «сарчашмаи меъёри ҳукук» ва «сарчашмаи ҳукукро» чудо мекард. Мафҳуми якум шаклҳои ифодаи расмӣ меъёрҳои ҳукукро (қонунҳо, одатҳо ва ғ.) ва мафҳуми дуум заминаҳои пайдоиши қонунро мефаҳмонад. Муҳаққиқи дигар Р.О. Халфина¹⁴⁸ мафҳуми «сарчашмаи юридикиро» пешниҳод карда буд, ки он қарори расмӣ мақомоти босалоҳияти давлатро дар хусуси қабул, тағйир ва ё қатъи меъёрҳои ҳукук дар назар дорад. Мисоли онҳо – қонунҳои Шӯрои Олии ИҶШС буданд, ки бо онҳо асосҳои қонунгузорӣ ва кодексҳо тасдиқ мешуданд.

Таҳлили сарчашмаҳои ҳукук дар адабиёти муосир низ идома дорад. Масалан, муҳаққиқи рус В.М. Баранов сарчашмаҳои моддӣ (шароитҳои моддӣ ҳаёти ҷамъиятӣ, низомӣ иқтисодӣ, шаклҳои моликият), ғоявӣ (шуури ҳукуқӣ) ва ҳукуқиро (шаклҳои ифодаи меъёрҳои ҳукук) чудо мекунад¹⁴⁹. Ба назари мо умумият ва тафовути сарчашма ва шаклҳои ҳукук аз сатҳи масъалагузории мафҳумҳо ва зинаи қабули онҳо вобастагӣ дорад. Тавре профессор М.Н. Марченко қайд мекунад, ки дар зинаи ибтидоии ҷустуҷӯи маънии ҳукук сарчашмаи ҳукук аз шаклҳо фарқ мекунад, зеро сухан дар бораи он омилҳои меравад, ки таҳияи ҳукукро масъалагузорӣ менамоянд, вале дар зинаи поёнӣ, ки аллакай вай дар шакли муайян мустаҳкам шудааст умумияти онҳо бебаҳс аст¹⁵⁰.

Ҳамин тариқ, сарчашмаи ҳукук ба маънои иҷтимоӣ кулли заминаҳои иҷтимоӣ, талаботи айнии ҳаёти ҷамъиятӣ аст, ки дар асоси онҳо ҳукук,

¹⁴⁶ Пучков, А. Формы (источники) права. Правотворчество [Текст] / А. Пучков // Теория государства и права. – М., 1999. – С.287.

¹⁴⁷ Зивс, Л. Источники права [Текст] / Л. Зивс. – М.: Наука, 1981. – С.40.

¹⁴⁸ Халфина, Р.О. Общее учение о правоотношении [Текст] / Р.О. Халфина. – М., 1974. – 351 с; Право как средство социального управления / Р.О. Халфина. – М., 1998. – 255 с.

¹⁴⁹ Баранов, В.М. Формы (источники) права [Текст] / В.М. Баранов // Общая теория права. – Нижний Новгород, 1993. – С.249.

¹⁵⁰ Марченко, М.Н. Источники права: учебное пособие [Текст] / М.Н. Марченко. – М., 2015. – С.55-56.

меъёрҳо ва принципҳои он пайдо ва ташаккул меёбанд. Ҳеч як қонунгузори давлатӣ ё қарори суд бе талаботи ҷомеа ё ҳаёти одамон пайдо намешавад. Бинобар ин, шумораи зиёди қонунҳое, ки пас аз истиқлолият дар Тоҷикистони имрӯза қабул шуда истодаанд, ҳодисаи тасодуфӣ набуда, инъикоси талаботи инкишофи ҷомеаи кунунии мо мебошанд. Оё кишвари мо наметавонист, ки қонуну кодексҳои Тоҷикистони шӯравиро бо тағйири иловаҳои онҳо истифода барад. Албатта, не! Баъди истиқлолият (с. 1991) Тоҷикистон ба марҳилаи нави рушди таърихӣ, давраи гузариш аз ҷамъияти сотсиалистӣ (дар шакли шуравӣ) ба ҷамъияти нави шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёди демократӣ қадам ниҳод¹⁵¹. Аз нуқтаи назари фалсафаи иҷтимоӣ, анъанаҳо асоси низоми ҳаётии ҷомеаҳои миллиро ташкил медиҳанд. Аз ин лиҳоз, миллате, ки бидуни анъанаҳо бошад, вучуд надорад, балки ҳар як миллат ва ҳар як ҷомеа дорои анъанаҳои хоси худ мебошад. Ҳақиқати мазкурро бо ин далел собит кардан мумкин аст, ки ҳама гуна тарзҳои нави ҳаёт танҳо дар шакли анъана субот пайдо карда метавонад. Ҳангоми тағйир ёфтани тарзи ҳаёт анъанаҳо низ аз як шакл ба шакли дигар гузашта, тадриҷан шаклу услубашонро тағйир медиҳанд, то ин ки ба шакли ҳаётии нав мутобиқ гарданд. Аз ин лиҳоз, бо мурури замон ҷомеаи башарӣ аз як тарзи анъанавӣ ҳаётиву иҷтимоӣ ба шакли дигар мегузарад, ки дар натиҷа шаклҳои нави анъанаҳои иҷтимоӣ пайдо мегарданд.

Фарқ миёни анъанаҳои гузаштаву имрӯза дар он мебошад, ки анъанаҳо дар гузашта ба шароити зиндагонии замони хеш мутобиқ буда, дар замони муосир бошад, онҳо дар ҳоли мутобиқшавӣ қарор доранд¹⁵². Анъана ва ҷашну маросим ҳамчун меъёри иҷтимоӣ ва қоидаи рафтори аз ҷониби умум қабулшуда тарзе баён гашт ҷанбаи меъерӣ дорад. Меъёрнокии анъана ва маросим онҳоро бо рукнҳои такрорёбӣ, устуворӣ ва тавсеаёбиашон байни мардум ҳамчун гурӯҳи хосаи меъёрҳо зери мафҳуми меъёрҳои иҷтимоӣ

¹⁵¹ Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе, 2003. – С.354.

¹⁵² Доктор Рафиқ Ҳабиб. Эҳёи тақолийи-л-арабия [Матн] / Доктор Рафиқ Ҳабиб. – Қоҳира, Нашрияи Дору-ш-шурук, 2003. – С.8.

пахлуи меъёрҳои ҳуқуқӣ назаран қарор медиҳад. Умумияти меъёри аз дидгоҳи илми назарияи ҳуқуқ қаробати меъёрии анъана ва ҷашну маросимро бо меъёрҳои ҳуқуқ устувор мегардонад.

Аз дидгоҳи илми ҳуқуқшиносӣ ин умумият умумияти мазмунӣ буда, бо рукни меъёрҳо муттаҳид карда мешавад. Аммо ин танҳо ягона роҳи алоқамандии ҳуқуқ бо анъана ва ҷашну маросим набуда, боз роҳҳои дигари иртибот ва таъсири мутақобилаи онҳо низ вучуд дорад. Алоқамандии ҳуқуқ бо анъана ва ҷашну маросим дар баробари асосҳои назарӣ бо раванди таърихи ташаккул ва рушди ҳам ҳуқуқ ва ҳам анъанаю маросим рух додааст.

Маълум аст, ки дар ҷомеаҳои ибтидоӣ, то он замоне, ки давлат ва ҳуқуқи расмӣ вучуд надошт, нақши меъёрҳои ҳуқуқиро урфу одат ва анъанаҳо иҷро мекарданд. Ин маҷмӯи таснифнашудаи меъёрҳои иҷтимоӣ, ки дар байни онҳо меъёрҳои анъанавӣ нақши асосиро доштанд, дар илм аз ҷониби этнограф А.И. Першиц бо номи «мононорма»¹⁵³ яъне маҷмӯи қоидаҳои таснифнашудаи якхелаи рафтор шинохта шудааст. Гузашта аз он дар масири таърих дар аҳди динҳои ҷаҳонӣ чунин махлутгардии меъёрҳо дар партави меъёрҳои динӣ ба назар мерасид, ки роҷеъ ба ин синкретизм олимони андешаҳои судманд гуфтаанд¹⁵⁴. Аз ин назар анъана, урф ва одатҳо дар шакли мононорма тавлидгари ибтидоии меъёрҳои ҳуқуқ маҳсуб мегарданд. Дар чунин сурат қаробати мазмунӣ ва маънавии анъана бо ҳуқуқ боз ҳам зиёда гардида, имкони таъсири мутақобилаи онҳоро бо якдигар бештар мегардонад.

Таҳаввули меъёрҳои анъанавӣ ва ҳуқуқ дар масири таърих ин қонуниятро сохтааст. Генезис ва таҳаввули ҳуқуқ табилии мансубияти меъёрии он бо нигоҳдошти мазмуну муҳтаво ва аслияташ собит менамояд, ки арзишҳое, ки замоне дар партави меъёрҳои ахлоқӣ, одатӣ анъанавӣ ва динӣ¹⁵⁵ ба низом дароварда мешуданд бо мурури замон иддае аз байн рафтанд, иддае

¹⁵³ Першиц, А.И. Проблемы нормативной этнографии [Текст] / А.И. Першиц // Исследование по общей этнографии. – М., 1979. – С.213.

¹⁵⁴ Халиков, А.Г. Хадис как источник мусульманского права [Текст] / А.Г. Халиков. – Душанбе: Шарки озод, 1998. – 151 с.

¹⁵⁵ Мисол: меъёрҳои фикҳи исломӣ, авастой, насрония, буддоия ва ғ.

худро дар мазмунҳои мухталиф нигоҳ доштанд¹⁵⁶ ва иддае гузариш ба унвонии меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ё ба дигаре содир карданд. Ҳамин тавр мо дар олами меъёрҳо як қонуниятҳои табдилёбӣ ва тағйирпазириро эҳсос менамоем. Ва олимони соҳаҳои мухталиф аз ҷанбаҳои худ ба ин масъала низ таваҷҷуҳи зарурӣ кардаанд¹⁵⁷.

Дар байни меъёрҳои иҷтимоӣ одат ва анъанаҳои ҳуқуқӣ¹⁵⁸ мавқеи назаррасро ишғол намуда, қаробат ва таъсири мутақобилаи ҳуқуқ ва анъанаро боз ҳам тақвият мебахшанд. Ҳар чанд, ки дар илми ҷомеашиносӣ ва мардумшиносӣ кӯшишҳои тафовутҳои семантикии анъанаро аз одат дарёфтанд вучуд дорад, вале ин мафҳумҳо якдигарро пурра мекунанд то сатҳе истиқлолияти якдигарро ҳифз менамоянд, аз ин рӯ ба андешаи мутахассисон инҳоро ҳам бо умумияту ҳам бо махсусиятҳои тафовутӣ бояд шинохт¹⁵⁹. Одатҳо ва анъанаҳои ҳуқуқӣ яке аз сарчашмаҳои қадимтарини ҳуқуқи башар мебошанд. Дар манотиқи гуногуни ҷаҳон онҳо таҳкурсии ташаккули ҳуқуқ буданд. Дар асоси онҳо қонунҳои аввалин тартиб дода мешуданд, аз қабилҳои қонунҳои Ману дар Ҳиндустон, ҳақиқати Рус дар давлати Рус ва дигарон. Дар Осиёи Марказӣ сарчашмаҳои динӣ амал мекарданд, масалан Авесто, Вандидод ва ғ. Дар давлати Сомониён одатҳо бо меъёрҳои ҳуқуқи мусулмонӣ якҷоя муносибатҳои ҷамъиятиро танзим мекунанд. Бо пешрафти ҷомеа дар натиҷаи ҳуқуқэҷодкунии давлат нақши одатҳои ҳуқуқӣ торафт маҳдудтар мегардад¹⁶⁰. Одатҳои ҳуқуқӣ гуфта он одатҳои менаманд, ки дар қонунгузорӣ мустақкам шудаанд. Одатҳо, албатта, дар ҷомеаи мо бисёранд ва ҷун меъёрҳои иҷтимоӣ муносибатҳои

¹⁵⁶ Буриев, И.Б. Масоили умумии назарияи ҳуқуқ ва давлат [Матн] / И.Б. Буриев. – Душанбе, 2003. – С.143.

¹⁵⁷ Полищук, Н.И. Эволюция идеи права и правовые отношения: вопросы теории и практики [Текст] / Н.И. Полищук. – СПб., 2005. – 270 с.

¹⁵⁸ Дар ин ҷо анъанаи ҳуқуқӣ ба маънии маҳдуд фаҳмида мешавад, сухан дар бораи он анъанасе, ки ҷавҳари ҳуқуқӣ дошта баъдан тавассути қонунҳо ба низом дароварда шудаанд. Дар илми ҳуқуқшиносӣ инчунин зерҳои мафҳуми анъанаи ҳуқуқ ба маънаи васеъ оилаи ҳуқуқӣ, ва ё як ҷаҳонбинии ҳосаи ҳуқуқии минтақаи муайян низ шинохта мешавад.

¹⁵⁹ Бондырева, С.К., Колесов, Д.В. Традиции. Стабильность и преемственность в жизни общества [Текст] / С.К. Бондырева, Д.В. Колесов. – М., 2004. – С.38-57.

¹⁶⁰ Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе, 2003. – С.358.

чамъиятиро танзим мекунанд. Вале танҳо одатҳои аз ҷониби давлат эътирофшуда (расмишуда) сарчашмаи ҳуқуқ мебошанд. Қонун ба одати ҳуқуқӣ бояд бевосита ишора намояд. Давлат танҳо он одатҳоро мустаҳкам (расмӣ) мекунад, ки ба манфиатҳои ҷомеа ва давлат ҷавоб медиҳанд. Одатҳои қуҳнаи зараровар, масалан, додани қалин, дуздидани арӯс ва ғайраро Қонун манъ мекунад. Дар Тоҷикистон одатҳои ҳастанд, ки бо анъанаҳои дини зардуштӣ ва ё ислом алоқаманданд. Давлатӣ эълон шудани идҳои Наврӯз, Қурбон ва Рамазон боиси шакли расмӣ гирифтани бисёре аз одату анъанаҳои гузаштаи мардуми тоҷик гардид. Вале онҳо бо назардошти меъёрҳои Конститутсия, алоҳусус, озолии виҷдон риоя мешаванд¹⁶¹.

Ҳамин тавр, таҳлилҳои илмии табиати меъёрҳои одатӣ, анъанавӣ ва ҳуқуқӣ моро водор менамояд андеша ронем, ки тағйиру таҳаввул ва таҷдиду тақомули онҳо дар масири таърих тибқи қонунҳои инкишофи ҷамъиятӣ сурат мегирад. Ин дидгоҳ дар илми ҳуқуқшиносӣ шиддати назарияи табартақсими меъёрҳои иҷтимоиро, ки онро илми шӯравӣ ва назарияи нормативизм дар заминаи назарияи ҳуқуқи тозаи Келзен¹⁶² ҷонибдорӣ мекард, то сатҳе заиф намуда имкон медиҳад, ки илми ҳуқуқшиносӣ ва амалияи қонунгузорӣ нисбатан озод ба таҳаввулоти ҷомеа назар намуда имкони рушди озодонаи афкор ва ҳаёти иҷтимоиро дар шароити тағйирёбанда таъмин намояд. Аз ин дидгоҳ илми ҳуқуқшиносӣ на танҳо мухторият ва мустақилияти ин навъи меъёрҳоро назди ҷомеаи шахрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд масъалагузорӣ намуда муносибат бо онҳоро ҳамчун ҷузъи мустақили ҷомеаи озод дар асосҳои паритетӣ масъалагузорӣ менамояд, инчунин вобаста ба шароит, истифодаи ин меъёрҳоро таҳти назорати давлатӣ ногузир ва амри воқеӣ доништа дар пасманзари ин амалҳо ҳам раванди муътадили рушди урфу одатҳо ва ҳифзи асолати онҳо ва ҳам манфиати шахрвандонро таъмин менамояд.

¹⁶¹ Ҳамон ҷо. – С.359.

¹⁶² Кельзен, Ганс. Чистое учение о праве [Текст] / Ганс Кельзен. – СПб.: 2015. – 542 с.

Аз ин нуктаи назар, эҳё ва таҷдиди табиати ҳукукии одату анъанаҳо ва маросими миллӣ аз вазифаҳои давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд махсуб мешавад. Давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд муваззаф аст, ки на танҳо ба урфу одат ва анъанаҳои миллӣ арҷгузорӣ намояд, инчунин вазифадор аст, ки тозагӣ ва ҳикмати фалсафии онҳоро дар шароити муосири густариши раванди ҷаҳонишавӣ ва муколамаи фарҳангҳо ҳифз намояд ва рушд диҳад. Дигар ин ки дар даврони муосири ҷаҳонишавии манфиатҳо ва гузариши давлатҳо аз як шакли идора ба дигараш, ки имкони осебпазирии ҳукуку озодиҳои инсон тавассути урфу одатҳои тобиши манфӣ гирифта бештар мегардад, давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд вазифадор аст, ки дар партави Конститутсияи худ барои ҳифзи ҳукуку озодиҳои инсон, ки онҳоро арзиши олий ҳисобидааст,¹⁶³ саъю кӯшиш намояд.

Таҳлили раванди таърихии рушди одату анъанаҳо ва мазмуни таркибии онҳо чи дар масири таърих ва чи дар замони муосир дар баробари навъи мустақили меъёрҳои иҷтимоии дорои муносибатҳои хоси иҷтимоӣ будан табиати ҳукукии онҳоро ҳамзамон вобаста ба шароит инкор наменамояд. Табиати ҳукукии онҳо махсусан дар шароите, ки онҳо бидуни назорати дурусту бошууруна бемайлони рушд карда, вориди паҳноҳои ҳукуқӣ мешаванд, бараъло зоҳир мегардад. Дар чунин сурат табиати ҳукукии танзими расму оинҳо на аз назари меъёри одатию анъанавӣ, балки ҳамчун усулҳои таъсиррасонии ҳукуқӣ, ки бо мақсади ҷимояи мустақилияти ҳукукии арзишҳои ҳукуқӣ рӯи қор омадааст, масъалагузорӣ мегардад. Яъне аз доираи худ баромадани урфу одат ва анъанаҳо ва даҳолати бемавқеи онҳо ба вазъи зиндагӣ ба объективан зарурати танзиму ислоҳи ҳукуқӣ–давлатии онҳоро ба миён меорад. Ҳамин тавр дар баробари махсусияти ғносеологӣ ва онтологии табиати ҳукукии меъёрҳои анъанавӣ мо сифати зоҳирии табиати ҳукуқиро касб кардани анъанаҳоро мушоҳида менамоем, ки он аз васеъшавии номақбули худӣ анъана ва маросим сарчашма гирифта, худро зеро

¹⁶³ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ) [Матн]. – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.

таъсиррасонии ҳуқуқ қарор медиҳад. Ҳар давлате, ки тавассути қорҳои тарғиботӣ аз иҷрои ислоҳи вазъ набаромад маҷбур мешавад воситаи нисбатан мукамал, аз ҷониби дигар борҳо истифодашудаи ҳуқуқиро истифода намояд. Бо чунин амалҳо мо аз таҷрибаи ислоҳоти Солон, Клисфен, Куруш, Муҳаммад, Пётри I ва дигарон шинос ҳастем. Ин амал дар замони муосир ҳам аз назари давлати адолатнок, ҳам аз назари давлати демократӣ ва ҳам аз назари қонуни ҳуқуқӣ бо мақсадҳои муайян ва дар радифи аниқ ҷоиз ва ногузир аст.

2.2. Сарчашмаҳои танзими анъана, ҷашн ва маросим дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ

Чи тавре ки аз таҳлили мухтасари низоми анъанаҳо ва ҷашну маросими миллии тоҷикон натиҷа гирифтани мумкин аст, баъзе аз анъанаву маросиме, ки дар атрофи падидаҳои нисбатан мубрам ва қонунманди ҳаёт ва муносибатҳои ҷамъиятӣ, масалан, ҷашнҳои Наврӯзу Сада ва Меҳргон, маросими марбут ба ташкили оила ва муносибатҳои оилавӣ, меҳнатӣ–хоҷагидорӣ, давлатдорӣ, диндорӣ в ғ. ташаккул ёфтаанд, собиқаи ниҳоят тӯлонии таърихӣ дошта, ҳанӯз дар Авесто ва дигар сарчашмаҳо ва ёдгориҳои хаттии фарҳанги тоисломии мардуми ориёитабор ба масъалаи танзими ҳуқуқи онҳо таваҷҷуҳ зоҳир карда шудааст. Қисмати дигари анъанаҳо ва ҷашну маросим, масалан, рӯзадорӣ дар моҳи шарифи Рамазон, идҳои Фитр ва Қурбон ва даҳҳо расму ойинҳо, урфу одатҳо ва хурофоти дар байни мардум ривочёфтаи бо онҳо алоқаманд, дар давраи исломӣ пайдо шудаанд. Аз ин лиҳоз, дар ин фасли рисола мо бо вазъи ҳуқуқи аз лиҳози таърихӣ қадимтарин ва муҳимтарин анъанаҳо ва ҷашну маросими милливу динии тоҷикон дар давраҳои қадим ва асримиёнагӣ мухтасар шинос шуда, баъдан ба масъалаи танзими онҳо дар замони муосир рӯ меорем.

Ба ин ҳақиқат, ки аҷдоди этникии миллати мутамаддини тоҷик, яъне суғдиҳову бохтариҳо, хоразмиҳову фарғонагиҳо ва умуман ориёиҳои қадим,

хазор сол қабл аз зуҳури ислом соҳиби низоми мукаммали динӣ-ҳуқуқӣ бо номи ҳуқуқи зардуштӣ буданд, имрӯз ҳеҷ як муҳаққиқу муаррихи солимфикр ва ҷӯёи ҳақиқату адолати таърихӣ шубҳа намекунад. Олими ҳуқуқшиноси тоҷик А.Ғ. Холиқзода ханӯз дар соли 2005 китоби арзишмандеро бо номи «Низоми ҳуқуқи зардуштӣ»¹⁶⁴ бо забони русӣ таълиф намудаанд, ки дар он таълимоти ҳуқуқи зардуштиро дар заминаи таҳлилҳо ва муқоисаҳои мӯшиқонаи сарчашмаҳои хаттии дини зардуштӣ ва адабиёти илмӣ бо он алоқаманд ба таври низомнок шарҳу тавзеҳ додааст.

Бояд эътироф намуд, ки асари номбурдаи устод бидуни ҳеҷ гуна муболиға ва муҳобот, яке аз беҳтарин, арзишмандтарин ва комилтарин китобҳои муосири илмӣ роҷеъ ба мазмуну мундариҷаи ҳуқуқи зардуштӣ ва сарчашмаҳои он мебошад, ҳамчуноне ки ин нуктаро як қатор олимони маъруфи ватаниву хориҷӣ дар тақризҳои худ таъкид кардаанд. Зимни баррасии мавзӯи дар ин фасли рисола таҳқиқшаванда, дар қатори дигар асарҳои илмӣ марбут ба ин мавзӯъ, аз осори устод Холиқзода А. Ғ.¹⁶⁵ ба ҳайси сарчашмаи усулӣ ва назариявӣ истифода бурда шудааст.

Сарчашмаҳои ҳуқуқи танзими анъана ва ҷашну маросими тоисломии тоҷиконро таълимот ва меъёрҳои тавсияҳои ҳуқуқи дини зардуштӣ ташкил медиҳанд, ки онҳо дар матни Авесто¹⁶⁶, Ардавирифнома¹⁶⁷, Бундаҳишн¹⁶⁸, Додистони менуи хирад¹⁶⁹, Вандидод¹⁵¹, Андарзҳои Адурбод, фарзанди

¹⁶⁴ Халиков, А.Г. Правовая система зороастризма [Текст] / А.Г. Халиков. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – С.250.

¹⁶⁵ Холиқзода, А.Ғ. Ганҷинаи афкори сиёсӣ ва ҳуқуқи тоҷикон [Матн] / А.Ғ. Холиқзода. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 488 с.

¹⁶⁶ Авесто. Кухантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ [Матн] / Гузориш ва пажӯҳиши Ҷалили Дӯстхон. – Душанбе: Қонуният, 2001. – 280 с; Авеста. Избранные гимны [Текст] / перев. с авестийского и коммент. проф. И.М. Стеблин-Каменского. – Душанбе: Адиб, 1990. – С.150.

¹⁶⁷ Ардавирифнома. Биҳишт ва дӯзах дар ойини маздоясно [Матн] / пешгуфтор ва тарҷумаи Раҳим Ориф. – Тӯс, 1372. – С.29.

¹⁶⁸ Зороастрийские тексты. Суждения Духа разума (Дадестан-и меног-и храд) [Текст]: Сотворение основы (Бундаҳишн) и другие тексты; Перевод / Рос. акад. наук, Отд-ние истории, С.-Петербург. фил. Ин-та востоковедения; Изд. подгот. О.М. Чунаковой. – М.: Вост. лит., 1997. – С.140.

¹⁶⁹ Дадестан-е меног-е храд (Суждения Духа разума) [Текст] / Зороастрийские тексты. Изд. подгот. О.М. Чунаковой // Памятники письменности Востока. CXIV. – М.: Изд. фирма Востока РАН, 1997. – С.10-138.

Меҳраспанд¹⁷⁰, Андарзҳои Бузургмеҳр¹⁷¹, Шойиста ва ношойиста¹⁷² ва ёдгориҳои дигари хаттии аз даврони бостон ба мо меросмонда дарҷ ёфтаанд.

Дар байни ин сарчашмаҳо муҳимтарин ва арзишмандтаринашон Авесто – китоби муқаддаси дини зарушті ба шумор меравад, ки принципҳои ҳуқуқи зардушті аз он маншаъ мегиранд. Аз ҷумла, аксарияти урфу одатҳо ва анъанаҳои ҳуқуқии марбут ба издивоҷу оиладорӣ, ки дар Осиёи Миёна ва Эрони бостонӣ дар байни мардуми ориёитабор маълум ва мунташир буданд, аз ҳамин сарчашмаи динӣ–ҳуқуқӣ маншаъ мегиранд.

Авесто нахустин ва қадимтарин сарчашмаи ҳуқуқ мебошад, ки дар бораи вазъи ҳуқуқии оила ва муносибатҳои оилавӣ дар Осиёи Миёна ва Эрони бостон маълумот медиҳад¹⁷³. Дар он ба масъалаи бастанӣ шартномаи никоҳ, ҳифзи ҳуқуқи фарзандон, шароити бекор карда шудани шартномаи никоҳ, муносибатҳои молумулкии ҳамсарон ва як қатор масоили дигари ҳуқуқи оилавӣ, ки имрӯз низ мубрам мебошанд, таваҷҷуҳи зиёде зоҳир карда шудааст. Ҷуноне ки таҳлили меъёрҳои ҳуқуқии Авесто нишон медиҳад, шумораи назарраси принципҳои меъёрҳои танзимкунандаи муносибатҳои оилавӣ ва ниҳодҳои ҳуқуқи оилавӣ, ки дар Авесто дарҷ гардидаанд, дар қонунгузориҳои муосири Тоҷикистон низ тасдиқ ва танзими худро пайдо намудаанд¹⁷⁴.

Дар Авесто зарурати бастанӣ шартномаи никоҳ, риояи ҳуқуқи уҳдадориҳои оилавӣ аз ҷониби ҳамсарон, ҳифзи ҳуқуқи фарзандон ва ғ. хеле муфассал шарҳу тавзеҳ дода шудаанд. Дар қуҳантарин қисмати Авесто, ба истиснои Вандидод, 13 меъёри танзимкунандаи муносибатҳои оилавӣ ва

¹⁷⁰ Наставления Адурбада, сына Махраспанда [Текст] / Изведать дороги и пути праведных. Пехлевийские назидательные тексты. Введ., транскрипция тестов, перев., коммент., глоссарий О.М. Чунаковой // Памятники письменности Востока. CXIV. – М.: Наука, 1991. – С.77-82.

¹⁷¹ Наставление (памятка) Бузургмихра [Текст] / Изведать дороги и пути праведных. Пехлевийские назидательные тексты. Введ., транскрипция тестов, перев., коммент., глоссарий О.М. Чунаковой // Памятники письменности Востока. CXIV. – М.: Наука, 1991. – С.86-93.

¹⁷² Шайаст-на-шайаст [Текст] / Зороастрийские тексты. Изд. подгот. О.М. Чунаковой // Памятники письменности Востока. CXIV. – М.: Изд. фирма Восточная литература РАН, 1997. – С.312-318.

¹⁷³ Муминджанов, Х.Х. Философские проблемы зороастризма [Текст] / Х.Х. Муминджанов. – Душанбе: Нодир, 2000. – 243 с.

¹⁷⁴ Масалан, никоҳ, шартномаи никоҳ, таххиси зурриёти фарзанд, сарпарестӣ ва як зумра ниҳодҳои дигаре, ки дар Авесто таъйин ва танзим шудаанд, дар замони муосир низ дар танзими муносибатҳои оилавӣ нақши асосиро иҷро мекунанд.

никоҳ дарҷ гардидаанд. Ин меъёрҳо ба масоили никоҳ, тарбияи аъзои ноболиғи оила, маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои зан ва шавҳар тибқи масъулият уҳдадорихои оилавии ҳар кадоми онҳо ва ғ. бахшида шудаанд. Дар Вандидод, ки навад ғоизи меъёрҳои дар он вучуддошта ҳуқуқӣ мебошанд, 37 – адади меъёрҳои мураккаб ва соддаи он аз меъёрҳои бевосита ба масъалаи танзими муносибатҳои оилавии ҳамсарон бахшидашуда иборатанд. Ҳарчанд, ки Вандидод дар муқоиса бо сарчашмаи ҳуқуқи исломӣ аз назари манбаъ ва шаклгирӣ тафовут дорад, аммо аз назари пурра кардани низоми ҳуқуқӣ то андозае ҳамон нақшро дар низоми ҳуқуқи зардуштӣ бозидааст, ки ҳадис дар оилаи ҳуқуқи исломӣ. Дар ин китоб, ки мазмунан тафсири васеътари таълимоти ҳуқуқи Авесто мебошад, масъалаи ўҳдадорихои муштараки волидон дар таълиму тарбия ва парвариши фарзандон, ҳифзи ҳуқуқҳои фитрии тифле, ки ҳанӯз дар батни модар аст, ҳифзи ҳуқуқи занони ҳомила дар давраи ҳомилагӣ ва баъди таваллуд кардани тифл, масоили тарбия, тағзия ва таълими фарзандону занон ва ғ. дар асоси таълимоти Авесто ҳаматарафа шарҳу тавзеҳ дода шудаанд. Аз таҳлили мазмуни Авесто ва дигар сарчашмаҳои ҳаттии ҳуқуқи зардуштӣ ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки дар ин сарчашмаҳо ниҳоди издивоҷ ё ин ки никоҳ ҳамчун як омили муҳими рушди ҷомеаи маздопарастон (зардуштиён) эътироф шудааст. Вале дар зардуштияи ибтидоӣ бастанӣ шартномаи никоҳ ба таври императивӣ ҳатмӣ набуда, ихтиёран риоя мешудааст. Танҳо дар солҳои салтанати Анўшервони Одил никоҳ ба ҳайси як уҳдарории умумӣ ҳукми қонунро гирифтааст. Аз ҳамин давра сар карда, ҳар касе ки ба синни балоғат мерасид, ўро барои издивоҷ кардан муваззаф ва маҷбур мекарданд ва касеро, ки барои издивоҷ кардан шароит ва имконият надошт, ба ў аз ҳисоби ҳазинаи шоҳ кумаки молиявӣ, яъне издивоҷпулӣ расонида мешуд¹⁷⁵.

Аз матнҳои қуҳантарин қисмати Авесто маълум мешавад, ки яке аз шартҳои зарурии таъсиси оила – пайрави дини маздоясной будани

¹⁷⁵ Рашшод, М. Фалсафа аз оғози таърих [Матн] / Муҳаммад Рашшод. – Душанбе: Ирфон, 1990. – С.114.

издивочкунандагон маҳсуб мешуд. Барои дурустии ин андеша аз Авесто мисоли зеринро овардан мумкин аст: «Ҳой, Пуричистаи Спитамон! Духтари хурдии Зардушт! Маздо ба ту мардеро ҳадя мекунад, ки ӯ ба Маниши Нек ва Аша содиқ аст! Хуб биандеш ва агар розӣ бошӣ, инро бо забон тасдиқ кун!» (Ясно: гоҳи 53, бандҳои 3–5). Ба ақидаи Ҳошим Розӣ ва муҳаққиқони дигари Авесто, дар ин мисол хитоби Зардушт ба духтараш Пуричаспа, ки бояд ба Ҷомосп (яке аз дарбориёни шоҳи каёнӣ Гӯштосп) ба шавҳар барояд, оварда шудааст.¹⁷⁶

Ҳамин тариқ, Зардушт бо ин суҳанони худ, ки пеш аз ба шавҳар додани духтараш дар хитоб ба ӯ гуфта буд, илова бар таъкиди зарурати никоҳ, якчанд қоидаи дигари марбут ба бастанӣ шартномаи издивочро муайян кардааст. Тибқи қоидаи якум, ба шавҳарӣ мардеро интиҳоб мекарданд, ки пайрави дини маздой ва ба он дин содиқ буд. Шавҳаршавандаро падари духтар интиҳоб мекард, ки ин аз тобеи ҳукму иродаи падар будани духтар гувоҳӣ медиҳад. Муҳаммад Рашшод хусусиятҳои ҳукуқи оилавии зардуштиро таҳқиқ намуда, ба чунин хулоса омадааст, ки дар ҷомеаи маздопарастон ҳам ҷавонписар ва ҳам ҷавондухтар дар масъалаи хонадоршавӣ қомилан мутеи хосту интиҳоби падар буданд. Алаҳхусус, духтарон, танҳо бо розигии падар ва танҳо ба ҳамон шахсе ба шавҳар баромада метавонистанд, ки он шахсро падар интиҳоб карда буд. Агар духтар бе розигии падар номзади худро интиҳоб намуда ба шавҳар мебаромад, ҳамчун «худсарзан» мавриди таънаву маломати атрофиён қарор мегирифт ва аз ҳукуқи мерос маҳрум мешуд ва дар хонаи худ низ ҳеҷ гоҳ ба мартабаи «подшоҳзан», яъне завҷаи қомилҳуқуқ намерасид¹⁷⁷.

Дар ҷомеаи тоисломии Осиёи Миёна ва Эрони бостон мақому мартабаи наварӯс дар хонаи шавҳар аз ирода ва хости падарарӯс вобаста буд. Муҳаққиқон зимни таҳқиқи давраҳои баъдии рушди дини зардуштӣ, ки дини

¹⁷⁶ Авесто. Куҳантарин ганҷинаи мактуби Эрони Бостон / Тарҷума ва пажӯҳиши Ҳошим Розӣ. - Техрон, 1379. – С. 146.

¹⁷⁷ Рашшод, М. Фалсафа аз оғози таърих [Матн] / Муҳаммад Рашшод. – Душанбе: Ирфон, 1990. – С.115.

расмии Эрони Сосонӣ маҳсуб мешуд ва дар Осиёи Миёна низ густариш ёфта буд, боз як принсипи ҳукуқи оилавии давраи тоисломиро ошкор намудаанд, ки тибқи он издивоҷ на ин ки танҳо дар қолаби як дин, балки дар қолаби танҳо як табақаи диндорон мумкин буд¹⁷⁸. Масалан, дар давраҳои аввали салтанати Сосониён, яке аз шартҳои издивоҷ – фарзандони хонаводаҳои мансуб ба як табақаи иҷтимоӣ будани издивоҷкунандагон ба шумор мерафт¹⁷⁹.

Чи тавре ки А.Ғ. Холиқзода қайд мекунад, чунин маҳдудкунӣ, яъне дар доираи пайравони як дин ва намояндагони як табақаи иҷтимоӣ барпо кардани оила на танҳо дар ҳудуди Тоҷикистон ба таври васеъ татбиқ мешуд, балки ин маҳдудиятро аксарияти мутафаккирони асримиёнагӣ, ҳатто равшанфикрони асри XIX ҳамчун як шарти одилона ва қобили қабули издивоҷ тасдиқ ва эътироф мекарданд¹⁸⁰. Масалан, равшанфикри маъруфи асри XIX Абдурауфи Фитрат дар асри худ «Оила ва мушкилоти он» зимни шарҳи масъалаи интиҳоби арӯс таъкид мекунад, ки мард ҳангоми интиҳоб бояд ба молу сарват, табақа, ҳусну ҷамол ва ахлоқу имони завҷаи ояндааш таваҷҷуҳ зоҳир намояд¹⁸¹. Дуввум, никоҳ танҳо баъди розигии ҳудро баён кардани арӯшаванда, аниқтараш, баъди бо забон розигии ҳудро тасдиқ кардани арӯшаванда ҳукми қонунӣ мегирифт. Ин шарти никоҳ аз мазмуни ҳамаи хитобаи Зардушт ба духтараш Пуричаспа маншаъ мегирад, ки болотар зикр гардид. Ҳамин тавр, маълум мешавад, ки дар Авесто принсипи озодии никоҳ ва издивоҷ тарғиб шудааст. Пас, ин ҷо саволе пайдо мешавад, ки анъанаи бе розигии духтарон, бо хосту иродаи волидон ба шавҳар додани онҳо, ки имрӯз низ дар Тоҷикистон маъмул аст, аз кучо, аз кадом сарчашма маншаъ мегирад? Дар низоми ҳукуқи мусулмонӣ низ принсипи озодии издивоҷ ба

¹⁷⁸ Ин принцип аз мазмуни Авесто (Ясно, гоҳи 53, бандҳои 3-5) маншаъ гирифта буд ва дар давраҳои охири салтанати Сосониён аз эътибор соқат карда шудааст.

¹⁷⁹ Периханян, А.Г. Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды [Текст] / А.Г. Периханян. – М.: Наука, 1983. – С.86.

¹⁸⁰ Халиков, А.Г. Правовая система зороастризма [Текст] / А.Г. Халиков. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – С.153-154.

¹⁸¹ Табаров, С. Оила ва вазифаҳои хонадорӣ аз назари Абдурауфи Фитрат [Матн] / С. Табаров. – Душанбе, 2003. – С.25.

таври қотей ва хеле равшан эълон шудааст: «Издивоч бо зан, қабл аз суҳбат кардан бо ӯ ва гирифтани розигии ӯ манъ аст, зани болиғу оқила (дар масъалаи издивоч) озод ва соҳибихтиёр аст»¹⁸².

Ҳамин тариқ, маълум мегардад, ки дар низомҳои ҳукукии зардуштӣ ва мусулмонӣ принципи озодии никоҳ ва издивоч ҳам барои мардҳо ва ҳам барои занҳо баён гардидааст. Аз ин рӯ, анъанаи зӯран ва ғайриихтиёрӣ ба шавҳар додани духтарон аз сарчашмаҳои динӣ–ҳуқуқӣ не, балки аз ҳамон суннати патриархалии тобеи ҳукму иродаи сарвари хонавода, яъне шавҳар ва падар будани занону фарзандон ва ҳуқуқу озодиҳои онҳо маншаъ мегирад.

Дар даврони тоисломӣ сарварони ду оила пешакӣ бо ҳам мулоқот карда, дар бораи хонадоркунии фарзандони худ машварат мекарданд. Ин анъанаи қадима имрӯз низ дар байни тоҷикон маъмул аст ва «хостгорӣ» номида мешавад. Дар Вандидод (фргарди 4, қиси 2, сатри 44) чунин қоида дарҷ ёфтааст: «Вақте ки ду бародари ҳамдин дар бораи додани мол ё гирифтани арӯс аз он оила, ё гирифтани маълумот шартнома мебанданд, бояд хоҳишу талаботи онҳоро қонун созанд»¹⁸³. Тибқи ин қоида, мулоқоту маслиҳат ва розигии пешакии волидони издивочкунандагон ва қонун сохтани шартҳову талаботи тарафҳо яке аз шартҳои муҳиме мебошад, ки баъди иҷрои он никоҳ ва издивоч мумкин мегардад. Аз ин рӯ, эҳтимолан гуфтан мумкин аст, ки қоидаи мазкур як маншаи қадимаи анъанаи имрӯзаи хостгорӣ мебошад.

Дигар анъанаи қадимае бо ниҳоди никоҳ алоқаманд, ки дар Осиёи Миёна ва Эрон дар байни қавму қабилаҳои ориёӣ вучуд доштааст, дар он ифода меёбад, ки сарварони ду оила ҳанӯз аз синни кӯдакӣ ва наврасии фарзандонашон барои хонадор кардани онҳо бо ҳам аҳду паймон мебастанд. Эҳтимол меравад, ки ин анъана ҳанӯз дар даврҳои нисбатан қадим, то замони дар Осиёи Миёна ва Эрон суқунат ихтиёр намудани қабилаҳои ориёӣ,

¹⁸² Ин ҳадисро Абдулҳақи Деҳлавӣ дар китоби “Мушкоти шариф” зикр кардааст. Ниг.: Деҳлавӣ, Абдулҳақ. Мушкоти шариф [Матн] / А. Деҳлавӣ. – Лакҳнав, 1279. – С.39.

¹⁸³ Авесто. Кухантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ [Матн] / Гузориш ва пажӯҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ. – Душанбе: Қонуният, 2001. – С.445.

дар байни аборигенҳои ин сарзамин вучуд доштааст. Ба андешаи Алиакбари Мазохирӣ, анъанаи мазкурро форсҳо аз мардуми маҳаллӣ дар ҳудуди Эрони имрӯза қабул карда буданд¹⁸⁴. Дар ҳар сурат, ин анъана дар ибтидои асрҳои миёна дар байни зардуштиён хеле маъмул гардида буд. Дар баъзе ҳолатҳо чунин аҳду паймонҳо дар синни 2–3 солагии фарзандон баста мешуданд. Дар байни мардуми ноҳияҳои ҷанубӣ ва шимолии Тоҷикистон низ як одати паймонбандии бо ҳамин анъанаи қадим монанд бо номи «гаҳворабахш» вучуд дорад. Чуноне ки олимони этнограф М.С. Андреев, О.С. Сухарева ва Н.А. Кисляков дар таҳқиқоти худ хабар додаанд, ин анъана дар ибтидои асри XX дар ноҳияҳои кӯҳии Тоҷикистон ва то солҳои 60–уми асри XX дар навоҳии ҳамворзамини кишвар хеле ривоч дошт¹⁸⁵.

Дар деҳаи Сангвор, – иттилоъ медиҳад муҳаққиқ Н.А. Кисляков, – дар соли 1932 нисфи кӯдакони синни томақтабӣ аллакай гаҳворабахш шуда буданд¹⁸⁶. Алиакбари Мазохирӣ иттилоъ медиҳад, ки дар Эрони бостон баъзан чунин ҳам воқеъ мешуд, ки ҳанӯз то таваллуд шудани тифлон волидони онҳо барои хонадоркунии онҳо паймон мебастанд¹⁸⁷. Дар Тоҷикистон низ, чуноне ки дар ин бора И. А. Кисляков дар асари худ хабар медиҳад, то гузаштаи наҷандон дур айнан чунин анъана вучуд доштааст¹⁸⁸. Сабаби дар навоҳии кӯҳсори Тоҷикистон то ибтидои асри XX боқӣ мондани анъанаи паймонбандии қабл аз таваллуд ва то рӯзҳои мо омада расидани анъанаи «гаҳворабахш» – ро олимони ба таври гуногун таҳмин мезананд. Дар бораи сабаби пайдоиши анъанаи «гаҳворабахш» мо андешаи олимони Н.А.

¹⁸⁴ Мазохирӣ, А. Хонаводаи эронӣ дар рӯзгори пеш аз ислом [Матн] / Алиакбар Мазохирӣ; муаллифи тарҷума аз фаронсавӣ ба форсӣ Абдуллоҳ Таваккул. – Техрон: Қатра, 1373. – С.40-41.

¹⁸⁵ Андреев, М.С. Таджики долины Хуф (верховья Аму-Дарьи) [Текст] / М.С. Андреев. – Сталинабад: Изд. АН Тадж. ССР, 1958. – Вып.2. – С.120-128; Сухарева, О.А. Мать и ребенок у таджиков [Текст]: обряды и представления, связанные с материнством и младенчеством у таджиков г. Самарканда и кишлаков Канибадама и Шахристана / О.А. Сухарева // Иран. – Л.: Издательство АН СССР, 1929. – Т.3. – С.107-154; Кисляков, Н.А. Семья и брак у таджиков [Текст]: по материалам конца XIX-начала XX вв. М.,-Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – С.74-76.

¹⁸⁶ Кисляков, Н.А. Семья и брак у таджиков [Текст]: по материалам конца XIX-начала XX вв. М.,-Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – С.76.

¹⁸⁷ Мазохирӣ, А. Хонаводаи эронӣ дар рӯзгори пеш аз ислом [Матн] / Алиакбар Мазохирӣ; муаллифи тарҷума аз фаронсавӣ ба форсӣ Абдуллоҳ Таваккул. – Техрон: Қатра, 1373. – С.41.

¹⁸⁸ Кисляков, Н.А. Семья и брак у таджиков [Текст]: по материалам конца XIX-начала XX вв. М.,-Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – С.75.

Кисляков ва Ю. Ёкубовро тарафдорӣ мекунем, ки сабаби ин анъанаро дар дӯстиву шиносоии волидон дидаанд¹⁸⁹.

Яке аз сабаби дигари муттасилияти ин қабил анъанаҳои зардуштӣ дар давраи исломӣ даркушодагиву таҳаммулпазирии мазҳаби ҳанафӣ дар муносибат бо урфу одатҳои гузашта мебошад, ки ин хислатро мо аз мазмуни ҳадиси зерини Пайғамбари ислом дарк карда метавонем: «Шартномаи никоҳ тибқи урфу анъана баста мешавад».¹⁹⁰ Ҳамин ҳадис минбаъд дар низоми ҳуқуқи исломӣ ба ҳайси яке аз принципҳои ҳуқуқи издивоҷ ва ташкили оила коим гардид ва тавассути усули қиёс барои ба низоми ҳуқуқи исломӣ ворид гардидани анъанаҳо, урфу одатҳои халқу миллатҳои ба ислом гаравида (форсҳо, тоҷикон, туркҳо ва ғ.) роҳи васеъ кушод. Дар натиҷа, ниҳоди хостгорӣ ва соири анъанаҳои зардуштӣ, ки бо шарияти исломӣ ихтилоф надоштанд, ба меъёрҳои ҳуқуқӣ табдил ёфтанд.

Мувофиқи баъзе меъёрҳои Авесто ҳам барои мард ва ҳам зан дар синни 15–солагӣ бояд издивоҷ кунанд. Вале дар сарчашмаҳои дигари ҳуқуқии зардуштӣ, алалхусус, ривоятҳо барои издивоҷи марду зан як синни муайян муқаррар карда нашудааст. Дар аксарияти ривоятҳо барои мардони синни издивоҷ, мисли таълимоти Авесто, 15–солагӣ мебошад, вале духтарон хеле барвақттар ба синни издивоҷ мерасанд. Масалан, ба андешаи Ю.Ёкубов, дар аксарияти ривоятҳо синни аз ҳама мувофиқ барои издивоҷ карданашон 12–14–солагӣ мебошад, вале аз синни 9–солагӣ онҳоро ғотиҳа кардан мумкин аст¹⁹¹. Бояд таъкид намуд, ки аз давраҳои қадим дар раванди рушди муносибатҳои оилавӣ навъҳо ва шаклҳои гуногуни никоҳ ва издивоҷ ташаккул ёфтаанд. Дар таърихи ҳуқуқи хонаводагӣ таснифи никоҳ аз рӯи дараҷаи қаробати субъектҳои никоҳ аз ҳама бештар ҷонибдорони худро дорад, ки тибқи он ҳанӯз дар давраҳои қадим панҷ навъи никоҳ дар байни

¹⁸⁹ Кисляков, Н.А. Семья и брак у таджиков [Текст]: по материалам конца XIX-начала XX вв. М.,-Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – С.75; Якубов, Ю. Брачные обычаи таджиков в Согде [Текст] / Ю. Якубов. – Душанбе: Сурушан, 2002. – С.9.

¹⁹⁰ Деҳлавӣ Абдулҳақ. Шарҳи Мишкоти Шариф [Матн]: дар 4 ҷилд / Абдулҳақ Деҳлавӣ. – Лакнав, 1907. – Ҷ.1-2. – С.54.

¹⁹¹ Якубов, Ю. Брачные обычаи таджиков в Согде [Текст] / Ю. Якубов. – Душанбе: Сурушан, 2002. – С.8.

мардум маъмул будааст: никоҳи эндогамӣ – бо ҳам хонадоршавии узви як оила ё хешовандони наздик; никоҳи экзогамӣ – издивоҷ бо намояндаи қабила ё авлоди дигар; левират – издивоҷи арӯсшавандаи домоди ғавтида бо бародари домоди ғавтида; никоҳи кроскузени – издивоҷ бо духтари тағо ё бо духтари амма; никоҳи ортокузени – издивоҷ бо духтари амак ё духтари хола¹⁹². Мутобиқи ахбори сарчашмаҳо ва ақоиди муҳаққиқон, дар давраи тоисломӣ дар Осиёи Миёна ва Эрони Бостон ҳамаи ин панҷ навъи никоҳҳо маъмул будаанд. Олимони этнограф муайян кардаанд, ки дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941–1945) аз сабаби ҳалок шудани ҳазорон нафар ҷанговарони тоҷик дар майдони набард зидди фашистони олмонӣ ва камшумор шудани мардҳо, дар баъзе ноҳияҳои кишвар як навъ никоҳи монанд ба левират маъмул шуда буд, ки дар замони шӯравӣ то дер замоне идома дошт. Ин анъана танҳо дар байни мардуми тоҷик не, балки умуман дар байни ҳамаи халқу миллатҳои мусулмони Осиёи Миёна ва Қазоқистон паҳн гардида буд¹⁹³. Дар сарчашмаҳои таърихӣ дар бораи дар давраи қадим дар Осиёи Миёна ва Эрон дар байни хонадони шоҳон ва ашрофон маъмул будани никоҳи эндогамӣ иттилооти ғаровоне дода шудааст. Иттилои ҳаким Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» дар бораи дар бораи ҳамзистии шоҳ Баҳман бо духтараш Ҳумой, муҳаққиқ Муҳаммад Рашод – дар бораи хонадоршавии Камбис бо холааш, Геродот – дар бораи ҳамхобагии Камбис бо духтараш Атоса, Ктесий – дар бораи ҳамхобагии маликаи сакоиҳо Зарина бо бародараш Кидрой ва ғ.,¹⁹⁴ барои исботи ин андеша мисол шуда метавонанд. Дар баробари ин далелҳои дигаре низ мавҷуданд, ки баръакс, ин андешаро рад мекунанд. Масалан, дар «Шоҳнома», ҳангоме, ки Сиёвушро тухмат мекунанд, ки ӯ бо модарандараш Судоба ишқварзӣ ва кӯшиши ҳамхобагӣ карданӣ будааст, бо амри шоҳ, Сиёвуш барои собит намудани бегуноҳии худ аз даруни кӯҳи оташи сӯзон мегузарад. Ин мисол гувоҳӣ медиҳад, ки никоҳи

¹⁹² Халиков А.Г. Указ. работа. – С.173-174.

¹⁹³ Кисляков, Н.А. Очерки по истории семьи и брака у народов Средней Азии и Казахстана [Текст] / Н.А. Кисляков. – М.: Наука, 1969. – С.158.

¹⁹⁴ Аминҷонов, А. Хусусиятҳои ташаккул ва инкишофи институтҳои асосии оилавӣ-ҳуқуқӣ дар таърихи ҳуқуқи халқи тоҷик: давраи ҳуқуқи зардуштӣ ва мусулмонӣ [Матн]: автореф. номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ / А. Аминҷонов. – Душанбе, 2018. – 30 с.

эндогамӣ дар байни шоҳони қадими эрониву тӯронӣ дар баробари тарафдорон, инчунин, муҳолифони худро низ доштааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон никоҳи эндогамӣ, ҳамчун як падидаи зишту ғайриахлоқӣ ва аз нуқтаи назари илми тиб барои генофонди миллат зарарнок қатъиян манъ аст. Мутобиқи қисми 2-юми моддаи 14-и Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Никоҳи байни бародарону хоҳарони ҳамхун ва ӯғай (бо фарзанди падарандар ё модарандар) иҷозат дода намешавад». Умуман, аз панҷ навъи никоҳи зардуштӣ, ки дар боло зикр шудаанд, никоҳи эндогамӣ ҳамчун амали ғайриахлоқӣ манъ шудааст. Дар бораи никоҳи левират дар қонунгузорӣ чизе гуфта нашудааст, аммо онро аҳли ҷомеа амали зишту манхус инкор шуморида, рад мекунанд. Аммо се навъи дигари никоҳҳои зикршуда ҳамчун омилҳои рушди ҷомеа эътироф шудаанд ва мутобиқ бо риояи меъёрҳои ҳуқуқӣ анҷом додани онҳо ба таври ихтиёрӣ иҷозат дода шудааст. Ҳамин тариқ, Эрон ва Осиёи Миёнаи то исломӣ гаҳвораи анъанаҳо ва ҷашну маросимҳои зиёде ба шумор мерафт, ки муҳимтарини онҳо ҷашнҳои Наврӯз, Сада ва Меҳргон мебошанд. Ҳаким Фирдавсӣ дар «Шоҳнома»-и безаволи худ устураҳои қадимаи таърихи пайдоиши ҳар қадами ин ҷашнҳоро бо як лаҳни зебо тараннум карда, чӣ гуна бо шукӯҳу шаҳомат таҷлил шудани ин ҷашнҳоро тасвир кардааст. Ин ҷашнҳо дар ҳудуди Тоҷикистон ва дигар кишварҳои форсизабон дар давраи исломӣ низ мисли «гаҳворабахш», хостгорӣ, паймони издивоҷ, шартномаи никоҳ ва як сисила урфу одатҳои дигари даврони бостон маҳфуз монда, аз ҷониби мардум ҷашн гирифта мешуданд. Сабаби маҳфуз мондани ҳамаи ин анъанаҳо ва ҷашну маросими бостонӣ дар замони ислом, тибқи андешаи Холиқзода А.Ғ. мавҷуд будани хусусияти либералӣ дар фарҳанги мазҳаби ҳанафӣи ислом мебошад¹⁹⁵.

¹⁹⁵ Халиков А.Ғ. Указ. работа. – С.159-160.

2.3. Танзим ва таҳаввули анъана ва ҷашну маросим дар партави сарчашмаҳои ҳуқуқи мусулмонӣ

Ислом дар минтақае зухур кард, ки анъана, расму оинҳо асоси муносибатҳои ҷамъиятӣ ба ҳисоб мерафт. Анъана ва суннати қабилавӣ ҳукми конун ба худ гирифта, муносибати байни аъзоёни авлоду қабилахоро ташкил медод. Дар чунин шароит пайдо шудани ислом бо таълимот, аҳкоме, ки хусусияти умумибашарӣ дошта бошад, на танҳо гардише дар эътиқодоту боварҳои мардум, балки дар ҳаёту зиндагии онҳо буда, инқилоби фикрӣ ва амалӣ, иҷтимоӣ дар тамоми олам ҳисоб мешавад. «Қисмати бештари анъанаю суннат, расму ойин ва ҷашну маросимҳои халқие, ки имрӯз дар байни мардуми мо маъмуланд, маҳсули марҳалаи исломист. Аксари ин маросимҳо дар тӯли садсолаҳо ба анъанаи миллии мардуми мо табдил ёфтаанд»¹⁹⁶. Аксари расму оинҳо, ибодатҳо, талаботи дини мубини ислом, бо вучуди хусусияти умумибашарӣ доштанишон, гӯё, зоҳиран бо он анъанаҳои мавҷуда, расму оинҳо муҳолифати ҷиддӣ надоштанд, гарчанде мазмуни онҳо комилан барандаи ғояҳои дини нави тавҳидӣ буданд. Аз ин ҷо дар ҳолате, ки баъзе анъанаҳои аъроб бо одату расму оинҳои исломӣ монандӣ пайдо мекунанд, ҳеҷ гоҳ ин маънои айният доштани онҳоро надорад, зеро ваҳйи Худованд, баъсати Пайғамбар (с) ба тамоми халқу миллатҳо нигаронида шудааст. Дар ояти 19 сураи «Оли Имрон» гуфта мешавад: Ба дурустӣ, ки дин (–и муътабар) назди Худо ислом аст (3:19).

Агар ислом оваранд, пас дар ҳақиқат, роҳ ёфтанд... пас бар ту пайғом расонидан аст (3:20) ва ҳадиси Пайёмбар (с) онро бори дигар таъкид менамояд: «Буисту–ила–л–аҳмари ва асвади» (Ба сӯи сурху сиёҳ мабъус гардидам). Ба вучуди ин ислом ба расму таомули араб, ки ба ақоиду аҳкоми исломӣ муҳолифат надоштанд, бо эҳтиром муносибат мекард ва чунин муносибат дар мавриди расму оинҳои дигар халқу миллатҳои мусулмони

¹⁹⁶ Иқтибос аз суханронии Пешвои миллат дар маҷлиси умумичумхуриявӣ доир ба танзими расму оинҳои халқӣ (9 июли соли 1999) // Илм ва ҷомеа. – Душанбе, 2013. – С.48.

ғайриараб низ ба назар мерасад. Аз ин чо таомули мардумро ба назар гирифтани аз ибтидои ислом вучуд дошт. Дар исботи ин ақида фақеҳон ва муҳаддисон як силсила ҳадисҳои Паёамбарро мисол овардаанд. Масалан, дар ҳадисе, ки аз ҷониби Абдулло ибни Масъуд нақл шудааст, Пайёмбар (с) мефармояд: «Он чиро мусалмонон биписанданд, пас, он назди Худо писандида аст». Мутобиқи мазмуни як ҳадиси дигари Пайёмбар (с) ҳар чизе ки бо урф собит аст, мисли он аст, ки собит бо «насс» бошад.

Мисолҳои аз хусусияти либералӣ доштани низоми ҳуқуқи мусулмонӣ гувоҳӣ дода, барои ба он ворид шудани анъанаву маросим ва урфу одатҳои миллии халқу миллатҳои гуногуни мусулмон мусоидат намудаанд.

Таҳқиқи сарчашмаҳои аслии ҳуқуқи мусулмонӣ – Қуръон ва Ҳадис собит месозад ва моро ба чунин хулоса мерасонад, ки ин ду сарчашмаи дини мубини ислом, ки принципҳои ҳуқуқи мусулмонӣ аз он маншаъ гирифтаанд, дар ҳақиқат барои дар давраи исломӣ боқӣ мондани мавҷудияти худро муттасилона идома дода, то даврони Истиқлол омада расидани ҷашнҳои Наврӯзу Меҳргону Сада, шумораи назарраси анъанаҳои тоисломии хусусияти прогрессивӣ ва гуманистӣ дошта, ки марбути ҳаёту муносибатҳои оилавӣ ва дигар соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ мебошанд, заминаи мусоиди ҳуқуқиро фароҳам овардаанд. Бо ҳамин далел, метавон гуфт, ки нахустин ва муҳимтарин сарчашмаи танзими ҳуқуқи анъана ва ҷашну маросими милливу динии тоҷикон дар давраи исломӣ Қуръон ва Ҳадис мебошанд.

Дар ҳар сурат эҳтиром ва пайравӣ аз таомули мардум, ки маънии анъанаи мардумиро дорад, мавриди таъкиду тасдиқ дар ин сарчашмаҳо қарор гирифтааст ва дар расонидани ва тарғиби ваҳйи исломӣ дар назар гирифта шудааст. Аз ҷумла, дар сураи «Тавба», ояти 128 омадааст, «Ҳамоно пайёмбаре аз Худои шумо ба шумо омадааст, ранҷи шумо бар вай душвор аст, бар (ҳидояти) шумо ҳарис аст, ба муъминон бахшандаи меҳрубон»¹⁹⁷. Ин ояи қарима ба аъроб таъкид кардааст, ки барои ба шумо душвор набудани

¹⁹⁷ Қуръони Карим [Матн]: матни асл ва тарҷумаи маъноҳои он ба забони тоҷикӣ / тарҷумаи тоҷикӣ ва тавзеҳоти М. Умаров. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – С.60.

кабули ислом ва ранчи шуморо осон гардонидан пайғамбаре аз худи шумо фиристода шудааст, пайғамбаре, ки таомул, забон, одат ва расму оинҳои ин кавм бар ӯ ошноӣ. Ҳамчунин дар оятҳои дигар низ наздик будани пайғамбар бо мардуме, ки ба сӯи онҳо пайғамбар фиристода шудаасту рисолати даъвати онҳоро ба дини ҳақ дорад, таъкид шудааст. Аз ҷумла ояти 128-и сураи «Тавба», ояти 47 сураи «Юнус», сураи «Фотир» ояти 24, сураи «Ғофир» ояти 78 ва ғайра ҳамин мазмунро дар шаклҳои мухталиф таъкид кардаанд. Чунончӣ: «Ва ҳар умматро пайёмбар ҳаст. Пас чун пайёмбарашон омад, миёни онҳо ба инсоф ҳукм карда шавад ва барои онҳо ситам карда нашавад» – гуфта мешавад дар ояти 47-уми сураи «Юнус». Пас, чуноне аз ин оятҳо бармеояд, хусусиятҳои қавмию миллӣ ҳангоми даъват ба сӯи Худованд ба назар гирифта шудааст. Барои ҳамин ҳам шояд он ҳукм дуруст бошад, ки тасбит (исбот) ба урф бо далел бо нусус дар як радиф қарор гирифта метавонад, зеро риояи хусусияти қавмию миллиро оятҳои овардашуда таъкид кардаанд.

Дар робита ба нақши Қуръон ва Ҳадис дар танзими ҳукукии анъана ва ҷашну маросими марбут ба соҳаҳои гуногуни ҳаёти инсон ва ҷомеа бояд таъкид намуд, ки асосҳо ё худ принципҳои ҳукуки мусулмонӣ куллан аз ин ду сарчашма истинбот ва иқтибос шудаанд.

Дар адабиёти муосири илмӣ–ҳукукӣ принципҳо – ғояҳои роҳбарикунандае мебошанд, ки мазмуну мундариҷаи меъёрҳои ҳукукӣ ва вазифаҳои онҳоро дар ҷомеа ифода ва тавсиф менамоянд. Онҳо, аз як тараф, қонунмандии ҳукукро ифода менамоянд, аз тарафи дигар – меъёрҳои нисбатан умумиеро дар худ таҷассум мекунанд, ки он меъёрҳо дар тамоми соҳаҳои идоракунии ҳукукӣ амал карда, ба ҳамаи субъектҳои ҳукукӣ даҳлат менамоянд. Чунин меъёрҳо ё бевосита дар қонун дарҷ меёбанд, ё аз мазмуни умумии қонунҳо хулоса карда мешаванд. Принципҳои ҳукук, нақши ғояҳои роҳбарикунандаро барои қонунгузорӣ иҷро намуда, роҳҳои инкишофи меъёрҳои ҳукукиро муайян мекунанд. Онҳо занҷири пайвандкунандаи қонуниятҳои асосии ташаккул ва рушди ҷомеа бо низоми ҳукукӣ маҳсуб

мешаванд. Ба шарофати принципҳо, низоми ҳуқуқӣ бо манофеъ ва талаботи муҳимтарини инсон ва ҷомеа мувофиқ ва созгор мешавад. Принципҳои ҳуқуқӣ ба се навъи асосӣ – принципҳои ҳуқуқии умумисоҳавӣ, принципҳои ҳуқуқии соҳавӣ ва принципҳои ҳуқуқии байнисоҳавӣ ҷудо мешаванд. Масалан, намунаи принципҳои ҳуқуқии соҳавӣ – принципи фардикунонии ҷазо дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ, намунаи принципҳои ҳуқуқии байнисоҳавӣ – принципи баҳсу мунозира дар соҳаҳои ҳуқуқи мурофиаи шаҳрвандӣ ва ҳуқуқи мурофиаи ҷиноятӣ ба шумор мераванд. Аз ҷумлаи принципҳои ҳуқуқии умумисоҳавӣ – принципи қонуният ва адолат маҳсуб мешавад. Ин навъи принципҳои ҳуқуқӣ хусусияти умумисоҳавӣ доранд ва дар тамоми соҳаҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ истифода бурда мешаванд¹⁹⁸.

Бо моҳият ва табиати принципҳои ҳуқуқӣ аз дидгоҳи илми муосир шинос шуда, мо то чӣ андоза нақши бузургу калидӣ доштани принципҳои ҳуқуқи мусулмонӣ дар низоми ҳуқуқи мусулмониро дарк карда метавонем. Илова бар ин, бояд зикр кард, ки ҳуқуқи исломӣ дар давоми беш аз 1300 сол ба таври муттасилона ҳамчун як низоми мустақили ҳуқуқӣ амал намуда, имрӯз низ дар қонунгузории муосири аксарияти кишварҳои исломӣ мавриди истифода қарор дорад.

Принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқие, ки дар Қуръон ва Ҳадис ифода ёфтаанд, дар ибтидои ташаккули ҷомеаи исломӣ, аниқтараш дар давраи Пайёмбар ва ҳулафои рошидин ба ҳайси ҳуқуқи расмӣ амал мекарданд ва ҳуқуқи уҳдадорихои пайравони ин динро ифода ва табақабандӣ мекарданд.

Сарчашмаҳои дигари исломии танзими ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим баъдан ҳамзамон бо пайдоиши илми фикҳ ва мазҳабҳои фикҳи исломӣ ташаккул ёфтаанд. Дар ин ҷо мо аз шарҳи ҳамаи ин мазҳабҳо худдорӣ намуда, дар робита ба масъалаи асосии мавриди баҳси ин қисмати рисола, мундариҷаи таълимоти мазҳаби фикҳиеро мухтасар аз назар мегузаронем, ки дар ташаккулу рушди фарҳанги милливу динии тоҷикон,

¹⁹⁸ Сюкияйнен, Л.Р. Мусулманское право [Текст]: вопросы теории и практики / Л.Р. Сюкияйнен. – М., 1986. – С.52.

ҳифзи анъанаҳо, урфу одатҳо, чашну маросим ва дигар суннатҳои хусусияти прогрессивию гуманистона доштаи тоисломии онҳо нақши пешбарандаро иҷро намуда, имрӯз низ ба ҳайси мазҳаби аксарияти аҳолии Тоҷикистон мавриди пайравӣ қарор дорад.

Мақтаби ҳуқуқии Имом Абӯҳанифа яке аз мактабҳои ҳуқуқии мустақили ислом мебошад. Мақтаби ӯ дар асоси усулҳои умумӣ–меъёрии принципҳои аҳкоми шаръӣ, эътирофи ақидаи ҳулафои рошидин ва асҳоби киром тавассути усулҳои ақлии қиёс ва истехсон–қарори вобаста ба воқеият, шароит ва талаби мардуми манфиатдор инкишоф ёфтааст. Маҳз таълимоти ҳуқуқии ақлии ӯ ки озодии ирода, манфиати субъектон ва эҳтироми урфу одат ва анъанаҳои мардуми таҳҷоиро таъмин мекард, воситаи муҳими қабул ва интишори тамаддуни исломӣ дар аксарияти минтақаҳои мусулмоннишин, аз ҷумла дар кишварҳои Осиёи Марказӣ гардидааст. Истифодаи васеи усулҳои ақлии муносибатҳои ҳуқуқӣ омили такмили мазҳаб ва мақтаби ҳуқуқии ӯ гаштааст.

Олим ва муҳаққиқи тоҷик А. Ғ. Холиқзода сабабҳои нуфуз ва паҳн гардидани мақтаби ҳуқуқии Имоми Аъзам Абӯҳанифаро дар чанд омил муайян кардааст:

1) Омили яқум, ба роҳи илмӣ ва ташаккули тафаккури Имоми Аъзам вобастагӣ дорад, ки аз роҳи калом, бо усулҳои ақлӣ масоили динӣ–ҳуқуқиро таҳқиқ намудааст.

2) Омили дуҷум, тасниф ва истинботи дурусти ҳадисҳои меъёрӣ аз ғайримаъёрӣ ҷиҳати истифодаи бамавқеи онҳо зимни қабули аҳкоми шаръӣ мебошад.

3) Омили сеҷум, Имоми Аъзам ба симмати сарчашмаҳои боэътимоди мақтаби ҳуқуқӣ Қуръон, ҳадисҳои саҳеҳ, ақвол ва аъмоли ҳулафои рошиддин ва асҳоби киромро қабул намуда, принципи аслии эътимоднокии сарчашмаи ҳуқуқиро аз назари таълимоти динӣ, ки ҳар қадар ба замони нозилшавии Қуръон наздикӣ дошт, ба ҳамон андоза қудрат ва неруи ҳуқуқии баландро соҳиб буд, ба пуррагӣ риоя намуд.

4) Омили чорум, ин кашфи истехсон ва истифодаи он буд. Дар он ҳолатҳое, ки ба усули қиёс масъала ҳалли худро намерефт ва ё бо истифодаи қиёс ҳалли масъала ба манфиати субъектон набуд, Имоми Аъзам рӯ ба усули дигари ақлии ҳалли масъала мекарданд. Дар асоси ҳимояи манфиат ва ба инобат гирифтани шароит қабули қарори бартарӣ доштаи истехсонро татбиқ менамуд.

5) Омили панҷум, истифодаи васеи қонуниятҳои мантиқӣ, ҳулосабарориҳои илмӣ ва зиракию заковат дар ҳалли масоили ҳуқуқист.

6) Эҳтироми урфу одатҳои маҳаллӣ аз нишонаи муҳими таълимоти фикҳии ин мактаб аст. Тамоми урфу одатҳое, ки ба талаботи шариат ихтилоф надоштаанд ва дар тарбияи насли исломӣ муҳолифат намекарданд, иҷрои онро пайравони мактаб монеъ намешуданд.

7) Таҳаммулгарой ва инсондӯстӣ аз ҷумлаи сифатҳои муҳими ин мактаби ҳуқуқист, ки паҳншавии он ба суботи кишварҳои исломии ғайриарабӣ ва ҳамзистии мардуми мусулмони зиммӣ ва ғайриисломӣ дар давраҳои мухталифи таърихӣ мусоидат кардааст.

8) Омили ҳаштум, дар содагӣ ва осонфаҳм будани таълимоти ӯст. Ҳамеша дар мавриди пайдо шудани имкониятҳо Имоми Аъзам аз ду душвории мавҷуда, ҳамон душвориеро интихоб мекунад, ки нисбатан осонтар аст ва аз ду осонии мавҷуда ҳамоношро интихоб менамояд, ки бештар сабуки дода оқибати хубтар дорад¹⁹⁹.

Омилҳои мазкурро таҳлил намуда, А. Ғ. Холиқзода махсусиятҳои мактаби ҳуқуқии ҳанафиро чунин ташреҳ медиҳад:

1). Қуръону ҳадисро сарчашмаи асл нигоҳ дошта, маънидодкунии васеи онҳоро масъалагузорӣ намуд, пайвастагӣ ва тавъами фурӯъ бо усулро нигоҳ дошта, неруи таъсиррасониро аз назари эътимоднокии сарчашмаи ҳуқуқии динӣ дар маркази таълимоти созанда қарор дод.

2). Маънибардорӣ аз аҳкоми шаръиро вобаста ба манфиати умум, шароити таърихӣ, манфиати ислом ва халқҳои тасхиршуда тарҳрезӣ намуд.

¹⁹⁹ Холиков, А. Ҳуқуқи исломӣ [Матн] / А. Холиков. – Душанбе, 2010. – С.163.

3). Таҳаммул ва ҳамдигарфаҳмиро ҳамчун асос ва воситаи ҳалли мушкилиҳо қабул намуда, субот ва низоми мардумро болотар аз ҳама арзишҳо қарор дод.

4). Дарвозаи илмӣ мактаб ҳамеша боз буд ва ҳар лаҳза вобаста ба тағйирёбии замон афкори баландтару олитар имконияти такмил додани онро дошт.

5). Ҳуқуқи ақаллиятҳоро ба мисли ҳаққи мусулмонон дифоъ кард. Занро бо мард ва зиммиро бо мусулмон дар соири муносибатҳои ҳуқуқӣ ва судӣ, ба ҳадди баробарӣ бароварда, дар мулофиаи додгоҳӣ инсонро бидуни мансубияти динӣ, наҷодӣ ва ҷинсӣ дар як сатҳ қарор дод²⁰⁰.

Мо албатта, ба чунин таҳлили васеъ ва таснифоти авомили рушди мактаби ҳуқуқии ҳанафӣ аз ҷониби муаллиф арҷ гузошта, аз бисёр ҷиҳат онҳоро дастгирӣ намуда, ҳамзамон дар нукоти алоҳидаи он фикрҳои мустақили худро дорем. Омӯзиш ва таҳлили мактаби ҳуқуқии ақлии Имом Аъзам ҳамчун нахустин мактаби ҳуқуқии тамаддуни исломии тоҷикон, ки бо таҷриба, ақл ва ҳулосабарорӣҳои мантиқӣ васеъ тақия мекунад, новобаста аз он, ки мансуби низоми ҳуқуқи динист, ҳамчун арзишҳои умумиинсонии соҳаи ҳуқуқ берун аз манфиатҳои динӣ, барои тарбия, такмил ва ташаккули тафаккури ҳуқуқшиносони оянда аз ҳар ҷиҳат қобили қабул аст. Мактаби ҳуқуқии ҳанафӣ равияи ақлии ҳуқуқшиносӣ аст, ки дар масири беш аз ҳазор сол беҳтарин донандагони илми ҳуқуқи миллати Имоми Аъзам, Аҳмад ибни Хавс ал-Бухорӣ, Абӯмансури Мотуридӣ, Абуисҳоқи Навқандӣ, Акбар Абдулазизи Бухорӣ, Алӣ ибни Муҳаммад ал-Баздавӣ, Ҳисомуддин Умар ибни Абдулазизи Бухорӣ, Бурҳониддини Марғелонӣ, Абубакри Самарқандӣ, Абубакр ибни Масъуд ибни Аҳмади Косонӣ ва дигарон дар паҳнои вай зиндагӣ ва эҷод намуда, дар ғанӣ гардонидани арзишҳои илмию башарии он саҳмгузор гаштаанд. Баъдан тобиши илмӣ андешаҳои ин мутафаккирони шарқиро мо дар андешаҳои мутафаккирони ғарбии замони нав – Ф.Бекон, Т. Гоббс, Ж.Руссо, Ш. Монтескё, И. Кант, М. Вебер ва дигарон васеъ эҳсос

²⁰⁰ Холиков, А. Ҳуқуқи исломӣ [Матн] / А. Холиков. – Душанбе, 2010. – С.163-164.

менаоме, аммо мутаассифона бе нишондоди хатти асароти мафкураи шарқӣ, ҳамчун дастоварди фарҳанг ва илми ғарбиён. Бинобар ин, омӯзиш ва таҳлили амиқ ва илмӣ он ҳамчун маъхази муҳимми хотираи ҳуқуқии миллат, ки ба созандагию эҷодкорӣ бузургони гузаштаи мо рангин гаштааст, агар аз як ҷониб дар кори соҳибияти офарандагию кашфиёти ин арзишхоро ба Шарқ мансуб донанд, аз ҷониби дигар дар кори тақвияти худшиносии миллӣ ва эъмори фарҳанги миллии мо аҳамияти бориш дорад²⁰¹.

Бо таваҷҷуҳ ба омилҳои ғоявии пайдоиши ин мазҳаб, қайд кардан мумкин аст, ки дар дохили ин мазҳаб аз ибтидо як навъ анъанаи ақлгарой ва таҷдиди донишу эътиқодоти динӣ-ҳуқуқӣ вучуд доштааст. Мутафаккирон ва фақеҳону мутакаллимони пайрави ин мазҳаб зимни шарҳи масоили динӣ, фикҳӣ, сиёсӣ ва ахлоқиву иҷтимоӣ на танҳо ба таълимоти Қуръону Ҳадис таъҷибдоранд, балки ин масоилро тибқи шароити давраи замони тафсир менамуданд. Яъне, барои мазҳаби фикҳи ҳанафӣ мутобиқшавии фаъолони ҷомеаҳои ҳақонӣ доимо дар тағйири тақомул хос мебошад.

Мазҳаби ҳанафӣ, ба ҳаёти яке аз мазҳабҳои асосии исломист, таълимоти фалсафӣю илоҳиётшиносии он на танҳо назария ва амалияи мухталифи динӣ, балки як зумраи принсипҳо ва меъёрҳои ҳуқуқиву ахлоқиро низ дар бар мегирад. Ғояҳои бунёдиву ҷавҳариҳои он ба тамоми соҳаҳои фаъолият ва муносибатҳои ҳуқуқии пайравонаш дахлат намуда, изи ҳудуди дар ҳақонбиниву маънавият, афкори аъмол ва тарзу равиши зиндагии онҳо мегуздоранд²⁰².

Ҳусусияти либералии ҳуқуқи мусулмонӣ, ки онро дар фаслҳои пешина таъкид карда будем, аз ҳама бештар дар фикҳи ҳанафӣ, аз ҷумла на танҳо дар муносибати эҳтиромонаи фикҳи ҳанафӣ бо анъана ва урфу одатҳои миллатҳои ғайриараби мусулмон, ҳатто дар муносибати таҳаммулгароёнаи он бо урфу одатҳои «аҳли китоб», яъне насронӣҳо ва яҳудиён ба таври

²⁰¹ Холиқов, А. Шариат ва танзими муносибатҳои оилавӣ ва никоҳ [Матн] / А. Холиқов. – Душанбе, 2001. – С.69.

²⁰² Обидов, Д.С. Ханафитская правовая школа и ее значение в суннитском направлении исламского права: мавераннахрское течение [Текст]: автореф. дисс... канд. юрид. наук / Д.С. Обидов. – Душанбе, 2008. – С.9.

барчааст инъикос ёфтааст²⁰³. Бо дар назардошти мазмуни либералии оятҳои қуръонӣ фикҳи Абӯҳанифа урфро қаблан ба ду гурӯҳ – урфи саҳеҳ ва урфи фосид чудо намуда, якумӣ, яъне урфи саҳеҳро қобили қабул дониста ва яке аз манбаҳои шариат қарор додааст ва дар сурати вуҷуд надоштани далоил аз нусус, қиёс онро воситаи муҳими исботи ин ва ё он масъала гардонидаст, аммо урфи фосидро ҳамчун меъёри қуҳнашуда ва ҳилофи арзишҳои исломӣ рад намудааст²⁰⁴. Бояд таъкид намуд, ки урфи саҳеҳро ҳамчун сарчашмаи фикҳӣ пазируфтани Абӯҳанифа, умуман, ифодагари муносибати неки ӯ бо расму оинҳои тоисломии миллатҳо ва ҳалқиятҳои мусулмон мебошад. Абӯҳанифа онҳоро дар мавридҳои зарурӣ бидуни ҳукми шаръӣ, истифодаи урфи саҳеҳро, ки дар байни мардум маъмул аст ва риоя мешавад, зарур ва ҷои медонад.

Шайх Муҳаммад Абӯ Заҳро (1898-1974) дар ин хусус навишта аст: уламое, ки урфи оро чун усули истинбот қарор додаанд, муътақиданд, ки чунин набояд бо ҳадис ва ё бо қиёс муҳолифат дошта бошад²⁰⁵. Урфи оро назар ба урфи хос фарохтар ва ба гурӯҳи васеи мардумон мутааллиқ мегардад. Аз ин ҷиҳат метавонад дар баъзе маврид ҷои иҷмоъро гирад ва қиёсро муқаммал созад. Барои ҳамин ҳам донишмандони фикҳ урфро қомилтарин маънои иҷмоъ донистаанд. Ин ҷо суҳан дар бораи таъсири урф дар иҷтиҳоду раъй меравад, ки вобаста ба тақозои замону тааммули мардум муҷтаҳид баён кардааст. Ба хусусиятҳои истифодаи урф дар истинботи ҳукмҳои гуногун, ки масъалаи сирф фикҳӣ аст ва мавзӯи баҳси дигаре аст, зиёд ворид нашуда, нисбати онро ба таомул, анъана ва расму оинҳои миллӣ дар назар дошта, бояд зикр намуд, ки дар ҳукмҳои мактаби Абӯҳанифа чунин хусусиятҳои расму оинҳо таъсир доштаанд, ки онҳоро илми муосир низ таъкид мекунад:

²⁰³ Петренко, Н.И., Надеждин, А.В. Юридическая формула ханафитского мазхаба (правовой школы Абуханифы) [Текст] / Н.И. Петренко, А.В. Надеждин // Марийский юридический вестник. – 2015. – №2 (12). – С.6.

²⁰⁴ Обидов Д.С. Ҳамон асар. – С.15.

²⁰⁵ Абу Заҳро Муҳаммад. Таърихаль-мазоҳибал-исламийя (تاريخ المذاهب الإسلامية) [Матн] / Абу Заҳро Муҳаммад. – Қоҳира: Дар ал-фикр ал-арабӣ. – С.64.

1.Расму оинҳо, анъанаҳои миллӣ ҳамчун воситаи интиқоли арзишҳои миллӣ ва динӣ аз як насл ба насли дигар;

2.Чихатҳои маънавӣ, арзишҳои ахлоқии расму оин, анъанаҳо;

3.Хусусияти мардумро муттаҳидкунанда доштани онҳо;

4.Рамзу русуми муайяни иҷрои онҳо;

5.Хусусияти меъёрӣ, аҳкомии расму оинҳо;

6. Арзишмандии онҳо дар назди мардум. Яъне вақте дар бораи урф, таомул сухан меравад, на ҳама гуна одату таомул сарфи назар аз хоссу ом буданашон, балки танҳо он таомул ва урфе дар назар гирифта мешавад, ки воқеан дар байни мардум арзишманд ва таъсирбахш асту мавриди истифода қарор гирифтааст.

Шояд дар ин маврид муносибат ба расму оинҳои Наврӯзӣ ва Меҳргон аз тарафи ислом мисол шуда тавонад. Маълум аст, ки нуфузи ин идҳо ва маросими марбути онҳо дар байни мардуми эронинажод ба ҳадде буд, ки иҷрои онҳоро ҷоиз ва баъзан ба онҳо хусусияти исломӣ бахшидаанд, аз ҷумла, иди Наврӯз. Ривоят аст, ки бобои Имоми Аъзам ҳазрати Алиро бо шириниҳои наврӯзӣ зиёфат кардааст ва аз он ҳазрати Алӣ хушнуд шуда, ҳамроҳ бо бобои Имом гуфта бошад, ки «Наврӯзатон пирӯз бод, ҳаррӯзатон Наврӯз бод!». Дар ҷои дигар ин ҳадисро ба Меҳргон нисбат медиҳанд.

Мисоли дигари муносибати фикҳи ҳанафӣ ба маҷмӯи расму оинҳои оилавӣ мебошад, ки дар онҳо аҳкоми исломӣ рукни маросимро ташкил додаанд: Аз ҷумла, расму оинҳои марбут ба никоҳ, тӯйҳо, касбу кори деҳқонӣ ва ғайра, ки аксаран аз рӯи анъанаҳои маҳаллӣ ва кишоварзии тоҷикон сурат мегиранд. Ҳодисаи дигаре, ки метавонад аз тавачҷуҳи Имоми Аъзам нисбат ба расму оинҳои миллӣ дарак диҳад, ин эҳтиром ба забони маҳаллӣ, яъне забонҳои ғайриарабӣ мебошад. Абӯҳанифа ҳамчун фарзанди модари тоҷик (форс) дар байни форсҳо зиндагӣ карда, аз расму оини онҳо ҷудо набуд, ҳамеша дар онҳо иштирок дошт. Яъне бо вучуди ғақеҳ ва арабизабон буданаш дар муҳити тоҷикӣ (форсӣ) зиндагӣ дошта, ба забони форсӣ–тоҷикӣ, забони модарии худ, эҳтироми хос нишон медод. Аз ин чихат

дар ибодат бо забони тоҷикӣ хондани баъзе оятҳо, азон ва дуоҳоро чоиз мешумурд. Дар ин маврид Абӯҳанифа ба ривояте така мекард, ки форсҳо ба Салмони форсӣ нома фиристода хоҳиш намуда будаанд, ки ӯ сураи «Фотиҳа»-ро ба форсӣ нависад ва онҳо то одат карданашон ба забони арабӣ, бо забони форсӣ дар намозхояшон онро хонанд». Хулоса, ин далел нишон медиҳад, ки Абӯҳанифа нисбат ба забони аҷдодаш ва расму оин, таомули аҷдодаш бетараф набуд, вале ба қабулу ислоҳи онҳо аз рӯи талаботи ислом менигарист, ҳамчунон, ки Пайғамбар (с) ва хулафои рошидин ба ин кор майл кардаанд. Масъалаи дигаре, ки муносибати либералӣ ва хайрхоҳонаи фикҳи Абӯҳанифаро нисбат ба расму оинҳои миллӣ равшан месозад, асли таҳаммулпазирӣ аст. Азбаски Имоми Аъзам дар фикҳи худ ба таҳаммулпазирӣ, воғузори қазоват дар рӯзи охират ба Худованд ё асли ирҷоъ, ба куфр маҳкум накардани ашхоси гунаҳкор, яъне фосид ҳукм мекард, пас маълум аст, ки халқу ақваме, ки расму оинҳои аҷдоди худро риоя мекарданд, аз тарафи мазҳаби ҳанафӣ ба куфр маҳкум карда намешуданд. Ин ҳама ба муросо намудан нисбат ба расму оинҳои миллӣ ва ҳам нисбат ба рушду вучуди онҳо мусоидат намудааст. Вале дар айни замон фикҳи ҳанафӣ муҳолифи ҳамагуна расму оинҳои ҳаёт, ки бо ақоиди ислом зид бошад ва ё хурофоту бидъатро ривож диҳад. Ба чунин расму оинҳо ва одатҳо маҷмӯи маросими расму оинҳои марбут ба сеҳру чоду, балою балогардонӣ ва ғайра одатҳои, ки ба ширк меоранд, дохиланд, зеро онҳо ба ваҳдонияти Худованд таълимоти имонии мусулмонон зарба мезананд. Муносибати фикҳи Абӯҳанифаро ба анъанаҳои миллӣ, инчунин муносибати ӯ ба қавоиди давлатдорӣ, суннатҳои он, адли иҷтимоӣ, баъзе масъалаҳои ҳуқуқӣ муайян мекунад. Дар таълимоти худ нисбати ҷорӣ кардани адл дар ҷомеа ба анъанаҳои давраи ҳукмронии Анӯшервон муроҷиат кардааст, ки ин ҳам, албатта, дар пайравӣ аз ҳадиси Паёмбар (с), ки гуфтаанд, «Нӯшервонро дӯст доред ба сабаби адлаш» алоқаманд аст. Фикҳи Абӯҳанифа дар қабули расму

оинҳои миллӣ, таҳкиму ниғаҳдории онҳо дари иҷтиҳодно кушода, имкони ниғаҳдории онҳоро ба вуҷуд овард²⁰⁶.

Азбаски Қуръон таъкид мекунад, ки Худованд ба бандагонаш осониرو меҳонад, на душворию, фикҳи Абӯҳанифа низ мушкилиҳои иҷрои расму оинҳо, исроф ва исрофкорию раво намебинад. Аз ҳамин нуқтаи назар, гуфтан мумкин аст, ки дар давраи исломӣ дар низоми анъана ва ҷашну маросими миллии тоҷикон як навъ синтези анъанаҳои даврони гузашта бо анъанаҳои давраи исломӣ ба амал омад, ки хусусияти созанда дошта, ба фарҳанги милливу динии тоҷикон рангубор ва ҷилои тоза бахшид. Дар натиҷа аксарияти анъанаҳо, урфу одатҳо ва ҷашну маросими қадимаи тоҷикон, ки хусусияти прогрессивона ва башардӯстона доштанд, тавассути сарчашмаҳои ҳуқуқи мусулмонӣ ба ҳайси меъёрҳои иҷтимоӣ тасдиқ шуда, минбаъд мавҷудияти худро муттасилона идома доданд. Дар охири ин қисмати рисола ба таври мухтасар сарчашмаҳои танзими анъанаҳо ва маросими марбути издивочу оиладориро дар муқоиса бо ҳуқуқи хонаводагии даврони тоисломии тоҷикон баррасӣ менамоем. Зарурат ва ҳатмӣ будани издивоч барои идомаи насли инсонӣ ва рушди ҷомеа дар Қуръон чунин тавсиф ва асоснок карда шудааст: «Офаридгори осмонҳо ва замин аст, барои шумо аз ҷинси худатон ҳамсароне гардонида ва аз ҷаҳорпоён (низ) ҷуфтҳо офаридааст, ки ба ин восита шуморо бисёр мегардонад ва (наслатонро) афзоиш медиҳад».

Дар робита бо ҳамин зарурат ва нақшу аҳамияти издивоч, дар ҳуқуқи мусулмонӣ низ мисли зардуштӣ ба танзими масоили марбут ба никоҳ ва издивочу оиладорӣ тавачҷуҳи зиёде дода шудааст. Тибқи принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи мусалмонӣ, дар шартномаи никоҳ ва издивоч шартҳои гузашта шудаанд, ки бе риояи онҳо ақд баста намегардад. Ин шартҳо бо ҳамон шартҳои гирифтани розигии издивочкунандагон дар дини зардуштӣ монанд аст. Тибқи меъёрҳои ҳуқуқи мусулмонӣ, маросими марбути

²⁰⁶ Раҳмонзода, А. Нақши ислом дар рушди маънавият ва тамаддуни тоҷикон [Матн] / А. Раҳмонзода // Мақом ва нақши ислом дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – Ҷ.4. – С.7-8.

институти никоҳ, аз ҷумла доду кабули издивочкунандагон бояд дар хузури ду шохид ва дар гӯшраси онҳо баргузор гардад. Ҳар гуна равобити занонашавҳарӣ ва дигар робитаҳои пайванддихандае, ки берун аз ин меъёрҳо анҷом мегиранд, фосид ва бепоя шуморида мешаванд.

Ислом хонаводаро муассисаи хурде медонад, ки аз ду нафар (марду зан) бино ёфтааст ва мард бар зан ва фарзандони худ сарпарасту ниғахбон аст. «Худованд барои ҳифзи низоми ҷомеа ва танзими хонавода, ҳамчунин барои он ки маъмулан мардҳо ранҷ мекашанд ва аз моли худ барои хонавода ҳарч менамоянд, мардонро дар баъзе сифатҳо бар занон бартарихое бахшидааст. Пас занони солеҳа онҳое ҳастанд, ки фармонбардори (амрҳои Худо ва мутеъи гуфтаҳои шавҳарони худ) буда, ҳифзкунандаи асрори (занонашавҳарӣ) мебошанд, зеро Худованд ба ҳифзи он (асрор) дастур додааст».

Тибқи таълимоти исломӣ, никоҳ ва издивоч, оиладорӣ на танҳо як амри ногузири барои бақои насли инсонӣ ва рушди ҷомеа ҳатмӣ, балки ҳуқуқе мебошад, ки ҳамаи инсонҳо, чи марду зан, чи озоду банда ва чи шоху чи фақир бархӯрдор мебошанд. Қуръони карим мефармояд: «Мардони безан ва бевазанони худро ба никоҳ дароред ва ғуломон ва канизони солеҳи худро (низ). Агар онҳо фақиру бенаво бошанд, Худо онҳоро аз фазли худ бениёз мегардонад. Ва Худо кушодафазлу доно аст». Дар ҳадисҳои набавӣ низ бо шеваҳои гуногуне зарурати издивоч ва ташкили оила таъкид карда шудааст. Ҳатто, Пайғамбар (с) ҳамбистарӣ ва наздикӣ бо ҳамсари қонуниро ибодат ва мучиби аҷру савоб гуфтааст. Ривоят шудааст, ки мардуме гуфтанд: Эй Расули Худо! Аҳли дусур (молу сарват) аҷру савобро ба даст оварданд: ҳамон гуфт, ки мо намоз мегузорем, намоз меҳонанд, чи тавре рӯза мегирем, рӯза медоранд ва (илова бар ин) молҳои зоид аз ниёзҳои зиндагиамонро садақа мекунанд. Фармуд: «Оё чунин нест, ки Худо барои шумо низ чизе додааст, ки онро садақа намоед? Дар ҳар тасбеҳе садақа аст, ҳар такбире садақа аст, ҳар ҳамде садақа аст, ҳар таҳлил (Ло илоҳа иллаллоҳ) – ё садақа аст, амри ба маъруф садақа аст, наҳйи аз мункар садақа аст (ва ҳатто) дар бузъ (баровардани ниёзи чинсӣ) –и ҳар кадоми шумо садақа аст». Гуфтанд:

Эй расули Худо! Оё касе аз мо шахвати худро бароварда созад, дар он барояш ачр аст? Фармуд: «Бигӯед, ки агар онро дар ҳароме мегузошт, оё бар вай гуноҳе буд? Пас ҳамчунин вақте онро дар ҳалол бигузорад, барояш ачр аст»²⁰⁷.

Дар баробари ташвиқу тарғиби издивочу оиладорӣ, Пайғамбар(с) ҳамзамон мучаррад зистан ва канорагирӣ аз издивочро қотеона маҳкум мекунад. Аз Самура (р) ривоят шудааст, ки: «Пайғамбар (с) аз табаттул (безанӣ ва танҳой) наҳӣ намудааст»²⁰⁸.

Пайғамбар дар яке аз фармоишоти дигари худ ба нуктаи муҳиме ишора фармудааст: «Шахсе, ки издивоч менамояд, аз се ду ҳиссаи дини худро дар амони Худованд даровардааст»²⁰⁹.

Яке аз шартҳои муҳиме, ки бе риояи он анҷом додани никоҳ раво намегардад, ҳузури валӣ, яъне сарпараст мебошад: «Никоҳ дуруст намегардад, магар бо иҷозат ва ҳузури валӣ»²¹⁰.

Аз назари фақеҳони дигар мазҳабҳои аҳли суннат иҷозати валӣ ва сарпараст ҳатто барои дуруст гардидани никоҳи зани болиға низ шарт доништа шудааст, вале фақеҳони мазҳаби ҳанафӣ бо истинод ба оятҳои Қуръони карим дар ин бора ва ба маҷмӯаи осоре, ки дар ин замина ривоят шудаанд, ин ҳадис ва иршоди набавиро бар аҳамияти иҷозат ва ҳузури валии зан дар ақди никоҳ ҳамл намудаанд, на ҳамчун шарте, ки никоҳ бе он дуруст нагардад. Бинобар ин, фақеҳони мазҳаби ҳанафӣ ақди никоҳи зани болиғаро бе иҷозати сарпарасташ ҷоиз доништа ва дар айни ҳол агар зан ба ноҳамшаъне ақд баста бошад, ҳаққи даҳолат ва фасхи никоҳро барои валияш қоил шудаанд.

Шарти дуввум, ки бидуни иҷрои он никоҳ кардан мумкин нест, ин аст, ки дар маросими ақд ҳадди ақал ду нафар шоҳид бояд ҳузур дошта

²⁰⁷ Саҳеҳи Муслим, 2326 (1006). – С.52.

²⁰⁸ Сунани Тирмизӣ, 1082. Сунани Насоӣ, 3214; Сунани Ибни Моча, 1849.

²⁰⁹ Дар ривояти дигар омадааст: «Касе издивоч намояд, нисфи имонашро комол гардонидааст, пас дар нисфи дигараш Худоро тақво намояд».(Муъҷаму-л-авсат, 7647, 8794. Ҷ.7, 8. – С382, 394). Яъне издивоч кардан бандаро дар ҳифзи ифғат ва комил гардидани имонаш кумак менамояд.

²¹⁰ Сунани Абӯдовуд, 2085; Сунани Тирмизӣ, 1101; Сунани Ибни Моча, 1881.

бошанд²¹¹. Барои он ки шаҳодати шоҳидон пазируфта шавад, риояи чунин шартҳо зарур аст: шумораи онҳо – ду нафар мард ва ё як мард ва ду зан бошад; мусулмон бошанд, оқил ва болиғ бошанд, озод бошанд одилу парҳезгор бошанд.

Меъёри нишондиҳандаи адолати шахси шоҳидидиҳанда аз назари ҳуқуқи мусулмонӣ он аст, ки аз гуноҳони кабира ба кулӣ дурӣ намояд ва гуноҳони сағира низ то қадри тоқаташ парҳез кунад. Бинобар ин, аз назари фақеҳони мазҳабҳои аҳли суннат шаҳодат (гувоҳӣ)–и одамони фосиқ: зинокор, шаробхор, рибохор ва ғайра дар ақди никоҳ ҷоиз нест, ба истиснои бузургони мазҳаби ҳанафӣ, шоҳидии одамони фосиқро, агарчӣ хуб ҳам набошад, вале ба ҳангоми зарурат ҷоиз мешуморанд. Ба андешаи фақеҳони мазҳаби ҳанафӣ, дар ҳадиси нақлшуда ба одил будани шоҳидон ишора шудааст ва адолати комил шартҳои зикршуда дар матнро тақозо менамояд, вале фақеҳони мазҳаби ҳанафӣ онро ба вачҳи истиҳбоб ҳамл карда, адолати нисбии шоҳидонро дар ақди никоҳ кофи донистаанд. Адолати нисбӣ дар ҳаққи онҳо бо исломашон таъмин мешавад. Ба ин маъно, ки шоҳидон вақте мусалмон бошанд, ҳарчанд фосиқ ҳам бошанд, ақди никоҳ бо гувоҳии онҳо саҳеҳ мегардад ва дар ин боб адолати комили онҳо шарт нест.²¹² Шартӣ сеюме, ки бастанӣ ақди никоҳ ва издивоҷ бе риояи он дуруст нест, розигии зан мебошад. Ин шарт бо шартӣ никоҳи зардуштӣ дар бораи танҳо бо розигии худӣ зан ӯро ба шавҳар додан хеле ҳамоҳанг аст. Ётирофи ин шарт алаҳхусус барои қавму қабилаҳои араб, ки то замони ислом дар муқоиса бо мардуми ориёитабор аз лиҳози фарҳанги ҳуқуқӣ ва динӣ хеле ақибмонда буданд, аҳамияти созанда дошт, ба ин маънӣ ки дар партави он вазъи ҳуқуқии занони араб хеле беҳ шуд. Тавре маълум аст, дар замони ҷоҳилият зан дар таъйини сарнавишти хеш ҳеҷ дахле надошт ва барои вай дар интиҳоби ҳамрадифи ҳаёт ҳеҷ гуна ҳаққи тасмимгирие қоил набуданд, балки

²¹¹ Тирмизӣ дар боби: «Никоҳ бе шоҳидон дуруст намешавад», овардааст: «Амал бар ҳамин асл аст дар назди аҳли илм аз саҳобагонӣ паёмбар (с) ва пас аз онҳо тобеин ва ғайрашон. Онҳо (ҳама) гуфтанд: Ҳеҷ никоҳе дуруст намегардад, магар бо ҳузури шоҳидон (ва) дар ин (амр) ихтилофе надоранд».(Сунани Тирмизӣ китоби никоҳ, боби 16. – С.463).

²¹² Ҳидояи шариф. – Ҷ.3. – С.5.

вайро ба таври мачбурӣ ва бе пурсиши қаблӣ ба касе, ки сарвари хонавода бар асоси манофеи қабилавии худ муносиб медонист, ба занӣ медод. Аз ин рӯ, бо гузоштани ин шарт, дини ислом тамоми кафолатҳои иҷтимоиро аз назари ҳуқуқӣ барои зан таъмин намуда, вайро ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеа амалан дорои шахсияти мустақил ва соҳиби иродаву тасмим эълон кард. Дар мавриди никоҳ, ки аз ҳассостарин масоили иҷтимоӣ аст, ризоияти ӯро ба эътибор гирифта, ҳаққи тасмими ниҳоиро дар дасти вай қарор дод. Ибни Аббос (р) ривоят мекунад, ки духтари бикре ба расули Худо (шикоят кард, ки падараш ӯро ба никоҳ баровардааст, дар ҳоле ки онро намехоҳад). Пайғамбар (с) ихтиёри ӯро ба дасти ҳудаш дод²¹³.

Ҳамчунин ривоят шудааст, ки шавҳари Хансо бинти Хизоми Ансории Унайс ибни Қатода дар ҷанги Уҳуд ба шаҳодат расид. Пас аз он падараш ӯро ба марде аз бани Авф ба шавҳар дод. Хансо он мардро бад дид ва ба Абӯллубоба ибни Абдулмунзир аз худ тамоюл нишон дод ва нияти худро ба расули Худо (с) арза дошт. Расули Худо (с) ба падараш амр кард, ки ӯро ба касе, ки дӯст медорад, бидиҳад. Вай пас аз он ба Абӯллубоба издивоҷ намуд²¹⁴.

Шартҳои дигари никоҳ – мучаррад будани зан, яъне ғотиҳа ё дар никоҳи марди дигаре набудани зан, инчунин иҷоб ва бастанӣ ақд мебошад. Ҳамин тавр, никоҳ дар ислом танҳо дар сурати иҷрои ҳамаи ин шартҳо дуруст ҳисобида мешавад, дар сурати риоя нашудани онҳо бошад никоҳ ғосид мегардад.

Ба ҷуз шартҳои ки зикр шуданд, никоҳ дар ислом як силсила одоби суннатҳо низ дорад. Яке аз ин суннатҳо пеш аз хостгорӣ якдигарро дидани марду зани издивоҷкунанда мебошад. Ҷазилати ин суннат дар он аст, ки онҳо бо ин тадбир ва ё иқдоми муқаддамоти ба шакли қиёфа ва ҳусну ҷамоли якдигар шинос мешаванд ва дар ин замина тасмими дуруст гирифта метавонанд. Аз Муғира ибни Шўъба ривоят шудааст, ки ӯ занеро хостгорӣ

²¹³ Сунани Абӯдовуд, 2096; Сунани Ибни Моҷа, 1875. – С.40.

²¹⁴ Саҳеҳи Бухорӣ, 5138, 6945; Сунани Абӯдовуд, 2101; Сунани Насой, 3268; Сунани Ибни Моҷа, 1873.

кард. Пайғамбар (с) фармуд: «Ба вай нигоҳ кун (вайро бубин), зеро он барои эҷоди улфат ва идомаи муҳаббат дар байни шумо муносибтар аст²¹⁵.

Хулоса, масъалаи ташкили оила яке аз масъалаҳои марказии мавриди танзими ҳуқуқи мусулмонӣ ба шумор меравад. Ҳангоми муқоисаи ҳуқуқи хонаводагии зардуштӣ ва таълимоти исломӣ оид ба оила ва принципҳои меъёрҳои ташкили он, дар бораи нақши издивоҷ дар рушди ҷомеа ва касби саодати зиндагӣ ва ғайра, мушоҳида кардан мумкин аст, ки ин ду низоми ҳуқуқӣ яъне зардуштӣ ва исломӣ, аз бисёр ҷиҳат бо ҳам ҳамоҳангӣ мутавозинанд. Ҳамин ҳамоҳангӣ имконият додааст, ки анъанаҳо, урфу одатҳо ва ҷашну маросими тоисломии тоҷиконро аз анъанаҳои исломии онҳо фарқ кардан хеле душвор мебошад. Онҳо бо ҳам синтез шуда, дар радиф ҳам, дар тӯли садсолаҳо, то замони шӯравӣ ҳамчун меъёрҳои баробарвазн дар танзими ҳаёт ва муносибатҳои иҷтимоии ҷомеаи анъанавии тоҷикон нақши созандаеро ифшо намудаанд.

²¹⁵ Сунани Насой, 3235; Ибни Мочча, 1866. – С.46.

БОБИ 3. МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛИИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ АНЪАНА ВА ЧАШНУ МАРОСИМ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

3.1. Вазъи ҳуқуқии анъана ва чашну маросим аз давраи шӯравӣ то қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»

Дар оғози таҳқиқоти ин қисмати рисола зарур аст, ки ба як ҷанбаи нисбатан норавшани фалсафӣ–ҳуқуқии марбут ба масъалаи танзими ҳуқуқии анъана ва чашну маросим, ки барои дарки на танҳо ғавоиди иҷтимоиву иқтисодӣ ва арзиши идеологиву сиёсии танзими ҳуқуқии ин гурӯҳи азими меъёрҳои иҷтимоӣ мусоидат мекунад, равшанӣ андозем.

Халқ миллат ва давлат организми зиндаи иҷтимоӣ ҳастанд, ки ба андешаи муттаҳассисон ҳар дафъа бо насли куҳан намемиранду бо насли нав аз нав тавлид намешаванд²¹⁶, балки мавҷудияти худро бо урфу одат, анъана ва расму оинҳои ба мерос ҳифзкардашон идома медиҳанд.

Ҳар лаҳзае, ки урфу одатҳо бимиранд ва ё маҳв шаванд, хатари маҳву нобудшавии ҳувияти миллӣ ба миён меояд. Табиист, ки дар чунин ҳолат аз чунин миллати ҳувиятгумкарда як миллати манқурт тавлид мешавад, ки аз урфу одатҳои миллӣ ва таъриҳиаш бегона буда, дар қайди урфу одати аҷнабиҳо гирифта аст. Зеро дуршавӣ аз анъанаи миллӣ истиқлолияти давлатиро осонгир ва соҳибхитиёро таҳдидпазир менамояд. Чунин миллат имкон дорад дер ё зуд аз ҷониби одатҳои бегона тасхир шавад. Мисол, одат ва анъанаи либоспӯшӣ, ки ҳифз ва тарғиб нашуд зуд аз байн меравад ва ҷойи онро одати бегона хоҳад гирифт. Ҳамин тавр ҳар халқу миллат дар рушди худ ҷиҳати ҳифзи асолату ҳувияти хеш муваззаф аст, ки ба ҳифзу рушди рукнҳои фарҳангии худ диққат диҳад. Ба ақидаи мутахассисони соҳаи

²¹⁶ Бондырева, С.К., Колесов, Д.В. Традиции. Стабильность и преемственность в жизни общества [Текст] / С.К. Бондырева, Д.В. Колесов. – М., 2004. – С.3-4.

ичтимоӣ ба хусус дар даврони рушди босуръати ҷомеа, дар он давроне, ки ҷомеа ба тағйироти бузург рӯ меорад кадршиносӣ ва ҳифз аз арзишҳои миллӣ ва урфу одату анъанаҳо зарурати бештар касб менамояд. Дар чунин даврон ҷомеа имкон дорад дар пайравӣ аз думболи навгонии бегоназо ва урфу одати халқияти бегона махсусияти худро аз даст диҳад. Махсусияти халқу миллат ва менталитети ӯ мисли ҷузъи устувори фарҳанги миллӣ имунитети ҳифзи ҳастии миллат ва давлат аст. Аз ин рӯ, ҷомеаи солим ва дорои мардуми хирадманд урфу одат ва анъанаҳои худро кадршиносӣ менамояд ва ҳеҷ гоҳ ба хоҳири ҳадафҳои кӯчак ва моделҳои нав аз онҳо даст намекашад. Ҳастӣ ва соҳибхотирӣ давлат танҳо дар эълон ва қабули Конституцияи зухур намеебад, ин соҳибхотирӣ ва махсусияти ҷавҳарии мустақилияти давлат дар маҷмӯи унсурҳои муҳталифи ҳастии ӯ, ки ҳосил дигарон нест, зухур ва пурзӯр мегардад, ин махсусиятҳои табиӣ, ҳудудӣ, миллӣ, динӣ, хоҷагидорӣ, амалҳои хонаводагӣ зухур менамояд. Ҳанӯз дар асри XVIII мутафаккири бузурги Фаронса, асосгузори назарияи шартномавии давлат Ж.Ж. Руссо дуруст навишта буд: «Дар давлати демократӣ ва дунявӣ зарур аст, ки қаррӯ фарри зиёдатӣ ва исрофқорӣ ҳеле – ҳеле кам ва ё умуман вучуд надошта бошад. Зеро қаррӯ фарри зиёдатӣ ва хароҷоти беҳуда ё бо сабаби дорой ва ё аз рӯи зарурат пайдо шуда дар як вақт ҳам доро ва ҳам камбағалро, якеро бо дорой дигарро бо нафсу ҳасудаш фосиқ, бадахлоқ ва вайрон мекунад: ин ҳолат ватанро гирифтори нозу неъмат овори шухратпарастӣ сохта, аз давлат ҳама шахрвандон – тобеонро қашида мегирад, то ин ки якеро ғуломи дигаре ва ҳамаро дар маҷмӯъ ғуломи ақидаи нодуруст созад»²¹⁷.

Ибни Халдун дар боби 18 асари «Муқаддима» кайфу сафо, рӯзхӯшгузаронӣ ва зиёдаравиро дар зиндагӣ асоситарин монета дар роҳи мулкдорӣ, пешравӣ ва ваҳдати ҷомеа медонад. Ӯ менависад: «Омили ин ҳолат дар он зухур менамояд, ки чун як иддаи қabila афзалият ва бартарӣ

²¹⁷ Руссо, Ж.Ж. Об Общественном договоре, или Принципы политического Права [Текст] / Ж.Ж. Руссо; перевод с франц. А.Д. Хаятина, В.С. Алексеева-Попова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Royallib.ru. (дата обращения: 02.04.2019 г.).

нисбат ба дигарон касб менамояд, вай ба ҳамон андоза мутаносибан саодатмандӣ, хушгузарониро (дар муқобили иддаи дигари камбағал) соҳиб мешавад. Давлат ба кумаки онҳо мусоидат мекунад». Албатта ин ҳолате, ки Ибни Халдун муаррифӣ менамояд, қабл аз ҳама пояи адлро дар муносибат бо гурӯҳҳои дигар поймол менамояд. Сониян чунин дастгирии яктарафаи давлатӣ ба ҳуди он мардуми дастгиришаванда зарар мерасонад. Зеро бартарию афзалият ногузир ба танбалӣ, муфтхӯрӣ ва коҳиши ваҳдату хушёрӣ онҳо бурда мерасонад. Ибни Халдун дар бораи ноадолатии иҷтимоӣ ва зарари ин амал ба зиндагии ҳаррӯзаи мардум аз назари мустақими иқтисодӣ ҳарф назада, балки аз ҷодаи давлатдорӣ ва амнияти миллий ба ин масъала менигарад. Чунин зиндагии фориғболона ва бо кайфу сафо, қатъи назар ки аз кадом манбаъ набошад, мардумро аз меҳнати ҳалол ва расидан ба қадри он дур мекунад. Ҳамин тавр, мардум бо чунин рӯзгузаронии пурдабада майл намуда хушёрӣ ва меҳнат карданро аз даст медиҳанд. Ваҳдат ва муттаҳидие, ки дар мушорикати меҳнатӣ ва заҳматҳои шабонарӯзӣ ифода меёбад, аз байн меравад. Фарзандони онҳо дар чунин шароити саодатманди бепарвонаи хӯшрӯзгузаронӣ ба воя расида мушкилӣ ва вазниниро намебинанд.

Ин ҳолат ба одати ин қавмият табдил ёфта бо мурури замон ҳиссиёт ва нерӯҳои муҳофизатшаванди қавмро аз байн мебарад – меғӯяд Ибни Халдун. Яъне карру фар ва исрофи зиёд дар ниҳояти қор ҳар ҷомеаро ба нобудӣ ва ваҳдату истиклолияти зухуроти иҷтимоиро заиф ва нотавон менамояд. Зеро организми зиндае, ки аз воситаҳои мубориза барои зинда мондан маҳрум мешавад тадриҷан рӯ ба нобудӣ меорад. Муҳимтарин нукта ба назари Халдун ин гум шудани табиати мубориза барои ҳаёт, аз байн рафтани меҳнат ва унсурҳои муттаҳидкунандаи иқтисодиёт маҳсуб мешавад. «Чи қадаре ки онҳо ба қару фар дода шуда ба исроф машғул мешаванд ба ҳамон андозат онҳо ба маҳви худ наздик мегарданд. Омилҳое, ки ба исроф мусоидат менамоянд барои заъфи муттаҳид ва ваҳдат хизмат мекунанд. Гум шудани муттаҳидӣ ва ваҳдат қабиларо аз мақсадҳои худ дур карда вайро тӯъмаи

дигарон месозад...». Сазовор ба ёдоварист, ки ниёғони мо дар баробари он, ки сарфаю сариштакориро дар рӯзгори фарзандон тарбият кардаанд тартиб ва усулҳои баргузории одату анъана ва маросими зиёди миллиро низ доро будаанд. Ҳар иду анъана ва ҳатто касбу ҳунароҳои мардумии мо аз қадим бо урфу одатҳо ба шакл даромада, тавассути рисолаю дастурҳои махсус ба низом дароварда мешуданд. Иду анъана ва ҷашну маросими тоҷикон ҳикмати ҳосаи ҳаёти дошта, бо табиат, зиндагӣ ва ҳулуку атвори ҳамидаи гузаштагон пайванд мебошанд. Рӯҳияи баргузории чунин ҷорабиниҳо тарбияи насли солим ва халқи дорои беҳтарин ва покизатарин эҳсосот, тасаввуроту ҳаёлот, ахлоқу маънавияти инсонӣ мебошад. Ҳамин нуктаҳо дарк намуда, метавон гуфт, танзими анъана ва ҷашну маросим суннатҳои неки ниёгонро эҳё намуда, ҳамзамон барои камолоти ахлоқиву маънавӣ ва дар рӯҳияи беҳтарин ғазилатҳои инсонӣ тарбия ёфтани насли имрӯзу фардои миллати мутамаддину саодатманди тоҷик заминаи мусоидеро фароҳам меоварад.

Як нуктаи дигари муҳим, ки инҷо таъкид карданаҷро зарур мешуморем ин аст, ки расму оин ва ҷашну маросим яке аз шаклҳои муҳимтарини шуури ҷамъиятии ҳар як миллату ҷомеа маҳсуб мешавад. Миллати тоҷик вобаста ба шароити гуногуни таърихӣ ва даврҳои гуногуни ташаккули ҷамъиятӣ, вазъи иқтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ фарҳангии худ аз замонҳои ҳале қадим ҷашнҳои мондагор ва писандидаро эҷод карда, дар тӯли асрҳо такмил додааст ва онҳо имрӯз ба як ҷузъи ҷудонопазири фарҳанги миллии мо табдил ёфтаанд. Аксарияти ин анъанаҳо, урфу маросим, ҷашнҳо ва маъракаҳо, ки дар ҷомеаи мо имрӯз ба назар мерасанд, дар суннати мардумшиносии мо асосан андаруни амалкарди ду фарҳанги бузург – зардуштӣ (ориёӣ) ва исломӣ ташаккулу тақомул ёфтаанд. Афзун бар ин, дар зери таъсири забткорӣ ғазавот ва истилову кишваркушоӣ низ унсурҳои аз одату анъанаҳои халқҳои дигар ба фарҳанги миллии мо ворид шудаанд. Вале қисмати умдаи расму оинҳои мардуми тоҷик ба дини ислом ва мусулмон будани онҳо алоқаманд аст ё бисёре аз маросим маншаъ дар аҳкоми шариати исломӣ дорад. Ҳақиқати бебаҳс аст, ки аксари ибодат, аркон, аҳком, усул ва

фурӯи дини ислом тӯли бештар аз як хазору чорсад сол дар матни фарҳанги миллии тоҷикон ҷойгоҳе устувор пайдо карда, ба мисли гӯшту нохун андаруни рағу пайванди анъанаҳои суннати мо омезиши барҷаста ёфтааст. Агар ба гузаштаи на он қадар дури одобу русуми тоҷикон назар афканем, пас дарёфта метавонем, ки хусусияти бухронӣ гирифтани онҳо маҳсули рафторҳои як марҳалаи тӯлонӣ аст.

Аз ин рӯ, барои дарёфти нуктаҳои заъфи ин раванди муҳими иҷтимоӣ зарур аст, он сайри таърихиро, ки дар фаслҳои пешини рисола дар пайи таҳқиқи решаҳои тоисломӣ ва исломии пайдоишу густариши анъанаву маросим шурӯъ карда будем, идома дода, вазъи онҳоро дар даврони шӯравӣ ва Истиқлолият то қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» таҳлил кунем. Танҳо бо ҳамин усул, мо ба моҳият ва мазмуни аслии Қонуни мазкур ва нақши бузурги онро дар эҳё ва табобату солимгардонии анъана ва ҷашну маросими миллии худ, ки дар тӯли сад соли охир дар як ҳолати бетартибона ва беназмӣ бо хурофоту ифроту тафритҳои зиёде гирифтӣ шуда буданд, ба таври амиқ ва равшан дарк кунем.

Бояд эътироф намоем, ки анъанаву маросими миллии ҳамчун арзишҳо ва дастовардҳои дигари маънавӣ дар ташаккули ҳувияти миллии нақши муҳимро мебозанд ва зимнан, ҳамчун сарвати маънавӣ ба ғамхорӣ, нигоҳбонӣ, танзиму парвариш ниёз доранд. Сарпарасту мураббии анъанаҳои миллии давлати соҳибистиқлоли миллии мебошад. Маҷозан бигӯем анъанаҳо боғи сарсабзанду давлати миллии боғбоне хирадманд. Агар ин боғбон ва нигоҳбон набошад, баҳори анъанаҳо ба хазон табдил меёбад ва мазраи муаттари гулистони анъанаҳоро хору алафҳои бегона зер мекунанд. Матлаб ин аст, ки пас аз сукути давлати Сомониён ва баъдан, тохтутоз ва қатлу кушторҳои муғулҳо то даврони шӯравӣ ҳолати анъана ва ҷашну маросими миллии тоҷикон мисли боғи бенигоҳбонмонда хеле беназмона ва бухронӣ буд ва чунин ҳолат ҳатто дар замони шӯравӣ низ идома дошт. Баъди сукути Сомониён ва бозмондани ҷомеа аз пешрафту рушд, фурӯ рехтани пояҳои

устувор ва солими иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа, дар тамоми давраҳои минбаъдаи салтанати сулолаҳои турктабор дар Осиёи Миёна оҳиста – оҳиста, ҳамаи анъанаҳо, суннатҳо ва дигар одобу русуме, ки тоҷикони мутаммаддин аз насл ба насл мегузарониданд, низ тадричан ҳадафу маромҳои созандаву ваҳдатбахши худро гум карда, саҳт таҳриф ёфтанд ва аксарияти онҳо ба амалҳои зиёновар мубаддал гаштанд. Тасвири чандин намунаи ин қабил маросими мазмунан таҳрифшуда, алахусус, ҷашнҳо ва тӯю маъракаҳо дар асари «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро»-и устод Садриддин Айни муфассал баён гардидааст. Аллақай дар ибтидои асри XIX ва ибтидои асри XX, ҷӣ тавре С. Айни тасвир мекунад маърака бо омода кардану ороштани садҳо ҷои нишасту дастархонҳо, бо сар буридани садҳо шутуру гову гӯсфанд, насби даҳҳо дегу потилаи чандинпуда, ҷӯшонидани даҳҳо самоварҳои садлитра, чандин навъ аз таому нону кулча, сабзавоту мевачот, бо даъвати қиматтарин созандаву хонандаву раққосаву масҳарабозону дорбозон, бо гузаронидани мусобиқаҳои бӯзкашию пойгаву гӯштингирӣ, бо ҳадяи садҳо сарупо ва ғайраҳо барпо мешуд²¹⁸.

Аҷобат дар он буд, ки дигар волию ҳокиму қозию арбобу мансабдору бою бойбачаҳои вилояту ноҳияҳои дуру наздики Амонат ҳамчун тақлид ба пайравӣ аз амиру табақаи болои пойтахт ҳар кадом дар ҷойи худ айнан ба ҳамон дабдабаҳо маърака меорост. Ва ҳар гоҳ касе ба тозагӣ сарватманд ё мансабдор гардад ё касе хоҳад, ки соҳиби мансаби болотаре шавад, ба хотири ворид шудан ба зумраи табақаи боло маҷбур буд, ки чанд бор ин қабил маъракаҳои мутантанро барпо намояд. Масалан, устод Айни дар асари зикршуда навиштааст, ки «Сайид Бурҳониддин – раиси шаҳри Бухорои ҳамон вақт барои соҳиб шудан ба мансаби қозиюлқузотӣ (қозикалонӣ) ва ба муносибати гирифтани ордени подшоҳи Рус як ҳафта тӯй барпо кард ва дар шукӯҳмандии он тӯй аз ҳама собиқон пеш гузашт. Ў илова ба ҳамаи он нозу неъмат, таомҳои болаззат, тортуку пешкашҳо, дабдабаву тантанаву

²¹⁸ Баротзода, Ф. Роль устода Аини в сохранении в сохранении национальных и религиозных ценностей народов Центральной Азии [Текст] / Ф. Баротзода // Мақом ва нақши ислом дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – Ҷ.4. – С.224-228.

валвалаҳои тоҷикии бухорӣ боз ба тӯяш мусиқичиёну раққосаҳову меҳмонони русро низ даъват кардааст»²¹⁹.

Ба қавли худи устод Айнӣ, хатнатӯӣ аввалин ёддошт аз айёми кӯдакиаш мебошад, ки дар ёди ӯ монда ва устод онро дар «Ёддоштҳо» пас аз пешгуфтор тасвир намудааст. Аз ин нақли устод маълум мегардад, ки хатнасӯр ханӯз дар ҳамон давр як маъракаи басо серхарч буда, на танҳо мардуми камбизоат, балки миёнҳолонро низ мубталои қарзу муфлисӣ мекардааст. Волидайнӣ Садриддин Айнии кӯдак барои ӯ ва бародари калониаш ва Эргаши амакбачааш як хатнасӯр баргузор кардаанд. Ҳарчанде, ки ин хатнасӯр бо сахмгузориҳои хешовандони наздики волидони Садриддин Айнӣ ташкил ва гузаронида шуда буд, вале қисми бештари маблағи дар хатнасӯр сарфшударо падари Садриддин Айнӣ қарз гирифта буд. Тибки нақли устод Айнӣ, хатнасӯр дар он айём мисли тӯӣи арӯсию домодӣ маъракаи иҷтимоии берун аз оила ба шумор мерафт ва ба он тамоми сокинони марду зани маҳалла, хешони дуру назик, дӯстону шиносони аҳли хонавода даъват карда мешуданд. Одатан барои мардон дар як кунҷи ҳавлӣ, барои занон дар дохили хона дастурхони зиёфат меоростанд. Дар хатнасӯри Садриддин ва бародару амакбачаи ӯ сарояндагон, ромишгарон ва раққосон даъват шуда буданд. Устод Айнӣ нақл мекунад: «Дар рӯӣи ҳавлӣ – дар байни ду ошхона як деги калони мис шинондагӣ буда, ошпаз аз он дег ба табақҳои сафоли бесир оши палав кашида медод ва ҷавонон он табақҳоро бурда ба пеши меҳмонони мардина мегузоштанд ва табақҳои холишударо оварда ба ошпаз медоданд. Ба хонаи занон бошад, як зани кӯҳансол, ки баъзеҳо ходимона ва баъзеҳо бибикайвонӣ мегуфтанд, бо якчанд кампири дигар, ки дар сарашон ҷомача буд, ошкашонӣ мекарданд. Меҳмонони мардинаро падарам, амакам, бобои модариам, тағоиҳоям ва дигар хешовандон «хуш омадед, хуш рафтед» мегуфтанд, меҳмонзанонро модарам, модаркалонам, занони тағоиҳоям ва зани амакам меҳмондорӣ мекарданд. Дар як гӯшаи суффа як

²¹⁹ Баротзода, Ф. Перомунӣ бозандешиҳо дар танзими ҷашну маросимҳо [Матн] / Ф. Баротзода // Тафаккури миллӣ ва ҳифзи арзишҳои фарҳангии иҷтимоӣ. – Душанбе: Балоғат, 2017. – С.82-83.

накорачӣ, як сурнайчӣ, ду дойрадаст нишаста менавохтанд ва дойрадастҳо гоҳо бо ҳам ва гоҳо ҳар кадом ба танҳои ғазалхонӣ мекарданд. Дар рӯ ба рӯи созандагон – дар поёни суффа ҷавони баландқомате, ки миёнаш аз рӯй бастагӣ буд, дар ду дасти худ ду ҷуфт қайроқча гирифта онҳоро бо ҳам зада, аз онҳо мувофиқи оҳанги дойра ва нақора садо мебаровард ва рақс мекард»²²⁰. Устод Айнӣ дар идомаи нақли худ навиштааст: «Ман гумон мекунам, ки баъд аз тӯй аҳволи зиндагонии хонадони мо хеле танг шуда буд. ... Шабе падарам ба сабаби тӯй хеле қарздор шудани худро ҳикоя карда гуфт, ки – Хайрият, ки ман ин қарзро аз ягон ғоидахӯр нагирифтам, ё ин ки таклифи қозизодаҳоро қабул карда, аз замини Соктаре ба онҳо гарав намондам, вагарна аз замин ва ҳавлии Соктаре ҷудо шуда, дар ин деҳаи хароб абадулобод мусофир шуда мемондем»²²¹. Тибқи нақли устод Айнӣ, ҳатто як сол пас аз гузаштани хатнасӯр, падараш танҳо як қисми қарзҳояшро қанда тавониста буду халос. Яке аз пайомадҳои саҳти ин хатнасӯр дар он буд, ки волидони Садриддини ҷавон барои адо кардани қарз маҷбур буданд, ки маблағи барои рӯзғор, ҳуруку пушук ва таълими фарзандон пешбинишударо кам кунанд. Бемуҳобот метавон гуфт, ки на танҳо дар даврони тошӯравӣ, балки дар замони шӯравӣ ва то давраи қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» низ, хатнасӯри фарзандони оилаҳои камбизоати тоҷик шабеҳи ҳамон хатнасӯри устод Айнӣ мегузашт ва ҳамон хел пайомадҳои саҳт барои оилаҳои камбизоатро ҳамроҳ дошт.

Ҳамин тарзи бодабдаба ва ҳангомаҷӯёна, бо харҷи зиёд гузаронидани маросими ҷашну тӯйҳо ва азову мурдадорихо, ки дар даврони тошӯравӣ вучуд дошт, дар давраи шӯравӣ низ боқӣ мондаанд ва алалхусус, баъди анҷоми марҳалаи барқарорсозии баъдичангӣ, яъне солҳои шастуми асри гузашта, ки аҳволи мардуми шӯравӣ андаке беҳтар шуда буд, аз нав мавриди пайравии мардуми таҳти фишори идеологияи ҳукмрони атеистӣ аз решаҳои

²²⁰ Айнӣ Садриддин. Ёддоштҳо [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе, 2009. – С.10.

²²¹ Ҳамон асар. – С.14.

асили арзишҳо ва одобу русуми фарҳангӣ–миллӣ худ дуршудаи тоҷик қарор гирифтанд. Аммо, дар даврони шӯравӣ аз сабаби таҳти фишори идеологияи коммунистӣ аз матни зиндагии мардум дур шудани аҳком, аҳдоф, фалсафа ва арзишҳои исломӣ ҳам сурат гирифтанд, аз байни анбӯҳи маъракаҳо танҳо се маърака ба таври исломӣ иҷро карда мешуд: хатнаи писарон, хутбаи никоҳ, намози чаноза. Бояд эътироф кард, ки дар аксари ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна аз ҷониби занон маросими «Бибӣ–сешанбегӣ» ва «Бибӣ–мушқилкушо» барпо карда мешуд. Аммо ин маросим, агарчӣ зоҳиран, яъне бо фаро гирифтани оёте аз Қуръон ва маноқиби авлиё гузаронида мешуд, вале аз нигоҳи маънию мантиқ ва баргузори исломӣ набуданд ва хусусияти умумиисломӣ надоштанд. Халқҳои дигари мусулмон — арабҳо ва эронӣён чунин маросим надоранд. Бо вуҷуди ин, бояд донист, ки баргузори ин маросим то андозае барои ҳифзи арзишҳои фарҳанги миллӣ ва динӣ дар муҳити занона нақши муҳими тарбиявиро мебозид. Дар ин гуна маросим бибиотунҳо ё бибиҳалифаҳо ҳангоми суҳанронӣ бисёр дostonу афсона ва қиссаву ривоятҳои ахлоқиро нақл мекарданд ва дар он шароити душвори иҷтимоӣ комилан гусехтани пайванди гузаштaro бо имрӯза пешгирӣ мекарданд.

Аз ҷумлаи одатҳои қадимаи зардуштӣ, ки дар давраи исломӣ «либоси исломӣ пӯшида» бо ин либос ба даврони шӯравӣ ворид шуда буд, одати дар рӯзи чоршанбе ба мазорҳо рафта нӯгча афрӯхтанро зикр кардан мумкин аст. Чунки, дар дини зардуштӣ чоршанбе рӯзи истироҳатӣ буд, аз ин рӯ, мардум барои адои фармудаҳои эътиқодӣ дар оташкадаву зиёратгоҳҳо аз тариқи оташафрӯзӣ ёди арвоҳи мурдагонро гиромӣ медоштанд²²².

Дар замони шӯравӣ, баробари беҳтар шудани некуаҳволии мардум, анъана ва ҷашну маросими милливу динӣ ҳам гаронқимат шудан гирифтанд. Дар оини сӯгворию мурдадорӣ нахуст худӣ «гӯру ҷӯб кардани майит, худоиҳои бегоҳи сею ҳафт, бисту чил, шашмоҳагӣ, солшиканон ва сари солӣ буд» бағоят серхароҷот гардиданд. Оҳиста–оҳиста то пур шудани чиҳил рӯз

²²² Саттторзода, А. Роҷеъ ба масъалаи ҳамгунсозии маросимҳои миллӣ ва динӣ [Матн] / А. Саттторзода // Мақом ва нақши ислом дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. – Ҷ.1. – С.21-22.

аз даргузашти майит ҳар бегоҳии душанбе ва ҷумъа, пас аз он ҳар бегоҳии ҷумъа то як сол таъом додан ба хешону ҳамсояхо ба ҳукми қонуни нонавишта даромад. Ҷашни арӯсӣ ба тӯйи серхарочот ва басо пурмашаккати «Сурх» ё ба истилоҳ «тӯйи комсомолӣ» мубаддал гашт. Дар баргузории тӯйи комсомолӣ оростани зиёфати махсус дар тарабхонаву ошхонаҳо бо ширкати хофизону раққосаҳо ҳамчун сарбории ҳатмӣ дохил шуд. Хатнаи писарон аслан ба тӯй зарурат надошт, вале он бо унвони «рӯзи таваллуди писарча» ба ҳукми анъана даромад ва дар барномаи он иловатан унсурҳои «оши маслиҳат (маслиҳатошӣ)», «хатми Қуръон», «оши халқ», «оши занон» ва «шабнишиниҳои саримизӣ» бо ширкати овозхонон замима гардид.

Илова бар ин дар замони шӯравӣ маросими нави серхарҷ низ пайдо шуданд, мисли: маросими алоҳидае ҳамроҳ бо забҳи чорво мондани деғу даъвати ҳамагон ба муносибати даъват шудан ба хизмати ҳарбӣ; маърака бо забҳи гову ташкили зиёфат ва даъвати аҳли маҳалла ба муносибати омадани фарзанд аз хизмати аскарӣ; шабнишинӣ бо ташкили зиёфат ва эҳдои сару либос ва дигар тӯҳфаҳо ба омӯзгорон ва ғ.

Бояд иқрор шуд, ки дар замони шӯравӣ гоҳ–гоҳ чорабиниҳои дар робита ба масъалаи расму оини мардум гузаронида мешуданд, вале аксари ин чорабиниҳо ошкоро ҷанбаи идеологӣ доштанд ва расму оинҳо бештар аз лиҳози мувофиқат кардан ё накардани онҳо ба муқаррароти идеологияи коммунистии ҳоким баҳо дода мешуданд. Доираҳои расмӣ ба муқобили баъзе аз ин расму оинҳо зери унвони «урфу одатҳои динӣ–хурофотӣ» муборизаи беамон мебуданд, дар танқид кардани онҳо мақолаву китобҳои илмӣ таълиф намуда, ба ҷоп мерасониданд. Дар атрофи масъалаҳои мазкур аз тарафи ҷамъияти «Дониш» лекторҳо ба шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ рафта, баромадҳо мекарданд, филмҳои ҳуччатию бадеӣ ба навор мегирифтанд. Агар дақиқтар ба моҳияти идеологии ин чорабиниҳо назар кунем, боварӣ ҳосил мекунем, ки ҳадафи онҳо танзими расму оинҳо не, балки комилан решақан кардани онҳо буд. Ва баргузоркунандагони ингуна чорабиниҳо то ҳадде ба ин мақсади худ муваффақ шуда буданд.

Умуман, раванди дар Осиёи Миёна барпо шудани ҳокимияти шӯравӣ муносибати парҳезкорона нисбат ба фарҳанги миллӣ ва душмании оштинопазиреро нисбат ба дини ислом ошкор намуд. Дастгоҳи тарғиботӣ бештар кӯшиш мекард ҳар расму оинеро, ки бо дини ислом иртиботе дошта бошад, аз байн барад ва ба ҷойи он расму оини ба истилоҳ «замонавӣ» ва марбут ба ҳаёт ва воқеияти нави Шӯравиро ҷорӣ намояд. Дар натиҷа, пеш аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ соири анъана ва ҷашну маросими миллӣ аз асли худ хеле дур шуда, дар онҳо исрофкорӣ то ҳадде зиёд гардида буд, ки мардум нону қандро ба охури молҳо мерехтанд. Дар пеши по гӯсфанд хун қардан, арӯсбинон, домодталбону қудоталбон бо тақдими тӯҳфаҳо барои меҳмонон ва чандин маросими ғайрисуннатии тоҷикон низ маҳсули мафкураи саҳт таҳрифёфтаи мардуми тоҷик дар замони шӯравӣ мебошад. Дар оғози даврони Истиқлолият, дар марҳилаи нахустини рушди мустақилона аслан барои роҳбарияти олии кишвар фурсате доир ба баррасии ин масъалаи муҳими қору ғаёлияти шаҳрвандони кишвар даст надод. Бо ҳамин сабаб, баробари ҳамаи дастоварду мушқилот ва каму беши тарзи ҳаёти нав дар шароити комилан фарқкунанда расму оинҳои тоисломӣ исломӣ ва ғайриисломӣ, коммунистӣ, хоназод ва аз берун воридшуда бо ҷумлаи ифроткорӣ, ҳароҷоти зиёди миёншикан, дабдабаву валвала, балки чанд баробар бештар аз пештар вориди воқеияти нави ҷумҳурии азизамон гардид.

Ниҳоят, дар оғози қарни ХХІ дар кишвар зарурати ба низом ё ба ҷаҳорҷӯбаи маъқул даровардани ин ҳама расму оин ва маросим ба миён омад. Ҳамин буд, ки баъди истиқрори сулҳу оромӣ ва то андозае маҷрои муайян касб намудани ҳаёти сиёсӣ дар кишвар масъалаи ба танзим даровардани ҷашну маросим ҳамчун як ҷораи таъхирнопазир ва зарурӣ ҷиҳати аз бӯҳрони молиявӣ берун овардани мардум ва таҳкими пояҳои иқтисодии ҷомеа аҳамияти принсипалӣ касб намуд.

3.2. Такмили қонунгузории миллӣ оид ба танзими анъана ва ҷашну маросим ва натиҷаҳои он

Барои ба эътидол овардани вазъи анъана ва ҷашну маросими миллию динӣ, манъи исрофкориҳо зимни баргузории маъракаҳои марбут ба онҳо ва пешгирии пайомадҳои номатлуби иҷтимоиву иқтисодии онҳо зарурати танзими ҳуқуқӣ ва ба як чорчӯбаи муайяни қонунӣ даровардани анъана ва ҷашну маросим ба миён омад. Бо мақсади ҳалли ин масъалаи муҳими иҷтимоӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба вазъи иҷтимоию иқтисодии мардуми кишвар аҳамияти махсус зоҳир намуда, аз ҳамагон хоҳиш намуд, ки то баргузории машварати умумиҷумҳуриявӣ (24-уми майи соли 2007) тамоми хоҳишу дархостҳо ва фикру андешаҳои худро оид ба чӣ гуна гузаронидани ҷашну маросими миллӣ дархост намоянд. Ҳамин тариқ, лоиҳаи қонун бо дар назардошти зиёда аз 20 ҳазор дархосту пешниҳоте, ки ба сайти Президенти Тоҷикистон, гурӯҳҳои кории Ҳукумат, Дастгоҳи иҷроияи Президент ва тавассути шабакаҳои телевизионӣ ворид шуда буданд ва баррасиву таҳили қонуниву шариатии маросим ва таҷрибаи кишварҳои мусулмонӣ, инчунин, вазъи зиндагии мардуми Тоҷикистон бо супориши Сарвари давлат аз ҷониби гурӯҳи ҷомеашиносон, диншиносон ва ҳуқуқшиносони варзидаи кишвар таҳия гардид²²³.

Ниҳоят дар таърихи 8-уми июни соли 2007, №272 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба тасвиб расида, аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид.

Пас аз қабули Қонуни мазкур раванди мусбӣи танзими расмӣи ин маросими иҷтимоӣ ҷараён гирифт. Қонуни зикргардида, ҳамчун санади меъёрӣ–ҳуқуқӣ, бо тақозои рушди ҷомеа анъана ва ҷашну маросимро танзим

²²³ Вализода, О. Танзими зиндагӣ [Матн] / О. Вализода. – Душанбе: Ирфон, 2010. – С.39.

намуда, ба хотири ҳифзи арзишҳои асили фарҳанги миллий ва эҳтиром ба суннатҳои мардумӣ, баҳри баланд бардоштани сатҳи иҷтимоию иқтисодии ҳаёти шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон равона гардидааст. Аз таҳлили меъёрҳои Қонун маълум мегардад, ки он се ҷанба – маънавӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ дорад. Ҷанбаи маънавии Қонуни мазкур дар он ифода меёбад, ки он хислати инсондӯстӣ ва хайрхоҳӣ дошта, исрофкорию ҳамчун амали номатлуб эътироф менамояд камхарчу сарфакорона баргузор намудани ҷашну маросимро қисми таркибии маънавияти миллий дониста, барои баланд бардоштани фарҳанги маъракаҳо мусоидат менамояд. Аз лиҳози иқтисодӣ, Қонуни мазкур барои паст кардани сатҳи камбизоатӣ, беҳтар кардани шароити зиндагии мардум аз тариқи манъи исрофкорӣ ва маъракаҳои сермасраф ҳангоми баргузорию ҷашну маросим мусоидат менамояд.

Ҷанбаи ҳуқуқии Қонуни мазкур дар он ифода меёбад, ки он барои таъмини амнияти ҷомеа ва давлат, ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ, пешгирӣ кардани ҳодисаҳои нохуш дар тӯю маъракаҳо, баланд бардоштани ҳисси масъулиятшиносӣ, маърифату фарҳанги ҳуқуқӣ ва одобу рафтори иҷтимоии шаҳрвандон, шахсони мансабдор ва кормандони муассисаю ташкилотҳои давлатию ҷамъиятӣ мусоидат менамояд²²⁴.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», пас аз ворид намудан охири тағйиру иловаҳо ба он дар таърихи 28 августи соли 2017, аз 5 боб ва 16 модда иборат мебошад. Дар боби 1-уми Қонуни танзим, ки аз 3 модда иборат мебошад, муқаррароти умумӣ: мақсад вазифа ва доираи амали Қонуни мазкур (моддаи 1), мафҳумҳои асосӣ (моддаи 2) қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим (моддаи 3) дарҷ ёфтаанд. Тавре дар моддаи 1-уми Қонун омадааст: «Мақсади қонуни мазкур аз ҳимояи манфиатҳои иҷтимоии мардуми Тоҷикистон, мусоидат барои гирифтани

²²⁴ Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн]. – Душанбе, 2018. – С.10-11.

пеши роҳи харочоти зиёдатӣ, ки ба манфиати иқтисодӣ ва фазои маънавии ҳаёти шаҳрвандон зарари чиддӣ ворид менамоянд, иборат аст».

Боби 2—юми Қонуни танзим «Мақомот оид ба танзими анъана ва ҷашну маросим ва ваколати онҳо» унвон дошта, аз 3 модда (моддаҳои 4, 5 ва 6) иборат аст. Дар ин боб мақомоти ваколатдор оид ба танзими анъана ва ҷашну маросим (моддаи 4), комиссияҳои ҷамъиятӣ (моддаи 5) ва ваколатҳои мақомоти ваколатдор ва комиссияҳои ҷамъиятӣ (моддаи 5) шарҳ дода шудаанд.

Боби 3—юми Қонун – «Танзими ҷашну маросими расмӣ ва оилавӣ» – аз 7 модда (моддаҳои 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13) иборат мебошад. Дар ин боб ҷашнҳои расмӣ (моддаи 7), зодрӯз (моддаи 8), хатнасур (моддаи 9), тӯйи домодию арӯсӣ (моддаи 10), маросим дафну азодорӣ (моддаи 11), маросим ҳаҷ (моддаи 12) ва ҷои баргузори ҷашну маросим (моддаи 13) мушаххас шуда, танзими ҳукукии ҳудро пайдо кардаанд.

Дар боби 4—уми Қонун, ки аз 2 модда (моддаҳои 14 ва 14¹) иборат аст, меъёрҳои ҳукукии танзими хизматрасонӣ дар ҷашну маросим ифода ёфтаанд. Аз ҷумла, дар моддаи 14 тартиби хизматрасонии ҷашну маросим аз тарафи муассисаҳои фарҳангӣ, тарабхонаҳо ва ошхонаҳо ва дар моддаи 14¹ уҳдадориҳои шахсони воқеӣ ва ҳукуқӣ ҳангоми гузаронидани тӯю маъракаҳо нишон дода муқаррар карда шудаанд.

Боби 5—уми Қонун – «Муқаррароти хотимавӣ» низ аз 2 модда (моддаҳои 15 ва 16) иборат буда дар он тартиби ҳукукии ҷавобгарӣ барои риоя накардани Қонуни мазкур (моддаи 15) ва тартиби мавриди амал қарор додани Қонуни мазкур дарҷ гардидаанд. Анъана ва ҷашну маросиме, ки дар Қонуни мазкур инъикос ёфтаанд, маънои қонунӣ ва ҳатмӣ доранд. Чуноне, ки дар қисми 3—и моддаи 1—и Қонуни мазкур омадааст, иҷрои талаботи Қонуни мазкур барои мақомоти давлатӣ, ташкилотҳо, муассисаҳо ва корхонаҳо, новобаста аз шакли идоравӣ ва шакли моликият, инчунин барои ҳамаи шахсони воқеӣ, новобаста аз вазъи иҷтимоӣ ва шаҳрвандии онҳо, ҳатмӣ мебошад.

Инчунин, дар моддаи 1—уми Қонун доираи амалкарди Қонуни мазкур низ мушаххас карда шудааст. Гарчанде анъана ва ҷашну маросими дар Қонун дарҷёфта дорои хусусияти миллӣ мебошанд ва унсурҳои фарҳанги миллӣ ба ҳисоб мераванд, лекин аксарияти онҳо бо дину шариати исломӣ робита доранд. Аз як тараф, ин маънои онро дорад, ки қонуни мазкур анъанаҳо, ҷашнҳо ва маросими тоҷиконро ба танзим медарорад. Аммо аз тарафи дигар, дар ҷумҳурӣ ақаллиятҳои миллие зиндагӣ мекунанд, ки риояи анъанаҳо, ҷашну маросим ва расму оинҳои дар Қонун муқаррар гардида, шурӯъ аз маросими динии мусулмонӣ, ба онҳо низ хос аст, масалан ўзбекҳо ва қирғизҳо. Бинобар ҳамин, иҷрои меъёрҳои қонуни мазкур барои ҳамаи шаҳрвандони мусулмони ҷумҳурӣ новобаста аз мансубияти миллии онҳо, ҳатмӣ мебошад.

Илова бар ин, Тоҷикистон, ба ғайр аз пайравони мазҳаби ҳанафӣ, ки аксарияти тоҷикон ва умуман мусулмонони кишварро ташкил медиҳанд, пайравони мазҳаби исмоилӣ, инчунин ақаллиятҳои дигари милливу динӣ низ зиндагӣ мекунанд, ки шаҳрвандони комилхуқуқи Тоҷикистон мебошанд. Барои ин гуна ақаллиятҳо Қонун муқаррароти махсусро роҷеъ ба анъана ва маросими ақаллиятҳои миллӣ пешбинӣ намудааст, ки тибқи он, «ақаллиятҳои миллӣ дар доираи Қонуни мазкур дар риояи анъанаҳо, идҳо ва маросими худ озодаанд» (қисми 4, моддаи 1).

Қонун на танҳо анъанаҳо, ҷашнҳо ва маросимро ба таври юридикӣ ба расмӣ медарорад, балки мафҳумҳои онҳоро низ ошкор месозад. Мувофиқи моддаи 2—и Қонун: анъана — ин маҷмӯи арзишҳои моддию маънавии мероси иҷтимоӣ фарҳангии ҷомеа ва ё гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ буда, аз насл ба насл мегузарад; маросим маҷмӯи амалҳои рамзие мебошад, ки муносибати шахсон ва гурӯҳҳои иҷтимоиро ба падидаҳои муҳими ҳаёти фарҳангии ҷомеа муқаррар менамояд; ҷашн — таҷлили рӯйдодҳо ва ё санаҳои таърихӣ фарҳангӣ, ҷамъиятӣ, касбӣ ва оилавӣ мебошад. Аммо, бояд таъкид кард, ки аз ин 3 объекти танзими ҳуқуқӣ, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» зикр

гардидаанд, яъне анъана, чашн ва маросим, дар боби 3-юми Қонуни мазкур, ки «Танзими чашну маросими расмӣ ва оилавӣ» унвон дорад, танҳо чашнҳо ва маросим мавриди танзим қарор гирифта, дар бораи анъана чизе гуфта нашудааст. Дар он чашнҳои расмӣ (моддаи 7) аз қабилӣ зодруз (моддаи 8), маросими хатна (моддаи 9), тӯӣ арӯсӣ (моддаи 10), маросими дафн ва азодорӣ (моддаи 11), маросими Ҳаҷ ва чорабиниҳои ба он марбут (моддаи 12), инчунин, ҷойи гузаронидани чашну маросим (моддаи 13) мавриди танзим қарор гирифтаанд.

Сабаби аслии ба таври мушаххас дар Қонун баён нагардидани анъанаҳо ва танзим нашудани онҳо дар он мебошад, ки мафҳуми «анъана» мафҳуми кулӣ мебошад, ки ҳама гуна чашну маросим, оин ва урфу одатҳоро дар худ таҷассум мекунад. Барои дурустии ин матлаб аз адабиёти илмӣ далел овардан мумкин аст. Масалан, дар «Луғатномаи энциклопедии фалсафӣ» таърифи зерини анъана вучуд дорад: «унсурҳои мероси иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ки аз насл ба насл мегузаранд ва дар баъзе ҷомеаҳо, синфҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ дар муддати тӯлонӣ ҳифз гардидаанд». Ба сифати анъанаҳо «муқарраротҳои муайяни иҷтимоӣ, меъёрҳои рафтор, арзишҳо, идеяҳо, расму оинҳо ва ғайраҳо» баромад менамоянд²²⁵. Одат ҳамчун «шакли меросиву стереотипии танзими иҷтимоии ҷаҳолият ҷаҳмида мешавад, ки дар ҷомеаҳои муайян ё гурӯҳи иҷтимоӣ такмил ёфта, барои аъзои ин ҷомеа маъмулӣ ба ҳисоб мераванд». Одат дар тафовут бо дигар анвоъи анъанаҳо, «танҳо дар баъзе соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ амал мекунад ва пайрави қардан ба намунаҳои пешиниёро ифода менамояд», маросим бошад – «танҳо як навъи одат, рамзи муносибатҳои муайяни иҷтимоӣ» мебошад.²²⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», мафҳумҳои «маросим» ва «чашн» –ро аз якдигар ҷудо менамояд. Дар баробари ин, ба сифати одат «метавонанд малакаҳои истеҳсолӣ, маросими динӣ, идҳои шаҳрвандӣ ва ғайраҳо баромад намоёнд». Онҳо «дар шакли

²²⁵ Философский энциклопедический словарь [Текст]. – М., 1983. – С.692.

²²⁶ Философский энциклопедический словарь [Текст]. – М., 1983. – С.454.

нисбатан «тоза» дар соҳаҳои ҳаёти рӯзмарра, дар ахлоқ ва маросими шаҳрвандӣ (иҷтимоӣ) ҳифз мегарданд»²²⁷. Ба ақидаи Г.В. Малтсев, анъанаро ҳамчун воситаи пайванди миёни наслҳо ва механизмҳое, ки тавассути онҳо таҷрибаҳо аз як насл ба насли дигар интиқол меёбанд, тавсиф мекунад²²⁸. Дар адабиёти илмӣ андешаҳои дигаре оид ба таносуби анъана, одат ва маросим низ вучуд доранд. Масалан, дар яке аз нашрияҳо «анъана» ва «маросим» ҳамчун навъҳои «одат» баррасӣ гардидаанд. Ғайр аз ин, бо назардошти нақши ғаёлонаи ҷомеа дар робита бо анъанаҳо (масалан, дар ташаккули онҳо), қайд карда мешавад, ки пайдоиши анъанаҳо «бо раванди тӯлони таърихӣ алоқаманд нест».

Маросим ҳамчун «меъёри одатӣ» ба маросими рӯзмарра (маросими оилавӣ, динӣ) ва маросими муқарраротӣ (ҷашну маросими қонунан танзимшуда) чудо карда мешаванд. Дар адабиёти илмӣ инчунин, ақида оид ба айният ва ҳаммаъноии мафҳумҳои «одат» ва «анъана» низ вучуд доранд.

Тибқи ин ақида, одатҳо «қоидаҳои рафторе мебошанд, ки таърихан, дар тӯли ҳаёти ҷадин наслҳо бунёд ва дар натиҷаи такрорёбӣ ба одат табдил ёфтаанд». Ғайр аз ин, шаклҳои дигари одатҳо ба монанди «одатҳои мазмуни ахлоқӣ дошта, қоидаҳои гуногуни ахлоқӣ ва расму русум» – ро аз ҳамдигар фарқ менамоянд. Зухури анъана бошад на «бо мавҷудияти тӯлони меъёрҳои дахлдор», балки бо паҳн кардани «баъзе намунаҳои рафтори аз ҷониби як коллектив ё ҷомеа дар маҷмӯъ (масалан, ҷашнвора ҳамчун шакли муайяни ҷашнгирии санаҳои хотиравӣ) «қабул гардида», алоқаманд аст. Умуман, дар нашрияҳои зикргардида, дар зери мафҳуми урфу одат анъанаҳое ғаҳмида мешаванд, ки дорои аҳамияти иҷтимоӣ мебошанд. Онҳоро бо таҷрибаи тӯлони иҷтимоӣ алоқаманд медонанд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои танзими «ҷашну маросими оилавӣ ва расмӣ» бахшида шудааст. Дар Қонун ба сифати ҷашнҳои расмӣ

²²⁷ Ҳамон ҷо.

²²⁸ Мальцев, Г.В. Происхождение и ранние формы права и государства [Текст] / Г.В. Мальцев // Общие проблемы теории права и государства / под ред. В.С. Нерсисянца. – М., 2002. – С.49.

Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Рӯзи қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ваҳдати Миллӣ, чашнҳои Наврӯз, Сада, Меҳргон, иди Рамазон, иди Қурбон ва дигар идҳо қабул гардидаанд (қисми 1–и моддаи 7).

Чуноне, ки аз муҳтавои ин моддаи Қонун маълум мегардад, дар ҷумҳурӣ чашнвораҳои шаҳрвандӣ (рӯзи Истиқлолият, Конститутсия, Ваҳдати Миллӣ), чашнҳои таърихӣ (идҳои Наврӯз, Сада ва Меҳргон) ва чашнҳои мусалмонӣ (иди Рамазон ва иди Қурбон) ба қатори чашнҳои расмӣ–давлатӣ ва умумихатмӣ дохил мешаванд. Ҳарчанде, ки дар Қонун моҳияти чашнвораҳои зикргардида, аз ҷумла идҳои динӣ ба таври муфассал инъикос наёфтааст, вале ин масъала дар тафсири расмии Қонуни мазкур то ҳаде шарҳу тавзеҳ дода шудааст²²⁹.

Ташкил ва баргузор намудани чашну маросими шаҳрвандӣ, аниқтараш давлатӣ (Рӯзи истиқлолияти давлатӣ, Рӯзи қабули Конститутсия, Ваҳдати Миллӣ) дар асоси санадҳои дахлдори меъёрӣ – ҳуқуқӣ (Конститутсия, қонунҳои марбута, фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқии мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ, мақомоти ҳудидоракунии маҳаллӣ шаҳрак ва деҳот дар робита бо таърихи муайяншуда) амалӣ гардонида мешаванд.

Чашнвораҳои хусусияти таърихӣ дошта (Наврӯз, Сада, Меҳргон) бо назардошти анъанаҳои таърихан ба вуқӯъ омада, қайд карда мешаванд. Тавре маълум аст, чашнҳои зикргардида, таърихи чандинасра доранд. Аён аст, ки дар рафти гузаронидани онҳо, анъанаҳо ва урфу одатҳои мардумӣ васеъ истифода бурда мешаванд. Инчунин, татбиқи онҳо ба санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқии дахлдор така мекунад.

Чашнҳои динӣ (идҳои Рамазон ва Қурбон) бо меъёрҳо ва анъанаҳои дини Ислом алоқаманданд. Дар рафти гузаронидани онҳо, бевосита меъёрҳои мусалмонӣ ба назар гирифта мешаванд. Масалан, иди Рамазон баъди ба итмом расонидани рӯза ва хондани намози ид дар масҷидҳо чашн гирифта

²²⁹ Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн]. – Душанбе, 2018. – С.15-18.

мешавад. Дар ин рӯз, инчунин дигар анъанаҳо ва меъёрҳои мусалмонӣ низ риоя карда мешаванд. Иди Қурбон низ бо риояи меъёрҳои мусалмонӣ (намози субҳ, қурбонӣ, зиёрати қабри наздикону пайвандон, ташриф овардан ба манзили хешу таборон ва ғайраҳо) асос меёбад. Аён аст, ки идҳои мусалмони дар Қонун зикргардида, наметавонанд бар ҳилофи талабот ва муқаррароти дини Исломи таҷлил шаванд. Онҳо идҳои сирф динӣ ба ҳисоб рафта, бо меъёрҳои шаръӣ алоқамандии бештар доранд, мисли меъёрҳои гуногуншакли сиёсӣ, ахлоқӣ, ҳуқуқӣ, қисми таркибии ҳуқуқи мусулмонӣ маҳсуб мешаванд.

Табиатан барои мусулмонон хусусияти ҳатмӣ доштани онҳо дар Қуръон ва ҳадисҳо, яъне сарчашмаҳои асосии ҳуқуқи мусулмонӣ пешбинӣ гардидааст. Ин идҳо дар ҳамаи кишварҳои исломӣ ва ғайриисломӣ, ҳатто дар кишварҳои Аврупо ва Амрико, аз тарафи мусулмонон ҷашн гирифта мешаванд. Бо назардошти он, ки ташкил ва барпо намудани идҳои мусалмонӣ аз қабili иди Рамазон ва иди Қурбон комила бо меъёрҳои мусалмонӣ алоқамандӣ доранд, метавон гуфт, ки ҳуқуқи мусалмонӣ дар ҳоли ҳозир ба ҳуқуқи вазъии Тоҷикистон таъсири бевосита расонида истодааст.

Маросим ва идҳои мусулмонӣ, яъне моҳи шарифи Рамазон, иди Фитр, маросими Ҳаҷ, иди Қурбон, инчунин, соири одатҳо ва анъанаҳои бо онҳо алоқаманд дар мутобиқат бо ҳадафҳо ва меъёрҳои шариати исломӣ гузаронида ва иҷро карда мешаванд. Ба ибораи дигар, дар якҷоягӣ бо анъанаву маросим ва идҳои мусулмонӣ, меъёру қоидаҳои исломии дигаре низ фаъолият менамоянд, ки бо онҳо алоқамандӣ доранд.

Мутобиқи қонун, рӯзҳои таҷлили идҳои Фитр ва Қурбон рӯзҳои истироҳатӣ мебошанд ва дар ин рӯзҳо фаъолияти мусулмонон, ки беш аз 90 фоизи аҳолии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд, асосан ба иҷрои меъёрҳо ва суннатҳои бо ин идҳо алоқаманди динӣ ва этнофарҳангӣ нигаронида мешавад. Гуфтан мумкин аст, ки идҳои Фитр ва Қурбон, намози Ҷумъа, Ҳаҷ ва маросими дигари дорои мазмуни динӣ на танҳо ҳамчун меъёрҳои амалкунанда барои ҳамаи мусулмонон ҳатмӣ ва императивӣ мебошанд, балки

ба дӯши сохторҳои ҳукумати низ як қатор масъулияти ухдадорихоро (мисли таъмини речаи муътадил ва бехатарии ҳаракати воситаҳои нақлиёт дар ҷойҳои баргузории намозҳои идона, таъмини низому тартиботи ҷамъиятӣ ҳангоми баргузории намозҳо ва дигар ҷорабиниҳои идона ва ғ.) таҳмил мекунанд. Бо дарки ин масъулият, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пайвасти ҷиҳати тақмили шароити ҳуқуқӣ барои дар доираи Қонун баргузор намудани ҷашну маросими динӣ, ҳамзамон барои аз унсурҳои хурофотӣ ва аз лиҳози пайомадҳои иҷтимоиву иқтисодӣ номатлубу зарарнок озод намудани онҳо талош менамояд.

Аммо, таъкид кардан зарур аст, ки фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти танзими анъана ва ҷашну маросими динӣ, агар аз як тараф натиҷаи дарки бошуурокаи масъулият ва вазифаҳои танзимгарӣю идоракунии давлат бошад, аз тарафи дигар, гувоҳии арҷгузорӣ, эътироф ва эҳтироми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба меъёрҳо ва сарчашмаҳои динии ин анъанаҳо ва ҷашну маросим низ мебошад. Яъне, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳо ва усулҳои динии алоқаманд бо моҳи шарифи Рамазон, идҳои Фитру Қурбон, Ҳаҷ ва ҷашну маросими дигари исломиро эътироф ва арҷгузорӣ мекунад. Аз ин нуқтаи назар метавон гуфт, ки дар ҷумҳурии мо, дар баробари идҳои Фитру Қурбон ва ҷашну маросими дигари динӣ, инчунин меъёрҳои бо онҳо алоқаманди исломӣ низ, дар доираи қонун, риоя ва татбиқ мешаванд. Аз ин лиҳоз, ин қабил меъёрҳои шаръиро, ки ҷашну маросими динии мардум тибқи онҳо баргузор карда мешаванд, ҳамчун қисмии муҳими сарчашмаҳои суннатии ҳуқуқи муосири миллии Тоҷикистон шуморидан дуруст ва ба ҳақиқат наздик хоҳад буд.

Ҳеҷ зарурате барои исбот кардани дурустии ин андеша, ки зимни баргузории идҳои мусалмонӣ зикргардида меъёрҳои ҳуқуқи мусулмонӣ бояд мавриди истифода қарор гиранд ва ё ҳадди ақал дар рафти пайдоиши масъалаҳои баҳснок ҳангоми гузаронидани ин идҳо ба назар гирифта шаванд, вучуд надорад. Масалан таҳмин мекунем, ки шаҳрванд ё гурӯҳи шаҳрвандон метавонанд ба мақомоти судӣ ва дигар мақомоти давлатӣ нисбати

конунвайронкуниҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ё дигар сохторҳои давлатӣ дар робита бо баргузориҳои идҳои мусалмонии зикр гардида (муҳолифат оид ба гузаронидани намози идона, маҳдуд сохтани забҳи чорвои барои қурбонӣ зарур ва ғайра) шикоят кунанд. Дар чунин мавридҳои эҳтимолӣ, мақомоти давлатӣ зимни баррасии чунин арзу шикоятҳо бояд муҳтавои аҳкоми шаръиро ба инобат гирад.

Ҳамин тариқ, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҳуди меъёрхоро оид ба баргузориҳои ҷашнҳои шаҳрвандӣ, таърихӣ ва динӣ дар бар намегирад. Вай танҳо ба ҷашнҳои зикргардида, аҳамияти расмӣ бахшида, ҳамзамон қабули меъёрҳои ҳуқуқӣ–диниеро, ки ба онҳо алоқамандии зич доранд, имконпазир мегардонад. Аз ин нуқтаи назар, қонуни зикргардида агарчӣ ҳуди урфу одатҳо ва меъёрҳои ҳуқуқи мусулмониро муқаррар накунад ҳам, вале барои дар ҷорчӯбаи Конститутсия, қонунҳои дахлдор ва ҳуқуқи мазҳабҳои суннатии мусулмонони кишвар риоя шудани онҳо ҳеҷ монеаи ҳуқуқӣ эҷод намекунад. Табиист, ки муқаррар намудани маҷмӯи урфу одатҳои марбут ба гузаронидани ҷашнҳои Наврӯз, Сада ва Меҳргон дар ҷорчӯбаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» имконнопазир аст, зеро ин қабил урфу одатҳо, бо сабаби истифодаи тӯлонии онҳо дар минтақаҳо ва кишварҳои гуногун аз тарафи гурӯҳҳои сершумори этникӣ, хеле зиёд ва гуногун мебошанд.

Танзими урфу одатҳои иҷтимоӣ низ мушкил аст, чунки аҳолии Тоҷикистон, хусусан насли ҷавон, солҳои зиёд аз чунин имконият маҳрум буданд. Ҳамчунин, зарурат барои таҷдиду такмили меъёрҳои шаръии бо идҳои Рамазон ва Қурбон алоқамандӣ дошта низ вуҷуд надорад. Чунин меъёрҳо дар сарчашмаҳои ҳуқуқи мусулмонӣ (Қуръон ва ҳадис) дарҷ ёфтаанд ва аз ин рӯ барои ҳамаи мусулмонони кишварамон муқаддас ва ҳатмӣ мебошанд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҳамчунин намудҳои дигари ҷашнҳо ва маросимро танзим менамояд. Мувофиқи моддаи 8-уми Қонун,

рӯзи таваллуд ба таври ихтиёрӣ, танҳо дар доираи оила чашн гирифта мешавад. Мутобиқи меъёрҳои қаблии танзимкунандаи маросими хатна ва хатнасур, то ворид шудани охирин тағйиру иловаҳо ба Қонуни мазкур (28 августи соли 2017) хатнасур дар тӯли як рӯз бо иштироки 60 нафар гузаронида мешуд. Вале пас аз ворид кардани тағйиру иловаҳо ба Қонуни мазкур, хатнасур минбаъд ба таври ихтиёрӣ, танҳо дар доираи оила ва бе хизматрасонии санъаткорон гузаронида мешавад (қисми 1, моддаи 9). Худи хатна бошад, бо розигии падару модар аз рӯзи таваллуди писар то рӯзи 20-уми баъди таваллуд дар муассисаҳои тиббӣ тибқи тартиби муқаррарнамудаи мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи тандурустӣ ба таври ройгон гузаронида мешавад (қисми 2, моддаи 9).

Қонуни мазкур қоидахоро оид ба тӯии арӯсию домодӣ низ муқаррар намудааст, ки мутобиқи он тӯии арӯсию домодӣ дар давоми на бештар аз ду рӯз ба таври ихтиёрӣ, бо ороستاني зиёфат барои то 150 нафар ва додани оши тӯӣ то 200 нафар аз ҳисоби ҳар ду ҷониб гузаронида мешавад (қисми 1, моддаи 10).

Қонун, инчунин, маросими динӣ ва азодориро низ танзим менамояд. То ворид кардани тағйиру иловаҳо ба Қонуни танзим дар соли 2017, тибқи меъёрҳои қаблӣ маросими ҷаноза бе маҳдудияти шумораи иштирокчиён гузаронида шуда, маросими себегоҳа бе додани таом, маросими «чил» бо додани як намуди таом барои то 80 нафар, маросими «сол» бо додани таом барои то 100 нафар баргузор карда мешуданд. Акнун, баъди ворид кардани тағйирот ба моддаи 11 (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.08.2017, № 1461) маросими «се», «чил» ва «сол» бе забҳи чорво ва додани таом гузаронида мешаванд (қисми 2, моддаи 11). Қонуни танзим инчунин, баъзе маърақаҳо ва одатҳои хурофотомезу серхарочотро, ки сабаби коҳиши вазъи молиявии мардум мешуданд, манъ кардааст. Масалан, маърақаҳои марбут ба хатнасур, маслиҳатошӣ, бузкашӣ, гӯштингирӣ, ордбезон, инчунин, ба ғайр аз писарбачаи хатнашаванда ба шахси дигаре додани тӯҳфа, инчунин як қатор маърақаҳои марбут ба тӯии домодиву арӯсӣ, аз қабيلي фотиҳатӯӣ,

маслихатошӣ, идонабарӣ, сандукбарон, сарупобинон, чойгаштак, раисталбон, кудоталбон ва такдими сарулибос ба меҳмонони тарафайн ва хешу табори домоду арӯс, ба истиснои такдими тӯхфаҳо ба домоду арӯс ва падару модари ҳар кадоми онҳо ғ., ҳанӯз дар соли 2010 манъ карда шуда буданд. Баъдан, зимни такмили минбаъдаи Қонун ва ворид кардани охири тағйиротҳо ба он дархосту раӣи аҳоли, хатнасур танҳо дар доираи оила ва бе хизматрасонии санъаткорон ва додани таом ба аҳли оила гузаронида мешавад. Аз маъракаҳои марбут ба тӯи арӯсиву домодӣ бошад, ин дафъа ноншиканон, хонакашон, модарталбон, падарталбон, рӯйбинон, чодарканон, муборакбодӣ, шахтозон (роҳбандон) манъ карда шуданд (қисми 2, моддаи 10, ҚҚТ аз 28.08.2017, № 1461).

Ҳамчунин, Қонун як қатор одатҳои марбут ба маросими диниро низ манъ кардааст, мисли забҳи чорво ва додани таом, оши сари тахта, душанбегӣ, ҷумъагӣ, ҳафт, бист, шашмоҳагӣ, ҳамчунин, додани пули нақд ва дигар ашё, ба истиснои ҳаққи хизмати мурдашӯй ва қабркан (қисми 3, моддаи 11) ва ҳочизиёрат, ҳочиталбон ва ҳочиошӣ қатъиян манъ карда шудаанд (моддаи 11, қ. 3 ва моддаи 12, қ. 2). Дар Қонун инчунин, меъёрҳои муқаррароти дигари танзимкунандаи вақту соати мушаххас ва макони баргузории тӯи арӯсиву домодӣ ва маъракаҳои дигари иҷозатдодашуда низ дарҷ ёфтаанд. Масалан, тӯю маъракаҳо дар шаҳрҳо дар рӯзҳои истироҳат аз соати 8 то соати 22 ва дар рӯзҳои корӣ аз соати 18 то соати 22, дар шаҳраку деҳот аз ҷумла шаҳраку деҳоти тобеи шаҳр) дар рӯзҳои истироҳатӣ аз 1 апрел то 31 октябр аз соати 6 то соати 22, аз 1 ноябр то 31 март аз соати 8 то соати 22 дар рӯзҳои истироҳатӣ ва аз соати 18 то соати 22 дар рӯзҳои корӣ баргузор карда мешаванд (қ.3, моддаи 14).

Ҳамин тавр, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба як қатор ҷашну маросими иҷтимоӣ, таърихӣ ва динӣ нуруи ҳуқуқӣ бахшид.

Тавре, ки қаблан зикр гардид, ҳарчанде, ки дар қонуни мазкур мӯҳтавои ин ҷашну маросим ифода наёфтаанд, вале танҳо зикр шудани онҳо ба ҳайси

чашну маросими расмӣ онҳо ва одату маъракаи бо онҳо марбутро ҳукми қонунӣ ва табиати ҳуқуқӣ мебахшад. Ин ҳолат аз табиатӣ ёфтани ин меъёрҳои одатӣ иҷтимоӣ ба меъёрҳои ҳуқуқӣ-вазъӣ гувоҳӣ медиҳад. Дар Қонун як қатор маъракаи ва одатҳо, ки аз як тараф бо манбаҳои аслии динӣ фарҳанги миллии тоҷикон ва дигар халқҳои мусулмони кишвар бегона буда, аз тарафи дигар хеле серхат ва исрофкорона баргузор мегардиданд, манъ карда шудаанд. Сабаби асосии манъи ин гуна маъракаи, ки бо тақлифу дархост ва раъиҳои ҳақиқатӣ мусулмони кишвар доир шуд, пайомдҳҳо ва зарариҳои саҳти онҳо ба вазъии моливу иқтисодии мардум мебошад. Қонун доираи иштирокчиён, ҳаҷми хароҷоти молӣ ва мақоми замони баргузориҳои бархе маросимро маҳдуд намудааст, ки ин ба хоҳири пешгирии хароҷоти беҳуда, ҳифзи тартиботи меҳнатӣ ва ҷамъиятӣ ва дигар мақсадҳои неқ мебошад. Ниҳоят, Қонун баъзе меъёрҳо ва муқаррароти нави марбут ба гузаронидани ҷашнҳо ва маросимро низ муқаррар кардааст, мисли таъсиси мақомоти ваколатдор оид ба танзим, комиссияҳои доимӣ, ҷамъиятӣ ва ғ., ки барои таъмини волоияти Қонун ва дастёбӣ ба ҳадафҳои стратегии он мусоидат менамояд.

Дар фарҷоми ин қисмати рисола таъкид кардан зарур аст, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» моҳияти динӣ надорад, балки дар асоси талаботи принципҳои давлати ҳуқуқбунёди демократӣ ва қонунҳои амалкунандаи кишвар ба тавсиб расидааст, ки мақсад аз он ба танзим даровардани расму оинҳо ва пешгирии исрофкорӣ ва харчи беҳуда дар онҳо мебошад, то ин ки иқтисоди хонаводагӣ осебпазир ва хароб нагардад.

Ҳамчунин ашхосе, ки талабот ва тартиботи муқаррарнамудаи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» -ро риоя наменамоянд, нисбат ба онҳо ҷазои маъмурӣ татбиқ мегардад. Тибқи моддаи 481 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, барои риоя накардани тартиби муқаррарнамудаи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими

анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ба шахсони воқеӣ ба андозаи аз сад то яксаду бист, ба шахсони мансабдор аз дусаду панҷоҳ то дусаду ҳафтод ва ба шахсони ҳуқуқӣ аз панҷсад то панҷсаду бист нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъйин карда мешавад.

Пас аз қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» чӣхати амалӣ намудани Қонун дар назди мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо ва ҷамоатҳои шаҳраку деҳоти кишвар комиссияҳои доимӣ ва ҷамъиятӣ таъсис дода шуданд, ки тибқи низомномаҳои аз тарафи Маҷлисиҳои вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳо ва ҷамоатҳои шаҳраку деҳот тасдиқшуда амал мекунанд. Аз таҳлили фаъолияти комиссияҳои доимоамалкунандаи маҳаллӣ оид ба танзими анъана ва чашну маросим чунин хулоса бармеояд, ки Қонуни мазкур дар давоми беш аз 13 соли амалкарди худ, ба истисноии баъзе ҳолатҳо, умуман, имрӯз аз тарафи мардум хуб риоя мегардад. Барои дарки ғавоиди иҷтимоиву иқтисодии Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҳисоботи омории ҷамъбасти чашну маъракаҳо дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон ва ҷумҳурӣ дар 13 сол бо шарҳу тафсираш дар охири рисола замима гардидааст (Замима: ҳисоботи омории аз саҳифаи 186 то 199 барои вилояти Хатлон, аз саҳифаи 200 то 213 барои ҷумҳурӣ).

Чӣ тавре ки дар нақшаҳо нишон дода шудааст, соли 2007 дар вилояти Хатлон 36 хатнасур, 342 тӯйи арӯсиву домодӣ, 481 қайди никоҳ, 2144 маъракаи чил, 1489 маъракаи сол, ҳамагӣ 24357 чашну маъракаҳо баргузор гардида, дар онҳо 100 чорвои калон ва 9762 чорвои хурд забх шуда ва маблағии умумии дар ҳамаи ин чашну маъракаҳо сарфшуда 36854452 сомони ро ташкил дода буд. Дар соли 2019 бошад, дар ҳамин вилоят 932 хатнасури хайриявӣ, 49090 тӯйи арӯсиву домодӣ, 53 тӯйи домодию арӯсии хайриявӣ, 26926 қайди никоҳ, 1828 маъракаи чил, 1544 маъракаи сол, ҳамагӣ 52462 чашну маъракаҳо баргузор гардида, дар онҳо 4645 чорвои калон ва

28185 чорвои хурд забх шуда ва маблағии умумии дар ҳамаи ин чашну маъракаҳо сарфшуда 185027988 сомони ро ташкил додааст. Дар соли 2007 дар вилояти Хатлон 23 ҳолати қонуншиканӣ, дар соли 2017, 239 дар соли 2018, 157 ва дар соли 2019, 168 ҳолати қонуншиканӣ ба қайд гирифта шудааст. Дар соли 2007 барои ҳар як маърака тақрибан 1500 сомонӣ сарф шудааст. Дар соли 2017, барои ҳар як маърака тақрибан 3400 сомонӣ сарф гардидааст. Дар соли 2018, барои ҳар як маърака тақрибан 3699 сомонӣ сарф гардида, дар соли 2019, бошад барои ҳар як маърака 3527 сомонӣ сарф карда шудааст. Бо назардошти он, ки музди меҳнати коргарон аз соли 2007 то соли 2019 беш аз як маротиба зиёд шуда, нархи маҳсулот низ тақрибан як маротиба афзоиш ёфтааст, метавон хулоса кард, ки чӣ дар соли 2007 ва чӣ дар соли 2019 мардуми вилояти Хатлон дар маъракаҳои худ тақрибан як ҳел маблағ сарф кардаанд, ки ин аз эътидоли сарфи маблағ дар маъракаҳо дар тӯли 13 соли раванди татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар вилояти Хатлон гувоҳӣ медиҳад²³⁰. Чӣ тавре, ки аз муқоиса ва таҳлили маълумоти омории нақшаҳои боло натиҷа гирифтани мумкин аст, Қонуни мазкур дар ҳақиқат нисбат ба санадҳои дигари меъёрию ҳуқуқӣ беҳтар дар амал ҷорӣ шуда истодааст.

Ҷазираҳои хуби ин Қонунро мардуми Тоҷикистон сол то сол хубтару беҳтар дарк намуда истодаанд. Як ҷазираи хуби ин Қонун дар он аст, ки барои камхарҷ шудани чашну маросим шароити мусоид фароҳам овард, дар натиҷа, мардуми камбизоат низ барои анҷом додани хатнасур, чашни хонадоршавӣ ва дигар чашну маросими маъмулӣ имконияти молиявӣ пайдо карданд. Масалан, танҳо дар се моҳи нахустини татбиқи Қонун (моҳҳои июн,

²³⁰ Барои муфассалтар муқоиса кардани натиҷаҳои омории татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар миқёси ҷумҳурӣ дар зарфи 13 соли гузашта ҳисоботи омории солҳои қамъбасти чашну маъракаҳои Кумитаи дин, танзими анъана ва чашну маросими назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2007 то соли 2019—ро дар охири рисола (С.201-214) оварда ва шарҳу эзоҳ дода шудаанд.

июл, августи соли 2007) нисбат ба се моҳи ҳамин давраи соли 2006, баргузории тӯйи хатна 3843 ва тӯйи домодию арӯсӣ 5899 адад зиёд гардид²³¹.

То қабули Қонун дар ҷумҳуриамон барои баргузории як тӯйи арӯсию домодӣ аз ҳарду ҷониб аз 15 то 30 ҳазор сомонӣ маблағ масраф мегардид. Барои ҳамин, аксарияти шаҳрвандони камбизоат ба хотири анҷом додани ҷашну маросими хонадоршавӣ аз бонкҳо, ёру дӯстон, хешу ақраба ва дигар ашхос қарз мегирифтанд, ки ин ба сатҳи зиндагии онҳо таъсири манфӣ мерасонид. Мутобиқи таҳлили коршиносон, агар дар миқёси ҷумҳури солҳои пеш дар 4598 хатнасур беш аз 7,3 миллион доллар маблағ хароҷот шуда бошад, пас аз қабули Қонун дар баргузории 6253 хатнасур ҳамагӣ 3 миллион доллари амрикоӣ масраф шудааст²³². Умуман, натиҷаҳои амалкарди Қонунро ҷамъбаст намуда, бо итминони комил метавон гуфт, ки Қонуни мазкур барои баланд шудани сатҳи зиндагӣ ва имконияти молиявии аҳоли мусоидат намуда истодааст. Масалан, тибқи нишондодҳо, дар тӯли 13 соли охир ҳаҷми пасандозҳои пулии аҳоли дар бонкҳо 20 баробар афзудааст, ки ин ҳам аз дастовардҳои Қонуни мазкур шаҳодат медиҳад. Пасандозҳое, ки шаҳрвандон аз ҳисоби кам шудани хароҷоти ҷашну маросим ба даст меоранд, барои баланд бурдани сатҳи зиндагӣ, таълиму тарбияи фарзандон, сохтмони манзили истиқоматӣ, хариди ҷиҳози хона ва дигар зарурати зиндагӣ истифода мешаванд. Дар давоми 8 соли пас аз қабули Қонун аз ҳисоби камхарҷ баргузор кардани ҷашну маросими миллӣ дар ҷумҳури қариб 10 миллиард сомонӣ фоида ҳосил шудааст.

Ин ҷо зарур мешуморем омили расмиеро, ки Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон додааст, пешниҳод намоем. Мувофиқи маълумоти Бонки миллии Тоҷикистон, қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба вазъи

²³¹ Муродов, М.Ш. Танзими ҷашну маросимҳо тақозои вақт ва ба эътидолварандаи адолати иҷтимоӣ [Матн] / М.Ш. Муродов // Маводи конференси IV Душанбеги байналмилалӣ илмию амалӣ, ш. Душанбе, 20-21 сентябри соли 2012. – Душанбе, 2012. – С.141-143.

²³² Муродов, М.Ш. Танзими ҷашну маросимҳо тақозои вақт ва ба эътидолварандаи адолати иҷтимоӣ [Матн] / М.Ш. Муродов // Маводи конференси IV Душанбеги байналмилалӣ илмию амалӣ, ш. Душанбе, 20-21 сентябри соли 2012. – Душанбе, 2012. – С.141-143.

молиявии шаҳрвандон таъсири мусбат расонида, ба нигоҳ доштани захираҳои пулии онҳо дар бонкҳои ҷумҳурии мусоидат намуд.

Дар соли 2014 пасандози шахсони воқеӣ дар бонкҳо 3529,6 млн. сомониро (630,0 млн. сомонӣ бо пули миллӣ ва 2899,7 млн. сомонӣ бо асъори хориҷӣ) ташкил менамояд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли қаблӣ 708,1 млн. сомонӣ ё худ 25,1 фоиз афзудааст²³³. Дар ин замина анъанаи гирифтани қарз ба хоҳири баргузории тӯю маросим низ қариб аз байн рафта истодааст.

Хулоса, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» фишори хароҷоти ниҳоят сангини ҷашну маросими миллиро барои мардуми камбизоат коҳиш дода, ба онҳо имконият медиҳад, ки ҷашну маросими суннатии худро бо харчи камтар баргузор кунанд. Ҳамзамон ёдовар шудан бамаврид аст, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар баробари ҳадафҳои иқтисодӣ барои баланд бардоштани маданият ва фарҳанги баргузор намудани маъракаҳои мардумӣ ва риояи талаботи қонунгузории кишвар низ мусоидат карда, дар ҳалли мушкилии иҷтимоии ҳазорҳо ҷавон нақши мусбат бозида истодааст.

Таҳлил ва омӯзиши риояи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» водор менамояд, ки дар баробари усулҳои қонунии танзими маърака ва анъанаҳо, аз овони хурдӣ дар муассисаҳои таълимӣ ва ҳар як оила ба роҳ мондани тарбияи иқтисодӣ ва маънавии шаҳрвандон, омӯзондани ахлоқ, одоб ва моҳияти баргузории маъракаҳои оилавӣ ба ҷавонон ва оини дурусти сарфаю сариштакорӣ зарур мебошад. Рафти иҷрои Қонуни мазкур, натиҷагирӣ аз он ва миннатдории пайвастаи шаҳрвандони кишвар ба унвони Сарвари давлат, далолат бар он дорад, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», яке аз бузургтарин дастоварди қонунгузории кишвар аст. Он ҳимояи бевоситаи манфиатҳои

²³³ Мӯсоев, А. Танзими ҷашну маросимҳо ба манфиати мардум аст [Матн] / А. Мӯсоев // Садои мардум. – 2014. – №8 (3154).

иҷтимоӣ ва иқтисодии шаҳрвандонро ҳадафи худ қарор дода, дар кори баланд бардоштани маданияти маъракаорӣ, маърифати ҳуқуқӣ ва бехтар сохтани шароити зиндагии мардум натиҷаҳои назаррасро ба бор овардааст.

Ҳар як санади меъёри ҳуқуқие, ки қабул мегардад қабл аз ҳама ба заминаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ асос ёфта, ифодагари шароиту имкониятҳо ва вазъи ҳамон давраи замон махсус меёбад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҳамчун нахустин санади миллӣ дар таҷрибаи қонунгузори кишвар дар зарфи 13 сол самараҳои назарраси худро ба бор овард. Ба ибораи дигар, қабули Қонуни мазкур дар ҳаёти мардуми кишвар таҳаввулоти фарҳангӣ иҷтимоӣ куллиро ба вуҷуд овард. Аз қабули Қонун муддати зиёд нагузашта бошад ҳам, фарҳанги маъракаорӣ мардуми диёрамон такмил, тафаккури шаҳрвандон куллан тағйир ёфта, зиндагӣ ба маҷрои нав ворид гардид.

Нақши Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар бунёди корхонаҳои хурду миёнаи истеҳсолӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ низ бағоят бузург аст. Чунки дар натиҷаи ба низом даровардани баргузори тӯю маъракаҳо ва маросими гуногуни мардумӣ шаҳрвандон тавонистанд, ки аз ҳисоби камхарҷ гузаронидани маросимашон пасандозҳояшонро зиёд намуда, объектҳои хурду миёнаи истеҳсолии худро ба кор андозанд. Ғайр аз ин дар соҳаи хоҷагии қишлоқ низ заҳматкашон аз ҳисоби камхарҷ намудани маросими худ тавонистанд, ки заминҳои бекорхобидаро аз нав зироаткорӣ намуда дар рушди соҳаи кишоварзӣ саҳмгузор бошанд. Сол то сол дар ҷумҳурӣ заминҳои қорам зиёд гашта деҳқонон имконият пайдо намуданд, ки аз ҳисоби пасандозҳояшон сардхонаҳо сохта ҳосили ҷамъкардаи худро бо нархи ғоиданок ба бозорҳои дохиливу хориҷӣ ба фурӯш бароранд. Айни замон деҳқонони тоҷик имконият пайдо намудаанд, ки аз ҳисоби сохтани

гармхонаву сардхонаҳо тамоми фасли сол шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон бо маҳсулоти кишоварзии тару тозаи дохилӣ таъмин намоянд²³⁴.

Дар давраи амали Қонун дар тафаккури мардуми кишвар андешаи нав ворид гардид, ки ба ҷуз ҷанбаи моддӣ, ҷанбаи маънавиро низ дар бар мегирад. Яъне қабули Қонун дар баробари масъулият рисолати дигареро бар дӯши мардум гузошт, ки он тарбияи маънавию ахлоқӣ мебошад. Мардум бо дарки баланди масъулиятшиносӣ нисбат ба талаботи Қонун муносибат намуданд. Масалан, пас аз қабули қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва ворид шудани маъракаи чиллагурезон ва гаҳворабандон ба гурӯҳи маросими оилавӣ дар муддати 13 сол дар ҳудуди ҷумҳурӣ ҳамагӣ якчанд факти вайрон намудани Қонун нисбат ба ин ду маъракаи оилавӣ ба қайд гирифта шудааст, ки худ маънии қабули ин меъёр аз ҷониби ҷомеа аст. Агар ба маълумоти оморӣ рӯ орем, пас маълум мегардад, ки Қонуни номбурда дар давраи амали худ самараҳои хубро дод. Шаҳрвандони ҷумҳурӣ аз ҳисоби камхарҷ гузаронидани маъракаҳо тавонистанд ба манфиати худ маблағҳои зиёди пулиро сарфачӯӣ намоянд. Харочоти мардум дар баргузори маъракаҳо дар муқоиса то давраи қабули қонун се маротиба кам гардид. Инчунин, қабули Қонун ба оилаҳои камбизоат имконият фароҳам сохт то ҷашну маросими худро бе сарфи маблағи зиёд таҷлил намоянд. Яъне ҳамаи ҷавонписарон ва ҷавондухтарон барои бунёди оилаи солим имконият пайдо намуданд.

Аз ҷумла, он ба татбиқи Кодекси оила таъсири мусбати худро расонд. Теъдоди ақди никоҳи давлатӣ ба маротиб зиёд гардида, агар дар соли 2006 дар ҳудуди ҷумҳурӣ 57 115 ақди никоҳ баста шуда бошад, пас аз қабули Қонун дар давоми як сол яъне соли 2007 ин нишондиҳанда ба 97 713, дар соли 2018 бошад – 124858 расид. Чуноне ки муқоисаи нақшаҳои солонаи ҷамъбасти нишон медиҳад, пас аз қабули Қонун, ҳамасола шумораи тӯйҳои

²³⁴ Самадов, Ҳ. Нақши қонуни танзим дар баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагӣ [Матн] Ҳ. Самадов // Мақом ва нақши ислом дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Эр-граф, 2018. – Ҷ.3. – С.233.

домодию арӯсӣ ва ақди никоҳ тақрибан дар як сатҳ қарор гирифтааст²³⁵. Ба шаҳрандон имконият фароҳам омад, ки аз ҳисоби камхарҷ кардани маросимашон сеҳҳои хурди ресандагию бофандагӣ бунёд намуда, ҳунарҳои қадимии худро ба монандӣ қолинбофӣ, сӯзанидӯзӣ, заргарӣ, кулолгарӣ ва ғ. ро аз нав эҳё намуда, даромади хуб низ ба даст оранд.

Имрӯз бо боварии комил метавон гуфт, ки қабули қонуни мазкур дар шароити бӯҳрони шадиди иқтисоди ҷаҳонӣ ва болоравии нархи маводи хӯроқа, барои амалӣ намудани стратегияи паст намудани сатҳи камбизоатӣ дар ҷумҳурӣ мусоидат менамояд. Қабули қонун дар ҳаёти иҷтимоии мардуми Тоҷикистон ҳодисаи муҳим, тақдирсоз ва воқеан инқилобӣ буд.

²³⁵ Олимов Фаррухullo. Қонуни танзим – мушкилкушои зиндагӣ [Манобеи электронӣ]. - Низоми дастрасӣ: <http://bahoriajam.tj/index.php/barakati-r-zgor77> (санаи мурочиат: 10.02.2019 с.).

ХУЛОСА

1. Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Натиҷаҳои таҳқиқи мавзӯи рисолаи илмиро ҷамъбаст намуда, хулосаҳои зеринро баён кардан ба мақсад мумкин аст:

1. Анъанаҳо ва ҷашну маросим - шаклҳои таърихан ташаккулёфта ва нисбатан устувори рафтор, тарзи зиндагӣ ва рӯзгордории хоси ин ё он қавмиёту халқҳост, ки аз насл ба насл мегузаранд ва ҳамчун меъёри иҷтимоӣ дар танзими ҳаёти аҳли ҷомеа хизмат менамоянд. Сабаби асосии эҳтиром ва риоя шудани анъанаҳо ва ҷашну маросим дар он нест, ки мардум ба онҳо одат кардаанд, балки дар муттасилият, мубрамиёт, ҷавобгӯи ниёзҳои моддиву маънавӣ, дорои мазмуни прогрессивӣ ва қобили қабул будани онҳост.

Рушду таҳаввули анъанаҳо метавонад ё ба таври стихиявӣ ё ба таври низомнок ва идорашаванда ҷараён гирад. Рушди стихиявии анъанаҳои миллӣ дар ҷомеа дар давраҳои муташанниҷ ва пурошӯб сурат мегирад. Рушди низомноки анъанаҳо ва ҷашну маросими миллӣ замоне имконпазир мегардад, ки онҳо дар сатҳи Қонун танзим шуда, таҳти ғамхориву сарпарастии давлат ва ҳимояту назорати Қонун қарор гиранд [1-М].

2. Муқаддасу ҳатмӣ шуморидани риояи анъанаҳои ниёгон як хусусияти умумии хоси ҳамаи ҷомеаҳои анъанавӣ ва зимнан яке аз омилҳои муҳими маънавии то имрӯз дар ин гуна ҷомеаҳо маҳфуз ва устувор мондани онҳо маҳсуб шуда, барои мутассилона ҳамчун меъёрҳо ва қоидаҳои танзимкунандаи рафтору муносибатҳои аҳли ҷомеа идома ёфтани вазифаи иҷтимоии онҳо мусоидат менамояд. Ҳар насли оянда на танҳо ҳақ дорад, ки анъанаю маросими мавҷударо риоя намояд, дар баробари он, ҳамон миқдор ҳуқуқ пайдо менамояд, ки бо тағйир ёфтани вазъиятҳо ба ин анъанаю маросим аз дидгоҳи худ муносибат карда онҳоро ба манфиати худ рушд диҳад.

3. Дар тамоми давраҳои гузашта дар рушду такомули низоми ҳуқуқии ҳамаи ҷомеаҳои мутамаддин нақши аз ҳама муҳиму калидиро маҳз анъанаҳои

динӣ иҷро мекарданд ва хусусиятҳои хоси ҳар як дилхоҳ низоми ҳуқуқӣ хатман аз меъёрҳои ҳуқуқии ин ё он дин ё мазҳаби муайян маншаъ мегирифт. Аз ин рӯ, таҳқиқи анъанаҳои динӣ-ҳуқуқӣ ва хусусиятҳои онҳо барои дуруст дарк намудани роҳу воситаҳо ва дараҷаи таъсиррасонии дин ба раванди таърихии инкишофи ҳуқуқ ва низоми ҳуқуқӣ ҳам дар гузашта ва ҳам дар замони муосир хеле муҳим мебошад. Муайян кардани сарчашмаҳои ба шакл дароварандаи мазмуни анъана низ аз лиҳози илмӣ хеле муҳим мебошад. Таҳлили матнҳои муқаддас имконият медиҳад, ки образи дар он матнҳо тасвиршудаи ҳуқуқ ҳамаатарафа таҳлил карда шавад. Аз матни санадҳои ҳуқуқии динӣ, назарияҳо ва фатвоҳо, манбаъҳои шифохӣ ва таҷрибаву амалияҳо роҷеъ ба хусусиятҳои инкишофи одату анъанаҳо дар ҷомеаҳои мухталифи динӣ ва низомҳои гуногуни ҳуқуқӣ хулосаҳои дуруст баровардан мумкин мегардад [2-М].

4. Густариши як дини муайян дар ҷомеа ва боло рафтани аҳамияти он ҳамчун омили ҳаёти иҷтимоӣ ба чунин ҳолат оварда мерасонад, ки сарчашмаҳои анъанави ҳуқуқӣ-динӣ оқибатуламр чунин анъанаро тавлид намуда онро дар як шакли муайян ифода меkunанд. Ҳамин тавр, анъанаҳо аз имконият ба воқеият табдил ёфта, ба таркиби низоми ҳуқуқӣ ворид мешаванд. Мантиқи густариши анъанави динӣ дар ҳуқуқро ба таври нисбатан амиқ на аз тариқи дарки қонунмандиҳои сирф динӣ, ки асари онҳо дар анъана ба таври равшан дида мешавад, балки аз тариқи ошкор кардани хусусиятҳои муносибатҳое, ки предмети танзими ҳуқуқиро ташкил медиҳанд, фаҳмидан мумкин аст.

5. Сатҳу дараҷа ва ҳудудҳои амалкарди ҳар як анъанави мушаххаси диниро бо таваҷҷуҳ кардан ба се ҳолати мушаххас муайян кардан мумкин аст:

– таваҷҷуҳи дине ки сарчашмаи анъана мебошад ба муносибатҳое, ки ба соҳаи танзими ҳуқуқӣ дохил мешаванд;

– то кадом дараҷа аз таъсири дин озод будан ва хусусияту моҳияти дунявӣ доштани низоми ҳуқуқӣ;

– тамсилаи муносибаи давлат бо ниҳодҳои динии ҷомеа. Хусусияти экспансивии анъанаи динӣ-ҳуқуқӣ хатари дар ҷомеаҳои дунявӣю демократӣ ба вуҷуд омадани чунин экспансияро ба миён меорад. Густаришу тавсеаи таъсири анъанаи динӣ дар ҳуқуқ боиси заъфу нуксон пазируфтани арзиши дунявият мегардад. Аммо ин андеша чунин маъно надорад, ки дар ҷомеаҳои дунявӣю демократӣ анъанаҳои динӣ бояд ҳатман ва пурра аз низоми ҳуқуқӣ ронда ва берун карда шаванд. Ягона роҳи ба мақсад мувофиқи бартараф кардани хатари экспансияи анъанаи динӣ ба низоми ҳуқуқи ҷомеаҳои демократӣ - кӯшиши муттафиқонаи ҷомеа ва давлат ҷиҳати ҷиғзи низоми ҳуқуқӣ аз таъсири ғавқулӯлдаи анъанаи динӣ, риояи қонуни озодии вичдон ва танзими ҳуқуқии ғавқолияти иттиҳодияҳои динӣ ба шумор меравад. Густариши анъанаи динӣ дар ҳуқуқ метавонад бидуни экспансия ва ғишореварӣ, яъне дар натиҷаи онро ихтиёран пазируфтани ва ворид намудани ба низоми ҳуқуқӣ низ ба амал ояд. Аз ин нуқтаи назар, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» – феномени фарҳангии мебошад, ки дар таърихи муосири давлат ва ҳуқуқ назири худро надорад [3-М].

2. Натиҷаҳои асосии амалии диссертатсия

6. Низоми анъанаҳо ва ҷашну маросими миллии тоҷикон ба ғайр аз анъанаҳои хусусияти байналмилалӣ-умумимусулмонӣ доштаи динӣ, инчунин, анъанаҳо ва ҷашну маросими зиёди этникӣ-фарҳангиро дар бар мегирад, ки онҳо дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти моддӣ-ва маънавӣ татбиқи меёбанд. Як қисми ин мероси фарҳангӣ дар даврони зардуштӣ, қисми дуввумашон дар давраи исломӣ, саввумиҳо-дар замони шӯравӣ пайдо шуда, ҳазинаи фарҳанги миллии моро ғановат бахшидаанд. Онҳоро аз лиҳози мансубият ё даврабандии таърихӣ ба ду қисмати асосӣ ҷудо кардан мумкин аст:

- а) анъанаву маросимҳои тоисломӣ;
- б) анъанаву маросимҳои исломӣ.

Аз нуктаи назари мансубият ба ин ё он соҳаи ҳаёти ҷомеа бошад, соири анъанаву маросими милливу динии тоисломӣ ва исломии тоҷиконро ба чунин қисматҳои асосӣ ҷудо кардан мумкин аст:

- анъанаву маросими оилавӣ-маишӣ, иҷтимоӣ, меҳнатӣ ва хоҷагидорӣ;
- анъанаҳои марбут ба соҳаи давлатдорӣ ва ҳуқуқ;
- анъанаву маросими марбути ибодат ва диёнат.

7. Таҳлили раванди таърихӣ рушди одату анъанаҳо ва мазмунӣ таркибии онҳо чи дар масири таърих ва чи дар замони муосир дар баробари навъи мустақили меъёрҳои иҷтимоӣ дорои муносибатҳои хоси иҷтимоӣ будан табиати ҳуқуқӣ онҳоро ҳамзамон вобаста ба шароитҳои инкор наменамояд. Аз доираи худ баромадани урфу одат ва анъанаҳо ва даҳлати бемавқеи онҳо ба вазъи зиндагӣ ва ниҳоят ба мақоми ҳуқуқӣ субъектони ҳифзшавандаи Қонун, объективан иҷозаи таъсиррасонии ҳуқуқиро аз дигар самт ҷои мегардонад. Ҳамин тавр дар баробари махсусияти ғосеологӣ ва онтологӣ табиати ҳуқуқӣ меъёрҳои анъанавӣ мо сифати зоҳирии табиати ҳуқуқиро касб кардани анъанаҳоро мушоҳида менамоем, ки он аз васеъшавии номақбули худӣ анъана ва маросим сарчашма гирифта худро зери таъсиррасонии ҳуқуқ қарор медиҳад. Ҳар давлате, ки тавассути қорҳои тарғиботӣ аз иҷрои ислоҳи вазъ набаромад, мақбур мешавад воситаҳои нисбатан мукамал ва аз ҷониби дигар қорҳои истифодашудаи ҳуқуқиро истифода намоад [4-М].

8. Сарчашмаҳои ҳуқуқӣ танзими анъана ва ҷашну маросими тоисломӣ тоҷиконро таълимот ва меъёрҳоро тавсияҳои ҳуқуқӣ динӣ зардуштӣ ташкил медиҳанд, ки онҳо дар матни Авесто, Ардавиरोфнома, Вандидод ва ёдгориҳои дигари хаттӣ аз даврони бостон ба мо меросмонда дарҷ ёфтаанд.

Аз ҷумла, аксарияти урфу одатҳо ва анъанаҳои ҳуқуқӣ марбут ба издивоҷу оиладорӣ, ки дар Осиёи Миёна ва Эрони бостонӣ дар байни мардуми ориёитабор маълум ва мунташир буданд, аз ҳамин сарчашмаи динӣ-ҳуқуқӣ маншаъ мегиранд. Дар сарчашмаҳо ниҳоди издивоҷ ё ин ки никоҳ ҳамчун як омили муҳими рушди ҷомеаи маздопарастон (зардуштиён)

эътироф шудааст. Дар онҳо зарурати бастанӣ шартномаи никоҳ, риояи ҳукуку уҳдадорӣҳои оилавӣ аз ҷониби ҳамсарон, ҳифзи ҳукуки фарзандон, ҳифзи ҳукуқҳои фитрии тифле, ки ҳанӯз дар батни модар аст, ҳифзи ҳукуки занони ҳомила дар давраи ҳомилагӣ ва баъди таваллуд кардани тифл, масоили тарбия, тағзия ва таълими фарзандону занон ва ғ. ҳама тарафа шарҳу тавзеҳ дода шудаанд. Яке аз шартҳои зарурии никоҳ – диндор, яъне пайрави дини маздоҷасноӣ будани издивоҷкунандагон махсуб мешуд. Дуввум, никоҳ танҳо баъди бо забон розигии худро тасдиқ кардани арӯсшаванда ҳукми қонунӣ мегирифт. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки дар Авесто принсипи озодии никоҳ ва издивоҷ тарғиб шудааст. Дар низоми ҳукуки мусулмонӣ низ принсипи озодии издивоҷ ба таври қотеъ ва ҳеле равшан эълон шудааст. Ҳамин тариқ, маълум мегардад, ки анъанаи зӯран ва ғайриихтиёрӣ ба шавҳар додани духтарон бо таълимоти сарчашмаҳои динӣ–ҳукуқии зардуштӣ ва исломӣ иртибот надоранд.

9. Дар даврони тоисломӣ сарварони ду оила пешакӣ бо ҳам мулоқот карда, дар бораи издивоҷи фарзандони худ машварат мекарданд. Ин анъанаи қадима имрӯз низ дар байни тоҷикон маъмул аст ва «хостгорӣ» номида мешавад. Чи дар ҳукуки зардуштӣ ва чи дар шариати исломӣ, мулоқоту маслиҳат ва розигии пешакии волидонӣ издивоҷкунандагон ва қонеъ сохтани шартҳову талаботи тарафҳо яке аз он шартҳои муҳиме мебошад, ки баъди иҷрои онҳо никоҳ ва издивоҷ мумкин мегардид. Аз ин рӯ, тахмин кардан мумкин аст, ки қоидаи мазкур як маншаи қадимаи анъанаи имрӯзаи хостгорӣ мебошад. Дигар анъанаи қадима ин буд, ки сарварони ду оила ҳанӯз аз синни кӯдакӣ ва наврасии фарзандонашон барои хонадор кардани онҳо бо ҳам аҳду паймон мебастанд. Дар байни мардуми Тоҷикистон як одати бо ҳамин анъанаи қадим монанд бо номи «ғаҳворабахшон» имрӯз ҳам вучуд дорад.

10. Яке аз сабабҳои муттасилияти ин қабил анъанаҳои зардуштӣ дар давраи исломӣ – хусусияти либералӣ ва таҳаммулпазирии шариати исломӣ дар муносибат бо урфу одатҳои гузашта, ки бо шариат ба таври ошкоро

мухолифат надоштанд, мебошад, ки ин хислатро мо аз мазмуни ҳадиси зерини Пайғамбари ислом дарк карда метавонем: «Никоҳ тибқи урфу анъана баста мешавад». Ҳамин ҳадис минбаъд дар низоми ҳуқуқи исломӣ ба ҳайси яке аз принципҳои ҳуқуқи издивоҷ ва ташкили оила қоим гардид ва тавассути усули қиёс барои ба низоми ҳуқуқи исломӣ ворид гардидани анъанаҳо ва урфу одатҳои халқу миллатҳои ба ислом гаравида роҳи васеъ кушод. Дар натиҷа, ниҳоди хостгорӣ ва соири анъанаҳои зардуштӣ, ки ба таври мустақим бо шарияти исломӣ ихтилоф надоштанд, ба фазои ҳуқуқи мусулмонӣ ворид шуданд. Ба ҷуз ин анъанаҳои динӣ, Эрон ва Осиёи Миёнаи то исломӣ, инчунин, гахвораи анъанаҳо ва ҷашну маросими зиёде ба шумор мерафт, ки муҳимтарини онҳо ҷашнҳои Наврӯз, Сада ва Меҳргон мебошанд. Ҳар сеи ин ҷашнҳо низ дар ҳудуди Тоҷикистон ва дигар кишварҳои форсизабон дар давраи исломӣ низ аз ҷониби мардум ҷашн гирифта мешуданд [5-М].

11. Сарчашмаҳои ҳуқуқии танзими анъанаҳо ва ҷашну маросими тоҷикон дар давраи исломӣ – принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқие мебошанд, ки бевосита дар Қуръон ва Ҳадис ифода ёфтаанд. Сарчашмаҳои дигари исломии танзими ҳуқуқии анъана ва ҷашну маросим баъдан ҳамзамон бо пайдоиши илми фикҳ ва мазҳабҳои фикҳи исломӣ ташаккул ёфтаанд. Гуфтан мумкин аст, ки дар давраи исломӣ дар низоми анъана ва ҷашну маросими миллии тоҷикон як навъ синтези анъанаҳои даврони гузашта бо анъанаҳои давраи исломӣ ба амал омад, ки хусусияти созанда дошта, ба фарҳанги милливу динии тоҷикон рангубор ва ҷилои тоза бахшид. Дар натиҷа аксарияти анъанаҳо, урфу одатҳо ва ҷашну маросими қадимаи тоҷикон, ки хусусияти прогрессивона ва башардӯстона доштанд, тавассути сарчашмаҳои ҳуқуқи мусулмонӣ ба ҳайси меъёрҳои иҷтимоӣ тасдиқ шуда, минбаъд мавҷудияти худро то замони мо муттасилона идома додаанд.

12. Таҳқиқи вазъи анъана ва ҷашну маросими миллии тоҷикон дар давраи шӯравӣ нишон медиҳад, ки онҳо, алалхусус, ҷашни хонадоршавӣ ва маросими азодорӣ, дар муқоиса бо давраҳои дигар, ҷӣ шаклан ва ҷӣ мазмунан, хеле тағйир ёфта, бо унсурҳои фарҳанги бегона, хурофотҳо ва

ифроту тафритҳои зиёде гирифта шуда, ниҳоят серхарҷ шуда буданд. Баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ҷашну маъракаи сершумору пурдабдабаи шаклгирифта то хотимаи ҷанги шаҳрвандӣ ва расидан ба ваҳдати миллӣ дар шакли мухтавои бухронию серхарҷот идома ёфтанд. Баъди истиқрори сулҳу оромӣ ва то андозае маҷрои муайян касб намудани ҳаёти сиёсӣ дар кишвар масъалаи ба танзим даровардани ҷашну маросим ҳамчун як ҷораи таъхирнопазир ва зарурӣ ҷиҳати аз бухрони молиявӣ берун овардани мардум ва таҳкими пояҳои иқтисодии ҷомеа аҳамияти принсипалӣ касб намуд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» маҳз барои ҳалли ин масъалаи муҳими иҷтимоӣ қабул гардида буд. Қонуни мазкур фишори харҷоти ниҳоят сангини ҷашну маросими миллиро барои мардуми камбизоат коҳиш дода, ба онҳо имконият дод, ки ҷашну маросими суннатии худро бо харҷи камтар баргузор кунанд. Қонуни номбурда як зумра ҷашну маросим ва анъанаҳои серхарҷро, ки аслан барои фарҳанги милливу динии мо бегона буда, дар раванди ҷаҳонишавӣ ба таври сунъӣ ба фарҳанги миллии мо ворид гаштаанд, аз байн бурд ва маросими соф миллиро дар худ нигоҳ дошт.

Он на танҳо боиси беҳтар шудани рӯзгори мардум, балки рушди ҳаёти маънавӣ ва ахлоқии мардуми ҷумҳурӣ гардидааст ва дар ниҳояти қор, ба он нигаронда шудааст, ки симои шахси боимону тақводор, шаҳрванди ватандӯсту ҳудодоҳро дар асоси суннатҳои миллии мардуми Тоҷикистон муайян намояд

НОМГӢИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҲО) ФЕҲРИСТИ САРЧАШМАҲОИ ИСТИФОДАШУДА

1. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои тафсири ҳуқуқӣ давлатӣ:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: аз 6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд; 26 сентябри соли 1999, 22 юни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 64 с.

2. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манобеи электронӣ]. – Низомии дастрасӣ: URL:<http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 17.09.2019).

3. Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манобеи электронӣ]. – Низомии дастрасӣ: URL:<http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 17.09.2019).

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Манобеи электронӣ]. – Низомии дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 17.09.2019).

5. Холиқзода, А.Ғ. Маҷмӯи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо [Матн] / А.Ғ. Холиқзода. – Душанбе: Дақиқ, 2010. – 256 с.

6. Маҳмудзода, М.А. Холиқзода, А.Ғ. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн] / М.А. Маҳмудзода, А.Ғ. Холиқзода. – Нашри дуюм бо иловаҳо. – Душанбе: Дақиқӣ, 2015. – 100 с.

7. Холиқзода, А.Ғ., Сафаров, Б.А., Сафаров, Д.С., Юнусов, Б.А. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ» [Матн] / А.Ғ. Холиқзода, Б.А. Сафаров, Д.С. Сафаров, Б.А. Юнусов. – Душанбе: Дақиқӣ, 2015. – 180 с.

9. Авасто: Ясно, Готҳо, Яштҳо, Виспарад, Хурда Авасто [Матн] / тарҷума ва таҳқиқи Ҳошим Разӣ. – Техрон, 1984. – 321 с.

10. Авесто. Кухантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ [Матн] / Гузориш ва пажӯҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ. – Душанбе: Қонуният, 2001. – 280 с.

11. Ардавирафнома. Биҳишт ва дӯзах дар ойини маздоясно [Матн] / пешгуфтор ва тарҷумаи Раҳим Ориф. – Тӯс, 1372. – 330 с.

12. Библия [Текст]: книги священного писания Ветхого и Нового завета. – М., Российское библейское общество, 1994. – 420 с.

13. Вандидод [Матн] / тарчума, воҷанома, ёддоштҳои Ҳошим Розӣ.
Иборат аз 4 ҷилд. – Тоҳрон, 1376. – 240 с.

14. Дадестан-е меног-е храд (Суждения Духа разума) [Матн] / Зороастрийские тексты. Изд. подгот. О.М. Чунаковой // Памятники письменности Востока. CXIV. – М.: Изд. фирма Восточная литература РАН, 1997. – С.10-138.

15. Зороастрийские тексты. Суждения Духа разума (Дадестан-и меног-и храд) [Текст]: Сотворение основы (Бундахишн) и другие тексты; Перевод / Рос. акад. наук, Отд-ние истории, С.-Петербург. фил. Ин-та востоковедения; Изд. подгот. О.М. Чунаковой. – М.: Вост. лит., 1997. – 351 с.

16. Қуръони Карим [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2001. – 321 с.

17. Согдийские документы с горы Муг. Хозяйственные документы [Текст] / Чтение, перевод и комментарии М.Н. Боголюбова и О.Н. Смирновой. – М.: Восточная литература, 1962. – Вып.3. – 240 с.

18. Согдийские документы с горы Муг. Юридические документы и письма [Текст] / Чтение, перевод и комментарии В.А. Лившица. – М.: Восточная литература, 1962. – Вып.2. – 325 с.

19. Согдийские документы: Описание, публикация и исследование А.А. Фреймана [Текст]. – М.: Восточная литература, 1962. – 200 с.

20. Шайаст-на-шайаст [Текст] / Зороастрийские тексты. Изд. подгот. О.М. Чунаковой // Памятники письменности Востока. CXIV. – М.: Изд. фирма Восточная литература РАН, 1997. – С.312-318.

3. Асарҳои муаррихон ва мутафаккирони давраҳои қадим ва асримиёнагӣ

21. Аш Шахристони Абдулфатҳ Муҳаммад ибни Абдулкарим ибни Абубакр Ахмад. Ал милал ван-нихал [Матн]. – Қоҳира, 1961. – Ҷ.1. – 234 с.

22. Берунӣ Абӯрайҳон. Осор-ул-боқия [Матн] / А. Берунӣ. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 213 с.

23. Ғазолӣ. Насихат-ул-мулук [Матн] / Ғазолӣ. – Душанбе: Ирфон, 1993. – 123 с.

24. Геродот. История [Текст] / Геродот; пер. и прим. Г.А. Стратановского. – М.: ДАДОМИР, 1999. – 231 с.

25. Сиясет-намэ [Текст]: книга о правлении визиря XI столетия Низам-ал-мулька / пер., введ. в изуч. памятника Б.Н. Заходера. – М.: Издательство АН СССР, 1949. – 380 с.

26. Фирдоуси, А. Шахнаме [Текст]: в 9 т. / А. Фирдоуси; науч. крит., прим. и прил. М.Н. Османова. – М.: Наука, 1991. – Т.1. – 389 с.

4. Монография, китоби дарсӣ, тафсирҳо, мақолаҳо ва воситаҳои таълимӣ

27. Али Асғари Мустафӣ. Дабистон-ул-мазоҳиб [Матн] / Али Асғари Мустафӣ. – Техрон, 1361. – 330 с.
28. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф (верховья Аму-Дарьи) [Текст] / М.С. Андреев. – Сталинабад: Изд. АН. Тадж. ССР, 1958. – Вып.2. – 524 с.
29. Артамонова, Г.К, Бабаджанов, И.Х. Социально-правовое развитие общества и трансформация обычаев в праве [Текст] / Г.К. Артамонова, И.Х. Бабаджанов, В.В. Горбашев, В.М. Реуф // Мир политики и социологии. – 2012. – №9. – С.75-92.
30. Арутюнов, С.А. Обычай, ритуал, традиция [Текст] / С.А. Арутюнов // Советская этнография. – 1981. – № 2. – С.26-32.
31. Байтин, М.И. Сущность права [Текст]: современные нормативные правопонимание на грани двух веков / М.И. Байтин. – Саратов, 2001. – 413 с.
32. Баранов, В.М. Формы (источники) права [Текст] / В.М. Баранов // Общая теория права. – Нижний Новгород, 1993. – С.247-265.
33. Баротзода, Ф. Перомуни бозандешиҳо дар танзими ҷашну маросимҳо [Матн] / Ф. Баротзода // Тафаккури миллӣ ва ҳифзи арзишҳои фарҳангии иҷтимоӣ. – Душанбе: Балоғат, 2017. – С.82-83.
34. Баскин, Ю.Я., Фельдман, Д.И. История международного права [Текст] / Ю.Я. Баскин, Д.И. Фельдман. – М., 1990. – 270 с.
35. Бенвенист. Дини эронӣ [Матн] / Бенвенист. – Табрёз, 1350. – 175 с.
36. Бойс, М. Зороастрийцы [Текст]: верования и обычаи / Мэри Бойс. – М., 1988. – 303 с.
37. Бондырева, С.К., Колесов, Д.В. Традиции. Стабильность и преемственность в жизни общества [Текст] / С.К. Бондырева, Д.В. Колесов. – М., 2004. – 218 с.
38. Брагинский, И.С. От Авесты до Айни [Текст] / И.С. Брагинский. Душанбе: Ирфон, 1981. – 201 с.
39. Буриев, И.Б. Падидаҳои ҳуқуқи ҷиноӣ дар таълимоти Зардушт [Матн] / И.Б. Буриев // Замимаи маҷаллаи Фирӯза. – 2003. – №2. – С.22-24.

40. Вализода, О. Танзими зиндагӣ [Матн] / О. Вализода. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 128 с.
41. Вигасин, А.А. Хрестоматия по истории Древнего Востока [Текст] / А.А. Вигасин. – М., 1997. – 400 с.
42. Виденгрэн, Гео. Динҳои эронӣ [Текст] / Гео Виденгрэн; тарҷ. Ф. Манучехрӣ. – Техрон, 1377. – 562 с.
43. Власова, В.В. Традиция как социально философская категория [Текст] / В.В. Власова // Философские науки. – 1980. – №4. – С.30-38.
44. Вовк, Д.А. Религиозная традиция в праве: общетеоретическая характеристика [Текст] / Д.А. Вовк // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия: Право. – 2013. – №2 (14). – С.3-17.
45. Галинский, Я.Ч. Социология девиантного поведения как специальная социологическая теория [Текст] / Я.Ч. Галинский // Социологические исследования. – 1991. – №4. – С.74-86.
46. Гафуров, Б.Ғ. Тоҷикон [Матн]: таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав / Б.Ғ. Гафуров. – Душанбе: Дониш, 2008. – 224 с.
47. Дабистон-и-мазоҳиб [Матн] / пажӯҳиш аз Али Асғари Мустафӣ. – Техрон, 1361. – 230 с.
48. Дашин, А.В., Ломакина, И.Б. Обычное право и правовой обычай: от социальной мононормы к правовой нормативности [Текст] / А.В. Дашин, И.Б. Ломакина. – СПб.: Астерион, 2005. – 146 с.
49. Дехлавӣ, Абдулҳақ. Мушкоти шариф [Матн] / А. Дехлавӣ. – Лакҳнав, 1279. – 210 с.
50. Доиратулмаорифи бузурги исломӣ [Матн]. – Техрон, 1987. – Ҷ.9. – 206 с.
51. Доктор Рафиқ Ҳабиб. Эҳёи-тақолийди-и-арабия [Матн] / Доктор Рафиқ Ҳабиб. – Қоҳира, Нашрияи Дору-и-шурук, 2003. – 214 с.
52. Дюмезил, Х. Верховные боги индоевропейцев [Текст] / Х. Дюмезил. – М., 1986. – 234 с.
53. Зарринкуб, Абдулҳусайн. Дар қаламрави виҷдон [Матн] /

Абдулхусайн Зарринкуб. – Техрон: Суруш, 1375. – 380 с.

54. Заруриёти динӣ [Матн] / муҳаррир М. Бобоназар. – Душанбе, 1991. – 53 с.

55. Зивс, Л. Источники права [Текст] / Л. Зивс. – М.: Наука, 1981. – 241 с.

56. История Востока [Текст]: восток в древности. – М.: Восточная литература, 2000. – Т.1. – 360 с.

57. История всемирной литературы [Текст]: в 9 томах / редкол. И.С. Брагинский. – М.: Наука, 1983. – Т.1. – 584 с.

58. История Таджикского народа [Текст] / под ред. Б.Г. Гафурова. – М.: Наука, 1969. – Т.1. – 371 с.

59. Кабрияк, Р. Кодификации [Текст] / Р. Кабрияк; пер. с фр. Л.В. Головкин. – М.: Статут, 2007. – 260 с.

60. Камолов, И.И. Источники права республики Таджикистан [Текст] / И.И. Камолов. – Душанбе, 2012. – 189 с.

61. Кельзен Ханс. Чистое учение о праве [Текст] / Ханс Кельзен. – СПб.: 2015. – 542 с.

62. Кисляков, Н.А. Очерки по истории семьи и брака у народов Средней Азии и Казахстана [Текст] / Н.А. Кисляков. – М.: Наука, 1969. – 400 с.

63. Кисляков, Н.А. Семья и брак у таджиков [Текст]: по материалам конца XIX-начала XX вв. М.,-Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – 280 с.

64. Кравченко, А.И., Тюрина, И.О. Социология управления: Фундаментальный курс [Текст]: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / А.И. Кравченко, И.О. Тюрина. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2006. – 280 с.

65. Кристенсен, А. Каёниён [Матн] / А. Кристенсен. – Техрон, 1331. – 450 с.

66. Лазарев, В.В. Липень С.В. Теория государства и права [Текст]: углубленный курс. – М.: Изд. Юрайт; 2012. – 634 с.

67. Луконин, В.Г. Культура Сасанидского Ирана [Текст] / В.Г. Луконин.

– М., 1969. – 365 с.

68. Мазохирӣ, А. Хонаводаи эронӣ дар рӯзгори пеш аз ислом [Матн] / Алиакбар Мазохирӣ; муаллифи тарҷума аз фаронсавӣ ба форсӣ Абдуллоҳ Таваккул. – Техрон: Қатра, 1373. – 216 с.

69. Маковелский, А.О. Авеста – памятник древней религии народов Ближнего и Среднего Востока [Текст] // Ежегодник Музея истории религии и атеизма. – М., 1962. – Т.6. – С.355-373.

70. Марченко, М.Н. Источники права: учебное пособие [Текст] / М.Н. Марченко. – М., 2015. – 420 с.

71. Маслоу, А. Мотивация и личность [Текст] / А. Маслоу. – СПб.: Евразия, 1999. – 230 с.

72. Маҳмадов, А. Истиқлоли сиёсӣ ва таҳлили давлатдории миллӣ [Матн] / А. Маҳмадов. – Душанбе, 2016. – 280 с.

73. Муҳаммад, А.Н. Қонуни танзим – низоми зиндагист [Матн] / А.Н. Муҳаммад // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2017. – №3 (247). – С.7-13.

74. Маҳмудзода, М. Сиёсати ҳуқуқӣ ва давлати демократӣ [Матн] / М. Маҳмудзода. – Душанбе: Эр-граф, 2017. – 632 с.

75. Меҳрдод, Меҳрин. Фалсафаи Шарқ [Матн] / Меҳрдод Меҳрин. – Техрон, 1375. – 250 с.

76. Меҳрин, (Шустарӣ) Аббос. Фалсафа ва оини Эрони бостон [Матн] / Меҳрин (Шустарӣ) Аббос. – Техрон: Ганчина, 1354. – 260 с.

77. Муин, М. Маздоясно ва адаби порсӣ [Матн] / М. Муин. – Техрон, 1363. – Ҷ.1. – 484 с.

78. Муминджанов, Х.Х. Философские проблемы зороастризма [Текст] / Х.Х. Муминджанов. – Душанбе: Нодир, 2000. – 243 с.

79. Муродов, М.Ш. Дурӣ аз исроф бояд чустан [Матн] / М.Ш. Муродов // Дин ва ҷомеа. – 2015. – №5. – С.60-68.

80. Муродов, М.Ш. Танзими ҷашну маросимҳо тақозои вақт ва ба эътидоловарандаи адолати иҷтимоӣ [Матн] / М.Ш. Муродов // Маводи

конференции IV Душанбегии байналмилалии илмию амалӣ, ш. Душанбе, 20-21 сентябри соли 2012. – Душанбе, 2012. – С.141-143.

81. Мӯсоев, А. Танзими чашну маросимҳо ба манфиати мардум аст [Матн] / А. Мӯсоев // Садои мардум. – 2014. – №8 (3154).

82. Муъминзода, Ҳ. Зардушт ва оини ӯ [Матн] / Ҳ. Муъминзода. – Душанбе: Нашриёти ДДМТ, 1997. – 138 с.

83. Народы России [Текст]: энциклопедия. – М., 1994. – 479 с.

84. Нуралиев, Ю. Медицина и экология в «Авесте» [Текст] / Ю. Нуралиев // Авеста в истории и культуре Центральной Азии. – Душанбе, 2001. – С.281-298.

85. Оштиёнӣ Чалол. Зардушт: маздасно ва ҳукумат [Матн] / Чалол Оштиёнӣ. – Техрон, 1369. – 180 с.

86. Пажухиши Ҷомеъашиносони Хурофот дар Эрон [Матн]: маҷмӯи мақолаҳо. – Техрон, 1995. – 320 с.

87. Периханян, А.Г. Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды [Текст] / А.Г. Периханян. – М.: Наука, 1983. – 383 с.

88. Першиц, А.И., Монгайт, А.Л., Алексеев, В.П. История первобытного общества [Текст] / А.И. Першиц, А.Л. Монгайт, В.П. Алексеев. – М.: Высшая школа, 1982. – 200 с.

89. Пирниё, Ҳ. Эрони бостон ва таърихи муфасссали Эрони қадим [Матн] / Ҳ. Пирниё. – Техрон, 1369. – Ҷ.2. – 362 с.

90. Полищук, Н.И. Эволюция идеи права и правовые отношения: вопросы теории и практики [Текст] / Н.И. Полищук. – СПб., 2005. – 270 с.

91. Проблемы истории первобытного общества [Текст]: сборник статей. Труды Института этнографии имени Н.И. Миклухо – Маклая АН СССР. Новая серия. – М.,-Л.: Издательство АН СССР, 1960. – Т.54. – 262 с.

92. Пучков, А. Формы (источники) права. Правотворчество [Текст] / А. Пучков // Теория государства и права. – М., 1999. – С.287.

93. Рахмонов, Э.Ш. Родина Заратуштры и явления пророка [Текст] / Э.Ш. Рахмонов // Зороастризм и его значение в развитии цивилизаций

народов Ближнего и Среднего Востока. – Душанбе, 2003. – С.11-28.

94. Раҳмон, Э. Қонуни миллӣ кафолати зиндагии шоиста [Матн] / Э. Раҳмон. – Душанбе: Шарқи озод, 2012. – 250 с.

95. Рашшод, М. Фалсафа аз оғози таърих [Матн] / Муҳаммад Рашшод. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 476 с.

96. Рзаев, А.К. Этюды из истории политико-правовых учений [Текст] / А.К. Рзаев. – Баку.: Азгосиздат, 1986. – 176 с.

97. Ризой, А. Таърихи даҳхазорсолаи Эрон [Матн] / А. Ризой. – Техрон, 1373. – Ҷ.1. – 345 с.

98. Рябко, А.И., Василенко, О.Н. Актуальные проблемы онтологии форм права [Текст] / А.И. Рябко, О.Н. Василенко // Философия права. – 2000. – №2. – С.160-168.

99. Саймиддинов, Д. Адабиёти паҳлавӣ [Матн] / Д. Саймиддинов; Пажӯҳиш, тарҷума ва ташреҳ. – Душанбе, 2003. – 234 с.

100. Сафар, М. Танзим кафолати зиндагии шоиста [Матн] / Мунаввари Сафар // Ҷумҳурият. – 2014. – №112.

101. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе, 2014. – 800 с.

102. Социология управления [Текст]: фундаментальный курс: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Академический Проект, 2006. – 1136 с.

103. Струве, В.В. Религия персов и надпись Ксеркса о Дэвах [Текст] / В.В. Струве // Этюды по истории Северного Причерноморья, Кавказа и Средней Азии. – Л., 1968. – С.115-146.

104. Студеникина, М.С. Источники права [Текст]: общая теория права / М.С. Студеникина. – М., 1997. – 381 с.

105. Сухарева, О.А. Мать и ребенок у таджиков [Текст]: обряды и представления, связанные с материнством и младенчеством у таджиков г. Самарканда и кишлаков Канибадама и Шахристана / О.А. Сухарева // Иран. – Л.: Издательство АН СССР, 1929. – Т.3. – С.107-154.

106. Табаров, С. Оила ва вазифаҳои хонадорӣ аз назари Абдурауфи Фитрат [Матн] / С. Табаров. – Душанбе, 2003. – 600 с.
107. Тахиров, Ф.Т., Халиков, А.Г. Шариат: правовая регламентация брачно – семейных и наследственных отношений [Текст] / Ф.Т. Тахиров, А.Г. Халиков. – Душанбе, 2001. – 80 с.
108. Таърихи динҳо [Матн] / муҳаррири масъул: доктори илмҳои фалсафа, профессор А.А. Шамолов. – Душанбе: Дониш, 2014. – 359 с.
109. Таърихи мутолиоти динҳои Эронӣ [Матн]. – Техрон, 1371. – Ҷ.2. – 230 с.
110. Тоҳиров, Ф. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон [Матн] / Ф. Тоҳиров. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 260 с.
111. Философский словарь [Текст]. – М.: Наука, 1989. – 500 с.
112. Фрай, Р. Наследие Центральной Азии [Текст] / Р. Фрай. – Душанбе, 2000. – 292 с.
113. Фролов, С.С. Социология [Текст] / С.С. Фролов. – М., 2001. – 342 с.
114. Хабермас, Ю. Между натурализмом и религией [Текст]: философские статьи / Ю. Хабермас; пер. с нем. М.Б. Скуратова. – М.: Весь Мир, 2011. – 331 с.
115. Халиков, А.Г. Правовая система зороастризма [Текст] / А.Г. Халиков. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2005. – 488 с.
116. Халиков, А.Г. Проблемы развития правовой системы в современном Таджикистане (историзм и исламский фактор: позитивные и негативные моменты) [Текст] / А.Г. Халиков // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – Душанбе, 2002. – Вып.5. – С.6-76.
117. Халиков, А.Г. Семейное право зороастризма (древнее право) [Текст] / А.Г. Халиков. – Душанбе: Сарбоз, 2003. – 118 с.
118. Халиков, А.Г. Хадис как источник мусульманского права [Текст] / А.Г. Халиков. – Душанбе: Шарки озода, 1998. – 151 с.
119. Халфина, Р.О. Общее учение о правоотношении [Текст] / Р.О. Халфина. – М., 1984. – 205 с.

120. Холиқов, А. Ҳуқуқи исломӣ [Матн] / А. Холиқов. – Душанбе, 2010. – 460 с.
121. Холиқов, А.Ғ. Андешаи давлати миллӣ [Матн] / А.Ғ. Холиқов. – Душанбе: Эр-грф, 2013. – 684 с.
122. Хертсфелд, Е. Зардушт ва ҷаҳони ӯ (Zoroaster and hiz world) [Матн] / Е. Хертсфелд. – Принстон, 1947. – Ҷ.1. – 140 с.
123. Ҳумон, М. Таърихи Бостони Эрон [Матн] / М. Ҳумон. – Техрон, 1379. – 135 с.
124. Чапек, К. Беседі с Томашем Масариком [Текст] / К Чапек; пер. с чешского на украинский язык Лидии Кіцили. – Львів: Астролябія, 2010. – 464 с.
125. Ҷон Нос. Таърихи ҷомеъи адён [Матн] / Ҷон Нос; тарҷумаи Алиасғари Ҳикмат. – Техрон, 1384. – 563 с.
126. Якубов, Ю. Брачные обычаи таджиков в Согде [Текст] / Ю. Якубов. – Душанбе: Сурушан, 2002. – 43 с.
127. Якубов, Ю. Религия Древнего Согда [Текст] / Ю. Якубов. – Душанбе: Дониш, 1996. – 201 с.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

1. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд:

[1-М]. Шарифзода, М.Ш. Исторические традиции в местном самоуправлении [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2015. – №3/5 (173). – С.63-69.

[2-М]. Шарифзода, М.Ш. Правовое регулирование традиций, торжеств и обрядов: юридико – религиозный аспект [Текст] / М.Ш. Шарифзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2016. – №2/6 (210). – С.226.

[3-М]. Шарифзода, М.Ш. Қонунгузориҳои миллиӣ ва зарурати танзими ҳуқуқи анъана, ҷашну маросимҳо ва идҳои миллиӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – Душанбе, 2018. – С.188-193.

[4-М]. Шарифзода, М.Ш. Баъзе масъалаҳои сарчашмаҳои ҳуқуқӣ [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – Душанбе, 2018. – №4 (24). – С.45-55.

[5-М]. Шарифзода, М.Ш. Таҳаввули сарчашмаҳои танзими анъана, ҷашн ва маросим: шаклҳои динӣ, ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ дар Тоҷикистон [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Ахбори Академии ҳуқуқ. – Душанбе, 2019. – 2(30). – С.48-53.

2. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои даврӣ ҷоп шудаанд:

[6-М]. Шарифзода, М.Ш. Танзими чашну маросимҳо тақозои вақт ва ба эътидоловарандаи адолати иҷтимоӣ [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Маводҳои конфронси илмию амалии байналмилалӣ «Идоракунии давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: анъана ва таҳаввулот» (ш. Душанбе, 20-21.09.2012). – Душанбе, 2012. – С.137-140.

[7-М]. Шарифзода, М.Ш. Анъанаҳои таърихӣ ва таҳаввулоти худидоракунии маҳаллӣ [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Маводҳои конфронси илмию амалии байналмилалӣ «Худидоракунии маҳаллӣ дар Тоҷикистон: назария, амалия ва таҷрибаи ҷаҳонӣ» (ш. Душанбе, 27-28.02.2014). – Душанбе, 2014. – С.59-63.

[8-М]. Шарифзода, М.Ш. Ватан бо дасти худ обод созем [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Ҷумҳурият. – 2014. – №49 (22354). – 12 март.

[9-М]. Шарифзода, М.Ш. Дурӣ аз исроф бояд ҷустан [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Дин ва ҷомеа. – Душанбе, 2015. – май. – С.45-46.

[10-М]. Шарифзода, М.Ш. Раҳгумзада набошем [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Ба қулаҳои дониш. – 2015. – №3-4 (18-19). – 13 феврал.

[11-М]. Шарифзода, М.Ш. Баҳои таърихи ё хидматҳои камназире, ки мондагор хоҳанд буд / М.Ш. Шарифзода // Ҷумҳурият. – 2016. – №22 (22844). – 2 феврал.

[12-М]. Шарифзода, М.Ш. Террорист ватан, миллат ва дину мазҳаб надорад [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Минбари халқ. – 2016. – №5 (1037). – 3 феврал.

[13-М]. Шарифзода, М.Ш. Хатари таъсис додани ҳизбу ҳаракатҳои террористӣ [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Ба қуллаҳои дониш. – 2016. – №3 (1389). – 15 феврал.

[14-М]. Шарифзода, М.Ш. Аз эътиқод набояд суиистифода кард [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Садои мардум. – 2016. – №4 (3484). – 9 январ.

[15-М]. Шарифзода, М.Ш. Нақши концепсияи сиёсати давлатӣ дар соҳаи дин, таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрвандон [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Дин ва ҷомеа. – Душанбе, 2019. – июл. – С.39-41.

[16-М]. Шарифзода, М.Ш. Нақши роҳбари давлат дар таҳкими ваҳдати миллӣ ва ислоҳоти мафкуравӣ [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Ваҳдатсаро. – Хатлон, 2020. – январ. – С.8.

[17-М]. Шарифзода, М.Ш. Арҷгузорӣ ба арзишҳои миллӣ [Матн] / М.Ш. Шарифзода // Душанбе: Ирфон, 2020. – 168 с.

МАЪЛУМОТ

доир ба баргузории чашну маросимҳо дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон дар соли 2007

№ т/р	Шаҳру ноҳияҳои вилоят	НОМҒЌИ ЧОРАБИНИҲО											
		Таваллу д Шудаго н	Хатна сур	Тўйи домоди ю арусӣ	Қайди акди никоҳ	Шумора и фавтида гон	Чил	Сол	Шумораи чорвои кушташуда		Қонун шиканӣ	Теъдоди маъракаҳо	Хароҷоти умумӣ босомонӣ
									Чор вои калон	Чорвои хурд			
1.	Қўрғонтеппа	513	36	342	481	101	89	72	-	114	2	539	1617128
2.	Кўлоб	1713	57	1520	1297	265	192	81	-	1703	-	1850	2438535
3.	Норак	126	101	373	223	32	26	36	10	246	1	568	2046858
4.	Сарбанд	330	67	260	334	40	37	17	4	271	-	421	749710
5.	А.Ҷомӣ	1404	158	965	879	157	91	112	8	820	1	3172	2153118
6.	Балҷувон	384	108	213	133	41	47	8	9	210	-	395	594000
7.	Бохтар	1984	341	1391	1391	285	288	138	-	555	2	2399	6226275
8.	Вахш	503	380	1095	1044	177	107	80	18	119	3	3870	456531
9.	Восеъ	1243	73	1201	1264	242	84	50	22	374	1	1408	1687620
10.	Данғара	623	38	1385	1404	163	158	21	3	620	3	1765	2878392
11.	Ёвон	403	103	419	431	49	20	37	17	320	1	633	2059295
12.	Ҷ.Румӣ	1712	307	643	785	206	93	117	9	658	-	1366	2513098
13.	Кубодиён	1254	142	461	843	125	107	62	-	470	1	722	634590
14.	Қумсангир	978	104	438	746	132	121	41	-	326	-	1218	1182120
15.	Ҳамадонӣ	724	462	665	725	132	85	75	-	249	-	891	2321418
16.	Мӯъминобод	520	28	765	796	108	59	57	-	909	1	909	1710264
17.	Н.Хусрав	213	32	178	280	62	65	20	-	107	-	357	357258
18.	Панҷ	613	244	604	626	102	84	106	-	446	2	1044	1527900
19.	Темурмалик	475	132	520	475	129	75	108	-	474	-	1005	940500
20.	Фархор	462	160	820	820	102	296	136	-	225	2	1514	2518098
21.	Ховалинг	475	4	397	501	59	43	12	-	456	1	515	1761540
22.	Хуросон	332	126	211	211	68	33	35	-	182	-	333	1027290
23.	Чиликӯл	876	110	483	289	33	50	64	-	807	-	840	1151832
24.	Шаҳритус	881	119	398	807	67	46	45	-	263	2	696	1730520
25.	Шӯрообод	644	18	443	432	83	40	40	-	541	-	624	392980
	Дар вилоят	17672	3393	14670	15920	2661	2144	1489	100	9762	23	24357	36854452

МАЪЛУМОТ

доир ба баргузори чашну маросимҳо дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон дар соли 2008

№ т/р	Шаҳру ноҳияҳои вилоят	НОМГУИ ЧОРАБИНИҲО											
		Тава луд	Хатна сур	Туйи домоди юарусӣ	Қайди ақдинико ҳ	Шумораи фавтидаго н	Чил	Сол	Шумораи чорвои кушташуда		Қонун шикан ӣ	Теъдоди маъраках о	Хароҷоти умуми (босомонӣ)
									Чор вои калон	Чорвоиҳ урд			
1.	Қўргонтеппа	1169	33	437	840	136	82	44	4	99	1	596	825491
2.	Қўлоб	3643	31	1100	2362	932	312	152	25	1136	7	1595	1160820
3.	Норак	1140	116	962	600	102	102	76	435	833	2	1256	3945094
4.	Сарбанд	779	81	528	640	126	68	65	166	384	1	742	1730145
5.	А.Чомӣ	3618	279	1970	2008	463	166	220	319	1344	2	2635	4123775
6.	Балҷувон	692	13	249	224	116	98	38	-	398	1	398	807840
7.	Бохтар	3485	231	1939	2697	476	211	150	382	1220	1	2531	6299271
8.	Вахш	3022	287	2055	1997	353	229	217	105	1470	9	2788	3191911
9.	Восеъ	3857	113	2284	2443	551	346	185	596	1275	6	2928	1859220
10.	Данғара	2476	236	1742	1951	421	351	109	475	2015	4	2438	5068920
11.	Ёвон	4998	607	2922	2947	656	291	295	1757	2360	6	4115	13280114
12.	Қ.Румӣ	4318	389	2455	1516	537	275	260	456	1879	6	3379	6604800
13.	Қубодиён	2475	351	1330	1987	285	173	189	75	2314	6	2043	1453557
14.	Қумсангир	2370	235	1092	1199	347	170	176	83	1330	10	1673	3599044
15.	Ҳамадонӣ	2920	48	2173	2468	500	248	110	44	260	4	2579	3261285
16.	Мӯъминобод	1367	63	1294	1287	205	170	99	14	1599	8	1626	4428588
17.	Н.Хусрав	638	95	284	284	46	33	59	80	295	-	471	610600
18.	Панҷ	2348	368	1941	1944	223	183	184	183	1729	8	2676	6304400
19.	Темурмалик	1074	78	891	707	233	124	74	180	938	-	1167	3401564
20.	Фархор	3798	90	1877	1515	464	292	109	-	946	2	2368	2069256
21.	Ховалинг	1294	55	669	596	181	112	118	84	592	-	954	3286077
22.	Хуросон	1740	181	1215	1195	213	181	95	530	1113	2	1672	2505224
23.	Ҷилиқул	1963	248	1504	1097	328	169	188	22	1874	-	2109	4329639
24.	Шаҳритус	1556	230	1166	2021	245	179	108	47	1186	6	1683	2171320
25.	Шӯрообод	1258	29	788	492	143	101	79	99	810	2	997	1259472
	Дар вилоят	57998	4487	34867	37017	8282	4666	3399	6161	29399	94	47419	86877427

МАЪЛУМОТ

оид ба баргузории чашну маъракаҳо дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон дар соли 2009

№ т/р	Шаҳру ноҳияҳои вилоят	НОМҒЎИ ЧОРАБИНИҲО												
		Таваллуд шудагон	Хатна сур	Туи домоди ю арусӣ	Қайд и ақдин икох	Шумора ифавт идагон	Чил	Сол	Шумораи чорво қушташуда			қонунши икани	Теъдоди маърака ҳо	Харочоти умуми (босомон ӣ)
									Чор вои калон	Чорво ихурд	Ғушти харида (кг)			
1.	Қўрғонтеппа	1535	28	385	790	132	73	87	-	83	-	1	573	983685
2.	Қўлоб	3899	66	1636	2295	874	319	236	22	1774	-	3	2257	3010579
3.	Норак	1465	75	1191	658	173	137	115	426	890	-	3	1518	4236689
4.	Сарбанд	841	81	531	571	141	52	47	72	362	-	2	711	1505505
5.	А. Ҷомӣ	3783	241	1718	1627	452	207	254	290	1284	-	8	2420	3728510
6.	Балҷувон	768	7	261	228	101	59	50	0	369		1	377	882816
7.	Бохтар	6245	391	2838	3543	835	262	271	375	2264	30322	13	3762	10055670
8.	Вахш	3012	356	2325	2823	360	266	264	91	2088	-	5	3211	3710549
9.	Восеъ	3370	76	2587	2346	569	404	314	542	1609	26240	2	3381	5267615
10.	Данғара	1980	272	2501	2167	271	368	316	460	2575	-	1	3457	7368700
11.	Ёвон	4247	563	3005	2346	548	345	363	1698	2258	-	1	4276	16173246
12.	Ҷ. Румӣ	4269	418	2810	1706	508	319	278	450	2142	-	9	3825	9432006
13.	Қубодиён	3543	331	1553	1911	545	193	192	-	2015	-	5	2269	4451708
14.	Қумсангир	2787	234	1180	1332	330	183	178	16	1021	1621	3	1775	3792138
15.	Ҳамадонӣ	2844	58	2341	1917	495	284	188	39	459	-	1	2871	3611289
16.	Мӯъминобод	421	68	1416	1214	142	123	98	11	1874		4	1705	5108920
17.	Н. Хусрав	689	78	372	693	93	68	58	-	468	-	2	576	707022
18.	Панҷ	2131	722	1842	1547	232	340	333	165	2041	-	7	3237	6771879
19.	Темурмалик	576	63	1101	748	159	133	126	179	1080	-	4	1423	3677636
20.	Фархор	3759	82	1978	1486	504	259	175	-	1035	-	1	2494	3195678
21.	Ховалинг	1340	52	633	754	188	91	92	45	578	-	1	868	3107701
22.	Хуросон	1843	340	1787	1368	198	167	196	495	1534	-	3	2490	4327854
23.	Ҷилиқул	2091	313	1636	869	339	237	225	19	2171	-	1	2411	4201152
24.	Шаҳритус	1973	316	1166	1141	263	144	154	15	1421	-	3	1780	3310388
25.	Шӯрообод	1231	13	724	431	166	108	84	65	967	-	1	929	1609193
	Дар вилоят	60642	5244	39517	36511	8618	5141	4694	5475	34362	58183	85	54596	110918128

МАЪЛУМОТ

оид ба баргузори чашну маъракаҳо дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон дар соли 2010

Т/ р	Шаҳру ноҳияҳои вилоят	НОМГҶИ ЧОРАБИНИҲО												
		Таваллуд шудагон	Ҳагнасур	Тӯйдомо диюрусӣ	Қайдиакд иникох	Шумораи фавтида- гон	Чил	Сол	Шумораи чорвои қўшташуда			Қонун- шикан ӣ	Теъдоди маърак аҳо	Харочоти умумӣ (босомонӣ)
									Чорвои калон	Чорво имайд а	Гушти харида (кг)			
1.	Қўрғонтеппа	1385	443	395	790	307	96	80	1	63	5589	-	602	965988
2.	Кўлоб	3841	734	1707	2334	938	477	457	-	3359		2	3373	5625415
3.	Норак	1688	314	942	658	180	249	208	714	995		1	1494	6559063
4.	Сарбанд	918	163	492	615	137	38	53	10	304		-	741	1279698
5.	А.Чомӣ	4706	893	1653	2329	568	290	301	235	1970		4	3119	3528244
6.	Балҷувон	868	52	284	362	117	28	46	13	279		1	408	594390
7.	Бохтар	5738	1194	3316	3292	755	312	321	502	2053	35555	16	5131	10873980
8.	Вахш	4256	472	2435	2337	539	317	337	376	2249		2	3559	4520126
9.	Восеъ	4759	412	2208	2754	816	373	408	735	1421	23542	-	2920	5419458
10.	Данғара	3464	875	1479	2079	472	164	139	582	1516		-	2636	5184140
11.	Ёвон	5557	495	3005	2679	726	408	435	1463	2794	-	4	4321	16212392
12.	Қ.Румӣ	4995	490	2645	1896	629	311	299	363	1885		-	3735	8129979
13.	Қубодиён	3906	386	1610	2118	507	213	199	-	2506	-	6	2406	3114500
14.	Қумсангир	3246	182	1172	1405	405	182	192	59	713	13132	2	1728	3743452
15.	Ҳамадонӣ	3710	106	2138	1802	666	266	234	39	492	-	2	2743	3864791
16.	Мӯъминобод	1797	73	1299	1301	313	104	75	287	1234		5	1551	5538683
17.	Н.Хусрав	674	76	227	375	115	31	38	13	341		-	352	433312
18.	Панҷ	2851	345	1665	1375	328	244	201	252	1741		3	2453	4256085
19.	Темурмалик	1570	165	997	864	304	133	93	208	999		2	1266	3454827
20.	Фархор	4142	322	2080	2076	538	203	186	-	1198		2	2573	3364021
21.	Ховалинг	1577	46	630	688	168	128	108	1	611		-	898	2911700
22.	Хуросон	2736	351	1728	1663	347	166	185	637	1575	10370	7	2274	3909610
23.	Чиликӯл	2653	264	1687	1185	369	212	241	13	2296	-	1	2394	4283120
24.	Шаҳритус	2258	288	1159	1506	417	319	119	40	1272		-	1882	2836636
25.	Шӯрообод	1517	195	850	725	228	114	82	170	1080	-	1	1119	1867358
	Дар вилоят	74812	9336	37803	39208	10889	5378	5037	6713	34946	88188	61	55678	112470968

МАЪЛУМОТ

доир ба баргузории чашну маросимҳо дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон дар соли 2011

№ т/р	Шаҳру ноҳияҳо,	Хатна сӯр	Хатна сӯри хайрия вӣ	Тӯии домодию арусӣ	Тӯии домодию арусии хайриявӣ	Кайди никоҳ	Чил	Сол	Шумораи чорво		Қонун-шиканӣ	Теъдоди маъракаҳо	Хароҷоти умумӣ (ба ҳисоби сомонӣ)
									Чорвои калон	Чорвои хурд			
1.	Қўрғонтеппа	79	350	380	14	479	54	33	-	26	4	546	779940
2.	Кўлоб	215	1360	1587	30	2254	339	359	-	2573	-	2500	5405013
3.	Норак	93	150	799	44	493	115	130	388	729	-	1137	2594870
4.	Сарбанд	74	172	550	2	697	46	65	60	309	1	735	1968600
5.	А. Ҷомӣ	388	886	1598	68	1421	322	311	105	1493	16	2619	3617117
6.	Балҷувон	8	243	254	-	323	31	34	50	272	2	327	494934
7.	Бохтар	629	1265	2197	16	1846	299	335	618	1313	16	2460	11874050
8.	Вахш	320	477	1789	19	1628	278	231	182	1655	5	2618	3996470
9.	Восеъ	173	1251	1501	24	1490	347	239	397	853	3	2260	4621482
10.	Данғара	249	1028	1699	23	1512	270	268	722	1472	1	2486	5071060
11.	Ёвон	331	428	2329	10	1974	360	390	574	1552	7	3410	9276538
12.	Ҷ. Румӣ	410	478	2245	14	1393	293	313	289	1594	6	3261	6979544
13.	Қубодиён	372	53	1119	-	1163	278	299	-	1919	3	2068	3427457
14.	Қумсангир	233	365	1004	9	1039	176	188	29	820	4	1601	3607164
15.	Ҳамадонӣ	68	437	1821	-	1659	287	297	16	566	4	2473	3847550
16.	Мўъминобод	21	238	1322	-	869	106	114	186	1356	14	1563	6189296
17.	Н. Хусрав	79	-	225	-	342	71	55	-	288	1	430	658372
18.	Панҷ	446	75	1616	-	1040	346	368	319	1921	5	2776	5046765
19.	Темурмалик	49	478	647	14	419	139	119	93	662	7	954	2274247
20.	Фархор	106	997	1820	46	1153	226	181	-	1268	8	2333	3168391
21.	Ховалинг	126	130	501	10	519	111	94	-	527	-	832	2287100
22.	Хуросон	229	650	1358	26	1068	154	236	358	1099	3	1977	3173983
23.	Ҷилиқӯл	306	170	1164	6	673	214	220	-	1839	6	1904	2465941
24.	Шахритус	289	-	982	4	961	194	175	-	1065	7	1640	2985612
25.	Шӯрообод	11	132	625	5	326	90	81	138	689	1	807	1456943
	Дар вилоят	5304	11783	31132	384	26741	5146	5135	4527	27860	124	46717	104287901

Эзоҳ: Аз 11783 тӯйҳои даस्ताҷамъона бо 181 маъракагузаронидашуд. Хароҷот ба якмаърака 2232 сомонироташкилмедихад.

МАЪЛУМОТ

доир ба баргузории чашну маросимҳо дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон дар соли 2012

№	Шаҳру ноҳияҳо,	Хатна сӯр	Хатна сӯри хайрия вӣ	Тӯйи домодию арусӣ	Тӯйи домодию арусии хайриявӣ	Кайди никоҳ	Чил	Сол	Шумораи чорво		Қон ун- шик анӣ	Теъдод и маърак а- ҳо	Хароҷоти умумӣ (ба ҳисоби сомонӣ)
									Чорв ои калон	Чорв ои хурд			
1.	Қўрғонтеппа	134	261	425	213	550	36	43	6	64	6	638	890350
2.	Кўлоб	1104	620	1647	56	2558	334	579	-	2557	-	3664	5200680
3.	Норак	119	104	1234	16	636	137	154	507	1137	1	1644	2546000
4.	Сарбанд	95	36	687	-	483	64	56	81	402	8	902	2408930
5.	А.Ҷомӣ	445	277	2321	88	1385	368	401	88	2402	14	3535	6707343
6.	Балҷувон	10	16	276	2	178	53	32	93	286	-	371	646709
7.	Бохтар	581	680	2546	10	1994	403	457	672	2183	12	3987	13924400
8.	Вахш	452	217	2498	13	1564	401	386	260	2109	5	3737	7567425
9.	Восеъ	81	495	2462	12	2534	397	363	503	1539	1	3303	7407124
10.	Данғара	95	376	1946	7	1368	270	205	890	2492	1	2516	5457863
11.	Ёвон	576	153	3204	40	2251	382	402	998	2918	10	4564	10767923
12.	Ҷ.Румӣ	630	417	2825	3	1698	386	360	356	2137	9	4201	10841096
13.	Қубодиён	367	30	1149	-	1073	169	167	-	1688	3	1852	4403745
14.	Қумсангир	323	93	1153	-	1165	211	188	30	1251	2	1875	3831804
15.	Ҳамадонӣ	106	509	2087	6	1596	326	283	15	980	5	2802	4774220
16.	Мўъминобод	34	178	1552	33	1240	96	98	133	1505	13	1780	5425813
17.	Н.Хусрав	169	89	257	12	393	69	65	-	466	8	560	601023
18.	Панҷ	580	113	2187	-	1268	310	376	335	1891	3	3453	7559001
19.	Темурмалик	72	345	850	-	460	150	123	94	937	5	1195	2544439
20.	Фархор	116	278	2320	20	1587	274	232	-	1570	2	2942	5840553
21.	Ховалинг	7	200	727	13	554	84	84	-	641	3	902	2702700
22.	Хуросон	247	384	1604	6	1299	239	227	287	1769	6	2317	4502780
23.	Ҷиликӯл	398	68	1490	13	834	219	255	-	2362	4	2362	3826440
24.	Шахритус	546	30	1415	-	1447	240	228	-	1778	4	2429	4596039
25.	Шўрообод	13	103	814	12	400	76	71	119	864	1	974	2043644
	Дар вилоят	7300	6072	39676	575	30515	5694	5835	5467	37928	126	65152	127018044

МАЪЛУМОТ

доир ба баргузори чашну маросимҳо дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон дар соли 2013 шаҳру ноҳияҳои минтақаи Қўрғонтеппа

№ т/р	Шаҳру ноҳияҳо, ҷамоатҳо	Хатна сӯр	Хатна сӯри хайрия вӣ	Тӯйи домодию арусӣ	Тӯйи домодию арусии хайриявӣ	Кайди никоҳ	Чил	Сол	Шумораи чорво		Қону н шика нӣ	Теъдоди маърака-ҳо	Хароҷоти умумӣ (ба ҳисоби сомонӣ)
									Чорв ои калон	Чорв ои хурд			
1.	Қўрғонтеппа	303	743	1143	19	697	149	111	26	158	4	1706	4136301
2.	Норак	98	440	1049	21	538	148	133	441	764	2	1428	3382119
3.	Сарбанд	77	260	749	5	528	72	96	66	780	4	994	3321800
4.	А. Ҷомӣ	577	353	2250	48	1220	400	387	17	3442	11	3614	5783301
5.	Бохтар	491	561	2340	27	1668	316	354	700	1723	13	3501	14037400
6.	Вахш	365	301	2050	24	1653	280	273	131	2203	5	2968	7557447
7.	Ёвон	551	318	3062	28	2213	359	385	1205	2947	8	4357	9480039
8.	Ҷ. Румӣ	715	481	3097	31	1784	416	473	261	1797	15	4701	11492277
9.	Қумсангир	494	170	1222	19	1253	255	226	26	1490	6	2197	4691698
10.	Қубодиён	707	200	1744	25	1620	325	321	-	2350	9	3097	7101908
11.	Н. Хусрав	95	73	281	19	334	61	49	-	234	4	486	647148
12.	Панҷ	614	213	1979	9	1016	306	320	268	1564	2	3219	8159885
13.	Хуросон	391	344	1710	17	1128	221	249	536	1499	5	2571	6319800
14.	Ҷилиқӯл	367	69	1342	10	741	186	184	-	2079	7	2079	3640540
15.	Шаҳритус	551	154	1602	15	1214	293	291	-	2208	3	2737	5972083
	Ҷамъ:	6396	4680	25620	317	17607	3787	3852	3677	25238	98	39655	95723746
шаҳру ноҳияҳои минтақаи Қўлоб													
1.	Қўлоб	74	240	1542	19	2386	263	226	-	2088	2	2105	4047840
2.	Балҷувон	4	50	296	5	288	22	47	68	203	-	369	640455
3.	Восеъ	54	718	2558	40	2451	337	289	260	2617	3	3238	7971336
4.	Данғара	129	321	2124	9	1413	281	243	575	2181	4	2777	7892370
5.	Темурмалик	86	173	934	1	478	125	111	118	958	3	1256	2744285
6.	Фархор	130	366	2081	15	1403	273	269	-	1799	4	2753	7097151
7.	Ховалинг	28	196	720	30	510	110	92	-	828	1	950	3144250
8.	Ҳамадонӣ	109	316	2346	7	1730	232	267	16	1182	9	2954	5198997
9.	Мӯминобод	35	468	1565	42	1201	86	79	109	1431	14	1765	4243747
10.	Шӯрообод	12	92	835	12	439	84	76	93	910	4	1007	2637328
	Ҷамъ:	661	2940	15001	180	12299	1813	1699	1239	14197	44	19174	45617759
	Дар Вилоят	7057	7620	40621	497	29906	5600	5551	4916	39435	142	58829	141341505

МАЪЛУМОТ

доир ба баргузории чашну маросимҳо дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон дар соли 2014 шаҳру ноҳияҳои минтақаи Қўрғонтеппа

№ т/р	Шаҳру ноҳияҳо, ҷамоатҳо	Хатна сӯр	Хатна с ӯри хайрия вӣ	Тӯйи домодию арусӣ	Тӯйи домодию арусии хайриявӣ	Кайди никоҳ	Чил	Сол	Шумораи чорво		Қону н шика нӣ	Теъдоди маърака- ҳо	Харочоти умумӣ (ба ҳисоби сомонӣ)
									Чорв ои калон	Чорв ои хурд			
1.	Қўрғонтеппа	457	413	1687	-	770	210	221	36	294	13	2575	5832310
2.	Норак	143	60	926	7	473	145	148	441	922	5	1362	3176280
3.	Сарбанд	77	215	762	2	598	78	63	92	361	2	980	3531250
4.	А. Ҷомӣ	457	153	2037	58	1255	336	397	82	3137	2	3227	8734618
5.	Бохтар	445	338	2115	24	2050	312	287	700	1808	13	3159	13211450
6.	Вахш	455	167	2414	11	2101	326	340	143	2352	4	3535	7953750
7.	Ёвон	517	129	3098	6	1910	392	358	1420	2776	10	4365	10372537
8.	Ҷ. Румӣ	759	355	2988	9	1931	417	478	225	2210	17	4642	14356619
9.	Қумсангир	488	155	1075	-	1095	249	240	123	1031	5	2052	4144733
10.	Қубодиён	818	54	1852	20	1818	383	359	-	3284	5	3412	8934331
11.	Н. Хусрав	66	34	498	7	412	50	51	-	510	2	665	1309840
12.	Панҷ	718	125	1726	6	1137	289	334	234	1390	7	3067	10173632
13.	Хуросон	313	178	1698	8	957	218	204	691	1447	5	2433	5829024
14.	Ҷилиқул	377	225	1376	14	722	183	176	-	2112	10	2112	4445120
15.	Шаҳритус	510	147	1738	12	1040	239	270	-	2465	11	2757	6027068
	Ҷамъ:	6600	2748	25990	184	18269	3827	3926	4187	26099	111	40343	108032562
шаҳру ноҳияҳои минтақаи Қўлоб													
1.	Қўлоб	41	171	1782	15	2490	322	264	-	2357	9	2409	10279309
2.	Балҷувон	8	106	340	4	227	48	37	92	326	-	433	823039
3.	Восеъ	79	412	2519	11	2173	290	244	228	2490	7	3132	7608568
4.	Данғара	103	193	1838	6	1362	308	310	388	1725	1	2559	6011887
5.	Темурмалик	89	190	997	1	518	121	89	120	1072	5	1296	2801089
6.	Фархор	112	330	2103	30	1338	257	240	-	1448	9	2712	6949600
7.	Ховалинг	30	126	777	16	459	74	73	5	832	2	954	3709215
8.	Ҳамадонӣ	97	94	2406	2	1635	268	279	12	1369	4	3050	6163954
9.	Мўминобод	16	118	1468	12	1183	97	87	60	1219	5	1668	6708696
10.	Шӯрообод	8	43	877	6	418	87	78	96	943	-	1050	2768674
	Ҷамъ:	583	1783	15107	103	11803	1872	1701	1001	13781	42	19263	53824031
	Дар Вилоят	7183	4531	41097	287	30072	5699	5627	5188	39880	153	59606	161856593

Эзоҳ; Дар баргузории чашну маъракаҳо 45607 кг гушт истифода шудааст

МАЪЛУМОТ

доир ба баргузори чашну маросимҳо дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон дар соли 2015 шаҳру ноҳияҳои минтақаи Қўрғонтеппа

№ т/р	Шаҳру ноҳияҳо, ҷамоатҳо	Хатна сӯр	Хатна сӯри хайрия вӣ	Тӯи домодио арусӣ	Тӯи домодио арусии хайриявӣ	Кайди никоҳ	Чил	Сол	Шумораи чорво		Қону н шика нӣ	Теъдоди маърака- ҳо	Харочоти умумӣ (ба ҳисоби сомонӣ)
									Чорв ои калон	Чорв ои хурд			
1.	Қўрғонтеппа	434	256	1612	27	685	242	214	12	167	15	2502	6089200
2.	Норак	111	148	890	8	487	147	146	419	802	4	1294	3102700
3.	Сарбанд	81	60	706	-	410	74	120	62	342	12	981	3582650
4.	А.Ҷомӣ	406	90	1718	33	1139	382	378	61	2823	4	2884	8529000
5.	Бохтар	604	120	2327	7	1508	384	444	756	1620	15	3759	15745830
6.	Вахш	531	116	1962	10	1495	390	352	183	2157	4	3235	8478750
7.	Ёвон	591	172	2786	18	1695	425	440	1404	2842	12	4242	11544442
8.	Ҷ.Румӣ	723	183	2924	18	1771	429	431	267	2194	19	4507	14380198
9.	Қумсангир	499	108	1315	3	1161	280	241	114	937	11	2335	4749356
10.	Қубодиён	793	686	1368	20	1268	478	482	-	3081	8	3121	6755420
11.	Н.Хусрав	85	46	344	3	298	38	59	-	396	3	526	780880
12.	Панҷ	801	62	1755	-	1014	333	454	452	1598	3	3343	9777380
13.	Хуросон	271	68	1348	2	679	244	232	594	1449	8	2095	5583500
14.	Ҷилиқӯл	439	264	1231	17	591	232	251	-	2098	9	2153	4501923
15.	Шаҳритус	401	92	1630	19	1376	273	242	-	1949	12	2546	5391709
	Ҷамъ:	6770	2471	23916	185	15577	4351	4486	4324	24455	139	39523	108992938
шаҳру ноҳияҳои минтақаи Қўлоб													
1.	Қўлоб	60	213	1194	12	992	265	275	-	1635	10	1794	5091281
2.	Балҷувон	11	69	421	10	159	51	57	141	385	2	540	1280881
3.	Восеъ	74	144	2042	8	1621	337	304	203	2071	2	2757	7185279
4.	Данғара	195	82	1720	7	1295	355	349	481	1887	3	2619	7582005
5.	Темурмалик	66	160	699	7	378	114	106	128	789	5	985	2238200
6.	Фархор	94	234	1549	40	888	232	225	-	1254	6	2100	5984474
7.	Ховалинг	7	69	631	10	326	88	63	5	577	3	789	2922600
8.	Ҷамадонӣ	84	241	1791	1	1262	271	268	8	1146	6	2414	5063450
9.	Мӯминобод	9	63	867	6	534	65	73	118	1024	2	1014	2978210
10.	Шӯрообод	9	40	694	4	384	90	88	138	821	1	881	2321435
	Ҷамъ:	609	1315	11608	105	7839	1868	1808	1222	11589	40	15893	42647815
	Дар вилоят	7379	3786	35524	290	23416	6219	6294	5546	36044	179	55416	151640753

МАЪЛУМОТ

доир ба баргузори чашну маросимҳо дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон дар соли 2016 шаҳру ноҳияҳои минтақаи Қўрғонтеппа

№ т/р	Шаҳру ноҳияҳо, ҷамоатҳо	Хатнас ӯр	Хатнас ӯри хайрия вӣ	Тӯйи домодию арусӣ	Тӯйи домодию арусии хайриявӣ	Кайди никоҳ	Чил	Сол	Шумораи чорво		Қону н шика нӣ	Теъдоди маърака- ҳо	Хароҷоти Умумӣ (ба ҳисоби сомонӣ)
									Чорв ои калон	Чорв ои хурд			
1.	Қўрғонтеппа	346	307	1494	3	716	343	277	6	135	16	2460	5915100
2.	Норак	97	50	765	4	428	124	145	407	725	7	1131	2800678
3.	Сарбанд	92	91	631	1	325	109	129	53	166	7	961	3287714
4.	А. Ҷомӣ	495	80	2131	50	1192	343	475	220	3224	13	3444	9451155
5.	Бохтар	671	213	2525	13	1766	495	499	719	1891	18	4190	17141290
6.	Вахш	367	202	1885	8	1224	306	326	125	1877	2	2884	10045206
7.	Ёвон	634	235	2157	12	1621	405	444	1228	2274	9	3640	9897941
8.	Ҷ. Балхӣ	870	85	2747	11	1438	475	555	401	2000	21	4647	16692892
9.	Ҷайхун	546	44	1636	6	1166	288	322	200	1310	12	2792	6015524
10.	Қубодиён	1072	1381	1450	56	1380	554	692	-	3705	16	3768	8198866
11.	Н. Хусрав	104	31	424	3	222	76	50	-	531	4	654	1194850
12.	Панҷ	767	76	1416	2	713	312	361	547	1014	17	2856	9447687
13.	Хуросон	414	83	1820	5	742	334	337	926	1979	11	2905	9237986
14.	Дўстӣ	485	126	1329	17	554	269	327	-	2410	11	2410	5145630
15.	Шаҳритус	444	132	1174	7	663	280	225	-	1714	11	2123	4782365
	Ҷамъ:	7750	3443	25078	201	14866	5056	5441	4838	25090	191	43325	119254884
шаҳру ноҳияҳои минтақаи Қўлоб													
1.	Қўлоб	82	151	1830	12	1543	312	286	-	2510	5	2510	8621700
2.	Балҷувон	10	249	360	4	132	57	61	171	342	-	488	1064175
3.	Восеъ	112	222	2249	18	1448	366	324	214	1989	10	3051	8406123
4.	Данғара	192	368	1732	6	1104	308	239	638	1545	7	2471	8627060
5.	Темурмалик	87	14	741	1	414	149	106	52	799	4	1083	2852386
6.	Фархор	141	187	1800	26	896	306	257	-	1524	8	2504	7000000
7.	Ховалинг	16	120	702	2	492	103	92	-	862	5	913	3433650
8.	Ҳамадонӣ	80	368	1877	1	1239	281	315	10	1146	10	2553	5706500
9.	Мўминобод	16	95	1192	5	588	94	118	109	547	6	1420	3338214
10.	Ш. Шохин	6	45	761	8	251	90	101	83	833	3	958	2560340
	Ҷамъ:	742	1819	13244	83	8107	2066	1899	1277	12097	58	17951	51610148
	Дар Вилоят	8492	5262	38322	284	22973	7122	7340	6115	37187	249	61276	170865032

Эзоҳ: инчунин 12465 кг гушт истифода шудааст.

МАЪЛУМОТ

доир ба баргузории чашну маросимҳо дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон дар соли 2017 шаҳру ноҳияҳои минтақаи Қўрғонтеппа

№ т/р	Шаҳру ноҳияҳо, ҷамоатҳо	Хатна сӯр	Хатна сӯри хайрия вӣ	Тӯйи домодию арусӣ	Тӯйи домодию арусии хайриявӣ	Кайди никоҳ	Чил	Сол	Шумораи чорво		Қону н шика нӣ	Теъдоди маърака- ҳо	Хароҷоти умумӣ (ба ҳисоби сомонӣ)
									Чорв ои калон	Чорв ои хурд			
1.	Қўрғонтеппа	254	255	1905	1	781	233	201	19	108	11	2500	11888054
2.	Норак	53	60	821	5	434	132	79	394	616	5	10	732578890
3.	Сарбанд	50	50	768	1	450	89	81	55	193	9	983	3425755
4.	А. Қомӣ	255	48	2163	22	356	264	300	289	2547	9	2982	7859680
5.	Бохтар	346	275	3288	26	1895	335	397	628	1663	14	4366	17936365
6.	Вахш	200	230	2196	19	1640	229	192	55	2738	5	2817	9859500
7.	Ёвон	347	96	3629	7	2204	395	353	1489	2631	12	4674	19621965
8.	Қ. Балхӣ	460	188	3410	10	1593	351	392	301	1768	20	4613	17443886
9.	Чайхун	330	95	1570	9	920	248	206	322	911	6	2354	5740022
10.	Қубодиён	490	142	1658	13	1658	424	421	-	2905	10	2916	7491499
11.	Н. Хусрав	72	26	721	13	355	65	59	-	617	4	872	2115850
12.	Панҷ	480	93	1927	1	1111	247	271	400	1247	22	2907	8956424
13.	Хуросон	262	90	2185	8	894	253	244	1119	1734	17	2904	10386506
14.	Дӯстӣ	277	135	1657	11	970	216	296	-	2427	9	2427	9075200
15.	Шаҳритуз	393	40	1891	6	1031	234	214	-	1729	12	2641	7642178
	Ҷамъ:	4269	1823	29789	152	16292	3715	3706	5071	23834	165	41029	142021774
шаҳру ноҳияҳои минтақаи Қўлоб													
1.	Қўлоб	26	298	3293	11	1846	162	125	-	3162	19	3606	13827500
2.	Балҷувон	5	43	499	4	170	19	26	180	312	1	544	1294240
3.	Восеъ	47	100	3066	1	1627	190	119	85	2072	16	3420	11093630
4.	Данғара	101	178	2192	3	1223	226	180	797	1552	4	2721	8939945
5.	Темурмалик	46	41	812	1	392	111	91	25	769	5	1052	2576299
6.	Фархор	51	218	2321	29	1026	191	167	-	1121	4	2730	7754696
7.	Ховалинг	11	60	929	2	531	57	51	-	1022	3	1042	4377300
8.	Ҳамадонӣ	70	191	2581	-	1434	311	240	1	1246	14	3199	7819400
9.	Муъминобод	7	135	1533	4	572	86	62	29	410	6	1651	3652596
10.	Ш. Шоҳин	4	40	966	10	359	55	55	42	947	2	1036	2486310
	Ҷамъ:	368	1304	18192	65	9180	1408	1116	1159	12613	74	21001	638211916
	Дар Вилоят	4637	3127	47981	217	25472	5123	4822	6230	36447	239	62030	205843690

Эзоҳ: инчунин 29224 кг гушт истифода шудааст.

МАЪЛУМОТ

доир ба баргузори чашну маросим дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон дар соли 2018 шаҳру ноҳияҳои минтақаи Бохтар

№ т/р	Шаҳру ноҳияҳо, ҷамоатҳо	Хатна сӯр	Хатна сӯри хайрия вӣ	Тӯйи домодию арусӣ	Тӯйи домодию арусии хайриявӣ	Кайди никоҳ	Чил	Сол	Шумораи чорво		Қону н шика нӣ	Теъдоди маърака- ҳо	Хароҷоти умумӣ (ба ҳисоби сомонӣ)
									Чорв ои калон	Чорв ои хурд			
1.	Бохтар	-	-	1767	1	695	111	133	20	118	4	2011	7397150
2.	Норак	-	60	895	6	420	63	26	289	606	4	984	2723600
3.	Сарбанд	-	52	907	-	458	11	9	36	121	3	927	3134592
4.	А. Қомӣ	-	52	2555	44	1325	77	97	466	1454	10	2729	8105278
5.	Қӯшониён	-	125	3675	19	2138	15	15	418	1871	10	3705	14459740
6.	Вахш	-	51	2724	7	2139	-	-	58	1799	1	2724	9369956
7.	Ёвон	-	-	3039	8	2035	147	116	896	1993	9	2724	9369956
8.	Қ. Балхӣ	-	4	3502	-	1583	60	58	159	1232	12	3620	14377186
9.	Чайхун	-	106	1996	10	1024	29	37	216	530	6	2062	5321438
10.	Қубодиён	-	20	2232	-	2078	133	112	-	2232	7	2477	8813288
11.	Н. Ҳусрав	-	35	542	7	144	62	58	-	429	1	662	1462059
12.	Панҷ	-	47	2035	-	1001	16	10	318	887	8	2061	6114059
13.	Хуросон	-	71	2190	8	899	122	120	1134	1056	13	2432	15768000
14.	Дӯстӣ	-	102	1841	10	803	87	74	-	1383	9	2002	6541068
15.	Шаҳритуз	-	2	1533	7	791	20	18	51	1360	10	1571	3734926
	Ҷамъ:	-	727	31433	127	17533	953	883	4061	17071	107	33269	124140105
шаҳру ноҳияҳои минтақаи Қўлоб													
1.	Қўлоб	-	118	3206	7	1533	-	-	-	3206	8	3206	128224000
2.	Балҷувон	-	60	538	5	292	17	10	142	293	-	565	1133471
3.	Восеъ	-	96	96	3240	8	1857	72	35	-1809	13	3347	13401637
4.	Данғара	-	267	2446	22	1440	139	133	445	1550	3	2718	8561000
5.	Темурмалик	-	78	1193	2	678	97	82	56	1021	4	1372	4105430
6.	Фархор	-	128	2530	-	1222	4	3	-	1751	6	2537	5999570
7.	Ховалинг	-	3	810	1	399	-	-	-	801	3	810	3664450
8.	Ҳамадонӣ	-	165	165	2798	-	1431	16	6	-548	8	2820	7528900
9.	Муъминобод	-	4	1467	7	874	3	20	53	414	3	1490	3605886
10.	Ш. Шоҳин	-	10	995	5	308	3	2	18	915	2	1000	2418684
	Ҷамъ:	-	929	19223	57	10034	351	291	714	12308	50	19865	63243028
	Дар Вилоят	-	1656	50656	184	27567	1304	1174	4775	29379	157	53134	187383133

Эзоҳ: инчунин 58974 кг гушт истифода шудааст.

Чамъбасти

чашну маъракаҳо дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон дар соли 2019 шаҳру ноҳияҳои минтақаи Бохтар

№ т/р	Шаҳру ноҳияҳо, ҷамоатҳо	Хатнас ӯр	Хатнас ӯри хайрия вӣ	Тӯйи домодию арусӣ	Тӯйи домодию арусии хайриявӣ	Кайди никоҳ	Чил	Сол	Шумораи чорво		Қону н шика нӣ	Теъдоди маърака- ҳо	Хароҷоти умумӣ (ба ҳисоби сомонӣ)
									Чорв ои калон	Чорв ои хурд			
1.	Бохтар	-	-	1727	-	746	87	94	5	97	5	1908	7771500
2.	Норак	-	-	1252	-	479	95	19	388	700	6	1366	3189250
3.	Леваканд	-	-	792	-	633	1	4	24	107	5	797	2772000
4.	А.Ҷомӣ	-	105	2207	8	1141	178	169	433	1472	4	2554	9136009
5.	Қӯшонӣ	-	100	3224	10	2027	18	11	354	1478	13	3253	13428010
6.	Вахш	-	-	2255	1	1303	120	81	66	1406	3	2456	7892500
7.	Ёвон	-	-	2806	2	1951	168	154	871	1592	9	3128	13942494
8.	Ҷ.Балхӣ	-	37	2926	-	1320	108	83	206	904	10	3117	13509651
9.	Ҷайхун	-	17	2005	-	1050	34	44	166	384	7	2083	5865608
10.	Қубодиён	-	-	2532	-	2158	124	127	-	2532	4	2783	10540378
11.	Н.Хусрав	-	17	508	5	269	108	106	-	393	3	722	1569450
12.	Панҷ	-	4	1706	-	825	-	-	261	427	2	1706	5281720
13.	Хуросон	-	91	2032	11	792	156	158	1078	954	17	2346	14630400
14.	Дӯстӣ	-	87	1781	2	822	97	72	-	1781	6	1950	6625500
15.	Шаҳритуз	-	-	1619	7	992	105	73	34	1231	10	1797	4464830
	Чамъ:		458	29372	46	16508	1399	1195	3886	15458	104	31966	120619300
шаҳру ноҳияҳои минтақаи Қўлоб													
1.	Қўлоб	-	20	3300	-	2060	-	-	-	3300	11	3300	13200000
2.	Балҷувон	-	-	519	-	365	66	59	174	246	1	644	1144758
3.	Восеъ	-	25	3372	-	1622	49	28	4	2182	10	3449	13542552
4.	Данғара	-	139	2718	2	1729	146	151	517	1562	11	3015	9729040
5.	Темурмалик	-	95	1239	-	542	62	46	48	815	5	1347	3315222
6.	Фархор	-	111	2444	-	1064	15	12	-	1383	9	2471	5740446
7.	Ховалинг	-	53	979	-	586	28	30	-	965	2	1037	4503300
8.	Ҳамадонӣ	-	21	2531	2	1360	-	-	-	758	10	2531	7356100
9.	Муъминобод	-	-	1629	1	781	20	21	16	529	3	1670	3631000
10.	Ш.Шоҳин	-	10	987	2	309	43	2	-	987	2	1032	2246270
	Чамъ:	-	474	19718	7	10418	429	349	759	12727	64	20496	64408688
	Дар вилоят	-	932	49090	53	26926	1828	1544	4645	28185	168	52462	185027988

МАЪЛУМОТ

оид ба чамъбастӣ чашну маъракаҳо дар вилояти Хатлон дар 13 соли фаъолият вобаста ба рафти иҷрои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»

№ т/р	Баргузории чашну маросим	Хатна-сӯр	Хатна сӯри хайри-явӣ	Тӯйи домодию арусӣ	Тӯйи домодию арусии хайриявӣ	Кайдин икоҳ	Чил	Сол	Шумораи чорво		Қон ун-шиканӣ	Теъдо-ди Маъра-каҳо	Харочоти умумӣ (ба ҳисоби сомонӣ)
									Чорвои калон	Чорвои хурд			
1.	Дар соли 2007	36	-	342	-	481	2144	1489	100	9762	23	24357	36854452
2.	Дар соли 2008	4487	-	34867	-	37017	4666	3399	6161	29399	94	47419	86877427
3.	Дар соли 2009	5244	-	39517	-	36511	5141	4694	5475	34362	85	54596	110918128
4.	Дар соли 2010	1805	7531	37803	510	39208	5037	6713	34946	88188	61	55678	112470968
5.	Дар соли 2011	5304	11783	31132	384	26741	5146	5135	4527	27860	124	46717	104287901
6.	Дар соли 2012	7300	6072	39676	575	30515	5694	5835	5467	37928	126	65152	127018044
7.	Дар соли 2013	7057	7620	40621	497	29906	5600	5551	4916	39435	142	58829	141341505
8.	Дар соли 2014	7183	4531	41097	287	30072	5699	5627	5188	39880	153	59606	161856593
9.	Дар соли 2015	7379	3786	35524	290	23416	6219	6294	5546	36044	179	55416	151640753
10.	Дар соли 2016	8492	5262	38322	284	22973	7122	7340	6115	37187	249	61276	170865032
11.	Дар соли 2017	4637	3127	47981	217	25472	5123	4822	6230	36447	239	62030	205843690
12.	Дар соли 2018	-	1656	50656	184	27567	1304	1174	4775	29379	157	53134	187383133
13.	Дар соли 2019	-	932	49090	53	26926	1828	1544	4645	28185	168	52462	185027988
	Ҳамгӣ	58924	52300	486628	3281	356805	60813	59617	94091	474055	1800	697672	1782385614

Эзоҳ: Дар мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон 6 воҳиди корӣ дар мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳо 50 воҳиди корӣ ва дар ҷамоатҳои шаҳраку деҳот бошад 155 воҳиди корӣ, дар маҷмӯъ 211 воҳидҳои корӣ фаъолият менамояд. Тибқи талаботи моддаи 5-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» 181 адад комиссияҳои доимӣ оид ба танзими анъана ва чашну маросим, инчунин, тибқи модаи 5¹-и қонуни мазкур - 1753 адад комиссияҳои ҷамъиятӣ фаъолият менамояд. Харочот ба як маърака ба ҳисоби миёна дар вилоят 2555 сомонӣ рост меояд.

МАЪЛУМОТ

доир ба баргузори чашну маросим дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳҳои июн – декабри соли 2007

№	Вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо	Хат- насур	Тўйи домо- дию арӯсӣ	Чил	Сол	Шумораи чорво		Қонун- шика- нӣ	Теъдоди маъракаҳо	Хароҷоти умумӣ (ба ҳисоби доллари амрикоӣ)
						Чор-вои калон	Чорвои хурд			
1.	ш. Душанбе	1304	2840	611	384	1139	709	7	5149 ¹ (4680+2641) ²	14млн576ҳ.сом. (2830с.) ³
2.	ВМКБ	536	1943	107	126	509	1748	6	2718 (4915+1446)	8 млн.293ҳ.(3051с.)
3.	в. Суғд	4965	16906	3710	2572	288	9797	18	28153 (22265+6416)	93млн 928ҳ. сом. (3336с.)
4.	в. Хатлон	4056	20702	2861	1987	939	14451	24	29606 (29145+6060)	51млн. 818 ҳ. сом. (1750с)
5.	н. Варзоб	165	575	118	68	226	910	6	777	2млн.857287 сом. (3104с.)
6.	ш. Ваҳдат	833	3914	257	456	1552	1986	14	5524	17млн. 085974 сом. 3279с.)
7.	н. Нуробод	66	464	83	110	115	590	-	779	2млн.136725сом. (2856 с)
8.	н. Рашт	416	847	153	103	512	591	-	1530	3млн.157440 сом. (2313с.)
9.	ш. Роғун	45	507	26	32	341	110	1	618	1млн571471 сом.(2394с.)
10.	н. Рӯдакӣ	678	3315	303	304	1461	32303	2	4600	12млн743842 сом. (2656с.)
11.	н. Тавилдара	42	208	33	30	111	284	-	313	1млн.146183 сом. (3475с.)
12.	н. Тоҷикобод	41	315	44	33	18	1090	5	433	816014сом. (1874с.)
13.	шТурсунзода	450	954	339	186	232	1753	4	1929	5млн902630 сом. (3170с.)
14.	н. Файзобод	102	1161	60	97	447	386	-	1427	5млн.211857 сом. (3577с.)
15.	н. Ҳисор	647	2504	160	180	1159	1258	1	3491	12млн.605833сом. (3612 с)
16.	н. Чирғатол	88	524	51	110	-	772	-	773	1млн384833сом. (1793с.)
17.	н. Шаҳринав	227	747	94	52	333	658	3	1139	3млн708627сом.. (3316с.)
18.	НТҚ	3800	16035	1721	1761	6443	13469	36	23333 (20239+4290)	70млн328716 сом.(3014)
	Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	14661	58426	9010	6830	9318	40174	91	88959 (81244+20853)	238млн.948ҳазор (2686с.)

1 – Ҷамъи чор маъракаи асосӣ: хатнасур, домодию арусӣ, чил ва сол. 2 – Теъдоди маъракаҳо бо дарназари маъракаҳои хурди оилавӣ. 3 – Хароҷот ба ҳисоби миёна барои як маъракаи асосӣ.

МАЪЛУМОТ
доир ба баргузории чашну маросим дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2008

№ РТ	Вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо	Хатна- сур	Тўйи домо- дию арусӣ	Чил	Сол	Шумораи чорво		Қо- нун- ши- канӣ	Теъдо- ди маъ- раҳо	Хароҷоти умумӣ (ба ҳисоби сомонӣ)
						Чорвои калон	Чорвои хурд			
1.	ш. Душанбе	1088	4358	1442	1152	1600	384	34	8040	29млн597470 (3681)
2.	ВМКБ	616	2188	152	242	537	2176	2	3198	9млн981766 (3121)
3.	в. Суғд	7130	24585	7403	3450	604	17099	40	42568	144млн602164 (3397)
4.	в. Хатлон	3604	37803	4158	2500	4465	22259	64	48065	83млн393542 (1735)
5.	н. Варзоб	163	685	121	45	151	394	2	1014	5млн548800(5472)
6.	ш. Ваҳдат	903	6213	645	719	1983	3825	5	8480	37млн562763(4429)
7.	н. Нуробод	104	1320	150	110	208	1582	-	1684	1млн884147 (1118)
8.	н. Рашт	313	1319	213	242	738	884	2	2087	2млн820450(1351)
9.	ш. Роғун	66	634	49	71	332	225	-	820	1млн805706(2202)
10.	н. Рӯдакӣ	1106	6190	596	555	1989	6094	8	8447	29млн170886 (3453)
11.	н. Тавилдара	33	215	39	50	69	99	-	337	944000 (2801)
12.	н. Тоҷикобод	66	366	91	74	134	710	5	597	1млн564122(2619)
13.	шТурсунзода	902	3415	877	282	569	3890	-	5476	26млн752220(4885)
14.	н. Файзобод	118	1544	185	167	682	473	-	2014	8млн906100 (4422)
15.	н. Ҳисор	723	4088	408	429	648	3345	6	5648	17млн632138 (3121)
16.	н. Ҷирғатол	169	587	130	92	-	1125	4	978	2млн044756(2090)
17.	н. Шаҳринав	296	1524	173	128	770	1355	-	2121	5млн547900(2615)
18.	НТҚ	4858	26780	3527	2854	8065	22419	32	38019	140млн299841 (3690)
	Дар ҷумҳурӣ	17296	95714	16682	10198	15271	64337	172	139890	407млн874783 (2915)

МАЪЛУМОТ
доир ба баргузории чашну маросим дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2009

№ РТ	Вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо	Хат- насур	Тўйи домо- дию арусӣ	Чил	Сол	Шумораи чорво		Қонун -шика- нӣ	Теъдоди маъра- каҳо	Хароҷоти умумӣ (ба ҳисоби сомонӣ)
						Чорвои калон	Чорвои хурд			
1.	ш. Душанбе	1034	4232	1679	1764	2022	478	36	8709	27млн584975 (3167)
2.	ВМКБ	559	2909	216	389	521	3999	2	4073	8млн332130 (2045)
3.	в. Суғд	7936	23873	7079	4434	438	16659	57	43322	166 млн280011 (3838)
4.	в. Хатлон	4146	35781	4794	3992	5874	26845	89	48713	88млн728284 (1821)
5.	н. Варзоб	80	851	78	55	241	478	5	1064	6млн690000(6287)
6.	ш. Ваҳдат	758	5026	662	676	1532	3137	8	7122	22млн918707(3218)
7.	н. Нуробод	60	655	126	81	145	407	-	922	1млн393900(1511)
8.	н. Рашт	187	1036	207	241	621	896	-	1671	4млн133000(2473)
9.	ш. Роғун	57	705	85	63	296	352	2	910	2млн027650(2228)
10.	н. Рӯдакӣ	1008	6283	845	733	1313	6119	5	8869	25млн559669 (2881)
11.	н. Тавилдара	52	306	43	48	144	147	-	449	1млн745227 (3886)
12.	н. Тоҷикобод	48	378	87	81	108	723	5	594	1млн946665 (3277)
13.	шТурсунзода	764	4122	341	257	297	4256	4	5484	30млн757300(5608)
14.	н. Файзобод	109	1573	188	214	544	509	-	2084	3млн686200(1769)
15.	н. Ҳисор	735	5125	635	617	181	4396	5	7112	15млн426373(2169)
16.	н. Чирғатол	124	820	163	139	-	1959	1	1246	4млн509446(3619)
17.	н. Шаҳринав	272	1620	244	147	409	1432	2	2283	4млн138400(1813)
18.	ШНТҚ	4254	28500	3704	3352	5831	24811	37	39810	124млн932537(3138)
	Дар ҷумҳурӣ	17929	95295	17472	13931	14686	72792	221	144627	415млн857937 (2875)

МАЪЛУМОТ
доир ба баргузории чашну маросим дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2010

№ РТ	Вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо	Хатна- сур	Тўйи домо- дию арусӣ	Чил	Сол	Шумораи чорво		Қонун- шиканӣ (бахш- ҳо)	Теъдо- ди маъ- ракаҳо	Хароҷоти умумӣ (ба ҳисоби сомонӣ)
						Чорвои калон	Чорвои хурд			
1.	ш. Душанбе	1124	4943	2008	1828	2559	669	(18)	9903	28млн380800 (2865)
2.	ВМКБ	784	2319	202	243	512	3029	(7)	3548	8млн063768 (2272)
3.	в. Суғд	7427	23571	7201	3975	186	18029	(51)	42174	155млн027128 (3675)
4.	в. Хатлон	9336	37803	5378	5037	6713	34946	(61)	57554	112млн470968 (1954)
5.	н. Варзоб	109	712	132	114	140	378	(3)	1067	3млн204740 (3003)
6.	ш. Ваҳдат	443	4412	583	635	1367	2901	(5)	6073	18млн690039(3077)
7.	н. Нуробод	42	461	125	88	63	839	-	716	1млн114765(1557)
8.	н. Рашт	158	886	196	239	517	804	(2)	1479	2млн747960(1858)
9.	ш. Роғун	46	570	72	89	213	310	(3)	777	1млн679450(2161)
10.	н. Рӯдакӣ	1140	6130	755	777	1474	6127	(8)	8802	21млн397758(2431)
11.	н.Тавилдара	37	346	44	44	82	20	-	471	1млн194555(2536)
12.	н.Тоҷикобод	45	427	96	78	77	754	(1)	646	2млн070126(3204)
13.	ш.Турсунзода	661	3265	349	315	122	3341	(13)	4590	16млн571050(3610)
14.	н. Файзобод	108	1860	211	228	528	748	(2)	2407	3млн863600(1605)
15.	н. Ҳисор	741	4952	568	556	70	3879	(5)	6810	16млн014812(2351)
16.	н. Ҷирғатол	216	806	150	116	-	1880	(3)	1288	4млн452153(3455)
17.	н. Шаҳринав	284	1576	203	202	107	1326	(3)	2265	2млн876400(1270)
18.	ШНТҚ	4030	26403	3408	3481	4760	23307	(48)	37391	95млн877408 (2564)
	ҶАМАГӢ	22701	95039	18197	14564	14730	79980	(185)	150570	399млн820072(2655)

МАЪЛУМОТ
доир ба баргузории чашну маросим дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2011

№ Р/ Т	Вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо	Хат- насур	Теъдо- ди хат-най	Тўйи домо- на	Тўйи лом	Чил	Сол	Шумораи чорво		Конун- шика-нӣ	Теъдо- ди маъ- рақаҳо	Хароҷоти умумӣ (ба ҳисоби сомонӣ)
								Чор- вои калон	Чор-вои хурд			
1.	ш. Душанбе	1330	748	5135	10	2148	2045	2744	716	29 (29)	10658	30млн205100(2836)
2.	ВМКБ	572	893	1970	61	119	340	556	2517	3(3)	3001	7млн769986(2589)
3.	в. Суғд	7704	1209	18763	31	6734	3357	102	15315	56(47)	36558	126млн981889(3473)
4.	в. Хатлон	5304	11783	31132	384	5146	5135	4527	27860	123(128)	46717	104млн287901(2232)
5.	н. Варзоб	120	71	653	12	190	137	32	522	1(2)	1100	5млн505750(5005)
6.	ш. Ваҳдат	499	251	3887	47	706	683	1011	2588	6(6)	5775	18млн058484(3127)
7.	н. Нуробод	46	133	514	14	116	68	27	658	-	744	1млн539181(2068)
8.	н. Рашт	101	866	620	32	114	116	425	330	1(1)	951	1млн812000(1905)
9.	ш. Роғун	46	37	600	-	87	89	261	427	4(3)	822	2млн015403(2451)
10.	н. Рӯдакӣ	1043	634	4880	90	814	758	896	510	5(5)	7495	15млн398088(2054)
11.	н. Тавилдара	36	54	285	9	48	42	139	127	-(2)	411	1млн610600(3918)
12.	н. Тоҷикобод	80	148	182	28	66	54	46	486	-	382	1млн150000(3010)
13.	ш. Турсунзода	913	742	3725	6	310	253	31	4086	2(-)	5201	19млн480259(3745)
14.	н. Файзобод	137	212	1631	9	211	233	253	771	3(3)	2212	4млн304600(1946)
15.	н. Ҳисор	730	351	3977	30	626	596	16	3527	3(5)	5929	15млн201799(2563)
16.	н. Чирғатол	162	166	600	30	117	109	-	1344	1(2)	988	3млн480056(3522)
17.	н. Шаҳринав	299	58	1269	-	171	158	185	1184	-	1897	3млн173700(1673)
18.	ШНТҚ	4212	3723	22823	307	3576	3296	3322	21150	26(29)	33907	92млн729920(2734)
	ДАР ҶУМҲУРӢ	19122	18356	79823	793	17723	14173	11251	67558	238(236)	130841	361млн 974796 (2766)

МАЪЛУМОТ

доир ба баргузории чашну маросим дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2012

№ р/т	Вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо	Хат- насур	Хатна-сури хайриявӣ	Тӯйи домодиё арӯсӣ	Тӯйи домодиё арӯсии	Чил	Сол	Шумораи чорво		Қонун- шиканӣ	Теъдо- ди маъ- ракаҳо	Хароҷоти умумӣ (ба ҳисоби сомонӣ)	Ба ҳисоби миёна дар як маърака (бо сомонӣ)
								Чорвои калон	Чорвои хурд				
1.	ш. Душанбе	1303	813	4342	105	1664	1579	2390	556	29	8888	25417200	2859
2.	ВМКБ	605	753	1939	39	202	181	685	2284	2	2927	7840224	2678
3.	в. Суғд	9143	980	22613	35	7506	4253	45	18424	36	43515	177632109	4082
4.	в. Хатлон	7300	6072	39676	575	5694	5835	5467	37928	123	58505	127018044	2171
5.	н. Варзоб	104	48	706	14	132	108	241	490	2	1050	4741148	4515
6.	ш. Ваҳдат	679	106	5007	21	747	695	1425	3766	6	7128	31276130	4387
7.	н. Нуробод	30	31	452	12	83	56	4	620	0	621	761950	1226
8.	н. Рашт	155	1188	769	2	193	228	632	671	1	1345	3092162	2288
9.	ш. Роғун	66	82	756	9	97	101	214	278	2	1020	3003445	2944
10.	н. Рӯдакӣ	1037	259	5739	20	843	824	787	6597	5	8443	19105723	2262
11.	н. Тавилдара	29	26	310	0	55	46	155	103	0	440	1842600	4187
12.	н. Тоҷикобод	30	4	535	10	64	65	128	860	0	694	1734530	2499
13.	ш. Турсунзода	1360	350	4778	2	282	222	60	5263	7	6642	24750110	3726
14.	н. Файзобод	109	105	1688	7	214	193	357	850	5	2204	6579400	2985
15.	н. Ҳисор	903	392	4591	94	620	594	72	6636	6	6708	19668921	2932
16.	н. Чирғатол	114	416	835	63	127	116	0	1656	0	1192	3879673	3254
17.	н. Шаҳринав	336	100	1303	12	206	159	124	1439	3	2004	3825000	1908
18.	ШНТЧ	4952	3107	27469	266	3663	3407	4199	29229	37	39491	124260792	3146
	ҶАМАГӢ	23303	11725	96039	1020	18729	15255	12786	88421	227	153326	462168369	3014

Чамъбасти чашну маъракаҳо дар ҷумҳурӣ дар соли 2013

МАЪЛУМОТ
доир ба баргузории чашну маросим дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2013

№ р/т	Вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо	Хат- насур	Хатнасури хайрияӣ	Тӯйи домодию арӯсӣ	Тӯйи домодию арӯсии хайрияӣ	Қай- ди ақди никоҳ	Чил	Сол	Шумораи чорво		Қо- нун- ши- канӣ	Теъ- доди маъра каҳо	Хароҷоти умумӣ (ба ҳисоби сомонӣ)	Ба ҳисоби миёна дар як маърака (бо сомонӣ)
									Чорвои калон	Чорвои хурд				
1.	ш. Душанбе	2148	1365	7287	84	7940	1550	1790	3620	515	72	12775	39277800	3074
2.	ВМКБ	542	481	2057	30	2547	142	171	705	1897	5	2912	8207884	2818
3.	в. Суғд	9745	960	21771	38	26345	7159	4369	90	18342	97	43044	196388752	4562
4.	в. Хатлон	7057	7620	40621	497	38219	5600	5551	4915	39435	142	58829	141341505	2402
5.	н. Варзоб	146	47	760	1	-	210	130	224	671	3	1246	5876997	4716
6.	ш. Ваҳдат	578	175	3820	11	-	966	862	2120	3250	18	6226	31098870	4995
7.	н. Нуробод	12	43	725	14	-	120	80	1	936	1	937	1268844	1354
8.	н. Рашт	144	985	858	28	-	183	256	868	459	4	1441	3708212	2573
9.	ш. Роғун	63	101	699	0	-	98	103	314	341	3	963	3169375	3291
10.	н. Рӯдакӣ	1173	430	6130	24	-	953	919	999	7491	9	9175	23320104	2541
11.	н. Тавилдара	53	0	325	0	-	41	65	170	174	0	484	2035500	4205
12.	н. Тоҷикобод	48	145	574	9	-	77	68	110	645	3	767	1849425	2411
13.	ш. Турсунзода	1182	231	4700	0	-	355	308	65	4986	11	6545	28439310	4345
14.	н. Файзобод	143	194	1842	0	-	231	271	437	896	15	2487	8650600	3787
15.	н. Ҳисор	876	209	4696	35	-	562	573	90	6617	4	6707	21591800	3219
16.	н. Қирғатол	111	125	879	30	-	131	130	0	1809	0	1251	4482370	3853
17.	н. Шаҳринав	454	40	1789	0	-	224	195	237	1310	7	2662	8956249	3364
18.	ШНТҚ	4983	2748	27797	152	22393	4151	3960	5635	29585	78	40891	144447656	3532
	ҶАМАГӢ	24475	14087 *	99533	817*	97444	18602	15841	14965	89774	394	15845 1	529663597	3342

* Бо дараназардошти маъракаҳои хайриявие (хатнасури 913 кӯдак ва тӯйи домодию аруси 16 ҷуфти навҷавонон), ки аз тарафи вазорату идораҳо баргузор гардидаанд.

МАЪЛУМОТ

доир ба баргузории чашну маросим дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2014

№ р/т	Вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо	Хатнасур	Хатнасури хайриявӣ	Ҳуҷи домодио	Ҳуҷи домодио	Чил	Сол	Шумораи чорво		Қонуншиканӣ	Теъдоди маъракаҳо	Хароҷоти умумӣ (ба ҳисоби сомонӣ)
								Чорвои калон	Чорвои Хурд			
1.	Душанбе	2059	1284	4246	111	1887	893	1757	1318	81	9085	25447600
2.	ВМКБ	420	372	2163	13	138	255	773	2142	12	2976	8958085
3.	Суғд	9594	975	22795	25	6267	4044	280	18542	209	42700	206240116
4.	Хатлон	7183	4531	41097	287	5699	5627	5188	39880	161	59606	161856593
5.	Варзоб	122	5	806	0	199	169	158	654	3	1296	6518619
6.	Ваҳдат	594	227	5027	15	809	756	2679	2158	18	7168	41936921
7.	Нуробод	18	0	896	0	111	91	0	1336	1	1116	2163124
8.	Рашт	229	1007	1167	45	227	272	900	916	6	1850	6680764
9.	Роғун	84	205	584	2	113	92	368	233	2	873	2766381
10.	Рӯдакӣ	1240	351	6055	15	878	935	707	7864	30	9108	23547980
11.	Тавилдара	43	26	419	0	72	57	205	201	1	617	2569350
12.	Тоҷикобод	39	28	619	7	90	65	152	746	0	813	2365045
13.	Турсунзода	1237	352	4954	3	359	288	29	5179	17	6838	30700300
14.	Файзобод	196	176	2118	2	252	343	233	1123	1	2909	13931000
15.	Ҳисор	952	242	3921	33	618	477	117	5796	18	5972	20415602
16.	Ҷирғатол	131	273	959	15	129	139	0	1917	1	1358	5669563
17.	Шаҳринав	378	66	1757	3	194	175	123	1436	6	2504	8041360
18.	ШНТЧ	5263	2958	29282	140	4051	3859	5671	29559	104	42422	167306009
	ҶАМАГӢ	24519	11043	99583	607	18042	14678	13669	91441	567	156789	569808403

МАЪЛУМОТ

доир ба баргузории чашну маросим дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2015

№ р/т	Вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо	Хатнасур	Хатнасури хайриявӣ	Тӯи домодио арусӣ	Тӯи домодио арусии хайриявӣ	Чил	Сол	Шумораи чорво		Қонуншиканӣ	Теъдоди маъракаҳо	Харочоти умумӣ (ба ҳисоби сомонӣ)
								Чорвои калон	Чорвои хурд			
1.	Душанбе	1083	1027	3483	59	1121	880	1488	737	82	6567	19399500
2.	ВМКБ	357	335	1641	31	292	321	758	1904	6	2611	7316186
3.	Суғд	8239	1085	19563	25	5247	3563	281	15107	219	36612	186641800
4.	Хатлон	7379	3786	35524	290	6203	6322	5546	36044	190	55428	151640753
5.	Варзоб	92	124	538	3	197	85	49	410	7	912	4583851
6.	Вахдат	356	160	2871	6	663	601	1679	1588	8	4491	28014639
7.	Нуробод	13	20	480	7	104	106	41	1006	0	703	1250740
8.	Рашт	135	93	834	20	268	356	756	802	4	1593	6183566
9.	Роғун	80	72	616	0	108	119	417	220	3	923	2114778
10.	Рӯдакӣ	1135	258	5410	55	927	853	490	7139	15	8325	28321040
11.	Тавилдара	31	25	274	2	45	65	139	157	0	415	1720350
12.	Тоҷикобод	34	51	453	5	102	78	166	730	0	667	1994999
13.	Турсунзода	1192	260	4505	4	430	360	18	4836	12	6487	29805900
14.	Файзобод	181	121	1499	3	272	336	359	175	0	2288	14115700
15.	Ҳисор	902	123	3472	6	764	577	32	5683	7	5715	41266825
16.	Чирғатол	72	140	787	26	103	133	0	1856	3	1095	5548454
17.	Шаҳринав	358	43	1494	3	241	212	155	1433	6	2305	7595830
18.	ШНТЧ	4581	1490	23233	140	4224	3881	4301	26035	65	35917	172516672
	ҶАМАГӢ	21639	7941	83444	555	17087	14967	12374	79827	562	137135	537514911

МАЪЛУМОТ

доир ба баргузории чашну маросим дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2016

№ р/т	Вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо	Хатнасур	Хатнасури хайриявӣ	Тӯйи домодио арусӣ	Тӯйи домодио аравӣ	Чил	Сол	Шумораи чорво		Қонуншиканӣ	Теъдоди маъракаҳо	Харочоти умумӣ (ба ҳисоби сомонӣ)
								Чорвои калон	Чорвои хурд			
1.	Душанбе	1344	230	5285	1	1233	924	2139	855	127	8786	27382400
2.	ВМКБ	333	271	1486	16	281	261	718	1476	14	2361	5568817
3.	Суғд	9346	1181	18663	20	5222	3547	148	8890	259	36778	180319439
4.	Хатлон	7483	4890	31644	280	6125	6505	5488	32653	253	51757	148179773
	Варзоб	77	81	723	1	210	135	150	475	7	1145	6403517
	Ваҳдат	400	136	3375	12	688	683	1834	2038	11	5146	27516437
5.	Нуробод	16	0	626	0	152	151	93	845	1	945	2433680
6.	Рашт	172	68	939	0	266	357	807	897	8	1734	6743044
7.	Роғун	79	37	648	2	98	96	548	135	3	921	2301396
8.	Рӯдакӣ	1185	224	5978	9	1046	962	537	7866	22	9171	30911979
9.	Сангвор	28	65	269	0	70	51	138	169	0	418	1700950
10.	Тоҷикобод	56	70	523	5	147	93	234	459	0	819	2617243
11.	Турсунзода	1419	52	4616	5	628	451	28	5112	23	7114	31683300
12.	Файзобод	112	110	978	0	290	282	221	689	2	1662	1123200
13.	Ҳисор	894	358	3706	8	709	586	26	5869	21	5895	24370531
14.	Лахш	92	30	703	7	121	110	0	1729	5	1026	5392923
15.	Шаҳринав	249	38	1194	4	245	224	171	1062	11	1912	6704492
16.	ШНТҚ	4779	1269	24278	53	4670	4181	4787	27345	114	37908	149902692
	ҲАМАГӢ	23285	7903	81356	372	17531	15418	13280	71219	767	137590	511353121

МАЪЛУМОТ
доир ба баргузории чашну маросим дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017

№ р/т	Вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо	Хат- насур ²	Хатнасур и хайрияӣ	Тўйи домодию арӯсӣ	Тўйи домодию аҷалӣ	Чил	Сол	Шумораи чорво		Қонун- шиканӣ	Теъ- доди маъра- каҳо	Хароҷоти умумӣ (ба ҳисоби сомонӣ)
								Чорвои калон	Чорвои хурд			
1.	Душанбе	756	738	7489	31	886	568	2709	525	147	9699	33693400
2.	ВМКБ	269	281	1576	28	131	165	700	1416	10	2141	6666845
3.	Суғд	6120	835	19874	32	3665	2205	44	5325	225	31864	160605768
4.	Хатлон	4472	3126	38985	216	4920	4594	5702	32235	244	52971	176396298
5.	Варзоб	32	53	944	1	155	85	135	414	5	1216	6878877
6.	Ваҳдат	183	100	3869	0	584	471	1340	2105	32	5107	21907196
7.	Нуробод	12	20	795	7	141	63	0	891	4	1011	1435438
8.	Рашт	131	100	1129	0	195	191	919	671	4	1646	8645307
9.	Роғун	29	80	592	2	89	64	322	200	3	774	2031246
10.	Рӯдакӣ	605	343	6209	8	772	568	431	7046	31	8154	30092354
11.	Сангвор	8	35	343	4	37	42	169	88	2	430	1996450
12.	Тоҷикобод	43	35	686	10	66	59	166	627	4	854	2375498
13.	Турсунзода	688	78	4778	3	485	362	0	3917	25	6313	29919800
14.	Файзобод	54	113	1441	6	227	171	137	725	2	1893	13697000
15.	Ҳисор	411	304	3703	0	535	375	9	4957	16	5024	21873120
16.	Лахш	24	72	441	6	78	29	0	980	2	572	3726796
17.	Шаҳринав	133	440	1378	3	191	164	52	794	12	1866	6770855
18.	ШНТЧ	2353	1773	26308	50	3555	2644	3680	23415	142	34860	151349937
	ҶАМАӢӢ	13970	6808	94232	359	13157	10176	12835	62916	768	131535	528712248

Бо дарназардошти хатнасури хайриявии 55 нафар писарбачагон ва тўйи домодию аруси 2 чуфт навхонадорон, ки аз ҷониби Кумитаи оид ба корҳои дин, танзими анъана ва чашну маросимҳои миллии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шудааст.

МАЪЛУМОТ

доир ба баргузории чашну маросим дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018

№ р/т	Вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо	Ҳатнасури хайриявӣ	Тӯйи домодиё арусӣ	Тӯйи домодиё арусии хайриявӣ	Чил	Сол	Шумораи чорво		Конун- шиканӣ	Теъдоди маъра- каҳо	Харочоти умумӣ (ба ҳисоби сомонӣ)
							чорвои калон	Чорвои хурд			
1.	Душанбе	142	8318	9	115	100	2913	0	85	8533	33272000
2.	ВМКБ	216	1753	25	0	0	579	1186	15	1753	7135235
3.	Суғд	154	19528	16	2922	1644	32	4560	233	24094	130650558
4.	Хатлон	1656	50656	184	1304	1174	4775	29379	176	53134	245524483
5.	Варзоб	40	1039	0	108	47	120	544	5	1194	6418435
6.	Ваҳдат	0	4066	0	131	98	874	1140	22	4295	25404749
7.	Нуробод	0	1135	0	53	36	0	1135	1	1224	1083360
8.	Рашт	1	1400	0	77	27	280	1087	5	1504	3636805
9.	Роғун	10	780	0	29	23	228	131	6	832	2552746
10.	Рӯдакӣ	58	6943	0	184	171	486	6082	26	7298	27421830
11.	Сангвор	15	364	6	12	1	182	5	0	377	2186500
12.	Тоҷикобод	50	944	30	31	31	76	668	2	1006	3404017
13.	Турсунзода	126	4841	0	173	153	0	3917	37	5167	26625500
14.	Файзобод	0	1566	0	98	39	148	836	2	1703	12528000
15.	Ҳисор	255	3929	1	188	150	0	3929	15	4267	19499650
16.	Лахш	53	634	5	0	0	0	1268	8	634	3903780
17.	Шаҳринав	0	1788	0	191	176	80	516	10	2155	7893990
18.	ШНТҚ	608	29429	42	1275	952	2474	21258	139	31656	142559362
	ҶАМАГӢ	2776	109684	276	5616	3870	10773	56383	648	119170	559141638

Чамъбасти чашну маъракаҳо дар ҷумҳурӣ дар соли 2019

№ р/т	Вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо	Хатна- сури хайриявӣ	Тӯи домо дию арусӣ	Тӯи до модию арусиҳ айриявӣ	Чил	Сол	Шумораи ҷорво		Қо- нун- шиканӣ	Теъдоди маъракаҳо	Хароҷоти умумӣ (баҳисоби сомонӣ)
							Ҷорво калон	Ҷорво хурд			
1.	Душанбе	222	7916	1	117	89	2769	-	49	8122	31664000
2.	ВМКБ	277	1739	12	0	0	533	1171	18	1739	7148335
3.	Суғд	66	20365	23	2465	1601	9	5626	173	24431	125364781
4.	Хатлон	932	49090	53	1828	1544	4645	28185	168	52462	185027988
5.	ШНТҚ	672	29009	22	1551	1073	2246	19595	137	31652	142163163
6.	Варзоб	37	1187	1	109	48	93	667	7	1344	7257447
7.	Ваҳдат	-	4374	-	182	197	597	1763	23	4753	29602114
8.	Нуробод	-	874	-	32	11	-	874	4	919	2466650
9.	Рашт	50	1425	-	111	50	266	1163	7	1586	5867934
10.	Роғун	201	679	-	32	26	168	204	8	737	2300950
11.	Рӯдакӣ	62	6834	-	199	133	448	5938	32	7170	27072396
12.	Сангвор	10	429	3	8	8	210	7	0	445	1487330
13.	Тоҷикобод	67	918	11	49	26	102	749	2	998	3298078
14.	Турсунзода	42	4530	-	294	228	-	2254	26	5052	24915000
15.	Файзобод	-	1573	-	116	69	272	325	4	1764	4719000
16.	Ҳисор	143	3998	2	246	145	-	4000	11	4391	21401035
17.	Лахш	60	641	5	0	0	-	1282	1	641	4180849
18.	Шаҳринав	-	1547	-	173	132	90	369	12	1852	7594380
	ҲАМАГӢ	2169	108119	111	5961	4307	10202	54577	545	118406	491368267

* Аз ҷониби Кумитаи дин, танзими анъана ва чашну маросими назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибати иди байналмилалии Наврӯз хатнасури 30 нафар кӯдакон ва тӯи домоду аруси як ҷуфт навхонадорон ба тариқи хайриявӣ баргузор карда шуд.

МАЪЛУМОТ

онд ба чамъбасти чашну маъракаҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар 13 соли фаъолият вобаста ба рафти иҷрои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»

№	Сол	Ҳагасур	Ҳагасури хайриявӣ	Тӯйи домодию арусӣ	Тӯйи домодию арусии хайриявӣ	Маросими чил	Маросими сол	Шумораи чорво		Қонун-шиканӣ	Теъдоди маъракаҳо	Хароҷоти умумӣ (ба ҳисоби сомонӣ)
								Чорвои калон	Чорвои хурд			
1.	2007	14661	-	58426	-	9010	6830	9318	40174	91	88927	238948000
2.	2008	17296	-	95714	-	16682	10198	15271	64337	172	139890	407874783
3.	2009	17929	390	95295	233	17472	13931	14686	72792	221	144627	415857937
4.	2010	22701	9721	95039	389	18197	14564	14730	79980	157	150501	399820072
5.	2011	19122	18356	79823	793	17723	14173	11251	67558	238	130841	361974796
6.	2012	23303	11725	96039	1020	18729	15255	12786	88421	227	153326	462168369
7.	2013	24475	14087	99533	817	18602	15841	14965	89774	394	158451	529663597
8.	2014	24519	11043	99583	607	18042	14678	13669	91441	567	156789	569808403
9.	2015	21639	7941	83444	555	17087	14967	12374	79827	562	137135	537514911
10.	2016	23285	7903	81356	372	17531	15418	13280	71219	767	137590	511353121
11.	2017	13970	6808	94232	359	13157	10176	12835	62916	768	131535	528712248
12.	2018	-	2776	109684	276	5616	3870	10773	56383	648	119170	559141638
13.	2019	-	2169	108119	111	5961	4307	10202	54577	545	118406	491368297
	Аз аввали қабули Қонун	222900	92919	1196287	5532	193809	154208	166140	919399	5357	1767188	6014206172